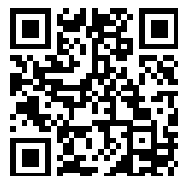
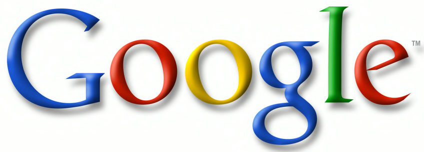
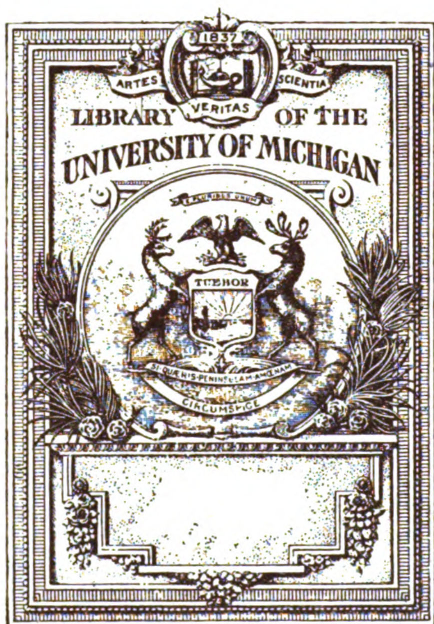
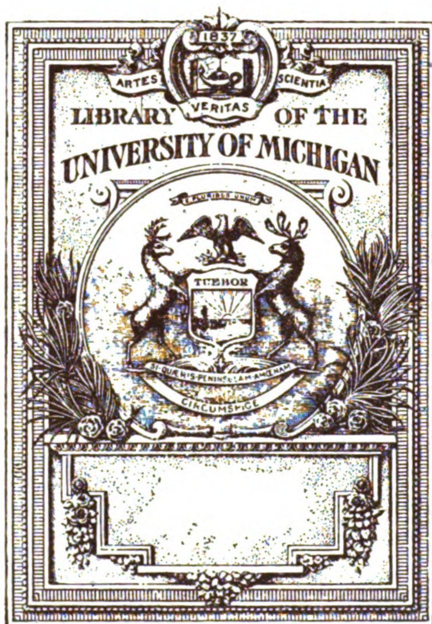

Google

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE
TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

VIJF EN DERTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS, ZEVEN EN TWINTIGSTE DEEL.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1916.

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

INHOUD.

Bladz.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

ERRATUM.

De noot op blz. 1 behoort bij blz. 318, reg. 2 van boven, in Deel XXXIV.

WTVAERT EN TREUR-DICHT VAN HENRICUS DE GROOTE.

Vrij algemeen worden tegenwoordig de 16 regels, die in het bekende Tweede Deel van 1647 achter vs. 200 van dit gedicht gevonden worden, voor eene interpolatie gehouden. In den regel echter wordt daarvoor geen argument gegeven, of een zeer zwak.

Van Lennep I, *Nalezing* 14 wijst er op, dat deze regels niet te vinden zijn in de uitgave van 1622, „toen er voor Vondel nog geen reden schijnt te hebben bestaan om ze weg te laten". En verder: „ook uit aanmerking van de geringe poëtische waarde.... heb ik, verre van overtuigd, dat ze werkelijk van hem afkomstig zijn, die niet in het dichtstuk zelf willen opnemen, maar mij bepaald met, even als in de 4e uitgave gedaan is, die als aanhangsel daar achter te voegen".

Van Lennep ontkent dus nog niet, dat zij van Vondel zouden zijn, maar twijfelt. Het oordeel echter over de poëtische waarde is al zeer subjectief en een zeer losse grond om daarop de echtheid of onechtheid van verzen vast te stellen. Zoo zien wij dan ook, dat Alberdingk Thijm, die toch wel gevoel had voor Vondel's poëzie, in zijne *Portretten van Vondel* bl. 9 niet aan de echtheid twijfelt, ofschoon hij zeker allerminst met deze verzen ingenomen was. Ook in zijne uitgave van Vondel neemt hij deze 16 regels op.

1) *Op de doot van Koenraet Vorstius*, vs. 2.

Penon heeft dan ook op degelijker, historische gronden de onechtheid zoeken aan te toonen, en alle lateren, voor zoover zij er over spreken, beroepen zich op hem. Te Winkel [1]) geeft geen argument, zegt eenvoudig, dat zij onecht zijn, en steunt dus waarschijnlijk ook op Penon.

Het betoog van Penon is te vinden in zijne *Bijdragen tot de Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, I. bl. 58—62. Hij deelt daar mede, in welke uitgaven van Vondel's gedichten deze regels wel of niet voorkomen. Zij worden het eerst gevonden in den tweeden druk van het Tweede Deel en in Westerbaen's *Kracht des Geloofs*, doch niet in de door Vondel zelf bezorgde uitgave der *Poesy* van 1650. „Vondel erkent ze dus niet, of heeft ze verworpen".

Hierdoor wordt de echtheid dus twijfelachtig. Maar er is meer. In den *Vernieuwden Gulden Winckel* van 1622 wordt de *Uitvaert van Henricus de Groote* gevonden, doch zonder de bedoelde 16 regels. Nu is er geene afzonderlijke uitgave van het gedicht in plano of in pamflet-formaat bekend en „Dus", zegt Penon, is vóór 1647 „het vers .... slechts ééns gedrukt, en wel in 1622 EN in dien druk ontbreken de 16 regels". Hij gevoelt zelf, dat aan deze redeneering iets hapert, en zegt daarom in eene noot: „Uit 2 [d. i. het niet bekend zijn van eene afzonderlijke uitgave] trekken we dan de conclusie dat geene afzonderlijke uitgave heeft bestaan". Wel zegt ook hij niet met ronde woorden, dat de 16 regels onecht zijn, maar uit den samenhang blijkt, dat hij hiermede de onechtheid bewezen acht.

Voor wie maar eenigszins met de bibliografie der 17e eeuw bekend is, of ook alleen met die van Vondel's werken, is deze redeneering zoo zwak mogelijk. Het is al heel naief te meenen, dat er geene andere uitgaven geweest zijn dan die, waarvan thans nog exemplaren over zijn. Zelfs is het zoo goed als zeker, dat tal van gedichten van Vondel in plano uitgegeven zijn,

1) *Ontwikkelingsgang* II, bl. 177.

waarvan geen exemplaar tot ons is gekomen. En het is volstrekt onaannemelijk, dat een zoo groot gedicht van Vondel twaalf jaar lang ongedrukt zou gebleven zijn.

Toch neemt Jonckbloet [1]) de redeneering van Penon over. Hij zegt: „Vóór dezen tweeden druk van het Tweede Deel *Poezy* en vóór Westerbaen's *Kracht des Geloofs* was de *Uitvaert* slechts ééns gedrukt, in 1622, en in dien druk ontbreken de zestien regels. In 1650 nam Vondel de *Uitvaert*, schoon met veranderden titel, in zijne *Poësy* op: maar ook daar ontbreken die verzen. Blijkt uit dit alles niet, dat ze niet van Vondel zijn, maar hem door Westerbaen-Brandt toegedicht enkel om hem met zichzelf in tegenspraak te brengen en hem te krenken?"

Hier zijn wij dus een stap verder en worden de falsarissen genoemd, wat Penon nog niet gedaan had, daar hij immers de valschheid meer veronderstellender wijze had aangeduid, dan uitgesproken.

Hoe komt nu Jonckbloet aan deze twee namen? Brandt noemt hij, omdat het voor hem vaststond, dat deze de verzamelaar was van het Tweede Deel, en Westerbaen om de volgende reden. Achter de *Kracht des Geloofs*, zoowel in de afzonderlijke uitgave, als in de *Verscheyde Nederduytsche Gedichten*, leest men „gezonden aan den Uitgever van het Tweede Deel van *Vondels Poëzy*". Daaruit, en uit den gelijken geest in de *Kracht des Geloofs* en in de Voorrede van het Tweede Deel, heeft men opgemaakt, dat Westerbaen de hand zou gehad hebben in de uitgave daarvan. Jonckbloet vermoedt zelfs, dat het de Heer van Brandwijck geweest is, die Brandt „voort gaande gemaakt" heeft. Tijdens deze samenwerking zouden dan Brandt en Westerbaen die 16 regels gemaakt hebbem, om ze Vondel in de schoenen te schuiven.

Deze voorstelling is al zeer onwaarschijnlijk. Jonckbloet heeft er niet genoeg op gelet, dat de *Uitvaert* eerst in den tweeden

1) *Tijdschr. v. Nederl. Taal- en Letterkunde* I, bl. 56.

druk van het Tweede Deel voorkomt [1]). Vergelijkt men deze twee drukken, dan ziet men, dat zij — behalve dat de vermelding der drukfouten in den tweeden druk is weggebleven, omdat zij daarin verbeterd zijn — tot bladz. 159 volkomen gelijk zijn. Dan volgen echter in den tweeden druk nog 55 bladzijden met andere gedichten van Vondel, die dus den verzamelaar na de uitgave van den eersten druk in handen waren gekomen. Daaronder is ook de *Uitvaert* of liever *Treur-spel van Hendrick de Vierde*, zooals het gedicht hier heet, dat den verzamelaar, zooals uit de aangehaalde aanteekening blijkt, door Westerbaen is toegezonden.

Het is nu duidelijk, dat Westerbaen aan den eersten druk niet heeft medegewerkt; anders zou hij zeker daarvoor dit gedicht wel hebben afgestaan. Maar dan heeft hij ook de denkbeelden voor de *Voorrede* niet aan de hand gedaan, maar heeft hij in tegendeel voor zijne *Kracht des Geloofs* uit die *Voorrede* geput. Hieruit volgt noodzakelijk, dat Westerbaen's gedicht na den eersten druk van het Tweede Deel verschenen is, en vóór den tweeden druk. Anders toch zou de aanteekening niet geluid hebben „*gezonden* aan den Uitgever van het Tweede Deel", maar „*gedrukt* in" of iets dergelijks.

De *Uit-vaert* is dus vrij zeker door Westerbaen aan den uitgever van het Tweede Deel gezonden, met de zestien regels er in, en Brandt kan de maker daarvan niet geweest zijn.

Is Westerbaen dan de falsaris geweest? Het is zeer onwaarschijnlijk. Worp in zijne studie over Westerbaen [2]) zegt daarvan: „Van Westerbaen, wiens positie hem in staat stelde om meer te durven doen dan tal van anderen, weet men geen onedele handelingen of gemeene streken mee te deelen. En zeer gemeen zou het zijn willens en wetens aan een ander verzen toe te schrijven, die hij niet gemaakt heeft, die verzen met

1) Waarschijnlijk heeft hij deze twee drukken niet met elkaar vergeleken, en houdt ze daardoor niet genoeg uit elkander.

2) *Tijdschrift* VI, 188.

den naam van zijn tegenstander te doen afdrukken, en hem dan op zulk eene heftige wijze daarover aan te vallen, als wij Westerbaen boven zagen doen".

Hierin moeten wij ons bij Worp aansluiten. Het gaat niet aan een man van onbesproken karakter en levenswandel klakkeloos van zoo iets gemeens te beschuldigen [1]). Tenzij dus iemand op goede gronden een ander karakterbeeld van Westerbaen weet te geven, moeten wij hem op zijn woord gelooven. Het opschrift boven de uitgave der 16 regels achter de *Kracht des Geloofs*, luidende „Copye van eenige Veerzen, by de E. Heer Joost van den Vondel voor dezen uitgegeven, ende gebracht in een Gedicht dat hij gemaekt heeft op de Doodt van Koning Hendrik de Groote", bewijst dan ook, dat Westerbaen eene uitgave van het gedicht voor zich gehad heeft, waarin deze verzen voorkwamen. Dat dit niet het Tweede Deel kan zijn, hebben wij gezien. Het is dus eene oudere uitgave geweest.

Misschien zou hier iemand de veronderstelling opperen, dat Westerbaen niet zelf de *Kracht des Geloofs* heeft uitgegeven, maar dat dit gedaan is door den uitgever van het Tweede Deel, die daar dan nog eenige gedichten bijgevoegd heeft. Dit is echter onaannemelijk. Ten eersten was Westerbaen rijk en onafhankelijk genoeg om zelf voor de uitgave te zorgen. Maar bovendien, hij heeft in zijn gedicht zelf reeds van deze regels gebruik gemaakt, en het is volkomen begrijpelijk, dat hij deze nu daarachter liet afdrukken, omdat die oude uitgave niet zoo algemeen meer was en dus velen de toespelingen anders niet zouden begrijpen.

Wil men nu nog verder gaan en veronderstellen, dat de uitgever van het Tweede Deel een dubbel bedrog heeft gepleegd, dat hij eerst die 16 verzen heeft vervaardigd, en toen, wetende

1) Dat Worp alle verdenking op Brandt schuift, is zeker wel daaraan toe te schrijven, dat ook hij er niet genoeg op gelet heeft, dat het gedicht alleen in den tweeden druk van het Tweede Deel voorkomt. Het schijnt trouwens wel, of sommigen meenen gerust aan Brandt alle mogelijke gemeenheid te mogen toeschrijven.

dat Westerbaen van plan was een gedicht over de *Kracht des Geloofs* te schrijven, dezen een afschrift van die onechte verzen als echte in handen heeft gespeeld, opdat deze daarvan tegen Vondel gebruik zou maken, dan wordt het mij al te romantisch: aan de weerlegging van een idée fixe begin ik niet.

Aan het bestaan van eene oudere uitgave dan den tweeden druk van het Tweede Deel kan m. i. na het bovenstaande niet meer getwijfeld worden. Maar het dilemma, dat Worp stelt: „Er moet òf eene afzonderlijke uitgave van het gedicht bestaan hebben, waarin die 16 verzen wel gelezen werden, òf er is bedrog gepleegd", is niet juist. Er is nog eene derde mogelijkheid: er zou toch ook in eene afzonderlijke uitgave bedrog gepleegd kunnen zijn.

De bedoeling van eene dergelijke vervalsching zou dan toch zeker geweest zijn er op te wijzen, dat Vondel vroeger anders geoordeeld had over de Roomsche kerk, waartoe hij nu behoorde. De vervalschte uitgave zou dan moeten verschenen zijn tusschen 1640 en 1647. Doch dit is onaannemelijk. De onbekende verzamelaar [1]) van het Tweede Deel heeft alle gedichten van Vondel, die hij kon vinden en die niet in den bundel van 1644 waren opgenomen, bijeengebracht en laten drukken. Daar was de *Uitvaert* niet bij. Wanneer echter in deze jaren eene uitgave was verschenen met eene zoo hatelijke bedoeling tegen Vondel, dan zou die wel niet zoo onopgemerkt gebleven zijn, dat de verzamelaar, die ijverig naar verzen van Vondel zocht, er geene kennis van gekregen had. Hij heeft het dan ook eerst na het verschijnen van den eersten druk ontvangen, evenals een aantal andere oudere gedichten van Vondel. In de bijgevoegde verzen in den tweeden druk vindt men ook geen enkel gedicht van later dan 1635.

Voor eene vervalsching tusschen 1622 en 1640 was geene enkele aanleiding. Maar evenmin voor eene bona fide uitgave met een anderen tekst dan die van 1622.

---

1) Het is nog geenszins bewezen, dat dit Brandt geweest is.

De uitgave, waarin die 16 regels voorkomen, moet dus vóór 1622 verschenen zijn.

Dit wordt bevestigd door het feit, waarop het eerst de aandacht gevestigd is door Dr. W. Zuidema [1]), dat nl. Abraham de Koningh in 1617 deze verzen schijnt gekend te hebben. In diens *Spel der Intrede van 't Wit Lavendel ..... te Vlaardingen*, Amst. 1617, vindt men den regel:

Nu schuyft de vrecke Tyt de bree gordynen open.

Dr. Zuidema zegt daarvan: „Blijkbaar — te blijkbaarder, daar ook de versvorm geheel dezelfde is — ontleend aan Vondel, *Lyck-Klacht en Treurdicht op Henricus de Grote:*

De waerheyd schuyft alsints de bree gordynen open,

en tevens bewijs, dat de bekende 16 regels, waarvan dit de 5e is, echt zijn, hoewel ze niet in den eersten bewaarden druk staan.... Hij heeft dus Vondels gedicht in een hs. of in een voor ons verloren (plano?)druk gezien met die regels er in".

Aangezien nu Vondel in deze jaren nog niet zoo gezien was als dichter, en nog niet in eenigen partijstrijd gemengd, is er geene enkele reden denkbaar, waarom men valschelijk deze verzen in zijn gedicht zou ingelascht hebben. Er blijft dus niets anders over dan aan te nemen, dat zij voorkwamen in den afzonderlijken eersten druk van 1610, waarvan helaas, geen exemplaar schijnt bewaard te zijn gebleven.

Te Winkel, die de beschouwing van Worp overneemt en verder uitwerkt, zegt: „Mij komt het niet onwaarschijnlijk voor, dat zij inderdaad *achter* (en niet, zooals het heet, *in*) Vondel's gedicht waren afgedrukt en daarom ook Vondel's werk konden schijnen, maar daaraan door een ander (b. v. den vermoedelijken uitgever Pers) waren toegevoegd".

Dit is wel de uiterste poging om de eenmaal opgevatte meeming te handhaven. Ten eersten toch is het in strijd met Westerbaen's mededeeling, dat die verzen *in* Vondel's gedicht ge-

1) In *Oud-Holland* 1904, bl. 170.

lezen werden. En ten tweeden is deze voorstelling, hoe die verzen er bijgevoegd zouden zijn, zeer gezocht. Zeker het kwam wel voor, dat in de uitgave aan een gedicht andere werden toegevoegd van dezelfde strekking of over hetzelfde onderwerp. Maar dat een drukker aan het uitgegeven gedicht een aantal regels zou toevoegen in dezelfde maat en stijl, waarin hij zelfs de wijze van uitdrukken van den dichter nabootst, zoodat de verzen van dezen kunnen schijnen te zijn, daarvan moeten mij eerst voorbeelden getoond worden, eer ik er de mogelijkheid van aanneem.

Het resultaat van het historisch onderzoek is dus, dat er geene reden is om deze verzen voor onecht te houden. Maar nu bij het ontbreken van de eerste uitgave ook het afdoend historisch bewijs voor de echtheid niet kan gegeven worden, moeten wij ook de aesthetische en psychologische argumenten voor de onechtheid toetsen.

Dat Vondel in de uitgave van 1650 deze regels heeft weggelaten, bewijst niets. Datzelfde heeft hij gedaan met de vier laatste regels van de *Triomftoorts*, waarvan de echtheid bewezen wordt door de afzonderlijke plano-uitgave.

Dat deze verzen ook niet voorkomen in de uitgave van 1622, is van meer beteekenis. Hieruit blijkt toch, dat ze òf niet van Vondel zijn, òf dat hij ze reeds toen wilde vergeten hebben. Van Lennep meent, dat er „toen voor Vondel nog geen reden schijnt te hebben bestaan om ze weg te laten". Overhelling tot de Roomsche kerk, zooals Zuidema veronderstelt, kan toen zeker nog niet de reden geweest zijn. Maar mindere heftigheid tegenover die kerk mogen wij in 1622 wel bij hem veronderstellen, toen hij sympathie begon te gevoelen met alle verdrukten, en toen hij in den kring van Hooft begon te verkeeren.

Wanneer Van Lennep in die verzen eene „geringe poëtische waarde" zag, moest hij toch eigenlijk veronderstellen, dat Vondel die er ook in zien kon. En terwijl wij weten, dat Vondel heel dikwijls uit aesthetische overwegingen veranderingen in

zijne verzen heeft gemaakt, is het zeer goed denkbaar, dat hij daarvoor die verzen zou geschrapt hebben.

Het ontbreken in de uitgave van 1622 is dus ook geen bewijs voor de onechtheid. Wel zou het ter bevestiging kunnen dienen, wanneer eerst de onechtheid op andere gronden bewezen of waarschijnlijk gemaakt was.

De poëtische waarde van een gedicht is moeilijk nauwkeurig te bepalen, en nog moeilijker die van een deel van een gedicht. Op grond van de „geringe poëtische waarde" de bedoelde verzen onecht te noemen, is alleen mogelijk, wanneer men van de veronderstelling uitgaat, dat Vondel alleen verzen van hooge poëtische waarde geschreven heeft. Dit nu heeft zelfs Van Lennep nooit beweerd.

Wij kunnen verder gaan. Kalff heeft er op gewezen [1]), dat de *Uitvaert* als geheel nog vrij zwak is en dat er een aantal regels in voorkomen, die verre van de hooge poëtische waarde blijven. Zouden wij nu op grond daarvan het geheele gedicht of althans nog verscheidene andere gedeelten onecht noemen? Dat zal zeker niemand willen. Daarmede zouden wij trouwens in tegenspraak komen met Vondel zelf, die in 1622 het geheele gedicht, behalve die 16 regels, opnieuw heeft uitgegeven en daarmede als zijn werk erkend.

Zelf heb ik [2]) die verzen onecht genoemd, omdat de inhoud niet in het verband past. Bij nadere overweging wil ik dit niet meer als argument voor de onechtheid gebruiken. Wel verstoren deze regels den samenhang, maar dat is evenzeer het geval met de twee voorafgaande strofen, aan welker echtheid door niemand getwijfeld wordt. Men late bij de lezing maar eens vs. 201 op vs. 192 volgen, en men zal dadelijk gevoelen, dat vs. 193—200 er later tusschen gevoegd zijn. Maar de inhoud van deze verzen past zeer goed bij de 16 verzen, waarvan de echtheid betwijfeld wordt, vooral als men deze laat

1) *Gesch. der Nederl. Letterk.* IV, 261.
2) *Leven van Vondel*, bl. 22.

voorafgaan. Het wordt dus nu waarschijnlijk, dat Vondel deze 24 verzen bij het overzien van zijn gedicht er tusschen gevoegd heeft. In 1622 heeft hij dan gevoeld, hoezeer zij den gang van het gedicht verstoorden, terwijl hem toen bovendien de heftigheid der uitdrukking hinderde, waarom hij ze gedeeltelijk schrapte.

Zoo is meteen het verschil in taal en stijl van deze 16, of liever 24, regels met de rest van het gedicht verklaard, waar ik t. a. p. ook op wees.

Ook dit tweede onderzoek brengt ons dus tot het aannemen van de echtheid der besproken regels.

Men kan natuurlijk niettegenstaande dit alles wenschen, dat Vondel die verzen niet mocht geschreven hebben. Maar dat is geen voldoende grond om ze onecht te noemen. Men kan ze daarom, evenals alles wat men niet mooi vindt, weglaten uit eene bloemlezing, maar in eene wetenschappelijke uitgave moeten zij op hunne plaats in het gedicht worden opgenomen.

P. LEENDERTZ Jr.

GEUSE-VESPER.

Tot nog toe had de lezing van dit hekeldicht mij altijd onbevredigd gelaten, omdat ik niet veel verder kwam dan het genieten der schoonheid van klank en gevoel, maar het juiste begrip der woorden, dus der gedachte, mij ontbrak. Het artikel van Prof. Muller, blz. 23 vlgg. van het vorige deel, gaf mij den stoot tot dit begrijpen, zoodat ik hem dankbaar ben, dat ik nu deze prachtige verzen volkomen kan genieten.

Met de tot dusverre gegeven verklaringen van den titel is zeker niemand tevreden geweest. Maar de ondertitel scheen duidelijk genoeg: „een ironische *troost* voor hen, die geestelijk *ziek* waren door gewetenswroeging". Toch zegt dit wat weinig en houdt ook eigenlijk geen verband met den inhoud van het gedicht, zooals Muller heeft aangetoond. Het was van dezen dan ook een gelukkige greep, dat hij den titel in verband bracht met den kerkelijken *Siecken-troost*. Hierdoor toch krijgt niet alleen de titel zelf meer beteekenis, maar worden ook enkele duistere plaatsen geheel opgehelderd, zooals wij aanstonds zien zullen.

Er is echter een bezwaar tegen deze verklaring, dat niet over het hoofd gezien mag worden. Het officieele geschrift heet altijd *Siecken-troost*, en zoo heet het gedicht ook op de plano-drukken, in *Poesy* 1647 A en B, in *Poesy* 1660, en in de Amersfoortsche drukken van 1705, maar in de door Vondel zelf bezorgde uitgave der *Poëzy* 1650 heet het *Krancketroost* en zoo ook in de door Brandt bezorgde uitgave van 1682 en in de latere Amersfoortsche drukken.

Vondel zelf zal toch wel geweten hebben, met welke bedoeling hij den titel gekozen had, en zou dus zeker geene verandering gemaakt hebben, waardoor de toespeling verloren ging,

indien deze bedoeld was. Zoo zou men geneigd zijn te denken. Maar dan vragen wij ons af, waarvoor de verandering diende. Zou het niet juist geweest zijn om die toespeling minder duidelijk te maken en daardoor het gedicht iets van zijne scherpte te ontnemen?

In de uitgave der *Verscheide gedichten* toch van 1644 waren een aantal gedichten weggelaten, die hij „den nacht der vergetenisse toegedoemt" wenschte, en daaronder ook de *Geusevesper*. Van andere waren de scherpste regels weggelaten of veranderd. Doch door de uitgave van het Tweede Deel in 1647 werd hij gedwongen vele van die verworpelingen voor zijn werk te erkennen. Hij nam ze dus op in de *Poezy* van 1650, maar enkele werden ook nu verzacht. [1]) Daarvoor zal nu ook wel de verandering van *Sieckentroost* in *Kranckketroost* gediend hebben, en dan is deze verandering juist eene aanwijzing, dat in den eersten titel eene hatelijke toespeling lag. Daarmede kan dan moeilijk op iets anders gedoeld zijn dan op het kerkelijke geschrift.

Deze meening wordt versterkt, als wij zien, dat daardoor enkele duistere regels van het gedicht begrijpelijk worden.

De *Sieckentroost*, als vele liturgische geschriften eene aaneenschakeling van bijbelplaatsen, was bestemd om aan stervenden voorgelezen te worden, wat zoo mogelijk door een predikant gedaan werd. [2]) Hierop doelen blijkbaar de woorden in vs. 25 *Haelt Predikanten*.

1) Ook heeft Vondel in sommige gedichten later uitdrukkingen verscherpt. Eene bespreking hiervan geef ik in een afzonderlijk artikel.

2) Natuurlijk konden ook anderen dit stuk voorlezen. Oldenbarnevelt verzocht het zijn dienaar, maar de wachthebbende soldaten haalden een predikant.

Deze bijzonderheid heeft Vondel zeker wel gekend, omdat zij voorkomt in de *Waarachtige Historie van de Ghevanckenisse, bekentenisse, leste woorden ende droevighe doot van wijlen Heer Johan van Oldenbarnevelt* enz. (1620). De inhoud hiervan is geheel en zoogoed als woordelijk overgegaan in de *Historie van het Leven en Sterven* enz. (1648).

Misschien heeft Vondel hieraan gedacht bij het kiezen van den titel. Maar noodig is dat niet; het was een algemeen gebruik, wanneer iemand stervende was, en hij kon dus ook zonder hieraan te denken, dezen titel kiezen.

Ook vss. 29 en 30 *de Heer koomt kloppen Met sijn Woort* krijgen eerst de juiste beteekenis, als men aan den *Sieckentroost* denkt. Deze begint met een aantal aanhalingen uit den Bijbel, dus uit Gods woord, waarin den mensch zijne zondigheid wordt voorgehouden. Daarmede klopt de Heer, zooals de kantteekening bij *Openb.* III 20 zegt „aen de deure onser conscientie".

Maar terwijl daar verder den stervende troost geschonken wordt door de herinnering, dat Christus „om onser sonden wille overgelevert is" en daardoor „alle onse vijanden verwonnen heeft, als Doot, Duyvel, Helle, en de verdoemenisse des Wets", kan hier die troost niet worden aangeboden. De zonden van deze vier en twintig kunnen niet verzoend, niet bedwongen worden; daarvoor zijn zij te groot: *Niemandt kan de wellen stoppen Van die Moort.* Het gruwelijke van dien Moord wordt aangewezen in de twee eerste strofen.

Het gedicht, althans de vier eerste strofen, wordt dus verklaard door den titel [1]), terwijl deze weer duidelijk wordt door het gedicht. Beide hangen ten nauwste samen, en wij moeten aannemen, dat beide tegelijk in den geest des dichters zijn geboren, of althans aanwezig waren, toen hij begon te schrijven.

Ditzelfde kan niet, althans niet in gelijke mate, gezegd worden van den eersten titel *Geuse-vesper.* Deze past alleen bij de laatste strofe.

Muller heeft nog eens op het bekende feit gewezen, dat zeer dikwijls de titel pas wordt gekozen, als het werk gereed is, en geeft aarzelend te kennen, dat misschien daaraan is toe te schrijven, dat er geen rechtstreeksch verband is tusschen inhoud en titel. Behalve in het aanstonds te noemen geval zal dit echter m. i. slechts zelden het gevolg zijn. Tenzij de schrijver na veel zoekens, ten einde raad maar in het wilde weg een titel neemt, zal juist de achterna gekozen titel uitdrukken, wat voor den schrijver de hoofdgedachte of de voornaamste gebeurtenis is.

---

1) *Sieckentroost* in de beteekenis „bemoediging der stervenden" vinden wij ook in *Decretum Horribile,* vs. 10.

Zeer dikwijls ook zal de schrijver zijn titel kiezen — hetzij vooraf of achterna — naar het voorbeeld van een hem bekend werk. Dan is er geen rechtstreeksch verband tusschen titel en inhoud, maar drukt de titel uit, dat dit werk een gelijken of gelijksoortigen — of ook een tegengestelden — geest of strekking heeft als het vroegere. Daarbij kan ook de titel zelf het tegengestelde of een tegenhanger zijn van den vroegeren.

Muller heeft dan ook, nu hij geen rechtstreeksch verband zag, gezocht naar een gedicht of pamflet, op welks titel deze een weerslag kon zijn. Hij heeft dat niet gevonden, of eigenlijk wel gevonden, maar als onbruikbaar ter zijde gelegd. Het is de „Morgen-wecker, Aen de Oude ende Ghetrouwe Batavieren, Met een Remedie teghen haere Slaep-sieckte. Ghedruckt in 't Jaer ons Heeren 1620". (Knuttel, Pamfl. 3087). [1])

Wanneer men bij beide aanneemt, dat het leven met een dag vergeleken wordt, is de tegenstelling deze:

De *Morgen-wecker* roept de menschen op voor den komenden dag. Hij wekt hen op, om het tijdens den nacht gestaakte werk weer op te vatten en met kracht voort te zetten, maar tevens om de verkeerdheden en zonden van den vorigen dag na te laten en een nieuw, beter leven te beginnen.

De *Vesper* vermaant de menschen, dat de dag ten einde spoedt, dat weldra de nacht zal intreden, waarin men niet meer werken kan. Men moet zijn werk overzien, zich afvragen

1) Dit goed gestelde pamflet, dat aan Slatius wordt toegeschreven, bevat eene opwekking om zich, desnoods gewapend, tegen de regeering te verzetten. De toon is zeer scherp. Maurits wordt bij Nero vergeleken. De aanleiding tot het schrijven vinden wij in de woorden „Maer siende de blintheyt ende hevicheydt onser Regierders dagelijcks meer ende meer aenwassen, met meeninghe om ons arme Vaderlant met hooghste ghewelt ende tyrannie te tormenteren" enz. Van de Synode heet het „teghens wil en danck der vrome Patriotten inghevoert een ongehoort Synode", van de rechters „Luyden sonder wetenschap of experientie, besmet met ongherymtheyt, wraeckgierigheydt ende Goddeloosheyt". Vooral vaart het uit tegen Marquette, Aerssens, Duyvenvoorde, Brederode en Bokhorst. „Onder Jan rap en sijn maet moeten wij nu buyghen", als het volk niet in verzet komt.

wat men gedaan heeft, en of men gereed is den werkgever rekenschap af te leggen van hetgeen men verricht heeft. Zoo zal men ook, wanneer de avond des levens valt, zich moeten voorbereiden om voor Gods troon rekenschap af te leggen van dit leven. Spiegelt u dan aan de boozen, opdat in het uur der vergelding uw lot niet aan het hunne gelijk zij!

Zoo beantwoordt de titel *Geuse-vesper* volkomen aan den inhoud der laatste strofe.

Het gedicht toch bestaat duidelijk uit twee deelen. De vier eerste strofen, waarin de samenhang en de indeeling der gedachte geheel gelijk is aan die in de vier deelen van een sonnet, vormen den *Siecken-troost voor de vierentwintigh*, de laatste strofe is de *Vesper* voor de Geuzen, hunne partijgenooten.

Dat *Geusen* hier als „Calvinisten, Contraremonstranten" moet opgevat worden, is door Muller aangetoond. Ik voeg er bij, dat het zeker ook wel als tegenhanger van „Oude ende Ghetrouwe Batavieren" bedoeld zal zijn.

Wij weten, dat Vondel veel over zijne eigen werken nadacht, ze waarschijnlijk dikwijls herlas, en dat wij daardoor, soms vele jaren later, in zijne gedichten herinneringen van en toespelingen op de vroegere vinden. De titel *Morgenwecker der Sabbatisten* (1644) is dan ook zeker wel eene herinnering van den *Geuse-vesper*.

Hoe komt het nu, dat Muller, die op de beide titels niet alleen „eenig licht", maar bijna het volle licht heeft laten vallen, deze vergelijking niet gemaakt heeft? Doordat hij te veel vertrouwd heeft op de dateering in Unger's uitgave van Vondel.

De bovenbedoelde verklaring kan dan ook niet afdoende heeten, tenzij wij hebben aangetoond, dat de *Geuse-vesper* later geschreven is dan de bedoelde *Morgenwecker*.

In de oude drukken is het gedicht niet gedateerd en van de plano's kan het jaartal niet vastgesteld worden. Met zekerheid kunnen wij dus alleen zeggen, dat het geschreven is vóór 1631, toen het *Antwoord op het Lasterlijck Geuse Vesper* verscheen, en na 1619, na de terechtstelling van Oldenbarnevelt.

In zijne *Bibliografie* bl. 202 zegt Unger niet meer dan „vóór 1647", dat is het jaar der uitgave van het Tweede Deel. Maar op bladz. 139 en in *Werken van J. van den Vondel*, 1618—1620, bl. 355 wijst hij op het genoemde *Antwoord* en zegt dan: „daaruit zou men mogen gissen, dat beide gedichten, zoowel het Geuse Vesper als het antwoord daarop, in dat jaar [d. i. 1630] gemaakt zijn". In zijne uitgave echter stelt hij het op 1619, zij het met een vraagteeken. De ongedateerde gedichten nl. heeft hij gerangschikt naar de daarin besproken feiten, wat in het algemeen juist, maar hier meer een ontduiken dan een oplossen van de moeilijkheid is.

Brandt spreekt niet over de dateering van den *Geuse-vesper*, maar zegt op het jaar 1625, dat de Advokaat „te deezer tydt stof werdt voor zyne pen".[1]) Men lette op *werdt*; volgens Brandt zijn dus alle gedichten op Oldenbarnevelt van 1625 of later.[2])

Van Lennep wijzigt dit en zegt (II, 313): „Het nieuwe regeeringstelsel, dat men verwachtte, had by de vereerders van Oldenbarnevelt den moed doen rijzen, om met hetgene zy vroeger elkander slechts in 't oor dorsten fluisteren, meer openlijk voor den dag te komen; en zoo kon Vondel ook drukkers vinden, die, hoezeer dan ook nog maar naamloos en onder de hand, zich met de verspreiding belasten wilden van wat zijne verontwaardiging hem had ingegeven". Hij geeft dus deze gedichten op het jaar 1625.

Deze meening van Van Lennep heeft ingang gevonden. N. van Reuth b. v. zegt, dat Vondel reeds in 1618 de partij van Oldenbarnevelt had gekozen, maar, uit vrees, zes jaar lang zijn wrok intoomde.[3])

Evenzoo zegt Penon: De gedichten werden, ten minste voor een gedeelte, eerst na Maurits' dood algemeen bekend.[4])

1) *J. v. Vondels Leven*, bl. 18, uitg. Hoeksma, bl. 30.
2) Zie ook mijn *Leven van Vondel*, bl. 107.
3) *Vondel, de lierdichter* in *Dietsche Warande* XV, bl. 397.
4) *Hist. en Bibliogr. Beschouwing*, bl. 82.

Van Vloten geeft geen beslist oordeel, maar plaatst den *Geuse-vesper* met twee vraagteekens na de gedichten van 1625.

Diferee stelt het op 1630.

Dit alles geeft geene zekerheid, maar wekt toch het vermoeden, dat de *Geuse-vesper* geruimen tijd na 1619 is verschenen. De vraag doet zich nu echter voor, of de tijd ook nauwkeuriger kan bepaald worden.

Op het eerste gezicht zou men meenen, dat door Unger's opmerking naar aanleiding van het *Antwoord* de vraag beslist is. Maar terecht gaat Unger zelf niet verder dan dit eene „gissing" te noemen. Het is toch meer voorgekomen, dat een hekeldicht of een tegenschrift na eenige jaren nog eens herdrukt werd. Van *Adams antwoordt* b. v. door Beelthouwer tegen Vondel's *Adam in Ballingschap* geschreven, zijn uitgaven van 1664 en 1671 [1]). Bij de groote zeldzaamheid nu der planodrukken moeten wij altijd rekening houden met de mogelijkheid, dat eene of andere uitgave ons onbekend gebleven is. Daarom kan dit *Antwoord* ook niet meer bewijzen, dan dat de *Geuse-vesper* niet na 1631 gedicht is.

Bij het ontbreken van uiterlijke aanwijzingen zullen wij dus moeten zoeken, of uit het gedicht zelf iets is op te maken omtrent den tijd.

Nadat Vondel in de derde strofe gesproken heeft van de wroeging, die het gemoed der rechters *knaagt*, spreekt hij in het *Besluyt* van „den worm, die desen rechter 't hart *af bijt*". De oppervlakkige lezer is geneigd te denken, dat de twee uitdrukkingen synoniem zijn, dat Vondel ook hier de gewetenswroeging in het algemeen bedoelt. Ofschoon nu *het hart afbijten* de beteekenis „kwellen" kan hebben (*Ndl. Wdb.* VI, 14), komt het

1) Steven van der Lust's *Ongheblanckette Maria Stuart*, dat ook 6 jaar na het treurspel uitkwam, kan in dit verband niet dienen. Daarvoor toch was eene bepaalde aanleiding, nl. dat het stuk in 1652 te Haarlem vertoond was.

Maar voor *Adams Antwoordt* en voor het *Antwoord op.... Geuse Vesper* weten wij geene bepaalde aanleiding in 1671 en 1631 aan te wijzen.

mij voor, dat wij er hier iets meer in moeten zoeken. Het is ook te verwachten, dat in het *Besluyt* eene sterkere, althans geene zachtere, uitdrukking gebruikt wordt dan in het voorafgaande. Letten wij nu nog op het enkelvoud *rechter* en op *desen*, dan wordt het waarschijnlijk, dat het overlijden van een der rechters, zeker wel van een, die nog al op den voorgrond was getreden, voor Vondel de aanleiding was om den anderen rechters voor te houden, dat zij „op hun gewisse te dencken hadden", en hunne partijgenooten te vermanen, dat zij zich aan het lot van dezen spiegelen zouden.

Men zou hiertegen kunnen aanvoeren, dat dan de titel niet juist is, dat er niet moest staan *voor de vier-en-twintigh*, maar *voor de drie-en-twintigh* of welk ander getal ook. Maar in het geheele gedicht wordt geen enkele naam genoemd, wij vinden alleen aanduidingen, en de rechters van Oldenbarnevelt konden en moesten alleen *de vier-en-twintigh* genoemd wòrden, al zou er ook nog maar de helft van over zijn.

Wie was nu die rechter? Eer wij die vraag beantwoorden, lezen wij het gedicht nog eens over. En dan treft ons in dit gevoelvolle en degelijk afgewerkte gedicht, met zijn in heerlijken rhythmus gedrongen stijl, waar geen woord, wij zouden haast zeggen: geen letter, te veel is, op het eerste gezicht als iets onaangenaams de herhaling: *Predikanten*: *santen*. Dat kan bij Vondel, en vooral in dit gedicht, geene slapheid of breedsprakigheid zijn. Deze uitdrukkingen moeten òf verschillende beteekenis hebben, òf er moet iets in liggen, waar wel bijzonder de aandacht op gevestigd moest worden. Dat laatste vind ik in de bijvoeging *Dortsche*: de pas gestorven rechter zal een Dortenaar geweest zijn.

Hoe is het met de rechters gegaan?

De *Historie van het Leven en Sterven van Heer Johan van Oldenbarnevelt* (1648) vermeldt op bl. 290, dat in het volgende jaar „een (ofte meer) van de voorsz. Rechters was overleden, een ander in sijn sinnen, ende memorie gekrenckt, dat hij niet bequaem was yet te konnen handelen, ofte besluyten".

In de *Waarachtige Historie van ... J. van Oldenbarnevelt* [1]), 2e druk, bl. 533, lezen wij in de aanteekeningen van Jan Franken, den dienaar van Oldenbarnevelt, het bekende verhaal, waarvan wij hier het begin overnemen.

„Ik konde wel beseffen dat, gelijk ik ook gezien heb, den Prince sterffelijk was, dat de nieuwe ingekomen Magistraten zouden minderen, en dat de Rechters zouden sterven, gelijk ik wel voorzeker weet, dat er in 't jaar 1624 al zeventien van de zelve, en meest of alle, van een onnatuurlijke dood overvallen waren, waarvan mij een perfecte memorie is ter handen gesteld: maar is mij weder afhandig gemaakt. *Hugo Muis van Holij* leefde wat langer als die zeventien, maar hij stierf van zoo ellendig een ziekte, en in zoo grooten verachting van de Borgerije tot Dordrecht, dat hij gestorven zijnde schier niemand wilde ter begravenis gaan, en was zijne ziekte zoo schrikkelijk stinkende, dat de wormen met duizenden uit het versworen lichaam liepen of kropen: zoo dat zijn eigen Zuster, door den groten stank niet bij hem wilde komen; maar hij stierf bijna van elk een verlaten alzoo niemand bij hem konde duren, het gemeene volk op hem zeer verbittert zijnde zeiden, dat als hij zoude begraven werden, zijn Lichaam niet in de kist lag: maar dat de Duivel daar mede wech was, hoe wel ik dit voor een fabel houde: maar men kan daar uit merken hoe dezen Rechter geacht of veel eer gehaat was".

Over de andere rechters worden dergelijke fraaiigheden verteld.

Dit verhaal is overgenomen door Brandt in zijne *Historie van de Rechtsplegingе* enz. Rotterdam, 1708, bl. 201. Deze voegt hier echter bij „Uit d' Aentekening van Johan de Haen, Pensionaris

---

1) Van deze *Waarachtige Historie* bestaan verscheidene drukken. De eerste kwam in 1669 bij Josua van der Straten uit. De tweede, veel verbeterd en vermeerderd met „eenige Schriften van Jan Franken" — er werden echter ook stukken uitgelaten — verscheen in 1670 te Rotterdam bij Joannes Naeranus. Het boek maakte blijkbaar veel opgang, want van hetzelfde jaar heb ik nog een exemplaar van den vierden druk. Penon had dus ongelijk, toen hij (a. w. bl. 79) meende, dat Van Lennep zich vergiste met den *tweeden* druk van 1670 aan te halen.

van Haerlem". Maar Brandt heeft nog veel meer bijzonderheden, waarvan ik alleen vermeld, dat Salmius spoedig na het vonnis krankzinnig geworden is en na een langdurig kwijnen een jammerlijk einde had.

Nog altijd worden al deze bijzonderheden gaarne verteld door menschen, die daarin eene soort van Godsgericht zien.

Wat is daarvan waar? Hier is voor ons alleen van belang te weten, wanneer de rechters gestorven zijn. Omdat het niet van allen gemakkelijk te vinden is, geef ik hier de volledige lijst der rechters met hun sterfjaar.

Voor Gelderland:
- Hendrik van Essen, gest. 24 Oct. 1641 [1]).
- Nicolaes de Vooght, gest. in 1624, na 17 Mei [2]).

Voor Holland:
- Nicolaas Kromhout, gest. 23 Maart 1641 [3]) [4]).
- Adriaen Junius, gest. Mei 1620 [4]).
- Pieter Kouwenburgh, gest. 28 Juni 1644 [4]).
- Hendrik Rosa, gest. 21 Jan. 1629 [4]).
- Adriaen van Swieten, gest. 1630 [1]).
- Hugo Muys van Holy, gest. 28 Mei 1626 [5]).
- Arent Meinertsz., gest. Dec. 1624 [6]).
- Geeraert Beukelsz. van Santen, gest. 16 Juli 1635 [7]).
- Jacob van Broekhoven, gest. 16 Juni 1642 [1]).
- Reinier Pauw, gest. 19 Febr. 1636 [1]).
- Pieter Jansz. Schagen, gest. 28 April 1635 [1]).
- Albrecht Bruininck, gest. Nov. 1648 [8]).

---

1) Van der Aa, *Biografisch Woordenboek.*

2) Volgens vriendelijke mededeeling van Dr. J. S. van Veen.

3) Elias, *De Vroedschap van Amsterdam*, I, 17.

4) S. van Leeuwen, *Batavia Illustrata*, bl. 1477.

5) Baalen, *Beschryvinghe van Dordrecht*, bl. 1137.

6) Volgens vriendelijke mededeeling van den heer H. E. Knappert is hij tusschen 22 en 29 December begraven.

7) Elias, a. w. I, 118.

8) Ib. II, 856.

Voor Zeeland	Adriaen Mandemaeker of Van Manmakers, leefde nog in Sept. 1644 [1]). Jacob Schotte, gest. 1641 [2]).
Voor Utrecht	Adriaan Ploos, gest. 12 Maart 1641 [2]). Anselmus Salmius, gest. 21 Febr. 1640 [3]).
Voor Friesland	Johan van den Sande, gest. 1638 [2]). Rienck Atsma, gest. tusschen 8 Nov. 1625 13 Mei 1626 [4]).
Voor Overijsel	Volker Sloot tot Vollenhove, gest. hoogstwaarschijnlijk in 1625, althans vóór Maart 1626 [5]). Johan van Hemert, was van 1607—1634 schepen van Deventer [6]) en is waarschijnlijk in het laatste jaar gestorven.
Voor Groningen	Goossen Schaffer, gest. 1637 [2]). Scato Gockinga, gest. 1641 [2]).

Men ziet, dat Fruin gelijk had met de latere aanteekeningen van Jan Franken „nietswaardig gebeuzel" te noemen [7]), en dat Brandt verkeerd deed met deze berichten zonder nader onderzoek over te nemen. Wanneer de laatste zegt „dat 'er in 't vyfde iaer nae des Advocaets doodt al seventien van de vier en twintigh begraeven waeren", is hij heel ver van de waarheid. Het was er nog maar één. De zeventiende is pas in 1641 overleden, dus juist zeventien jaar later.

Voor 1630 waren zeven van de rechters gestorven, waaronder twee Dortenaars, nl. Junius en Muys.

1) *Briefwisseling van Huygens*, uitg. Worp IV, 61.

2) Van der Aa, *Biografisch Woordenboek*.

3) *Nieuw Nederl. Biografisch Woordenboek* III, 1117.

4) Volgens vriendelijke mededeeling van Mej. R. Visscher had hij op den eerstgenoemden datum nog zitting in de Gedeputeerde Staten, terwijl op laatstgenoemden datum iemand optreedt in de plaats van „wijlen den heere Atsma".

5) Volgens vriendelijke mededeeling van Dr. M. Schoengen.

6) Revius, *Daventria Illustrata*, p. 778—781.
Dumbar, *Kerkel. en Wereldl. Deventer*, bl. 97—100.

7) *Verspreide Geschriften* VII, bl. 509.

Dat Vondel het oog zou gehad hebben op Junius, is niet waarschijnlijk, omdat deze gehouden werd voor een dergenen, die den Advocaat het minst vijandig waren. Daarom meende men dan ook reeds vroeg, dat hij bedoeld werd met Nestor in den *Palamedes*. Ook meende men, dat hij slechts gedwongen het rechterambt aanvaard en tegen het doodvonnis gestemd had [1]).

Zelfs wordt het onaannemelijk, dat hij bedoeld zou zijn, als wij op den inhoud van het gedicht letten. Hierin wordt sterk de nadruk gelegd op de geldzucht der rechters. Dit ziet zeker niet alleen op het groote honorarium van *f* 2400.—, dat zij kregen, maar vooral op de verbeurdverklaring der goederen van Oldenbarnevelt. Hiertegen protesteerden de weduwe en de kinderen op grond van het privilege van 1593, waarbij was bepaald, dat de goederen van een edelman niet verbeurdverklaard konden worden, tenzij hij veroordeeld was wegens *Crimen laesae majestatis*. Dit misdrijf nu was hem in het vonnis niet, althans niet met deze woorden, ten laste gelegd. Om nu toch de verbeurdverklaring te kunnen handhaven, zijn in het volgende jaar een aantal der rechters opnieuw samengekomen en hebben 6 Juni 1620 verklaard, dat het hunne bedoeling geweest was, dat Oldenbarnevelt en de andere veroordeelden van het vorige jaar, op één na, „gecommitteert ofte begaen hebben gehadt *Crimen laesae Majestatis*" [2]). Deze interpretatie van het vonnis, meer dan een jaar nadien, alleen om zich van de goederen der veroordeelden te kunnen meester maken, wekte veel verontwaardiging. Dat Vondel daarin deelde, is te begrijpen. Maar Junius heeft daaraan niet kunnen medewerken, doordat hij voor dien tijd overleden was.

Er blijft dus slechts over Hugo Muys van Holy. Heeft Vondel den *Geuse-vesper* geschreven naar aanleiding van den dood van dezen, dan is het gedicht niet ouder dan 1626, maar waarschijnlijk ook niet veel later.

---

1) Zie *Historie* (1648) bl. 152 en *Waarachtige Historie* (1670), bl. 841.

2) *Historie* bl. 291, *Waarachtige Historie*, bl. 484.

Wanneer wij aan dit sterfgeval als de aanleiding denken, valt ons dadelijk de overeenstemming in het oog van Vondel's woorden met het verhaal, dat Muys door de wormen zou zijn verteerd. Deze bijzonderheid is mij van elders niet bekend, al liepen er wonderlijke verhalen over hem [1]). Het zou echter mogelijk zijn, dat het verhaal reeds spoedig na zijn dood geloopen had en dat Vondel daarvan had gebruik gemaakt.

Bij nadere beschouwing is dit echter niet aannemelijk. Vondel zou zich dan anders uitgedrukt hebben en zeker niet het enkelvoud *den worm* hebben gebruikt. Hij zou ook niet hebben nagelaten al het afschuwelijke der ziekte te doen uitkomen. Bovendien staan deze woorden van Vondel, zooals wij gezien hebben, in verband met die uit de derde strofe en wordt hier dus *worm* in figuurlijken zin gebezigd.

Maar de opmerkelijke overeenkomst blijft, en wij zullen dus een ander verband moeten zoeken. De *Geuse-vesper* kwam spoedig na den dood van Muys uit, waarbij velen begrepen, dat dit overlijden de aanleiding tot het dichten geweest was. Nu zocht men in het gedicht allerlei toespelingen op dit sterven. Men las van den *worm*, *die desen rechter 't Hart afbijt* en herinnerde zich, hoe in de *Handelingen der Apostelen* XII, vs. 23 van Herodes, den onrechtvaardigen rechter, gezegd wordt: „hij werd van de wormen gegeten, en gaf den geest". Dit werd nu ook op Muys toegepast. Het verhaal van diens gruwelijken dood berust dan juist op Vondel's hekeldicht.

Met het vorenstaande meen ik den titel van den *Geuse-vesper* verklaard en het jaartal zoogoed als vastgesteld te hebben. Maar er is nog wel het een en ander in op te merken en te verklaren. Dit wil ik nu meteen maar afhandelen.

Titel. Het trekt de aandacht, dat het eerste lid van *Geuse-vesper* de meervouds-*n* mist, die *Sieckentroost* heeft. De oorzaak

1) Zie b. v. *Navorscher* IX, 296.

is, dat het eerste woord van Vondel zelf is, maar het tweede eene aanhaling.

Vs. 2. *Onder 't hart dragen* wordt gewoonlijk alleen gezegd van eene zwangere vrouw. Toch is, voor zoover ik weet, nog nergens de aandacht gevestigd op het geheel afwijkende gebruik in dit vers.

Vs. 5. *Meyneedigh.* Het vonnis was, volgens de vrienden van Oldenbarnevelt, gewezen in strijd met de wetten des Lands. Toch is *meyneedigh* niet het juiste woord tegenover de rechters. Hun werd wel haat, hebzucht en onbekwaamheid verweten, maar geen meineed. Het komt mij daarom voor, dat ook hier Vondel zichzelf aanhaalt, nl. *Palamedes* 1850:

Hoe 't hayligh bloed 't meyneedigh sweerd bespat.

In het geding tegen Palamedes toch waren de rechters tegelijk zij, die de valsche beschuldiging hadden uitgedacht.

Vs. 7. Van Lennep II, 318 ziet in *kray en raven* eene „toespeling op de zwart getabberde Predikanten, of andere vyanden van den Advokaat, die, naar Vondels meening, uit diens verbeurd verklaarde nalatenschap mildelijk beschonken werden". Als hier met die woorden iets meer bedoeld wordt dan „roofvogels", of liever „aasvogels", en zij dus met „zwartrokken" moeten worden verklaard, dan bedoelt Vondel toch eerder de rechters, die uit den boedel hun honorarium van *f* 2400.— kregen.

Vs. 13. *De Pistoletten van 't verraet.* Over de zoogenaamde omkoopbaarheid van Oldenbarnevelt wordt telkens gesproken in de pamfletten tegen hem, waarvan een der kwaadaardigste, de *Gulden Legende Van den Nieuwen St. Jan* — zeker wel ten onrechte — aan François van Aerssen wordt toegeschreven. Daar lezen wij b.v. op bl. 16: „Veel licht machse [nl. een gouden kop] uyt den selven hoeck zijn over ghevloghen, van daer de Pistoletten gheschoten waren, die hij Hans vander Veken [1])

1) Over dezen Rotterdamschen koopman en bankier, geb. 1549, gest. 7 Aug. 1616, zie men het leerrijke artikel van Dr. E. Wiersum in de *Handelingen en Mededeelingen van de Maatsch. der Nederl. Letterkunde*, 1911—1912, bl. 165—190.

toetellende, niet en wist wat sy deden. Denckt hoe blindt het desen man ontfangen heeft".

Duidelijker nog vinden wij deze beschuldiging b. v. in de *Practycke van den Spaenschen Raedt* (1618), welk pamflet ook al, maar ten onrechte, door Van der Myle aan Aerssens werd toegeschreven. Op bl. 40 lezen wij: „Dat den Spangjaert met geschencken weet om te gaen, gouwe Enghelen over te senden, ende met Spaensche Pistoletten te schieten, is, in het maecken van den Treves wel gespeurt". En bl. 43, waar gezegd wordt, dat Oldenbarnevelt door het verwekken der godsdiensttwisten de Spaansche zaak heeft gedient: „Hoe hy dat ghedaen heeft, kan een yeder wel bedencken: Offer gheen Spaensche Pistoletten en zijn ghevloghen, ymmers of hy niet en heeft te wercke gheleydt een deel van die duysenden guldens, die hy jaerlijcks mach dispenseren waer hy wil, sonder reeckeninghe te doen?"

De rechters hebben deze beschuldiging niet onopgemerkt gelaten. Zij hebben uitdrukkelijk gevraagd, of hij niet eens *f* 14.000 in dubbele Spaansche pistoletten aan Van der Veecken betaald had [1]). Maar het antwoord is blijkbaar afdoende geweest. In het vonnis toch wordt wel in algemeene bewoordingen gezegd „Dat noch hy Gevangen, tegen sijn Eedt ende Instructie van eenige wtheemsche Potentaten, Heeren, ende Collegien, diversche groote sommen van penningen, ende presenten heeft ontfangen, sonder aen yemant daer 't behoort, daer van kennisse te doen", maar de Pistoletten worden niet genoemd.

Van den anderen kant werd ditzelfde verwijt gericht tot de vijanden van Oldenbarnevelt, zooals Aerssens, Muys enz. Zelfs werden ook daarbij de pistoletten genoemd, zie de aanteekening bij *Decretum Horribile* vs. 16 in de Amersfoortsche uitgave en de zeer duidelijke toespeling in *Palamedes* vs. 265 vlgg., zooals zij in de uitgaven van 1652 en later luiden.

Vs. 15. *Wtgestroyt.* Van Lennep zegt, dat dit woord niet bij *Pistoletten* behoort, maar bij *verraet.* Het behoort bij beide:

1) Wiersum, a. w. bl. 185.

„nooit vond men de *Pistoletten van 't verraet*, waarvan zoo breed werd opgegeven in de pamfletten, die werden *uitgestrooid*, verspreid om den haet des volks op te wekken".

Vs. 25. *Weest te vreen* = „weest kalm, bedaart". Deze beteekenis van *tevreden* wordt door de uitgevers meestal onvermeld gelaten, terwijl onervaren lezers toch in de eerste plaats gewezen moeten worden op die uitdrukkingen, welke schijnbaar niets bijzonders hebben.

Vs. 27. De herhaling *Predikanten: Dortsche santen* is hierboven verklaard. Toch blijft het woord *santen* zoo vreemd klinken, dat wij ook hier eene toespeling vermoeden. Nu wij weten, dat Vondel het oog heeft op Hugo Muys van Holy, is de woordspeling niet ver te zoeken. Men kende in Amsterdam genoeg Engelsch voor de aardigheid „Die Holy is ook geen Heilige!"

Vs. 31. In de uitgaven wordt *wellen stoppen* niet of verkeerd verklaard.

Wanneer men een beetje diep in den grond graaft, vindt men soms plekken, waar voortdurend water opborrelt, zooals men in heiputten dikwijls zien kan. Niet alleen maken deze *wellen* een voortdurend pompen of uitmalen (gewoonlijk met een tonmolen) noodig, maar ook spoelt dit *welwater* of *kwelwater* den grond weg. Is nu zoo'n wel juist op de plaats, waar de fundamenten moeten komen, dan is dit een gevaar voor de stevigheid van het gebouw. Men moet dan eerst die wellen *stoppen*, wat geschiedt door er zand in te gooien. Het is haast ongelooflijk, hoeveel zand er soms in zulk een kleine wel gaat. Soms echter is de wel in het geheel niet te stoppen. Dat was b.v. het geval bij het maken van de groote sluis te IJmuiden. Dat werk heeft daardoor groote vertraging ondervonden en kon eerst voortgezet worden, toen men de wel overwulfd en door eene groote buis het kwelwater buiten de sluis in het kanaal geleid had.

Vondel zegt dus: „De wroeging kan niet bedwongen worden, de herinnering van den Moord komt steeds weer boven".

Vs. 35. Bij dezen worm kan de dichter gedacht hebben aan den worm, die niet sterft, uit *Marc.* IX, 44, of misschien nog

eerder aan den worm, die den wonderboom van Jona stak, dat hij verdorde (*Jona* IV, 7).[1])

Ten slotte nog een paar bibliografische opmerkingen.

Behalve de door Unger onder n⁰ 747 beschreven plano, waarvan verscheidene exemplaren over zijn, heeft het Vondel-museum er nog een (Diferee [2]), n⁰ 75), waarvan geen tweede exemplaar bekend is. Deze is echter voor geene enkele volgende uitgave het voorbeeld geweest.

De uitgave van 1647 A heeft den tekst overgenomen van Unger n⁰ 747, en is zelf weer het voorbeeld geweest voor 1647 B en de Amersfoortsche uitgave van 1705.

De uitgave van 1647 B leverde den tekst, niet alleen voor die van 1660, maar merkwaardig genoeg ook voor de door Vondel zelf bezorgde uitgave van 1650.

De uitgave van 1651 heeft den tekst van die van 1650 en is zelf weer nagedrukt in 1658.

Brandt's uitgave van 1682 is zeer nauwkeurig naar die van 1650 bewerkt.

De Amersfoortsche uitgave van 1707 heeft den tekst van die van 1705, maar verbeterd naar de uitgave van 1682.

Natuurlijk zijn in al die uitgaven tal van verschillen in spelling en interpunctie, maar de vermelding daarvan behoort in eene uitgave met varianten thuis.

P. LEENDERTZ Jr.

---

1) Ook *Lucifer* 2108 noemt Vondel *Den worm, die 't hart doorknaeght.*

2) *Lijst der Plano-drukken van Gedichten van Vondel* in *Tweede Verslag* van het Vondelmuseum, Amst. 1906.

JORIS DE BYE.

Tussen de jaren 1628 en 1630 schreef Vondel zijn Roskam, welke satyre, gelijk men weet, naast een hekeling van de verkeerde praktijken van vele regenten, een verheerliking was van wijlen de Amsterdamse burgemeester Cornelis Pieterszoon Hooft, de vader van de Muider Drossaart. De aanleiding tot het ontstaan van dit gedicht is enerzijds te vinden in het beruchte proses van de jaren 1625 en 1626 tegen een aantal leden van het Admiraliteitskollege van de Maas te Rotterdam, die zich niet ontzien hadden ongeoorloofde handel te drijven met de vijand en zich te verrijken ten koste van het land [1]), en anderzijds in de dood van de genoemde C. P. Hooft op 1 Januari 1626. Het is opvallend, dat Vondel hem, die hij looft, met naam en toenaam noemt, terwijl hij omtrent de gehekelden de anonymiteit bewaart. Wat kan wel de reden van dit verzwijgen der namen zijn, waar hij in de Rommelpot z'n slachtoffers openlik ten toon stelt? Niet dat hij hun namen niet kende! Deze toch waren door het beruchte proses, the topic of those days, op aller tong. Is het een uiting van kiesheid? We geloven het niet. Wie Vondel kent, weet, dat hij geen mededogen gevoelde jegens degenen, die hun macht misbruikten tot schade van het gemeen. Wil hij er dan mee te kennen geven, dat het hem slechts te doen is om z'n volk op fouten te wijzen die de staat in gevaar kunnen brengen en niet om een bijdrage te leveren tot de chronique scandaleuse van zijn dagen?

In hetzelfde gedicht immers zegt hij:

---

1) Zie Geyl: Tijdschrift Ned. Taal en Letterkunde XXX 1911 blz. 308 vlg.

»k Heb, o doorluchtigh Hooft der Hollandsche Poëten,
»Een kneppel onder een hoop hoenderen gesmeten:
»*'k Heb wetens niemand in 't bysonder aengerand,*
»*Misschien wie 'k trof, tot nut van ons belegert land*".

Er bestaat nog een derde mogelikheid, en wel, dat het uit voorzichtigheid geschiedde. De herinnering toch aan hetgeen gebeurd was in het jaar 1625, toen de dichter wegens het uitgeven van de Palamedes met de justitie had kennis gemaakt, was nog te levendig, om Vondel niet tot enige voorzichtigheid te manen. Hoe het zij, de namen van de gehekelden worden verzwegen; die van de verheerlikte niet.

Behalve C. P. Hooft wordt in de Roskam nog een staatsman geprezen en anderen tot voorbeeld gesteld, en deze wordt, zoal niet genoemd, dan toch onmiskenbaar aangeduid in de regels:

»Gehoorsaemheyt die past een oprecht ingeseten;
»Den Heer, 't ontfangen weer rechtvaerdigh uit te meeten;
»*Gelijck die Haegsche Bie vereert is met dien lof,*
»*Dat sij noyt honigh soogh wt ander lieden hof,*
»*Maar na haer eygen beemd, op onbesproken bloemen*
»*Om nectar vloogh, wiens geur oprechte tongen roemen*".

En aan het slot zegt Vondel tot z'n vriend Hooft:

»'k Heb aen uw vaders krans al meede een blad gevlochten,
»*En noch een siel geroemt, wiens deuchden elck verknochten*".

Het is duidelik, dat met die „siel" dezelfde Haagse regent bedoeld wordt.

De vraag rijst: Wie was deze Haegsche Bie en waaraan dankt hij het, door Vondel, die volstrekt niet gul met loftuitingen was, als een voorbeeld van deugdzaamheid en integriteit te worden geroemd?

Brandt zegt in z'n aantekeningen, „uyt 's Dichters mondt opgeschreven": „Versta den Heer de Bie, die zijn ampt zonder smet van opsprake en met seltsamen lof van getrouwigheit bediende". Bedoeld wordt Joris de Bye, thesaurier-generaal van de Unie en bij tijdgenoot en nageslacht bekend als een voorbeeld

van rechtschapenheid. Het zou echter al heel treurig zijn, indien er in Vondels tijd niet meer eerlike ambtenaren geweest waren en onze dichter moet wel overtuigd zijn geweest, dat de Bye zeer biezondere deugden bezat, om hem zo boven velen te verheffen. Het is ons een aangename taak, wat meer licht op de figuur van De Bye te doen vallen.

Joris of George de Bye [1]) stamde uit een oud-Brabantse, adellike familie, waarvan een tak zich in de loop der tijden in de Noordelike Nederlanden vestigde. Reeds Joris' vader, Dirk, was raadsheer in de Rekenkamer van Holland en heer van Albrantswaart (een riddergoed op IJselmonde), welke heerlikheid op Joris, als oudste zoon, overging. Bij de komst van Leicester in de Nederlanden was Joris reeds algemeen ontvanger van de Unie en kreeg nu tot z'n onmiddellike chef de beruchte thesaurier-generaal Jacob Reingoud, die gelukkig al spoedig moest aftreden. Om in de vakature te voorzien boden de Staten-Generaal Leicester een voordracht van drie personen aan, (Doublet, De Bye en Teelink), waaruit Zijn Excellentie de 23e Nov. 1586 Joris de Bye benoemde tot thesaurier-generaal van de Unie. Ambtshalve was hij nu ook lid van de Raad van State. De Bye was gehuwd met Maria van Almonde, een volle nicht van Hugo de Groot. Hij bekleedde z'n gewichtig ambt tot z'n dood in 1628 [2]), dus niet minder dan 42 jaar lang. Hooft, die de

1) Biezonderheden omtrent het geslacht de Bye zijn te vinden in de Navorscher LVI blz. 634 vlg. en LVII blz. 87 vlg.; bij Ferwerda II en 't Maandblad Nederl. Leeuw 3e jaargang blz. 87.

2) Mede in verband met het belangrijke opstel van P. Geyl over de datering van de Roskam, leek het mij wel de moeite waard het sterfjaar van De Bye vast te stellen, te meer, waar de opgaven niet alle overeenstemmen. Zo leest men in de Leenregisters van Holland, in voce Albrantswaert: Verlijt Dirck de Bie, bij doode van Joris de Bie, in sijn leven Tresorier-generaal van de geunieerde Provinsiën ende Mr van Reeckeninge in Holland, sijn vader, den *6 Aprilis anno 1626*. In het boek van de „Hooge Overigheyt van Holland" lezen we, dat Dirck de Bye, Joriszoon, als heer van Albrantswaart in de Holl. ridderschap is opgenomen *den zesden April anno 1629*. Op de lijst der Thesauriers generaal wordt het sterfjaar op *1628* bepaald. Dit komt overeen met de datering in het Commissieboek van de Staten-Generaal.

Bye jarenlang gekend heeft, zegt in zijn Nederlandsche Historiën (1586): „Omtrent dit getijde beriep Leicester tot alge-„meenen Schatmeester Georgius de Bie; tot algemeen ontfanger „Philips Doublet: twee heeren, zeeker, die dezelve ampten en „daarnevens (eerst Doublet, seedert de Bie) den staat van eersten „Raadsman en Reekenmeester der Landsheerlijke goedren van „Hollandt, tot hun ooverlijden toe, niet alleenlijk zonder eenighe „smet van opspraak, maar met zeldzaam lof van getrouwigheit „bedient hebben". Het is opvallend, dat de aantekening van Brandt, bovengenoemd, woordelik met deze uiting van Hooft overeenstemt. Dit is trouwens het thema, dat we bij tal van andere geschiedschrijvers, ook van later tijd (Wagenaar, Bilderdijk) min of meer uitgewerkt, terugvinden en waarmee niets te veel is gezegd. Zijn meesters, de Staten-Generaal, stelden een onbeperkt vertrouwen in hem, zoals blijken kan uit verschillende gewichtige opdrachten. Zo vertrok hij in 1602 als gevolmachtigde van de Hoogmogenden naar Friesland om de provinciale Staten te onderhouden over het niet behoorlik betalen der quoten. Soortgelijke opdrachten vervulde hij in 1597 en 1602 bij de Staten van Zeeland.

Vermeldenswaard is verder ook wat geschiedde in 1608. Van de zijde der aartshertogen werd in de jaren 1607 en 1608 hard gewerkt voor het tot stand brengen van een vrede met de Noordelike Nederlanden, vooral door de Zuidnederlandse pater Neyen, op wie Vondel doelt in zijn Roskam, als hij zingt:

Daar vond ik de „Commissie" voor Johan van Goch, benoemd tot Thesauriergeneraal, „door 't overlijden van George de Bye, in sijn leven bedient hebbende het Tresorierschap-generaal; gedaan te 's Gravenhage *29 April 1628*. Dit is dus wel de juiste datum, waarmee de opname van zijn zoon Dirck in de Holl. Ridderschap in 1629 niet in strijd is. De plechtige opname in de ridderschap had niet terstond na 't overlijden van de voorganger plaats. Ten slotte wordt alle twijfel weggenomen door een aantekening in de Notulen van de Raad v. State. Daar vinden we, op „Maandag den 17den April 1628" de volgende mededeling genotuleerd: „Den Raeden worden versocht te comen morgen naemiddag opte begraeffenesse van den heere Tresorier de bie Saligher, die voorleden Dynsdag overleden is". De juiste datum is dus *Dinsdag 11 April 1628*. — (Alle genoemde stukken in het Rijksarchief).

Indien de Spanjaard zag het land van »Hoofden" blincken,
Hoe sou sijn fiere moet hem in de schoenen sincken:
Hoe sou hij *Vader Ney* opwecken door gebeên,
Om met sijn tongh dees scheur te *Neyen* hecht aaneen!

Genoemde pater trachtte door goede woorden en door.... geld invloedrijke Nederlanders voor zijn denkbeelden te winnen en had met dat doel ook onderhandelingen aangeknoopt met de griffier Cornelis Aersens, die, om achter de ware bedoelingen te komen, schijnbaar op de zaak in ging. Neyen schonk hem 50 000 daalders, waarvan 15 000 „op hand", benevens een diamant ter waarde van 6000 daalders. Zodra Aersens deze bewijsstukken in handen had, openbaarde hij de gehele toedracht aan Maurits en Oldenbarneveld, met verzoek de „corpora delicti" tijdelik onder hun berusting te willen nemen. Beide heren weigerden dit, uit vrees dat hun reputatie er schade door zou lijden. Dit is wel tekenend! Omkoperij scheen iets zo gewoons te zijn, dat zelfs Maurits zich voor de schijn moest hoeden. Toen wendde Aersens zich tot de Staten-Generaal, die de zaak van groot belang achtten en strikte geheimhouding wensten. De bewijsstukken moesten worden bewaard door een persoon, die boven alle verdenking verheven zou zijn, tot tijd en wijle ze van dienst zijn konden. Jeannin, de Franse gezant, voor wie geen geheimen bestonden en die deze zaak in een brief aan zijn koning, Henri IV, uiteenzet, voegt er bij: „Les états ont désiré, que le tout fût mis par ledit sieur d'Aërsens ès-mains „de leur trésorier" [1]).

We zien dus uit het voorgaande, dat Vondels „Haegsche Bie" inderdaad verdiende tot een voorbeeld te worden gesteld. De lust bekruipt ons nu, eens na te gaan, in welke verhouding hij stond tot de beide andere grote staatslieden van zijn tijd, door Vondel herhaaldelik verheerlikt, nml. Hugo de Groot en Joan van Oldenbarneveldt.

Uit de „Memorie van mijne Intentiën ende notable bejege-

1) Négociations de Jeannin. Tome premier p. 285.

ning [1]), door de Groot terstond na zijn komst op Loevestein opgesteld, blijkt, dat hij De Bye meermalen als z'n vertrouweling met opdrachten naar prins Maurits zond. Zo zegt hij, sprekende over zijn ijveren voor een provinsiale synode:

»Om gheen deel van mijn debvoir te versuymen heb ick noch »buyten kennisse van den Advocaet door den Heer Thesorier de »Bye aen Sijn Ex^tie^ doen leveren een schriftelijke voorslag, om eerst »te beroepen een Provinciale Synode".

Ook om z'n standpunt in zake de kwestie der waardgelders aan prins Maurits bekend te maken, had hij de tussenkomst van de Bye verzocht:

»Ick had al over eenigen tijt door den Thesorier-Generael de Bye »Sijn Ex^tie^ doen aenbieden cassatie van de Waertgelders tot Rot- »terdam....."

Tijdens de loop van de Groot's proses bezocht de Bye hem herhaaldelik in de gevangenis. In dezelfde memorie lezen we o.a.:

»Uyt mijn huisvrouw, als oock uyt den Thesorier de Bye verstont »ick de moeyte, dye gedaen was om mijn huysvrouw te disponeren »tot versoeck om pardon".

Bij deze zelfde gelegenheid bracht De Bye ook een mededeling van prins Maurits aan de gevangene over. In een brief, uit z'n gevangenis aan Maurits geschreven verwijst de Groot enige malen naar De Bye, terwijl hij dit bij de verhoren door z'n rechters mede enkele malen doet [1]).

Hieruit blijkt vooreerst, dat de Bye niet zonder invloed op Maurits was, maar vooral, dat de Groot de meest belangrijke zaken met hem besprak. We hebben trouwens meer bewijzen voor het grote vertrouwen dat hij in Joris stelde. Van Loevestein uit schrijft de Groot 31 Oktober 1619 een uitvoerige missive aan de „Edele Erntfeste Heere, heere George de Bie, „Ridder, Thesorier-Generael der Vereenigde Nederlanden, heer

1) Verhooren etc. van Hugo de Groot, uitgegeven in de Werken v. h. Hist. Genootschap. Nieuwe Serie n° 14.

van Albrandswaert" [1]). Dit stuk bevat een overzicht van de gebeurtenissen, waarover De Groot zich verantwoorden moest en van de wijze, waarop hij dit tegenover z'n rechters heeft gedaan. Het doel van deze biecht zet de schrijver zelf uiteen:

»Mijn heer, ick verhael dit wat langer, om Uwe Ed. te doen ver»staen de redenen, waerom ick mij nyet en can disponeren om de »voorsz. proceduyren ende sententiën te approberen, ofte om jegens »my selve een vonnis te wysen, in saecken daerin mijne conscientie »my tot noch toe nyet en heeft getuyght, dat ick qualyc soude »hebben gedaen. Ick bidde U.Ed. dit te houden voor mijne vaste »Resolutie, genomen nae aenroepinge van Godes genadige bystandt »ende lange deliberatie. Ick gevoele my oock sulcx, dat als ick my »selve ende myne Kinderen indyervougen soude hebben verongelijckt, »dat ick de onruste van myn eygen hart nyet soude connen verdragen".

Hij verzoekt dan De Bye's tussenkomst te zijnen gunste, „nyet om wederom paert ofte deel te hebben aen de publycque diensten", maar in 't belang van z'n gezin en zijn eigen gezondheid.

't Slot luidt:

»Middelertydt, mijn heer, sal ick Godt hartelyck bidden, gedachtigh »te willen syn de weldaden, dye UweEd. my, onbequaem gemaeckt »zijnde om sulcx te erkennen, ende de mijnen, in deze afflictie hebt »bewezen, ende 't selve aan U.Ed., Uwe lyeve huysvrouw ende kin»deren genadelyck hyer ende hyernaemaels te willen beloonen.

Uyt Louvestein, den laesten Octobris 1619
UE. zeer dienstwillige ende
geobligeerde Neve,

H. DE GROOT".

Ten overvloede halen we nog een getuigenis aan voor de gevoelens van De Groot jegens De Bye, dat we aantroffen in een brief van Mr. Pieter de Groot, gezant van de republiek te Parijs, aan zijn vriend Abraham Wicquefort, resident van de hertogen van Brunswijk [2]). In die brief heeft Pieter de Groot

1) Zie Mr H. Vollenhoven: Broeders gevangenisse blz. 277 vlg.

2) Zie de korrespondentie van Mr Pieter de Groot in de werken van het Hist. Genootschap blz. 288.

het over een hunner kennissen, een afstammeling van Joris de Bye en hij schrijft dan o. a.: „il a eu un aieuil, dont il porte „le nom, pour lequel feu mon père avoit plus d'estime, que „pour tout ce qu'il avoit laissé en notre pais".

Dit laatste getuigenis is in z'n kortheid zeker niet het minst welsprekende.

Met zeker recht zou men nu verwachten, dat de verhouding van de Bye tot Oldenbarneveldt een soortgelijke was als die tot de Groot. Maar in die verwachting zou men deerlik worden teleurgesteld zoals blijkt uit de meest onverdachte bron. Er bestaat namelik een, helaas onvoltooid, „Gedenkschrift van Joris de Bye, betreffende het bewind van Oldenbarneveldt" [1]), dat een eigenaardig licht werpt op de onderlinge verhouding van beide staatslieden. Dit geschrift, dat klaarblijkelik kort na de onthoofding van Oldenbarnevelt geschreven is, bewijst, zoals Fruin in de inleiding reeds konstateerde, dat de schrijver geheel aan de kant van Maurits en de Staten-Generaal stond en dus een tegenstander was van de Staten van Holland en de raadpensionaris. De Bye begint met uiteen te zetten, hoe na het vertrek van Leicester de macht en het aanzien van de Raad van State geleidelik en gestadig verminderden. De Staten-Generaal konden niet goedvinden, dat een lichaam, waarin de kommandant van het Engelse hulpleger en twee Engelse raadsheren zitting hadden, „de directie van de lopende zaecken van 't land" zou voeren, en brachtten verschillende bevoegdheden van genoemde Raad naar hun eigen kollege over. Deze verplaatsing van het zwaartepunt der regering vindt de Bye in hoge mate verkeerd, „daer 's lands saken, by soe eene grote ongebondene vergade- „ringe, als was die van de heeren Staten-Generael, nyet conden „behoorlick besorcht worden". Men moet hierbij niet uit het oog verliezen, dat de schrijver zelf lid van de Raad van State was, en dat ook reeds geweest was in Leicesters tijd, toen de

1) Afgedrukt in de „Bijdragen en Medeelingen van het Hist. Genootschap" 1880, met een inleiding van Fruin.

Raad in volheid van macht en aanzien stond. (De toekomst heeft overigens de Bye gelijk gegeven). Daar in de Staten-Generaal de afgevaardigden van Holland de meeste „auctoriteyt" hadden, en de Staten van Holland op hun beurt geheel onder de invloed stonden van Oldenbarneveldt, ziet hij terecht in de advokaat de bewerker, van wat hem een heilloze politiek docht: „Het beleyt van al dit werk hadde principalick Mr Jan van „Oldenbarneveldt, wesende een rechtsgeleerde, laborieus, cloeck „ende van goeden verstande, doch daerbij nyet weynich streckende „tot vasthoudentheyt ende ambitie.... "

De Bye ziet dus in Oldenbarneveldt een tegenstander, en, zoals bij aandachtige lezing van het gedenkschrift herhaaldelik blijkt, niet een eerlik tegenstander, maar een die zich, zo nodig, van ongeoorloofde middelen bedient. Prins Maurits was nog jong en „in politicis" onervaren, waarom hij in alles was „particulierlick gebruyckende den raedt van de voornoemden „advocaet Oldenbarnevelt". Deze nu dreef, zegt de Bye, in de Staten-Generaal meermalen zijn zin door, „gebruyckende de „naem van den Prince, die bij een yder seer aangenaem ende „lieftallich was, soo omme de goede memorie van sijnen heer „vaeder, als omme de opinie van sijn eygen deuchden". Dat de zaken van de oorlog, ondanks de verkeerde richting die het bestuur nam, toch goed gingen, is, zegt de Bye verder, „buyten „twyffele geschyet door Godts voorsienige genaede, die, omme „dese landen nyet te laeten verloren gaen.... deselve wederomme tot eenige goede ordre heeft willen brengen".

Men ziet het, niet door de politiek van de advokaat, maar desondanks, wordt de vrijheid verkregen en de vijand uit 't land gejaagd. Behalve tegen de richting van Oldenbarneveldt's politiek heeft de Bye een grote grief tegen diens autokraties optreden. Dat één man een zo grote autoriteit bezit en dat wel in „een „republicque, daer meer luyden meenen, dat sy mede het seggen „behooren te hebben", is hem een gruwel. En hij geeft dan een „particulier exempel", hoe namelik de Staten van Friesland door hem, de Bye, gewezen op een besluit der Staten-Generaal

aangaande het betalen der quoten, geantwoord hebben: „dit „waren resolutiën, nyet van de Staten-Generael, maer van den „advocaet Oldenbarnevelt". Hetzelfde is hem later ook in de Staten van Zeeland overkomen en hij oordeelt terecht, dat dit 't respekt voor de heren Hoogmogenden niet ten goede komt.

Verder zet de Bye dan uiteen, hoe Oldenbarneveldt zich veler jaloezie op de hals haalde, daar hij was „nae hem treckende „in 't particulier alle secrete correspondentiën van de ambassa-„deurs ende agenten", die zelfs wanneer ze, zoals het behoorde, hun depêches aan de Staten-Generaal zonden, „nochtans altijt „aen hem int privé alle naerdere circumstantien ende gelegen-„heden overscreven, waermede hij de saecken nae sijn voornemen ende desseyn wiste te proponeren". En dit alles heeft de advokaat „gepractiseerd ..... tot vermeerderinge van sijne auctoriteyt".

Vele afgevaardigden ter Staten-Generaal konden zich hier niet mee vereenigen; vooral echter waren de leden van de Raad van State door een en ander zeer gegriefd, daar zij, „versocht „sijnde te comen in de vergaderinge omme te adviseren op „saecken van importantie, dickwils op staende voet mosten ant-„woorden genoechsaem op raetselen, na de maniere van „Apollo".

Ten slotte krijgt de advokaat ook prins Maurits tegen zich, wat niet te verwonderen is volgens de Bye: „cleyne leeukes „laeten met haer wel spelen, soe lange zij jonck zijn, maer nyet „als zij volwassen zijn geworden". Daarom trachtte hij toen Maurits te bewegen, „blijvende voortsaen in sijn camer", het opperbeleid aan zich te houden, maar de aanvoering van het krijgsvolk over te dragen op Frederik Hendrik. „Waermede de „voornoemden advocaet Oldenbarneveld opte oude maniere „meende sijne saecken mette joncheyt van dezen tweeden jongen „heere te boven te comen".

Deze aanhalingen uit Joris de Bye's merkwaardig gedenkschrift, dat, zoals reeds is gemeld, niet voltooid werd, kunnen zeker wel volstaan om aan te tonen, dat onze thesaurier-generaal allerminst tot de vrienden van Oldenbarneveldt behoorde. We

willen hier in het midden laten of zijn oordeel altijd juist is en of het door hem getekende portret „gelijkt", maar onwillekeurig rijst bij de beschouwing van dit beeld de vraag: „Zou Vondel, als hij dit geschrift gekend had, Joris de Bye waardig hebben gekeurd te worden vereeuwigd als type van de regent „wiens deuchden elck verknochten?" Want wie Oldenbarneveldt aanviel, kreeg Vondel tegen zich! *Als* Vondel het gedenkschrift gekend had. Maar het is wel zeker, dat hij het niet heeft gekend, zoals geen enkele van De Bye's tijdgenoten. Joris was, zoals uit de aanhef van z'n geschrift kan blijken, zeer voorzichtig met de publikaatsie van z'n denkbeelden, en ook later is z'n geschrift zorgvuldig bewaard bij de familiepapieren.

Zijn zoon, die in een bijschrift vermeldt, dat het door z'n vader Joris is opgesteld, voegt er bij: „Quod conservandum et secretandum", terwijl een latere afstammeling op het schutblad schreef: „Eenige particuliere aanteykeningen en observatiën van George de Bye, mijn overgrootvader, die men voorsigtich bewaren moet, voornamelijk zijn reflectiën op Barnevelt, uit vrees van sommige lieden te desobligeren".

De tijdgenoot kende dus De Bye's geschrift niet en onze algemene Schatmeester was een te korrekt ambtenaar om als zodanig te doen blijken, dat hij het met de politieke leiding van de Staat niet eens was. Zelfs in zijn kwaliteit van lid van de Raad van State is hij niet meer dan de andere leden opgekomen tegen de achterstelling van die Raad. In de notulen heb ik altans geen enkele plaats kunnen vinden, waaruit blijkt dat De Bye in 't biezonder tegen Oldenbarneveldt's politiek is opgekomen.

Ons onderzoek heeft ons geleid tot de volgende slotsom: Vondels waarderend oordeel over Joris de Bye is een weerspiegeling van de hoogachting, die zijn tijdgenoten hadden voor deze in alle opzichten hoogstaande Staatsambtenaar. Het feit, dat een man als Hugo de Groot hem openlik tal van bewijzen van vriendschap en vertrouwen schonk, is zeker van veel invloed op Vondels oordeel geweest. Het is zo goed als zeker,

dat de dichter niet in 't minst vermoed heeft, dat De Bye in 't politieke een zo felle tegenstander was van de man, wie Vondel, in dezelfde tijd dat hij De Bye roemt, zijn onsterfelike Geuzevesper wijdde.

Den Haag. F. W. STAPEL.

DE ETYMOLOGIE VAN HET WOORD *GELUK*.

Toen ik bij de bewerking van de tweede druk van Franck aan het woord *geluk* toe was, vond ik onder mijn aantekeningen geen enkele bevredigende verklaring van dit woord en ook de bestaande etymologiese woordeboeken brachten me weinig verder. Hirt in Weigand[5] zei slechts „Herkunft unsicher", — Kluge[7] gaf alleen een negatieve opmerking: „Zweifelhaft ist Zusammenhang mit *locken*", — Falk en Torp Norw.-dän. etymol. Wtb. 669 meenden, dat de „eigentliche bedeutung" was: „glücksfall, glücklicher zufall" en dat die zich ontwikkeld had „aus dem verbalbegriff „zusammenbiegen"" ; dan werd verder verwezen naar *luge* 'wieden', welk werkwoord (germ. **lūkanan*) in andere talen ook de algemenere betekenis 'trekken' vertoont en van de idg. wortel *lug-* 'biegen, brechen' wordt afgeleid. [Enige literatuur over *geluk* vindt men bij Falk-Torp blz. 1511.]

Weinig overtuigend dus! Het minst onaannemelik vond ik nog de opinie van Osthoff (Morphologische Untersuchungen VI, Leipzig 1910, 66 v.), dat *geluk* van de nasaalloze vorm van dezelfde wortel komt, die met nasaal aan het adjectivum *licht*, got. *leihts* en aan ohd. *gi-lingan*, nhd. *gelingen* ten grondslag ligt. Aangezien ook andere talen de wortelvorm zonder *n* kennen (bijv. lat. *levis*) en de betekenis van *gelingen* dezelfde is als die van *gelukken*, meende ik, dat deze etymologie van de tot nog toe voorgestelde de waarschijnlikste was. Maar daarmee is nog niet beweerd, dat ze juist is, en ik drukte me met opzet in Franck[2] zeer voorzichtig uit: „Oorsprong onzeker. De

afl. uit idg. **leg^{u}h-n-íjo-* [1]), verwant met 't bnw. *licht* en hd. *gelingen* „gelukken", verdient overweging".

Tans geloof ik een meer voor de hand liggende etymologie te kunnen geven, en het verwondert me, dat nog niemand op hetzelfde idee gekomen is. Of zou dat soms wel het geval wezen, maar is het mij ontgaan? Enfin, dan kan ik mij troosten met de wetenschap, dat niet alleen de schrijvers van andere Germaanse etymologica, maar ook Berneker mijn lotgenoten zijn.

Het Slavies kent een werkwoord *lučiti* (Berneker Slav. etymol. Wtb. I, 742), dat zeer uiteenlopende betekenissen heeft, die mogelik uit een grondbetekenis ʿtreffen, mikkenʾ verklaard moeten worden. Vgl. o.a. kleinruss. *łučyty* ʿmikkenʾ, bulg. *lučŭ* ʿik mikʾ, slov. *lučiti* ʿslingeren, werpenʾ, obg. *po-lučiti*, serv. *po-lučiti*, russ. *po-lučit′* ʿkrijgenʾ. Een deel der bij deze familie horende woorden liggen in de betekenissfeer van ons *geluk*: obg. *lučiti sę* ʿ*τυγχάνειν*, contingereʾ, *pri-lučiti sę* ʿ*λαγχάνειν, τυγχάνειν*; *γίγνεσθαι*ʾ, *sŭ-lučajĭ*, *pri-lučajĭ* ʿtoeval, gelegenheidʾ, *po-lučajĭ* ʿlotʾ, russ. *u-lučje*, kleinruss. *po-łuka* ʿsucces, het gelukkenʾ, bulg. *s-po-luka* ʿid.ʾ. Nog meer woorden bij Berneker t.a.p.. Ook de comparativus obg. *lučijĭ* ʿbeterʾ behoort hierbij.

Mij dunkt, deze betekenissen herinneren sterk aan die van het westgermaanse woord mhd. *g(e)lücke* ʿgeluk, toevalʾ (ook: ʿberoepʾ), mnd. *(ge)lucke* ʿgeluk, lot, gelukkig toeval, voordeelʾ, mnl. *ghelucke*, nnl. *geluk*. De Slaviese woorden veronderstellen een wortel *luq-*, *leuq-*, *louq-*; welnu, wanneer wij de germ. *kk* uit *qn* verklaren — waartegen geen 't minste bezwaar is —, dan kunnen wij het wgerm. woord van deze zelfde wortel afleiden: het is een abstract substantivum, met het suffix-*(i)ja*-gevormd van de deelwoord-formatie **(ga-)lukka-* < idg. **luq-nó-*; vgl. got. *biūhti* ʿgewoonteʾ van het oorspronkelike participium *bi-ūhts*, *uswissi* ʿijdelheidʾ van *us-wiss* (idg. **wedh-tó-*).

De verdere combinatie met de baltiese woordgroep van lit.

1) Ik verving Osthoffs **ləgh-n-íįo-m* door de transskriptie, waaraan ik me het hele woordeboek door heb gehouden.

láukti 'wachten', *su-si-láukti* 'na wachten iets krijgen' (zie Berneker 743) is aannemelik. In hoeverre de identificéring van deze wortel *luq-*, *leuq-*, *louq-* met de gelijkluidende voor 'lichten, glanzen; zien' juist is, durf ik niet uitmaken. Evenzo deel ik de vraag, die bij me opkwam, of bij slav. *lučiti* en ons *geluk* soms ook ohd. *ur-liugi*, ohd. os. *ur-logi* 'oorlog, strijd', ndl. *oorlog* behoren, eenvoudig als een los vermoeden mee. Mogelik kan eenmaal een ander deze vraag met een stellig „ja" of „neen" beantwoorden. N. VAN WIJK.

---

62. DIT SIJN VOGHEL SPROEXKENE.

Onder dezen titel is in het *Vaderlandsch Museum* I. 319 eene reeks disticha uitgegeven. Telkens raadt een vogel den heer tot deugd, terwijl daarop een andere vogel die deugd ontraadt. De 15e Vogel is Die Tortelduve.

Here, seldi coninghen gheliken,
soe recht den aermen als den riken.

Daarop volgt onmiddellijk: Die Ule.

Die aerme, here, altoes scant,
want de rike smeert de hant.

In het *Mnl. Wdb.* VII. 306 i.v. *schanden* wordt voorgesteld te lezen: „die aerme here *es* altoos *ghe*scant" of „*hevet* altoos scant". Blijkbaar heeft Verdam bezwaar tegen den imperatief *scant*, omdat het werkwoord *schanden* verder alleen in de beteekenis „ergeren" gevonden is. Maar wij moeten hier eene tegenstelling hebben met het vorige. Terwijl de tortelduif aanraadt zonder aanzien van armoede of rijkdom recht te spreken, wil de uil, dat de rechter steeds de partij van den rijke zal kiezen.

Wij zullen dan ook, zonder eenige tekstverandering, moeten verklaren: „Heer, doe altijd den arme schande aan, stel hem in het ongelijk, want de rijke geeft u geld".

De hant smeren of *salven* voor „omkoopen" of „door geld gunstig stemmen" is nog lang blijven leven en ook in andere talen bekend. Vgl. *Mnl. Wdb.* VII. 119. 1366 en *Mnl. Dram. Poezie*, bl. 520. P. LEENDERTZ JR.

VAAK.

Sedert ik in eene beoordeeling der dissertatie van den heer J. L. Walch over „De Varianten van Vondel's Palamedes" de aanmerking maakte, dat Vondel's stelselmatig wegwerken van het woord *vaeck* (dikwijls) in de uitgave van 1652 door den heer W. niet opgemerkt of althans aan verkeerde beweegredenen toegeschreven was [1]), is mijne aandacht op dit woord gevestigd gebleven en heb ik verscheidene plaatsen gevonden, die mij geleerd hebben dat mijne aldaar gegeven voorstelling van het beloop der zaak ten deele onjuist is. Hoewel ik mijne critiek van toen in 't algemeen moet handhaven en 't blijven betreuren, dat deze goede gelegenheid om de geschiedenis onzer schrijf- en spreektaal te bespieden slechts ten halve gebruikt is, ben ik thans genoopt op dit punt mijne meening te herzien. Nu ik bovendien het sedert verschenen artikel *vake* in Verdam's Mnl. Wdb., en ook, te Leiden teruggekeerd, het apparaat van het Woordenboek der Nederlandsche taal heb kunnen en mogen raadplegen, wil ik hier even mij zelf terechtwijzen en tevens eene kleine bijdrage leveren tot de geschiedenis onzer schrijftaal.

Van het heden uitgaande, stel ik vast, dat het woord thans nog alleen werkelijk thuishoort in de volkstaal onzer noordoostelijke, Friesch-Sassische gewesten: het is „mondgemeen" in Friesland, Groningen, Drente, Overijsel, de Graafschap, NO. Veluwe: zie Fri. Wdb., Gunnink, Gallée en Schothorst. Dat het bij Molema en Draayer ontbreekt, kan alleen het gevolg zijn der onjuiste meening, dat het woord, in de schrijftaal thans inderdaad vrij algemeen, ook tot de algemeene Hollandsche spreektaal behoort, en dus in een Groningsch of Deventersch idioticon niet vermeld behoeft te worden; uit den mond van geboren en getogen Groningers en Deventerschlieden weet ik dat het ook in die plaatsen het gewone, ja eenige volkswoord

1) Museum XIV 88.

is. Daarentegen ontbreekt het in het geheele Zuiden en Zuidwesten, kortom de Frankische streken: zie Schuermans, De Bo, Loquela, Hoeufft, Cornelissen-Vervliet, Tuerlinckx, Claes, Rutten, Jongeneel, Houben, Bruyel, Van de Water, Van Weel; en dat wij hier niet te doen hebben met dezelfde dwaling als boven (dat het voor algemeen-Nederlandsch gehouden is), meen ik, op grond van verschillende mondelinge verzekeringen, alsmede van hetgeen hier verder volgt, te mogen verzekeren. Maar het woord ontbreekt ook bij Boekenoogen, Bouman en De Vries. Mag men daaruit afleiden, dat het in de Noordhollandsche volkstaal, buiten den invloed der schrijftaal, thans onbekend is [1]), dan is dat in overeenstemming met het taalbesef, durf ik zeggen, van alle hedendaagsche geboren en getogen Hollanders. In de Hollandsche volkstaal, en ook in de algemeene (Hollandsche) beschaafde spreektaal hoort het woord inderdaad niet thuis: het is er alleen bekend uit de schrijftaal, waar het, vooral in (en om) de geriefelijke, bij *dikwijls* ontbrekende comparatief en superlatief *vaker* en *vaakst*, naast *dikwijls* wel gebezigd wordt. Maar geen Hollander zal zelfs deze laatste vormen [2]), laat staan den positivus *vaak*, in ongedwongen, natuurlijke taal gebruiken. Ik herinner mij zeer goed als achtjarige Amsterdammer het woord voor 't eerst, met zekere bevreemding, uit Overijselsche monden gehoord te hebben.

Dit alles klopt over 't algemeen met hetgeen oudere getuigen van elders melden. Vanouds is het in 't Friesch bekend geweest: ofri. *faken* (Richthofen geeft één plaats uit de Emsigoër wetten), mfri. *faeck* (Gijsb. Japicx, in zijn proza ééns *faecke*), nfri. *faek* en *faken*, ook *faek(s)* in den zin van: wellicht (*faek wol*, misschien wel), verg. nnl. *soms* en *temet* voor: wellicht (Fri. Wdb.). Verder is 't in het hedendaagsche Sassische Noord-Duitschland ook vanouds bekend: mnd. *vake*, *vaken*, *vakene (vake-benomet*, *vakemals)*, verg. mhd. md. *gevach* bnw. en bijw., herhaald(elijk)

1) Of mag men aannemen dat van deze verzwijging hetzelfde geldt als van die bij Molema en Draayer?

2) Men hoort integendeel wel eens, half in scherts, *dikwijlser*.

(Lübben-Walther), oostfri. mnd. *fâk(e)*, *fâken*, *vâk(e)*, *vâken* (Doornk.-Koolm., Berghaus, Woeste). In zuidelijker gewesten ontbreekt het, zooveel ik weet, wederom (al heeft men reeds meermalen, een woord als nhd. *vielfach* met *vaak* vergeleken); doch de Teuthonista kent het (zie ben. 46).

In 't eigenlijke, Vlaamsch-Brabantsche Middelnederlandsch is *vake(n)* tot dusverre niet gevonden. Verdam heeft alleen plaatsen uit: Klooster v. Diepenveen, Advies Gasthuis (Kampen), Sassensp., Fri. Stadr., Rechten v. Vollenhove, Rechten v. Elburg, Warfsconstit. (Groningen), Etstoel v. Drente (alleen hier *vaeken*), Rechten v. Zutfen, Arch. v. Buren, Hs. Serm. G, Stadr. v. Zwolle, Hs. Kloosterr., Landr. v. Wedde: alles uit de noordoostelijke gewesten, welker Friesch-Sassische taal wij wellicht liever Middelnederduitsch dan Middelnederlandsch zouden moeten noemen. Alleen de plaats uit het Arch. v. Buren schijnt, aardrijkskundig, daarbuiten te vallen; maar een enkele blik in die stukken [1]) volstaat om den indruk en het inzicht te wekken, dat daar een Geldersche traditioneele kanselarijtaal geschreven is, in hoofdzaak zeker wel afkomstig uit de oostelijke, oorspronkelijke deelen van Gelre en dus geenszins een echte getuige voor de te Buren in de Betuwe gesproken taal.

Herhaaldelijk komt *vake* voor in het Overlandsche af- of omschrift van den oorspronkelijk Westvlaamschen Spieghel der Sonden [2]). Verdam heeft in zijn critische uitgave het woord niet door het in Vlaanderen vanouds alleen gebruikelijke *dicke(n)* durven vervangen, omdat het éénmaal (15287) in 't rijm voorkomt; maar hij vraagt toch zelf [3]) of daar niet temet in plaats van *vake: zake* mag en moet gelezen worden: *dicke(n): sticke(n)*, dit laatste in den ruimen zin van: zaak, ding, gelijk op vele andere plaatsen (zie Mnl. Wdb. VII 2366-7). Deze vraag zou ik gerust bevestigend durven beantwoorden, vooral ook daar

1) Te vinden in den Codex diplomat. v. h. Hist. Gen. III.

2) B. v. 1003, 1281, 1671, 2907, 4373, 12174 (var.: *dicken*, zie II xv*a*), 12280, 13125 (hier de compar. *vaker*), 15287, 15694, 15703, 15743 enz.

3) II xli*a*; zie ook zijne aant. bij 2907.

dicken in denzelfden tekst geenszins ongewoon is [1]). De Overlandsche omschrijver heeft, naar de gewoonte dier lieden, dit Vlaamsche woord *dicke(n)* vele malen, ééns zelfs met het rijmwoord incluis, vervangen door het hem gemeenzame *vake*, maar het ook, uit slofheid, eenige malen laten staan. Ik meen derhalve te mogen besluiten, dat *vake* in middeleeuwsche geschriften uit Vlaanderen en Brabant niet gevonden is (en er ook niet thuishoort).

Wel echter zijn er althans twee jongere bewijsplaatsen uit Holland: Rek. d. Graf. III 413 (a° 1345) en Minnen Loop I 1669 *(vake: onghemake)*. En ook komt het ééns voor in het Antw. Liedb. 51: „Brengt ons dat crom hout vake": den welbekenden slotregel van n° XXXV („Een oudt liedeken", van den „boerman"), waaraan Coster later zijn klucht van Teeuwis de Boer ontleende. Zeker mag men hieruit echter niet afleiden dat het woord in 1544 te Antwerpen bekend en gewoon was. Immers stellig niet alle liederen uit dezen bundel zijn uit Antwerpen; vele zijn, blijkens den inhoud, uit oostelijker streken afkomstig, als b.v. dat andere door Coster gedramatiseerde lied (n° LIX) „Van Thijsken vanden Schilde", die „te Delder gheuanghen (leyt)", als het lied van de 9 Soldaten [2]) en zoovele andere. En het is misschien niet gewaagd het woord *vake* in dit lied als een overblijfsel aan te zien van de oorspronkelijke Overlandsche taal, die overigens hier in Vlaamsch-Brabantsch is omgeschreven [3]).

Volslagen onbekend was het woord in de 16de eeuw te Antwerpen evenwel niet. Terwijl het in den Vocabularius copiosus (in 1483 te Leuven gedrukt), naar Verdam's mededeeling, ge-

---

1) B. v. 4369, 4746, vóór 4833, 4901; ook het boven door V. gegiste rijm *dicken: sticken* komt elders voor: 7563, 10699; voorts *dicwile* 4527 (:), vóór 9665, en verder herhaaldelijk in het proza-omschrift.

2) Zie Tschr. XIII 155-6; Bolte in Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1915, 284-9; verder Kalff, Lied in de ME. 623 e. e.

3) Zou Coster deze herkomst gekend en daarom juist in dit stuk den onguren Overlandschen jonker van Grevelinckhuysen te pas gebracht hebben?

heel ontbreekt, komt *vaecke* niet alleen in den Teuthonista voor (doch alleen ter verwijzing naar Dicke, waar 't dan echter als synoniem aanstonds na dit hoofdwoord, nog vóór Ofte. manichwerff. veelmail, volgt), maar ook bij Plantijn (eveneens: „vaken vide dicke"). En Kiliaan verwijst bij Vaeck, vaecke naar: „Vake, vaken Sax. Fris. Sicamb. Hol.[1] *Saepe, frequenter: Et cito, statim*". Uit een en ander mogen wij, dunkt mij, opmaken dat het woord in de „triumphante coopstadt" der 16de eeuw niet geheel onbekend was, maar toch zeker alleen als een min of meer uitheemsch woord, af en toe gehoord van Friezen en Sassen, Oosterlingen en Overlanders, en ook van Hollanders[2].

Steunende op dit gewag bij Plantijn en Kiliaan, doch vooral op de hedendaagsche Hollandsche spreektaal, meende ik nu indertijd dat Vondel, in de oorspronkelijke redactie van den Palamedes (1625) herhaaldelijk *vaeck* bezigende, dit woord uit Antwerpen medegebracht had, en het in de herziene uitgave van 1652 had weggewerkt, omdat het toen evenmin als nu thuis hoorde in de (Amsterdamsch-) Hollandsche spreektaal, waaraan hij zich later immers nauwer aansloot, met vermijding van Antwerpsch-Brabantsche herinneringen uit zijn eerste periode.

Nu is mij echter sedert, tot mijn verwondering, gebleken dat *vaak* in de eerste helft der 17de eeuw ook bij schrijvers van zuiver Amsterdamschen of (Noord-)Hollandschen bloede nog zeer „vaak" voorkomt! Ziehier de „wolk van getuigen"[3]:

Spieghel, Hertsp. III 282, 370; IV 271; VI 57 (:), 482 *(vaken)*; VII 4.

---

1) De — na 1631 te Leiden door de gebroeders Van Ravelingen voltooide — Synonymia Lat.-Teut. kent daarentegen (i. v. Saepe) *vake, vaak, vaken* alleen nog als: „sax. sicamb. fere quasi crebris vicibus. F. R."; laat dus — let wel — „Fris. Hol." van Kiliaan weg!

2) Een ww. *vervaken*, voorkomende in Vlaerd. Redenr.-bergh 138, in de Schadtk. d. Philos. 15 en, volgens V. Hasselt op Kil., in een (onvolledig aangehaalde) plaats uit Constthoon. Juweel, schijnt, hoewel de beteekenis niet zeer duidelijk blijkt, een rederijkerswoord, dat eer bij *vaak*, sopor dan bij *vaak*, saepe behoort.

3) Alle plaatsen zonder opgaaf van vorm hebben *vaak (vaeck)*; die, waar *vaken (vaecken)* staat, monster ik uit.

Hooft, Ned. Hist. 761, 786 (beide *vaaken*); Br. II 88 *(vaeken)*, IV 426 (Larissa: *vaecken*); Ged. (Stoett) I 182 (bis, de tweede maal: *vaecken*), 187, 207 *(vaaken)*; Granida vs. 335, 852, 865; Geer. v. V. 833, 1407; Baeto 342, 865. De voorlaatste plaats is de eenige, waar Hooft in een latere redactie *vaeck* door een ander woord *(licht)* vervangen heeft.

Verder: Coster, Teeuwis, vs. 757 (= slotregel uit Antw. Liedb.: zie boven); Rodenburgh, Opdr. v. 't Quaed sijn meester loont (tweemaal: *vaeken*); Bredero II 25 (Moortje vs. 165); Starter 54, 61; Onbek. Voerman v. 't Schouburgh (Tschr. XXXIV 94); Revius, Overijs. Sangen 23, 174, 205, 311; Lodensteyn, Uytsp. I 80. Derhalve: niet alleen een Overijselaar als Revius en een Fries als Starter, maar ook dichters, geboren of getogen te Amsterdam (of, als Rodenburgh, uit Amsterdamsche ouders geboren en vroeg aldaar metterwoon gevestigd) gebruiken het woord grif, geheel in strijd met het hedendaagsch Amsterdamsch. Doch bij den Hagenaar (van Brabantschen bloede) Huygens en bij den Zeeuw Cats schijnt het woord niet voor te komen; dit durf ik althans opmaken uit de ontstentenis van elk voorbeeld in het apparaat van het Ned. Wdb. (voor zooverre thans reeds te raadplegen), ook in de daarin aanwezige rijke en oordeelkundige glossaria op Cats van Bisschop en Cosijn, die dit voor een Hollander nog steeds ongewone woord bij Cats zeker wel opgemerkt en opgeteekend zouden hebben.

En nu Vondel: I 665; II 41, 96 (alle drie: *vaecken*); II 119 *(vaeck)*: vier plaatsen, dagteekenende uit 1620 en 1621. Vervolgens herhaaldelijk in den Palamedes (1625): *vaeck*; doch, zoover ik heb kunnen nagaan, steeds, zonder uitzondering, in de herziene uitgave weggewerkt: 420, 829, 1473 (× *dick*), 192, 1305 (× *lang*), 643 (× *klaer*), 1209 (× *den*), 1256 (× *nu*), eindelijk 91, 1518, welke beide verzen, kennelijk m e d e om dit woord, geheel omgewerkt zijn: in 't geheel dus tienmaal.

Hoe dit nu te verklaren? In het licht der verzamelde Hollandsche bewijsplaatsen, zeker niet meer zóó als ik indertijd gedaan heb. Het beloop der zaak schijnt minder eenvoudig,

doch voor de geschiedenis onzer schrijftaal wellicht niet onbelangrijk. Misschien is de volgende voorstelling juister. *Vaak* is een woord, vanouds beperkt tot de Friesch-Sassische streken, maar van daar uit reeds in de 14de eeuw ook in West-Friesland, Noord-Holland en langs de Noordzee — te Amsterdam zelfs zéér — bekend geraakt (of gebleven); en ook in de groote koopstad Antwerpen, als een Overlandsch woord, in de 16de eeuw niet geheel onbekend. Vondel, die in 1625 het woord herhaaldelijk bezigt, kan het dan zoowel van zijne ouders als van zijne Amsterdamsche vrienden gehoord hebben. Later is het echter door Zuidhollandsche, wellicht ook Brabantsch-Vlaamsche invloeden uit de zich vormende Hollandsche beschaafde spreektaal — ten slotte zelfs ook uit de Noordhollandsche volkstaal? — verdrongen [1]; weshalve Vondel in 1652 het woord opzettelijk en stelselmatig, als in die beschaafde taal ouderwetsch of gewestelijk klinkende, verwijderde (waartoe Hooft, geboren Amsterdammer, bij zijne zooveel vroegere herzieningen nog geen aanleiding vond).

Op deze wijze kan men de gegevens wellicht met elkaar overeenbrengen. Wij zouden dan een blik werpen op het spel der verschillende Noord- en Zuidhollandsche, Brabantsche en andere krachten en invloeden bij het samenstel en de totstandkoming onzer algemeene schrijftaal en spreektaal, gelijk wij die op zoovele punten van spraakkunst en woordgebruik, b. v. bij de diphthongeering van wg. *î* en *û*, bij de verdeeling der klanken *er* en *ar* enz., mogen gissen en hopen eenmaal te kunnen aanwijzen. Doch ik moet erkennen huiverig te zijn om een zóó grooten invloed van die Zuidhollandsch-Brabantsche taal ook op de Noordhollandsch-Amsterdamsche volkstaal aan te nemen, als de verdwijning daaruit van *vaak* zou onderstellen. Wie een betere wijze weet om de feiten met elkander in overeenstemming te brengen, zegge het!

Hoe het zij, terwijl het woord in de tweede helft der 17de en

1) Zie ook boven, blz. 46, noot 1.

de 18de eeuw bij Hollandsche of Hollandsch schrijvende auteurs niet schijnt voor te komen — maar nieuwe verrassingen zijn niet uitgesloten —, is het woord later in de algemeene Nederlandsche schrijftaal weder toegelaten. Weiland geeft een citaat uit Wagenaar; het apparaat van 't Ned. Wdb. heeft plaatsen uit Bilderdijk, V. d. Palm, De Génestet enz. Zeker is dit desbewust geschied: gemakshalve, met name om de geriefelijke comp. en superl., wat den éénlettergrepigen positivus betreft ook maatshalve, en tevens voor de variatie. Nog in 1859 heeft De Vries het woord opzettelijk, historisch en etymologisch, besproken en ten gebruike aanbevolen [1]), daarbij opmerkende dat het „tot nog toe ... in onzen prozastijl weinig doorgedrongen (is), vermoedelijk omdat het in Holland niet tot de spreektaal behoort. In de Friesche en Saksische streken van ons land is het algemeen gangbaar, het wordt ook in Holland verstaan, en men gunt het aan de dichters, wien het om den korteren vorm uitstekend te pas komt; maar redenaars en stylisten maken er zelden gebruik van"; hetgeen De Vries betreurde.

De breede behandeling van dit ééne woord moge hare verontschuldiging vinden in het belang van het vraagpunt voor de woordgeographie en de geschiedenis onzer schrijftaal [2]).

Leiden, Februari 1916. J. W. MULLER.

1) De Taalgids I 278-82.

2) Nog een ondergeschikte quaestie, den vorm van het woord betreffende: hoe is uit het oorspronkelijke *vaken* het latere *vake*, *vaak* ontstaan? Met een algemeene verklaring als die van De Vries (a. w. 282: „*vaken* verliep, door de gewone weglating der *n*, tot *vake*") mogen wij ons thans niet meer tevredenstellen; wij vragen: waar, wanneer, hoe is dit geschied? Immers uit mnl. *wilen* (eveneens dat. pl.) is geenszins een nnl. *wijl* ontstaan; maar — kan men zeggen — dit is ook een woord, dat niet tot de algemeene spreektaal behoort en dus lichter oude, volle vormen bewaart. Aan een ouden dat. sing., naast een dat. pl., kan kwalijk gedacht worden. 't Best te vergelijken zijn zeker het in 't Mnl. meest gewone *dicke*, naast en uit het oudere *dicken* (zie boven, blz. 44) en *somwile* naast *somwilen*; verder mag men zeker wel denken aan de analogiewerking, uitgaande van gevallen als *dane*, *hene* naast *danen*, *henen* (uit verschillende grondvormen ontstaan), *-like* naast *-liken*, en misschien ook van *maal*, *keer*, *werf* enz. als meervoud achter getallen.

VERWANTEN VAN *KLAASJE ZEVENSTER.*

In Taal en Letteren XVI, blz. 321—340, heeft Prof. J. W. Muller eenige verhalen medegedeeld die gelijkenis vertoonen met hetgeen Van Lennep vertelt omtrent de wijze waarop Klaasje Zevenster het eerst ten tooneele verschijnt. Vooreerst vermeldt hij Le Francq van Berkhey's berijmde vertelling „De Braadpan, op Sint Nicolaas Candidaats Vaatje", waarop reeds vroeger door Leendertz in den Navorscher en Beets in eene maandvergadering van de Mij der Nederlandsche Letterkunde de aandacht was gevestigd, en wijst hij op mondelinge overleveringen, die gewagen van een dergelijke „ware gebeurtenis" in de Leidsche studentenwereld in de 18de en de 1ste helft der 19de eeuw, en een ander geval dat in het midden der 18de eeuw te Aardenburg zou zijn geschied. Daaraan voegt hij dan toe een door hem opgemerkte veel oudere lezing, waarin het geval zich aan de Leuvensche hoogeschool afspeelt, en die voorkomt in Het Masker van de Wereldt afgetrocken van Pater Poirters (8ste druk, Antwerpen 1659, blz. 63 vlg.).

Onlangs vond ik nog een andere redactie van ditzelfde verhaal en wel in het zeer zeldzame Nederlandsche kluchtboekje: De Klugtige Tyd-verdryver Waar in de alder-aardigste vermaaklijkheden van verscheide Schrijvers t' zaam gezet zijn. Bestaande in boertige Bedrijven, aardige Vragen, vermaakelijcke Antwoorden, en treflijke Zin-spreuken. Tweede Druk Verbetert met ontrent Hondert uitnemende En noit in Neerlands gedrukte lokkernijen. t' Utrecht, Uyt de Boek-winkel van Simon de Vries. Anno M. DC. LIII. Wanneer de eerste druk verscheen is mij niet bekend, maar ongetwijfeld is dit een der eerste werkjes van den veelschrijver S. de Vries, die ettelijke anecdotenbundels heeft gecompileerd. Het bedoelde verhaal staat op blz. 93 vlgg. en luidt als volgt:

In d' hoge School van Leuven, waren twee leerlingen, zig in Regtsgeleertheit oeffenende, zy makkers zijnde, waren gestadig t' zamen op de boevejagt: en verstaande, dat eenige van hun Cameraads, eens op een avond vrolijk waren, en dat ze onder andere geregten, een groote Pastey hadden doen maken, besloten die, ongekogt, en onbetaald aan te tasten: en met dit werm gebak zelf een vrolijk maal te houden: De gasten zonden, om deze Pastey te halen, een dienstmeit, by winter, en ten elf uren in de nagt uit. Sy die op schildwagt stonden, verwagten dat zy weer quam, om de zelve uit haar handen te rukken. Daar quam, terwijl sy op de hoek [1]) van een straat loerden, daar dit lekker beetjen door moest, een dienst-maagt van de selve gedaante, die een pakje in haar handen dragende, daar door ging. Sy vielen aan, beroofde haar van het pakje, dat zy meenden de Pastey te wezen, en liepen zonder gerugt te maken weg. T'huis komende, meende zy deze buit te bestormen, en wakkere gaten daar in te maken, maar by het ligt zijnde, en deze Pastey ontwindende, hoorden gekrijt, zy lichten een voorlaken op, en zagen een schoon jong, en eerst nieuw-geboren kint; Onze makkers zagen malkander bedrukt aan, om te weten, wie deze Pastey zou houden, die eer behoefden t' eten, als gegeten te worden; Sy liepen weer na de zelve straat, maar de maagt van de regte Pastey was als voorby, en d' ander, bly zijnde dat zy de last quijd was, keerde niet weer. Yder had 'sanderdaags de mont vol van deze klugt; zy zogten overal d' ouders van dit kint, doch vonden haar niet, dies zy, die zelfs nauw leeftogt hadden, en derhalven deze derde mont niet behoefden, tot het Wees-huis gingen, om deze levendige Pastey quijd te zijn, maar men weigerde het aan te nemen. Sy gingen by d' Overigheit, maar die gaven haar bevel, 't zelve, op haar kosten, op te voeden. Sy moesten't dan houden, en door d' opvoeding kregen zy't hertelyk lief. Hy tot den ouderdom van 12 of 13 jaren gekomen zijnde, begaf zig by een rijk Koopman, dien hy zoo wel diende, dat de Koopman hem toeliet beneffens zijn, ook zijn eigen koopmanschap te doen; waar door hy, in korte tijdt, den rijkdom van ontrent thien duyzend ducaten bequam, maar doen quam de dood; doch eer hy storf, maakte hy zijn Voester-heeren, erfgenamen van al zijn goed, zoo dat zy voor d' opvoeding rijkelijk betaalt wierden.

De inhoud van het vertelsel komt dus nagenoeg geheel overeen met dat bij Poirters, maar het is in geheel andere bewoor-

1) In „onder de luyve van een boeck-huys", bij Poirters, zal dus inderdaad (gelijk Muller gist) een drukfout staan en „hoeck-huys" gelezen moeten worden.

dingen verteld. Poirters heeft een paar bijzonderheden (b. v. ook de opmerking omtrent Lipsius en de vermelding dat de beide juristen Gentenaars waren) die in den Tyd-verdryver niet voorkomen, en men zou op grond daarvan kunnen gissen dat Poirters anterieur moet zijn.

Dat echter S. de Vries zijn anecdote aan Poirters zou hebben ontleend en naar eigen trant oververteld, lijkt mij zeer onwaarschijnlijk. Ik heb nagegaan of het verhaal der marodeerende studenten reeds in den oudsten, 4°-druk van het Masker, van 1646, voorkomt. Dit bleek niet het geval te zijn. Het is dus, met zoovele andere exempelen, ingevoegd bij de omwerking die het boek later heeft ondergaan. In onze openbare boekerijen zijn de oudste gewijzigde drukken niet aanwezig; ik weet dus niet in welk jaar het verhaal het eerst gedrukt is en of het *mogelijk* is dat S. de Vries dit, voor het verschijnen van zijn boekje, in het Masker heeft gelezen. Daar ik in den Klugtigen Tyd-verdryver geen andere verhalen heb opgemerkt die aan Poirters ontleend zijn en niets er op wijst dat hij diens boek heeft gezien, moeten wij dus eerder veronderstellen dat er een (nog niet aangewezen) werk zal bestaan, waaruit zoowel Poirters als De Vries hebben geput.

In hoeverre het kluchtboekje van S. de Vries rechtstreeks of indirect aanleiding kan hebben gegeven tot de latere verhalen, in Holland met betrekking tot Leidsche studenten verteld, valt nog niet nader aan te wijzen. In elk geval heb ik in de talrijke Nederlandsche kluchtboeken uit de 17de en 18de eeuw die ik heb kunnen raadplegen het vertelsel nog niet teruggevonden. Poirters' Masker daarentegen is gedurende de 18de eeuw ook in Holland vele malen herdrukt.

G. J. BOEKENOOGEN.

OVER TWEE KOREN IN *GEERAERDT VAN VELSEN.*

Alle lezers van Hooft herinneren zich den reizang van „Amstellandsche Joffren" aan het slot van het vierde bedrijf van *Geeraerdt van Velsen*, ter eere van den held die het vaderland verlost van den tyran. Althans in de eerste drie strophen wordt de lof van dien held gezongen, en toegepast op heer Gijsbert van Aemstel, wiens medestanders — zoo wordt hier gezegd — hem evenwel beletten zijn plan zóó te volvoeren als hij zelf wenscht. Dan wordt in de vierde strophe die dappere man gesteld tegenover den kleinmoedige, die wel zeer verlangt naar een rechtvaardig vorst, maar toch berust in wat een dwingeland doet. Er komen dan nog vier strophen waarin het levenslot van dien berustenden onderdaan wordt geschilderd. Hij blijft onvermaard, hij beslist niet mee over het lot van zijn vaderland, zijn leven gaat in stilte voorbij. Men zou verwachten dat zijn gedrag ten slotte als minder edel werd vergeleken met dat van een held. Maar neen: de dichter noemt allerlei voordeelen van dat leven zonder roem, hij prijst het zelfs, en eindigt met de bekende woorden:

Het veel bestaen can nauw bestaen:
Ghemackelijck is vaylichst gaen:
En groote rust cleen onderwinden.

Is dat niet wat zonderling? Wordt daarmede de onverdeeldheid van het gevoel niet verbroken? Men zou zeggen: de dichter, vervuld van hetgeen hij in zijn drama afbeeldde, is begonnen met het prijzen van den held, en dat in treffende verzen. Maar al voortgaande, en denkende aan het lot van hem die niet als held leeft, vindt hij zelf dat lot behaaglijk, en eindigt met het te prijzen, in niet minder fraaie woorden dan die waarmede hij eerst den held als voorbeeld heeft gegeven. Het begin van het

stuk is de lof van hem die leeft voor het vaderland, het slot een aanbeveling van het Epicuristische *λάθε βιώσας*.

Er zijn meer gedichten van Hooft waarin aan het slot zulk een onverwachte keer is op te merken. Tien jaar ouder dan *Geeraerdt van Velsen* is het zoo bekende stuk, dat begint met *Weet yemant beter saus als honger tot de spijsen?* In een aantal strophen wordt eerst met voorbeelden duidelijk gemaakt, hoe weinig de rijkdom geeft voor het menschelijk geluk. Geen rijkdom heeft men noodig om met smaak te eten en te drinken, om rustig te slapen, om gelukkig getrouwd te zijn, om te genieten van wat schoon is; want immers de zon is de groote schilder, die ons in de natuur iets heerlijkers doet zien dan wat ooit een kunstenaar heeft gemaakt. Of meent men — zegt Hooft daarna — dat soms de Eer een voorrecht is van den rijkdom? Dat is niet zoo, want Fabricius gaat Crassus in eer te boven. En dan stelt hij de vraag: wat is eigenlijk de Eer?

Eer is het lof des Deuchts; maer hier is niet te setten
De wanckelbaere roep des vollix licht als wint,
Tegen het braef gecrijs, en t' stadich lof-trompetten
Van u vernoecht gemoet, daer Deucht haer Eere vint.

De gedachte is bij mij opgekomen dat Hooft, toen hij dit schreef, zich herinnerde wat hij bij Montaigne had gelezen in het hoofdstuk *De la Gloire* (L. II, ch. 16). Deze zegt daar: „La vertu est chose bien vaine et frivole, si elle tire sa recommendation de la gloire...; c'est le sort qui nous applique la gloire, selon sa temerité.... Infinies belles actions se doibvent perdre sans tesmoignage...: on n'est pas tousiours sur le hault d'une bresche, ou à la teste d'une armee...; il fault denicher quatre chestifs harquebusiers d'une grange; il fault seul s'escarter de la troupe....; il s'est perdu plus de gents de bien aux occasions legieres et peu importantes, et à la contestation de quelque bicoque, qu'ez lieux dignes et honorables". Ieder gevoelt wel bij zich zelf, bij welke gelegenheden hij de Eer heeft betracht, „sa conscience les *trompettant* suffisamment à chascun.

Gloria nostra est testimonium conscientiae nostrae" [1]). Misschien is het geen toeval, dat Hooft spreekt van „t' stadich lof-*trompetten* Van u vernoecht gemoet", d. i. van het gemoed dat zich niets heeft te verwijten.

Na die lofrede op de ware Eer verwacht men dan als conclusie van het gedicht: „ik wil dus niet streven naar rijkdom of naar een hoogen staat in de wereld, maar in al mijn handelingen alleen letten op het *honestum* met al zijn strenge eischen aan het geweten". Maar die conclusie zou allesbehalve Epicuristisch wezen. Het verwerpen van ijdel eerbejag is wel een der geloofsartikelen van den Epicurist, maar hij verwerpt het omdat de rust van het gemoed, de *ataraxie*, daardoor wordt verstoord. En wel wil hij erkennen: „non posse jucunde vivi, nisi honeste vivatur" [2]), maar dit *honeste* is eigenlijk in de eerste plaats een negatief begrip, het beteekent: zóó dat het gemoed niet wordt gehinderd door verontrustende, leelijke hartstochten. Zóó is het ook bij Hooft; hij meent genoegzaam voor zijn ziel te hebben gezorgd, wanneer hij vrij is van eerzucht en geldzucht: dan is hij „integer vitae scelerisque purus". En aan het slot van zijn gedicht zegt hij dan:

In plaetse dan van een van Godes beste gaven
  Soud ick vercrijgen niet dan ijdelheit en rouw,
Indien dat ick verliet om overvloet van haven,
  Om staet of swerelts eer, een waertverkoren vrouw.

Dat slot geeft aan zijn gedicht een zekere gelijkenis met het carmen van Horatius waarvan ik de eerste woorden zooeven noemde. Wie geen booze hartstochten heeft — zegt Horatius — wordt door de goden beschermd. Want (*namque*) toen ik door het bosch liep, Lalage bezingende, is een wolf voor mij gevlucht, hoewel ik niets had om mij mee te verdedigen. En daarom, al zou ik moeten leven in een onherbergzaam oord,

1) 2 Cor. I, 12.
2) Cicero, *De Fin.* II, 15.

dulce ridentem Lalagen amabo,
dulce loquentem.

Voor zijn gevoel is er een nauw verband tusschen het vrij zijn van schuld en de vatbaarheid voor een liefde die geen wereldsch voordeel kan opleveren. Een dergelijk gevoel moet Hooft hebben bestuurd, toen hij ten slotte het bezit van „een waertverkoren vrouw", d. i. van een meisje, als zijn liefste bezit noemde, na over deugd, eer en geweten te hebben gesproken. Zijn oude vriend Spieghel, die ook Epicurist was in zooverre als hij in de deugd de *voluptas* vond, kon zich niet geheel vereenigen met Hooft's opvatting. In den bewaarden brief aan Hooft zegt hij, dat Hooft inderdaad verstandig denkt over eerzucht en geldzucht: „maar (neemtet den ghenen die U reynhertelijk lieft ten besten af) anghaande des lustzoekings en lustvolghings strik, in dat deel acht ik U oren al heel begroeyt en verstopt: Montaignes oren ook".

In het koor van 1613 is van liefde geen gewag, maar het loopt ook uit op het aanprijzen van een geluk buiten wereldsche en publieke zaken. En dat dit hier voor Hooft weer karakteristiek is, zou ik willen betoogen door de vergelijking met een koor van Garnier dat, wanneer ik mij niet vergis, hier het voorbeeld is geweest. Men vindt het in het vierde bedrijf van het treurspel *Cornélie*; de hoofdpersoon is Cornelia, dochter van Q. Metellus Scipio, en vrouw van Pompejus, dien zij overleefde. In dat vierde bedrijf is een gesprek tusschen Brutus en Cassius, waarin het denkbeeld wordt geopperd van een aanslag op Caesar. Dan volgt het koor; de eerste strophe luidt aldus:

Celuy qui d' vn courage franc
Prodigue vaillamment son sang
Pour le salut de la Patrie,
Qui sa vie entretient exprés
Pour meurtrir les Tyrans pourprés
Sans crainte qu'elle soit meurtrie,...

Zooals men ziet, gelijkt dit zeer, ook in den bouw der verzen, op:

Den oopenbaeren dwinghelandt
Met moed te bieden wederstandt, *enz.*

De roem van den held bij het nageslacht is bij Hooft wel eenigszins anders, en fraaier, beschreven dan bij Garnier, maar er is toch een groote gelijkenis:

Son renom porté par la gloire
Sur l'aile des siecles futurs
Franchira les tombeaux obscurs
D'vne perdurable memoire.
 Les peuples qui viendront aprez
Luy feront les honneurs sacrez,
Et chaque an la ieunesse tendre
Ira le chef de fleurs orné,
Chanter au beau iour retourné
Dessur son heroïque cendre.

Maar nu wordt het Fransch anders: na nog twee strophen, waarin o.a. van Harmodius en Aristogiton wordt gewag gemaakt, spreekt Garnier over het onzalig leven van den tyran, die in vrees moet leven, en die zijn eigen soldaten, ja zelfs zijn vrouw en kinderen niet altijd durft vertrouwen. En dan komt nog ééne strophe:

 Celuy vit bien plus seurement
Qui loin de tout gouuernement
Caché dessous vn toict de chaume,
Sans rien craindre et sans être craint,
Incogneu n'a l'esprit atteint
Des troubles sanglans du Royaume.

Hier wordt, zeer in het kort, het leven van den vergeten burger gesteld tegenover dat van den tyran: die burger, die in de wereld niets is, heeft een gelukkiger lot dan de tyran in zijn heerlijkheid. Bij Hooft daarentegen wordt verder van den dwingeland zoogoed als niets gezegd, en het stille geluk van den obscuren man wordt geprezen in vijf strophen, onmiddellijk na den lofzang op den held in drie strophen. Er komt dus bij Hooft een geheel andere tegenstelling, en wel eene die afbreuk

doet aan de eer die den held werd gegeven. Waarom is Hooft niet dichter gebleven bij zijn model? Mij dunkt, hij heeft zich van zijn onderwerp laten afleiden door een denkbeeld dat hem lief was en waarnaar hij zelf heeft trachten te leven.

Die afkeerigheid van roem, in een bedaagd man niet zoo onnatuurlijk, komt bij Hooft reeds voor den dag in een van zijn oudste gedichten. Het eerste koor van *Achilles en Polyxena* begint aldus:

O wonderlijcke strijt in jeuchdelijcke zinnen,
Moeylijck' eergiericheyt en zachten brant van minnen,
Besloot oyt sterflijck mensch wel vast in syn ghedacht,
Wie van u beyden hier de grootste zij van kracht?

Hier worden *virtus* en *voluptas* tegenover elkaar gesteld, en de *virtus* is hier de zucht naar glorie. Die tegenstelling tusschen het verlangen naar eer in de wereld, en het verlangen naar liefde waarmee de wereld niet heeft te maken, is vaak genoemd. Petrarca zegt in zijn *Trionfo della Fama* I, 25, sprekende van Scipio en van Caesar:

L'un di virtute e non d'amor mancipio,
L'altro (t. w. *Caesar*) d'entrambi.

En men heeft er over getwist welke van die twee hartstochten in Caesar het sterkst was (zie Montaigne L. II, ch. 33, en De Brune, *Wetst.* I, 62). Hooft meent, dat de roem minder waard is dan de liefde, d. w. z. hij voor zich hecht minder aan den roem; hij gebruikt, om zich te verdedigen, het argument dat de roem een lof is die door een groot aantal menschen, door de *popularis fama* wordt gegeven; en:

Dat al de werelt prijst kan niet veel waerdich wesen;
Meer dunct my t' gheen dat een oft twee prijst, waert ghepresen.

Het tweede vers is gebrekkig, maar de bedoeling is duidelijk. Het betoog is allesbehalve krachtig, maar het is ons ook niet om een betoog te doen. De waarheid is, dat bij de Epicuristische opvatting, in hoe edelen vorm ook, de *honestas* een onder-

geschikten rang heeft; en naar ik meen, is dat ook het geval bij Hooft: zij is voor hem niet het *summum bonum*.

In het hierboven behandelde koor in *Geeraerdt van Velsen* wordt dus de eenheid verbroken, doordat Hooft zich laat verleiden tot het uitwerken van een bij hem geliefden *locus communis*: het geluk van den vergeten burger. In een ander koor verbreekt hij, dunkt mij, de eenheid evenzoo. In het vijfde bedrijf betreurt de „Rey van Aemstellandsche Jofferen" den rampzaligen toestand van het vaderland dat door de heilige Eendracht is verlaten. De vorst heeft zich misdragen; onschuldigen hebben door hem moeten lijden; edelen en burgers bevechten elkander; en de edelen, die in de eerste plaats verplicht waren geweest het recht weer te herstellen, zij zijn jammerlijk gevallen, zij

Die door wraeckgiericheyt soo verre zijn gheraeckt,
Dat zy tot onrecht haer goedt recht hebben ghemaeckt.

Want de wraakzucht is onedel, zij is niet het verlangen naar rechtvaardigheid, maar het toegeven aan eigen hartstocht, en daaraan hebben zij voldaan door den graaf te vermoorden, die zij in het leven hadden moeten laten om hem verder binnen de perken te houden van het hem toekomend gezag: zóó zou het vaderland zijn gered; want de graaf, die reeds met berouw was vervuld, zou door een rechtvaardige en edelmoedige bejegening zijn aangespoord tot een beter gedrag.

Te midden van die verheven beschouwingen vindt men deze woorden:

O Velser Ridder vleyt ghy u met sulcken wraeck!
Waer uw doodtvyandt door uyt alle lyden raeck?

Te vooren vreesd' hy 't klem van uwen strenghen moet;
Te vooren kond de schrick haer prenten in zijn bloedt;
Te vooren vreesd' hy d' hoon des batsen onghevals:
Nu acht hy niemandt, en is schootvry teghen als.

Past deze opvatting bij wat de Rey verder zegt? Mij dunkt van neen. De gedachte is hier niet edelmoedig, maar wreed: wie zijn vijand vernedert maar laat leven, houdt hem onder een

voortdurende bedreiging en laat hem duizend dooden sterven. Dit is een bekend thema, waarvan o. a. Garnier gebruik maakt in zijn treurspel *Les Juifves.* De wreede koning van Assyrië heeft Jeruzalem veroverd, en de vorst die daar regeerde is in zijn macht. Hij wil zijn overwonnen vijand doen sterven, eerst dan is aan zijn toorn voldaan. De commandant van het Assyrische leger wil den ongelukkige het leven redden, en maakt nu tegenover den wreedaard gebruik van het hierboven genoemde argument. De koning zegt: „doodt iemand zijn vijand niet, dan heeft hij zich maar half gewroken". Daarop antwoordt de bevelhebber:

Au contraire, en sa mort il pert toute vengeance.
Car l'ennemy qui meurt sort de nostre puissance...
La mort l'affranchira de ses tourmens cruels,
Qui luy seroyent, viuant, trespas continuels, *enz.*

Hij doet dus, in dit geval niet onverstandig, een beroep op de wreedheid van den koning, niet op een edelmoedigheid die deze niet bezit. Dat doet hij, minder behendig, eerst later in het gesprek, wanneer zijn eerste poging niet heeft gebaat:

Tousiours vn Roy doit estre au chastiment tardif,
Mais à faire du bien se monstrer excessif.

Wellicht heeft Hooft deze plaats gekend. In elk geval was de gedachte bekend genoeg. Montaigne spreekt er uitvoerig over (L. II, ch. 27). Maar deze ziet in het dooden van een overwonnen vijand een zekeren vorm van lafheid: „chascun sent bien qu'il y a plus de braverie et desdaing à battre son ennemy qu'à l'achever;... si nous nous en prenons garde, nous trouverons qu'il nous faict la moue en tumbant;... nous craignons, s'il demeure en vie, qu'il nous recharge d'une pareille: ce n'est pas contre luy, c'est pour toy, que tu t'en desfais". Deze opvatting berust misschien niet op het hoogste zedelijk beginsel; maar Montaigne, met al zijn Epicurisme, denkt toch edeler dan hij, die in het laten leven van den vijand slechts het middel ziet om nog wreeder te zijn dan door den vijand af te maken.

Hoe kan Hooft nu in dezen zang, waarvan de taal zoo verheven is, juist deze geraffineerde wreedheid aanbevelen? Wellicht mag men ook hier spreken van een zekere onnadenkendheid, ja misschien van gemis aan een zeker gevoel. Treffende woorden weet hij te vinden voor allerlei gevallen die zijn *aesthetisch* gevoel gaande maken. Een eenvoudige trompetter verkondigt in zwierige taal

De blancken uchtendt met haer bloosend roode kaecken,
In 't heuchelycke kleedt van dundoeck en scharlaecken....

En met dezelfde dichterlijke belangstelling waarmede Hooft het goud der opkomende zon ziet schitteren in het zilver „van de vlacke Zuyder Zee", ziet hij den held wiens roem voortleeft door de eeuwen, den rampzaligen graaf Floris die uit zijn wereldsche heerlijkheid in de diepste ellende is gevallen, de eendracht van het land, ook de kortzichtigheid der wraak die den vijand redt uit zijn foltering door hem te dooden. Doch, terwijl in het drama die verschillende voorstellingen moeten worden gegeven door de figuren in het stuk, let hij er niet altijd op dat het eene beeld soms niet past bij het andere, en dat toch ieder persoon zijn karakter moet bewaren. De zelfopoffering van den held en de gemakzucht van den kleinen man kunnen niet door één persoon tegelijk worden verdedigd, evenmin de edelmoedigheid en de wraakzucht. Deze fout bij Hooft moet, dunkt mij, in een nauw verband staan met het gemak waarmede hij sommige personen afkeurenswaardige handelingen laat verrichten, met hun karakter in strijd: ik herinner aan Polyxena en Daifilo. Dat is een fout tegen de kunst, misschien ook een gevolg van een zekere zwakheid in het zedelijke.

A. KLUYVER.

KROOS 'EENDEKROOS' EN *KROOST* 'KINDEREN'.

EEN SEMASIOLOGIESE ONDERZOEKING.

Over de etymologie van *kroost* 'kinderen' en zijn verhouding tot de woorden *kroos*, *kroost* met andere betekenissen zijn verschillende vermoedens geopperd; zie Verdam Mnl. Wdb. 3, 2141 v., Heinsius Wdb. d. ndl. Taal 8, 364 v., Franck Et. Wdb.[1] 522, Vercoullie Bekn. et. Wdb.[2] 156, Franck-Van Wijk 353. Op de laatstgenoemde plaats dacht ik aan identiteit van *kroost* 'kinderen' met *kroos* 'eendekroos', zonder evenwel aan deze verklaring boven andere de voorkeur te geven. Tans staat het voor mij vast, dat deze hypothese de enige juiste was, niet alleen op grond van een dgl. ontwikkeling bij *kriel* (zie Franck-Van Wijk t. a. p.) of bij *grom* (zie Franck[1] t. a. p.), maar nog meer met 't oog op de uitvoerige etymologies-semasiologiese beschouwingen, die de Praagse hoogleraar J. Zubatý aan een Slavies-Baltiese woordfamilie gewijd heeft, waartoe ettelike woorden behoren met dgl. betekenissen als bij onze Nederlandse woordgroep voorkomen. Zowel de betekenis 'kinderen' als de betekenis 'eendekroos' gaan op 'gekriel, dooreen bewegende massa' terug, welke algemenere betekenis een andere specialiséring vond in noordoostmnl. *crose*, *croes(e)* 'ingewand, afval', hd. *gekröse*. Het enige bezwaar, dat men zou kunnen opperen tegen deze gelijkstelling van *kroos*, *kroost* in drieërlei betekenis [1]), is dit: dat *kroost* 'kinderen' dan toch wel het eerst gebruikt zal zijn van dooreenkrielende jonge diertjes, en dat die grondbetekenis niet uit het oudste plaatsen-materiaal blijkt. Dit bezwaar is echter van weinig betekenis: *kroost* 'kinderen' komt eerst in het oudere

1) Over *kroos*, *kroost* 'gelaatstrekken' weet ik niets nieuws te zeggen. 't Mag buiten beschouwing blijven.

Nieuwnederlands voor en is blijkbaar, zolang het in literaire teksten voorkomt, een deftig woord geweest. Ligt dan niet het vermoeden voor de hand, dat het een op zeer beperkt gebied in de volkstaal bewaard gebleven woord was, dat langs „geleerde" weg in de dichtertaal en de meer statige schrijftaal is gekomen, en doordat weinigen 't uit de levende omgangstaal kenden, toen al dadelik een deftig cachet gekregen heeft?

Het zij mij vergund, tans een en ander mee te delen uit het artikel van Zubatý. Dit komt voor in de eerste Sborník filologický der čechiese akademie (Praag 1910) blz. 123—126; het is meer in het biezonder gewijd aan het Oudčechiese woord *ksenec*. Dit *ksenec* betekent 'jong van een dier'; op de meeste plaatsen wordt het voor jonge slangen, kikvorsen, vissen gebruikt. Identies hiermee is pools *ksieniec* 'boekpens', in oudere taal ook 'ingewand, darmen' en 'maag of buik van vis of walvis'. De Oerslaviese vorm is **kŭsenĭcĭ* en dit zal, zoals Zubatý terecht aanneemt, verwant zijn met het werkwoord lit. *kuszù*, *kuszéti* 'bewegen', intrans., veel gebruikt voor de bewegingen van wormen en andere kleine diertjes, ook voor het gewriemel, gekrioel van mieren. Vgl. ook het door Zubatý naar Leskien geciteerde zinnetje van Wołonczewski: *tůjaus sukuszo it skruzdys visas mëstas* 'dadelik kwam de hele stad in beweging als mieren'; *su-kuszo* veronderstelt een infinitivus *su-kuszti*. Ook in het Balties hoort hier een woord bij, dat ons in de betekenissfeer van ons *kroost* brengt, nml. lett. *kustůnis* (gew. meervoud) 'gedierte, insekten, ongedierte, vee', ook 'mensen'.

Van de mogelike verwanten van slav. **kŭsenĭcĭ* en de Baltiese basis *kuš-*, die Zubatý blz. 125 v. aanhaalt, vermeld ik alleen de Slaviese woordgroep van russ. *kišá*, *kiš* 'gewemel', *kišě't'* 'wemelen', *kišm'á* 'in een wemelende menigte', die al door Matzenauer Listy filologické 9, 41 met lit. *kuszéti* enz. gecombineerd waren. Zubatý maakt op twee bezwaren tegen deze combinatie attent: een geringer bezwaar is de slav. *y* (waaruit na *k* russ. *i* ontstond) uit oudere *ū*, een groter bezwaar de *š*; maar met enige goede wil laat zich dit bezwaar wegredenéren;

zie Zubatý 126 noot 1 [1]). Berneker Slav. Etym. Wtb. 1, 672 aarzelt niet Matzenauers opinie voor juist te houden. Ik ben sceptieser, te meer omdat ik meen met *kišě't'* een substantivum te moeten verbinden, dat ook *š* heeft en blijkbaar een Oerslaviese *š*. Maar tans is de kwestie van verwantschap tussen lit. *kuszéti* en russ. *kišě't'* [2]) van minder gewicht voor mij dan het feit, dat het substantivum, waarop ik doelde, nml. russ. *kiškd*, klr. *kýška*, po. *kiszka* 'darm', polabies *k'óisa* 'nier' bij russ. *kišě't'* 'wemelen' hoort. Na hetgeen boven gezegd is, behoeft deze etymologie geen verdere aanbeveling; het verwondert mij, dat ik noch bij Berneker t. a. p. 1, 679 noch bij Preobraženskij Etimol. Slovar' russkago jazyka 1, 310 een dgl. opinie vermeld vond.

De betekenis van ndl. *kroos* 'eendekroos' troffen we bij de tot nog toe besproken Slaviese en Baltiese woorden niet aan. Dat deze betekenis echter op 'gewemel, wemelende of krielende massa' kan teruggaan, behoeft geen nadere toelichting. Maar wel wil ik er op wijzen, dat we een dergelijke betekenisontwikkeling waarnemen bij litaus *maurai* 'eendekroos', wanneer ik Indogerm. Forsch. 33, 374 v. terecht daarin het meervoud van de Indogermaanse benaming der mier heb gezien. Ik deelde t. a. p. dit vermoeden onder alle reserve mee, en dat is ook tans geraden. Echter maakt het parallelle geval van *kroos* mijn hypothese waarschijnliker dan ze anders zijn zou.

Het poolse *ksieniec* betekent, zoals we hierboven zagen, 'boekpens'; deze betekenis zou te begrijpen zijn, ook al wilden we de invloed van *księga* 'boek' loochenen, die Zubatý voor mogelik houdt; vgl. de door J. W. Muller Wdb. der ndl. taal 3, 126 aangehaalde passage van Berkhey: „De derde maag ... (bestaat) enkel en alleen uit bladen ..., die als een boek of Psalmboek open en toeslaan ... (*Zij*) is de kleinste .,., maar de sterkste

1) Zubatý dacht aan generaliséring van de *š*, die in 't substantivum *kiša* en in de 1e pers. sg. *kišu* uit *s* + *j* kan zijn ontstaan, door 't hele verbale paradigma heen.

2) Russ. *kišě't'* zouden we desnoods met oind. *coṣa-* 'hitte, heet gevoel' kunnen combinéren: idg. *qūs-*, *qeus-*. Maar dit is slechts een los vermoeden.

van vezelen en spieren", enz. De indruk, die we krijgen van de golvende, op- en neergaande, trillende beweging van een plooibare massa heeft een sterk gevoelselement gemeen met de indruk, die het krielen van kleine lichaampjes op ons maakt. Trouwens, in de gevoelsverwantschap dezer twee zelfde indrukken ligt ook voor een deel de verklaring van het feit, dat we hierboven zonder nadere commentaar constateerden: dat uit 'krielende menigte' zich de betekenis 'darmen, ingewand' kan ontwikkelen. En tans behoeven we ook niet meer afzonderlik stil te staan bij oudpools *ksieniec* 'maag van vis of walvis'.

De uitgebreide sfeer van specialere betekenissen, gelijkelik voorkomende bij afleidingen van verschillende wortels en alle te verklaren uit de voorstelling van een op- en neergaande, trillende of krielende beweging en de met die voorstellingen correlate „gevoelen", brengt er ons van zelf toe om nog andere woorden met dgl. betekenissen in beschouwing te nemen. Ik bepaal me tot twee.

Het ligt voor de hand, dat we in de eerste plaats aan ndl. *rob* 'vismaag' denken; immers zeer onlangs heeft Van der Meulen Tijdschrift 34, 211 vv. ons weer eens aan dit woord herinnerd. Uit genoemd artikel blijkt, dat de etymologiese spelling *rop* zou zijn, dat het een zeer oud woord is en dat het ook de betekenis 'ingewanden van dieren of van vissen' heeft. Dezelfde betekenis 'ingewanden, darmen' vertoont ook ags. *ropp*, plur. *roppas*; zie t. a. p. 214. Wanneer we ons interesséren voor de etymologie van dit woord, dan moeten we eerst zekerheid hebben, of de oorspronkelike anlaut *r*- of *hr*- was. Aangezien Bosworth-Toller naast voorbeelden met *r*- er ook met *hr*- geven en ik mezelf voor weinig competent hield om over de relatieve waarde dezer spellingen te oordelen, wendde ik me om advies tot professor J. H. Kern. Deze deelde me het volgende mee: de spelling met *hr*- komt tweemaal voor in Ælfric's glossaar, vlak onder elkaar, de veel talrijker ags. voorbeelden met *r*- zijn over 't algemeen zeker niet jonger; het is geheel uitgesloten, dat *rop(p)* overal uit *hrop(p)* zou zijn ontstaan, en we hebben

dus met deze twee mogelikheden rekening te houden: òf er waren van ouds twee vormen òf *hrop(p)* is een onjuiste spelling; het laatste vermoeden zal juist wezen, immers: 1. Ælfr. gl. kent ook *roop*, lees *ropp* of *rop*, 2. het handschrift van dit glossaar is vol fouten, 3. verwarring juist tussen *r-* en *hr-* is in ags. codices zeer gewoon, zo heeft Ælfr. gl. enerzijds *hræge* voor *rǣge* ‘ree’, anderzijds tweemaal *rof* voor *hrōf* ‘dak’.

We moeten dus germ. **ruppa-* aannemen. Dit kan *pp* uit idg. *bn*, *bhn* of *pn* hebben. Een vaststaande etymologie is, voorzover ik zie, niet te geven, maar enige gissingen zijn mogelik. Zo zouden we aan verwantschap met mnl. *rūpe*, ohd. *rūpa*, mnd. *rūpe*, fri. *rūp* ‘rups’ — waarnaast in Duitse dialekten *ruppe*, *roppe* ‘id.’ — kunnen denken (zie hierover Franck-Van Wijk s. v. *rups*) en van een grondvoorstelling ‘zich-intrekken en zich-uitrekken, zich als iets weeks of elasties bewegen’ uitgaan: dan bevinden we ons niet ver van de betekenissen der basis balties *kuš-*, slav. *kŭs-*. Niet minder waarschijnlik echter is de combinatie van **ruppa-* met lit. *rùpas* ‘ruw, oneffen’ enz., zie daarover Franck-Van Wijk s. v. I *rob*, Walde Lat. et. Wtb.[2] s. v. *rumpo*. Van de Baltiese woorden, die Leskien Der Ablaut der Wurzelsilben im Litauischen 307 (45) citeert, wil ik er een paar hier meedelen: lit. *ruplė* ‘ruwe schors’, *rupužẽ*, oud ook *raupežė* ‘pad’, *rauplẽ* ‘blaar’, *raupsaĩ* ‘uitslag’, oudlit. *raupas* ‘pok’, lett. *raupa* ‘kippevel’, *raupjsch* ‘ruw bij ’t aanvoelen’. Dat betekenissen als ‘ruwe oppervlakte; ruw om aan te voelen; kippevel’ in eng contact staan met ‘gekrioel, gewemel’, dat zegt ons ons gevoel; en als deze etymologie van **ruppa-* juist is, dan komt dit van een basis met een dergelijke gevoelstint als balt. *kuš-*, slav., *kŭs-*, idg. *quk̂-*, en — om tot *kroos*, *kroost* terug te keren — als de idg. wortel *grŭ-*, waarvan enerzijds *kroos*, *kroes* en hun naaste verwanten benevens grieks γρύτη ‘rommel’, γρῡμέα, -εία ‘overblijfsel van vis’, anderzijds *krauwel* en *krauwen* af te leiden zijn.

En tans het woord *kuit!* Wanneer we weten, dat Kiliaen ook de betekenis ‘pulpa, het vlezige aan het dierlik lichaam’

en de Teuthonista de betekenis 'milt' vermeldt, dat mnd. *kūt*, *kūte* dezelfde betekenis heeft, die we uit Kil. aanhaalden, bovendien nog die van „ingewand", dan mogen we er niet aan twijfelen, of *kuit* 'sura' en *kuit* 'viszaad' zijn één woord. We zouden dat zelfs dan mogen aannemen, als niet ook het Slavies in deze beide betekenissen één zelfde woord gebruikte, russ. *ikrá* enz. (zie Uhlenbeck Beiträge 29, 333 v.). En omgekeerd zouden we, ook al bestond ndl. *kuit* niet, de beide Slaviese woorden *ikra* voor identies moeten houden; terecht wijst Brückner Kuhns Zschr. 44, 333 Berneker, die de identiteit loochende, op po. *kra* 'gezwel in de maag; zwelling der baarmoeder; milt'.

Aan *kuit* in zijn verschillende betekenissen ligt de voorstelling ten grondslag van een dichte massa, die vatbaar is voor een op-en-neergaande, trillende of krielende beweging. Ik geloof, dat we behalve oind. *gudá-* 'darm', dat ik — zonder de 'ontdekker' dezer etymologie te wezen — Franck-Van Wijk 357 combineerde, ook nog een Slaviese woordgroep hierbij mogen brengen en wel die van slovakies *hyd* 'pluimgedierte; ongedierte', hong.-klr. *hyd* 'adder', klr. *hyd* 'iets walgeliks', *ohýda* 'vuiligheid, afschuw, schande', slovak. *ohúda* 'iets weerzinwekkends, monsterachtigs', klr. *ohúda* 'blaam', *hudýty* 'berispen', russ. dial. *ógud'*, *ogúdina*, klr. *húdyna*, *ohúdyna* 'stengels en bladen van komkommers of meloenen'. Nog meer woorden geven Berneker t. a. p. 1, 374, V. d. Osten-Sacken Kuhns Zschr. 44, 153 vv. [1]). De woorden met betekenissen als 'walging, afschuw' zijn niet van die voor 'slang' of 'krielende, trillende massa' te scheiden. Het behoeft geen betoog, dat beide betekenis-gebieden een gevoelselement gemeen hebben en wel dat van 'kriebelig, rillerig gevoel'. En van afschuw tot blaam en afkeuring is dan verder slechts een kleine schrede.

Indien deze vermoedens juist zijn, moeten we slovak. *hyd* enz., oerslav. **gydŭ* van de woordgroep van obg. *gadŭ* scheiden.

1) De daar vermelde woorden met *zd*, zoals čech. *hyzd*, worden terecht met die met enkele *d* gecombineerd, — al is het hoe niet geheel klaar.

Ofschoon beide woordfamilies semanties dicht bij elkaar staan (ook tot de tweede behoren zowel woorden voor 'slang, kruipende dieren, gedierte' e. dgl. als voor 'walging' en 'berispen'), is toch hun verwantschap alles minder dan zeker. Berneker stelt t. a. p. 1, 374 niet zonder aarzeling voor, van twee basisvarianten, *gṷōdh-* en *gōdh-* uit te gaan; slav. *gyd-*, idg. *gūdh-* zou dan een zwakke ablautvorm van *gṷōdh-* zijn. Dit laatste zou natuurlik best mogelik wezen; daarentegen is het naast-elkaar-staan van wortelvarianten met *g-* en *gṷ-* iets zo ongewoons, dat we tot zulk een hypothese zonder dringende noodzaak niet onze toevlucht mogen nemen. Een andere weg slaat V. d. Osten-Sacken t. a. p. 155 v. in: hij wil voor obg. *gadŭ* enz. en lit. *géda* enz. en mhd. *quāt* enz. van een wortel *g̑ṷēdh-*, *g̑ṷōdh-* uitgaan, die *ē*, *ō* uit oudere *ēṷ*, *ōṷ* zou hebben. Hiermee zou dan de *ū* der basisvorm *g̑ṷūdh-*, die aan slav. **gydŭ* ten grondslag ligt, in ablaut staan. Maar ook de afleiding van een lange monophthong uit een langdiphthong is alleen in overigens frappant-klare gevallen geraden, vooral wanneer die lange monophthong in meerdere taalfamilies van het Indogermaans voorkomt en dan nog wel zowel met *ē*- als met *ō*-timbre. En wat het semantiese parallelisme tussen beide woordgroepen aangaat: dit kan bij wortels met gelijke aanvang- en eindconsonant zoals slav. *gad-* en *gyd-* door de samenwerking van twee factoren: ongeveer gelijke grondbetekenis en associatieve betrekkingen verklaard worden. Zodat: de oerverwantschap van *gad-* en *gyd-* is dubieus. Dan mogen we echter de hypothese handhaven, dat *gyd-* met ons *kuit* verwant is. Trouwens ook Osten-Sackens verklaring zou deze combinatie toelaten, al zou dan ook de verwantschap wat minder eng zijn: immers hij combineert hogerop met *g̑ṷēdh-*, *g̑ṷōdh-* en *g̑ṷūdh-* woorden als serv. *gaviti se* 'walgen', čech. *havěď* 'gevleugelde dieren; ongedierte' (ook 'gespuis'); de basis op *dh* zou dus een 'worteldeterminerend' element idg. *dh* hebben, en daarnaast kon *d* voorkomen. Het is evenwel beter niet al te lang in deze richting door te gaan: want de moeilikheden, verbonden aan de woordgroepen van obg. *gadŭ*, slovak. *hyd*, mhd. *quāt*,

ags. *cwēad* enz. zijn zo groot, dat een alleszins overtuigende behandeling er van voorlopig wel tot de pia vota zal blijven behoren; mijn combinatie van slovak. *hyd* enz. met ndl. *kuit* is niet meer dan een hypothese, maar m. i. toch een hypothese, die met volle recht naast de vroeger geopperde vermoedens kan worden geplaatst.

Literatuur over obg. *gadŭ* enz. vindt men bij Berneker s. v. [1]).

Leiden. N. VAN WIJK.

1) In de negende en tiende jaargang van de Leuvensche Bijdragen heeft Van Ginneken een uitvoerig artikel gewijd aan „het Gevoel in Taal en Woordkunst". Uit mijn semasiologiese beschouwingen naar aanleiding van *kroos* en *kroost* blijke, hoezeer ik veel van wat v. G. daar uiteenzette beaam.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

63. BEATRIJS 247.

Na verteld te hebben, dat Beatrijs de sleutels op het altaar gelegd heeft, gaat de dichter voort:

Hets wel recht in alder tijt,
Wie vore Marien beelde lijt,
Dat hi sijn oghen derwaert sla,
Ende segge *ave* eer hi ga,
Ave Maria; daer omme si ghedinct
Waer omme si daer die slotel hinc.

Het onzuivere rijm kan op twee wijzen hersteld worden, door te lezen *ghedinc* of door *hinc* in *hinct* te veranderen.

Verdam in *Mnl. Wdb.* II, 1045 kiest het laatste en vat dan *hinct* op als vorm van *hengen*, waar op zichzelf zeker geen be-

zwaar tegen is. *Si* is dan natuurlijk Beatrijs. Mij kan deze verandering niet bevredigen. In het geheele gedicht toch komt geen praesens historicum voor, en dan is het m. i. bedenkelijk deze constructie door eene conjectuur er in te brengen. Maar al zou ik daarvan afzien, dan blijft de tekst mij nog onverklaarbaar. „Daar denkt zij aan, waarom zij de sleutels daar hangt" of „daarom denkt zij er over na, waarom zij de sleutels daar hangt", geen van beiden past in den samenhang.

Vergelijkt men eindelijk vs. 240 *Waer omme dat sise hinc aldaer*, dan wordt het m.i. zoo goed als zeker, dat ook in vs. 248 *hinc* behouden moet blijven. Derhalve moet in den vorigen regel *ghedinc* gelezen worden.

Het adj. *ghedinc*, *ghedenc* is elders niet aangewezen — wel echter *ongedenke*, zie *Mnl. Wdb.* V. 532 — en ook de imperatiefvorm *si* is niet algemeen, maar toch kan de lezing *si ghedinc* = „wees gedachtig" niet onmogelijk genoemd worden. Wie deze lezing te onzeker vindt, en liever nog iets meer verandert, kan ook *si* nog schrappen, waardoor *ghedinc* zelf imperatief wordt. In beide gevallen moet achter *Maria* een punt geplaatst worden. Op deze wijze is de zin volkomen in orde. Ook deze twee regels behooren dan tot de aanspraak van den dichter tot zijne hoorders of lezers. Wel gebruikt hij daarin meestal een meervoudsvorm (vss. 80, 191, 399, 482, 786, 871) maar toch ook nog eenmaal, evenzoo in het rijm, een enkelvoud nl. vs. 1030.

P. LEENDERTZ JR.

---

64. DEN BRIEL — BRIL.

Naar aanleiding van het bekende rijmpje heeft Fruin, *Tdschr.* XI, 25 vlgg., aangetoond, dat de oudste vorm der uitdrukking anders moet geluid hebben. Uit een kroniek van 1579 haalt hij aan „De Hertog krijget een Bril op die Neuze" [1]). Dat men

1) Vgl. *Wdb. d. Nederl. Taal* III, 1382.

ook nog vrij wat later deze spreekwijze kende, blijkt uit het volgende.

Onder de steden, waar men ongeregeldheden vreesde tengevolge van het optreden der Contraremonstranten, behoorde ook Brielle. Nadat de Scherpe Resolutie was aangenomen, werden dus hierheen gecommitteerden van de Staten van Holland gezonden om de officieren van het garnizoen ernstig te vermanen, dat zij aan de Staten en aan den Magistraat gehoorzaamheid verschuldigd waren. Enkelen, die niet dadelijk toegaven, werden met ontslag bedreigd. De Prins is toen zelf naar die stad gereisd en heeft het garnizoen versterkt met een paar compagnieën, op welke hij kon rekenen. Daarmede was de kracht der Remonstranten in Den Briel gebroken [1]).

Deze gebeurtenissen worden in de *Gulden Legende van den nieuwen Sint Jan*, bl. 21, als volgt verhaald:

„Men heeft het aen de oude Soldaten begonnen, om die mede aen dese koorde te krijghen, die heeft men nieuwe Eeden, waer mede sy aen S. Jans Ligue verbonden souden sijn, voorgheleyt: Met desen soude S. Jan sijn rijck vast maken, ende den rebellen Geusen te keer gaan. Dan dit oock gheen goet succes hebbende, vermidts sijn Excel. eenige die haer hadden laten misleyden, transporteerde daerse Mr. Jan gheen dienst konden doen, ende andere in de plaets leyde, die Mr. Jans parten beter kenden, soo dat Mr. Jan eenen deghelijcken Bril op de Neus kreegh, soo was goet raet duer".

P. LEENDERTZ Jr.

---

1) Zie Blok, Geschiedenis[2], II 457.

REGELS (NAAR DE *BETEEKENIS*) VOOR HET *DEEL-* OF *DINGSOORTIG* (ZOOGENAAMD „ONZIJDIG") „GESLACHT" IN DE NEDERLANDSCHE TAAL.

(VERKORTE WEERGEVING)

Dit artikel is een belangrijk verkort uittreksel van een geschrift waarin (volgens *deze zelfde elf regels*) een volledige klassifikacie van alle neutra in het Nederlandsch geleverd wordt.

Regel I. De algemeene namen tot aanduiding der hoofdkategorieën [1]) van in de stoffelijke of zicht- en tastbare wereld voorkomende elementen of beschouwingsvoorwerpen zijn alle deel- of dingsoortig.

Zulke algemeene namen zijn: het dier of mensch (*ook* het wezen), het (boom-, plant- of struik-)gewas *of* het kruid (plant *is een* uitheemsche *term, die bovendien* niet *in zoo algemeene beteekenis pleegt gebruikt te worden*), het metaal, het steen, het stof-of-poeder, het dik-of-drab, het vocht-of-nat, het gas (*in zijn algemeene meer wetenschappelijke beteekenis*). — *De menschelijke* fantazie *voegt bij deze kategorieën nog één:* het spook(sel).

Regel II (negatieve regel). De bizondere soortbenamingen voor menschelijke of dierlijke wezens en voor planten en boomen zijn in den regel niet-dingsoortig.

Van de namen van menschelijke wezens *zijn dingsoortig de namen van het als* onvolkomen-persoonlijk *gedachte* (kind, meisje, jong-ménsch), *van het als* deel *gedachte* (kamerlid), *van het als* middel *gedachte* (faktotum) *en van het als* vod *of* prul *gedachte* (mispunt, kanalje). — *Van de namen van diersoorten zijn dingsoortig de namen der voornaamste* slachtdieren *en hun* jongen, *waarbij één „veelgegeten" in 't* wild *levend dier* (het hert), (de big *is uitgezonderd; wil men het zwijn op jeugdige leeftijd slachten, dan noemt men het* het speenvarken). *In de tweede*

1) Deze kategorieën zijn opgesteld volgens algemeen-menschelijke, niet volgens speciaal-wetenschappelijke waarneming.

plaats zijn dingsoortig de namen van twee diersoorten, die als het aangewezene middel *tot een zeker doel gedacht worden,* het paard (*dat bovendien ook slachtdier is*) (*met* het veulen) *en* het fret. — *Van de namen van plantensoorten zijn dingsoortig die waar we te doen krijgen met een* kompleks van gelijksoortige eenheden *en tevens in zekere zin met een* substancie (gras, koren, kroos), *verder die waarbij men pleegt te denken aan „dat merkwaardige"* (*kruidjeroermeniet*) *of „dat weinigbekende"* (*guichelheil*).

Regel III. De namen der afzonderlijke m e t a l e n zijn alle dingsoortig. De namen van a n d e r e organische of anorganische stoffen zijn het in den regel ook. I n d e n r e g e l, want er bestaan vrij wat u i t z o n d e r i n g e n.

Niet-dingsoortig *zijn nl. 1°. de namen van die stoffen die men zich* bij voorkeur, *'t zij op grond van een* natuurlijke *of* kunstmatig-teweeggebrachte *toestand, als* uitgespreid over een vlakte *pleegt voor te stellen* (aarde, was, olie, mest, verf, wol, zeep, sneeuw, *enz. enz.*); *2°. de namen van* uitwerpselstoffen; *3°. de namen van stoffen die dienst doen als* spijs, drank, specerij *of* genotmiddel *voor de mensch, met* uitzondering *van de namen der* vijf allervoornaamste levensmiddelen voor een bewoner van N.W. Europa, *nl.* brood, vleesch, zout, water *en* bier; *4°. de namen der* gasvormige *stoffen met uitzondering van* het (licht)gas (*van de namen der* vloeistoffen *kan gezegd zijn dat zij voor een groote meerderheid maar volstrekt niet alle onder 1°, 2° of 3° zijn thuis te brengen en zoodoende meestal* niet-dingsoortig *zijn*). *In de* vijfde *plaats zijn ook nog niet-dingsoortig* (*naar de vorm*) *de stofnamen op* -el. — Wetenschappelijke stofnamen *van* Latijnsche, Grieksche *of* modern-Romaansche oorsprong, *b. v. namen van* geneesmiddelen *en* vergiften, *kunnen het „geslacht" van de grondtaal bewaren. Het woord* steen *en zijn samenstellingen zijn niet-dingsoortig in de beteekenis van* één enkel voorwerp *en in die van een* hoeveelheid voorwerpen, *maar dingsoortig in die van* steenstof. *Van de bizondere namen der* edele steenen *geldt hetzelfde.*

Regel IV. Dingsoortig (= deelsoortig) zijn de algemeene termen voor een d e e l of g e d e e l t e. — Gezamenlijk dingsoortig zijn een aantal v o l l e d i g e (s a m e n e e n g e h e e l o m s p a n n e n d e) s t e l l e n v a n i n t e g r e e r e n d e - o n d e r d e e l n a m e n. — Dingsoortig is in veel gevallen d e b e s t e of m e e s t - o p - p r i j s - g e s t e l d e h e l f t van een tweezijdige

splitsing. — Dingsoortig zijn de verschillende namen voor het levensdeel van een mensch. — Dingsoortig zijn zeer veel namen van omlijnde gedeelten der plaatselijke uitgebreidheid. — Dingsoortig zijn een klein aantal namen van merkwaardige tijdsgedeelten. — Dingsoortig zijn de namen der meest merkwaardige (tegelijk zich sterk van 't geheel onderscheidende en daarvan afhankelijke) hoofddeelen van het lichaam, van de woning, van het voertuig, van de kleeding en van het leger.

Volledige stellen *van* integreerende-onderdeel-namen. *Het* geheele zichtbare wereldtooneel *is te verdeelen in* het aardoppervlak *aan de eene en* het luchtruim, uitspansel, firmament *of* zwerk *aan de andere zij. Het* aardoppervlak *is op zijn beurt te verdeelen in* het land *en* het water. *De* verplaatsbare stoffeering *van het* aardoppervlak *is te verdeelen in* het natuurprodukt *aan de eene en* het (menschen-)maaksel, arbeidsgewrocht *of* (kunst-)voorwerp *aan de andere zij. De* natuurprodukten *zijn te verdeelen in* het dier-of-mensch, het (boom- of plant-)gewas *of* het kruid, het metaal, het steen *enz.* (*zie regel I*). *De* menschenmaaksels *omvatten hoofdzakelijk* het huis, gebouw *of* bouwwerk, het voer-, rij- *of* vaartuig, het meubel *of* meubelstuk, het werktuig-of-gereedschap, het wapen, het kleed, kleedingstuk *of* bekleedingsartikel, het kooksel-bakselbrouwsel, *enz. Het* lichaam *van* mensch *of* dier *is wat zijn* stofsoorten *betreft te verdeelen in* het haar, het vel, het vet (spek), het vleesch, het been, het merg, het bloed *en* het ingewand. *Het* lichaam *van de* mensch *is van boven naar onderen bekeken te verdeelen in* 1° a (*van voren*) het gezicht, aangezicht, gelaat, aanschijn, „bakkes", b (*van achteren*) het achterhoofd, c (*beide samen*) het hoofd, 2° het lijf, 3° het middel, middellijf, 4° a (*van voren*) het onderlijf, b (*van achteren*) het „gat", „achterste", „derrière" *en* 5° het (*rechter en linker*) been, (*de hals wordt bij het lijf, de voeten bij de beenen gerekend*). *Het* lichaam *van een* boom *of* plant *is te verdeelen in* het hout, het groen *of* loof *en* het sap. *Het* lichaam *van een* staat *of* nacie *is te verdeelen in* het volk (gros, gepeupel, janhagel, „grauw"), het leger, het parlement, het ministerie *en* het hof. *Het geheel van een* gebouw *is te verdeelen in* het metselwerk *en* het houtwerk. *Het geheel van een* snijdend werktuig *is te verdeelen in* het heft, handvat, gevest *aan de eene en* het scherp, staal, lemmet, lemmer *aan de andere zij. Alles wat in* tijdsduur *uitgedrukt is laat zich verdeelen in* het begin, het midden *en* het einde. *De* windroos *is te verdeelen in* het Noorden, het Oosten *enz.* — het Noord-Oosten, het Zuid-Westen, *enz.*

Tweezijdige splitsingen waarbij alleen de betere helft *door een dingsoortig woord wordt weergegeven zijn tamelijk talrijk; teminste een twintigtal kan men gemakkelijk aanwijzen, bv.* het leven *naast* de dood, het licht *naast* de duisternis *of* schaduw, het baat *naast* de schade, het nut *naast* de schadelijkheid, *enz. Meermalen moet als de „betere" hier die helft beschouwd worden die* het meest materieel *of* het meest praktiesch-bruikbaar *is. Zoo vinden we* het lichaam *naast* de ziel *of* geest, het land *naast* de zee *of naast* de lucht, het dal *naast* de bergen, het proza *naast* de poëzie *en het* (eigen)belang, egoïsme *naast* de deugd, liefde, vriendschap *of* zelfopoffering.

Algemeene termen voor het levensdeel *van een mensch zijn* het leven, het lot, het deel, het wedervaren *en meer bizondere*: het voordeel, het nadeel, het geluk, het ongeluk, het heil, het onheil, het lief en het leed, het wel en het wee, *enz.* (*Er zijn natuurlijk veel namen van aangename en onaangename bevindingen, die* niet *dingsoortig zijn, maar dit zijn in den regel namen van* op zich zelf beschouwde toestanden, *terwijl de dingsoortige woorden speciaal het aangename of onaangename uitdrukken* dat aan een mensch ten deel valt.) — *Het* weder *behoort ook tot deze groep. — Het levensaandeel van een persoon ter zake van zijn* maatschappelijke *of andere* werkzaamheid *heet:* het amt, het vak, het ambacht, het handwerk *enz. — Ook namen van ziekten zijn somtijds dingsoortig, maar alleen als er bij gedacht wordt „dat eigenaardige iets dat die-of-die speciaal „heeft"".*

Dingsoortige namen van omlijnde ruimtedeelen *zijn de volgende:* het oord, het land, het gebied, het rijk, het terrein, het territoor, het domein — het perk, het erf, het veld, het park, het plein, het slop — het lokaal, het vertrek, het kompartiment — het hok, het hol, het gat, het vak, het pad — het eiland, het dal, het strand, het meer, het moeras — het gewest, het distrikt, het kanton, het departement — het koninkrijk, keizerrijk, hertogdom, graafschap, bisdom, *enz. — Tot deze groep behooren* zeer ruime *termen als* het aardoppervlak, het luchtruim *en zelfs* het heelal.

Dingsoortige namen van tijdgedeelten *zijn:* 1° (geregeld terugkeerende *tijdsdeelen of volgreeksen van zulke tijdsdeelen met* duidelijk gemarkeerde eigenschappen) het tij, het (jaar)getij, het seizoen — het etmaal *en* 2° (*de twee* tijdsdeelen bij uitnemendheid) het jaar *en* het uur (*antwoorden op de twee hoofdvragen: „Hoe oud ben je?" en „Hoe laat is het?"*).

Dingsoortige namen van lichaamsdeelen *zijn:* 1° *de* algemeene *termen*, 2° *de* (*vroeger vermelde*) konstitueerende lichaamsstoffen, 3° *de* (*eveneens vroeger vermelde*) hoogtedeelen *en verder* 4° de vier organen bij uitnemendheid, *waarvan twee inwendige* (het brein *en* het hart) *en twee*

uitwendige (het oog *en* het oor) (*sommige andere lichaamsdeelnamen zijn dingsoortig volgens* vormregels).

Huisgedeelten bij uitnemendheid *zijn* het dak *en* het venster (*veel andere namen van huisgedeelten zijn dingsoortig volgens* vormregels).

Het gedeelte bij uitnemendheid *van een* vervoermiddel te land *heet* het wiel *of* het rad.

Van de deelen van het schip zijn er drie, die het geheele schip in één van zijn drie afmetingen vertegenwoordigen, nl. de mast *voor de hoogte*, de kiel *voor de lengte en* de steven *of* boeg *voor de breedte. Deze drie daargelaten kan men zeggen, dat de scheepsgedeelten bij uitnemendheid dingsoortig zijn* (het dek, het ruim, het roer *of* stuur, het zeil, het want, het tuig, het anker).

Dingsoortige namen van kleedingsartikelen *of* kleedingsgedeelten *zijn* 1° *de* algemeene *termen*, 2° *de naam van het „allernoodigste" kleedingstuk* het hemd *en* 3° *de namen van kleedingstukken die* nauw aan het lichaam sluiten (het vest, het buis, het wambuis, het harnas, het pantser, het boord, het jak, het schort, het korset, het ceintuur, *enz.*).

Dingsoortige namen van legergedeelten *zijn de namen der* regelmatige hoofdgedeelten: het regiment, het bataljon, het eskadron, *enz.*, *ook* het rot.

Nog een paar alleenstaande gevallen, eenigermate onder deze regel te brengen, zijn de volgende: het deel-bij-uitnemendheid *van* havenwerken *heet* het dok, *van* verdedigingswerken het fort *met* het bastion, *van een* leger-in-slagorde het front, *van een* georganiseerd-leger-te-huis het kader. — *Een* holgeboord *centraal gedeelte van een pijp enz. heet* het roer.

Regel V. Dingsoortig zijn de algemeene termen voor een ding of voorwerp, voor een middel en voor een werktuig. Dingsoortig zijn van de bizondere termen de namen der meest voor de hand liggende middelen of vereischten die tot voorziening in elk der voornaamste behoeften of wenschen van de mensch in aanmerking komen.

Voor de algemeene *termen geldt de regel* zonder uitzondering.

Van de bizondere *termen geven we hieronder eenige voorbeelden.*

(Behoefte-of-wensch):	(Voornaamste-vereischte):
leven-in-'t-algemeen	het licht, het water, het vuur (de lucht niet *omdat hij van zelf aanwezig is en niet gezocht behoeft te worden*)

in-'t-leven-blijven (= *niet van honger en dorst omkomen*)	het brood, het water, het zout, het vleesch, het bier
geborgen-zijn-tegen-weer-en-wind	het onder-dak, het dak, het huis, het te-huis, het honk, (het hol, het krot *enz.*) (het slot *enz.*)
bedekt-zijn-tegen-kou	het kleed — het hemd
nachtrust	het bed, het leger, (het nest) *met* het dek *en* het kussen
eten-en-drinken, maaltijden	het bord, het mes, het glas
zich-wasschen	het bad, het water (het wed)
strijd-en-verdediging	het wapen(tuig) — (a) *oude tijden*) [1]) het zwaard, het schild, het harnas, (b) (*nieuwe tijd*) het geweer, het pistool, het kanon
verbinden-van-verschillende-voorwerpen-met-elkaar	het touw, het koord, het lint, het snoer, het zeel
verdeelen-of-splitsen-van-een-voorwerp	het mes
dooden-op-een-afstand	het werptuig (pijl *en* boog *zijn uitgezonderd*) — geweer, pistool *enz.*, kruid-en-lood — het (ver)gif
vervoering-van-voorwerpen-op-of-aan-het-eigen-lichaam	het juk, het pak, het valies
bergen-en-bewaren	*Het eenige* algemeene *woord is* het vat (*alle* bizondere *namen zijn* niet-dingsoortig)
schrijven	(pen, stift *en* griffel *zijn uitgezonderd*) het papier (het perkament)
schilderen	het doek, het paneel, het penseel
lezen	het boek, het geschrift
weten-hoe-laat-het-is	*het eenvoudige* individueele *middel is* het horloge
vervaardiging-van-kleeding (*in de oude tijd*)	het weefgetouw, het spinrokken, het spinnewiel

1) (in oude tijden). Dit artikel behandelt uitsluitend *het moderne Nederlandsch*. Wanneer we dus hier zeggen: „in oude tijden”, bedoelen we enkel en alleen *het moderne spreken* over die oude tijden.

bereiding-van-vleesch (*in de oude tijd*)	het (braad)spit
zich-zelf-vervoeren, rijden, varen	het voertuig — het paard *met* het zadel, het paard *als* trekdier *met* het tuig *of* gareel — het rijtuig *met* het wiel *of* rad — het schip *of* vaartuig *met* het zeil *en* het roer
koers-houden-op-zee	het kompas
bezeilbaar-maken-van-kusten	het baken
oversteken-van-een-rivier	het veer

(Niet-dingsoortig *zijn de* bizondere namen *van* werktuigen, *gewone* meubelstukken, bergingsvoorwerpen, muziekinstrumenten, toiletgereedschappen, *enz.*)

Dingsoortig zijn op zeer uitgebreide schaal de namen der middelen *tot bereiking van* geestelijke *doeleinden*, *b. v. tot* gedachtemededeeling (het woord, het gezegde, het antwoord, het bericht — het opstel, het stuk *enz.*), *tot mededeeling van een* zichtbare voorstelling (het beeld, het portret), *tot* herkenning *en* identificeering *van wat dan ook* (het teeken, het kenteeken, het merk, het nummer, het sijfer, het zegel, het sein, het tiepe, het spoor, het vaandel, het wapen(schild), het staal, het model, *enz. enz.*). *Dingsoortig zijn verder de verschillende namen van het machtige bereikingsmiddel voor de meest verschillende doeleinden in het* sociaal verkeer (het geld, het kapitaal, het vermogen, *enz.*).

Dingsoortig zijn de algemeene namen voor een ding *ook dan wanneer ze een* bepaalde af- *of* goedkeurende *bijbeteekenis hebben* (*a* het vod, het prul — *b* het puik, het prachtstuk).

De namen van bizondere voertuigen *zijn niet-dingsoortig met uitzondering van* het jacht, het fregat *en* het korvet.

Regel VI. Het lichaam van mensch of dier, levend of dood, op zich zelf, dus in afzondering van geest of ziel gedacht, is dingsoortig.

Er zijn een aantal *verschillende namen van elk der beide soorten.*

Regel VII. Dingsoortig zijn de namen voor het produkt eener handeling, verrichting of werking.

Hiertoe behooren vooreerst alle algemeene termen (het produkt, het gevolg, het gegeven *enz.*).

Verder de namen der telingsprodukten *van* mensch, dier *en* plant (het kind, het kroost, het jong, het (ge)broed, het ei, het zaad).

Dan de namen van het materieele winstprodukt *van* geleverde dienstarbeid (het loon, het salaris, *enz.*).

Vervolgens de namen van tal van materieele werkprodukten, *b. v.* het meel = *maalprodukt*, het deeg = *kneedprodukt*, het sop = *inweekprodukt*, het moes = *fijnwrijvingsprodukt*, het baksel, het brouwsel, *enz.*

Eindelijk ook een aantal geestelijke produktnamen, *b. v.* het idee *of* denkbeeld = *indenkingsprodukt*, het plan = *overwegingsprodukt*, het oordeel = *beschouwingsprodukt*, het verbond, verdrag, kompromis, engagement *of* huwelijk = *aaneensluitingsprodukt*, *enz. enz.*

Tot deze groep behooren verscheidene woorden die door vokaalverstomping *van een werkwoordstam gevormd zijn* (*klinker* à, è, ì, ò), *b. v.* het schot = schietprodukt. *Maar omdat veel op die manier gevormde woorden een* andere *beteekenis hebben en dan toch dingsoortig zijn, moet men aannemen, dat we hier tevens met een* vormregel *te doen hebben.*

Regel VIII. Dingsoortig zijn de namen van een k o m p l e k s (waarmee hier bedoeld wordt een s a m e n s t e l van g e l ij k s o o r t i g e e e n h e d e n dat op zich zelf weer in zekere zin d e e l u i t m a a k t van een grooter geheel).

Hiertoe behooren vooreerst de algemeene termen, *een vrij aanzienlijk getal woorden*: het kompleks, het totaal, het samenstel, *enz. enz.* — het ...tal, het ...voud, het paar, het stel, het span, *enz. enz.*

Verder alle woorden met ge ... te, *zooals* geboomte, gebeente, *maar ook vrij wat* (*twee- of*) *eenlettergrepige ekwivalenten daarvan*, *zooals* het gezin = *huisgenootenkompleks*, het ras = *stamgenootenkompleks*, het koor = *zangerskompleks*, het dorp *of* vlek = *landwoningenkompleks*, het pleit = *bewijsgrondenkompleks*, het bal = *kompleks van verschillende dansen* — het vee = *gedierte*, het bosch *of* woud = *geboomte*, het maal = „*gespijste*", het gruis *of* puin = „*gekruimelte*", het hek = *kompleks van staande latten*, *enz. enz.*

Regel IX. Dingsoortig zijn de woorden voor een p u n t zonder uitgebreidheid.

Hiertoe behooren niet alleen woorden als het punt, het stipje (*de verkleinwoorduitgang doet in de beteekenis de uitgebreidheid tot nul naderen*), het zenit *enz.*, *maar ook* het oogenblik. *Aan* het eindpunt *grenst in beteekenis* het doel, het wit.

Regel X. Dingsoortig zijn de namen voor een (grens)vlak zonder (in aanmerking komende) dikte.

Hiertoe behooren vooreerst woorden als het vlak, het (be)schot, het schut, vlies, floers, waas *en verder zulke als* het gordijn, het (papieren- *of* prezenteer-)blad, het bekken, het bord (*in verschillende beteekenissen*), het pand (*van een kleedingstuk*), *enz.*

Regel XI. Dingsoortig zijn de namen van gewichten.

(*De namen van* maten *en* munten *zijn* niet-dingsoortig *behalve* het mud *en* het last.)

Toevoegsel.

Eenige vormregels, die men aan de tot dus ver aangenomene dient toe te voegen, *zijn de volgende*:

1° *Substantieven die gevormd zijn uit de* onvermeerderde *stam van een* adjektief *zijn, daargelaten de weinige gevallen dat het* persoonsnamen *zijn,* dingsoortig.

2° *Substantieven die gevormd zijn uit de* onvermeerderde (*of somtijds met een enkele* t *vermeerderde*) stam van een verbum *met* verstomping *van de stamvokaal tot* à, è, ì, ò *zijn alle* dingsoortig *met drie uitzonderingen* (de tred, de rit *en* de gift).

3° *Van de* (*zeer talrijke*) *substantieven van uitheemsche oorsprong die* de klemtoon op de laatste lettergreep hebben *zijn* meer dan negen tienden dingsoortig. (*Niet-dingsoortig zijn van deze o.a. de namen van* levende wezens, boomen *en* planten, vruchten *en* bloemen, eet- *en* drinkwaren, steenen, *van* abstrakte zaken *met uitgang* -ie, -ij, -ei, -iek, -ijk, -teit, -uur, -tuur, *van* lijnen *en* vlakten, *van* tonen, dansen, winden, wederperioden, tijdsdeelen, van (*niet nauwsluitende*) kleeding-, toilet- *of* uitrustingsartikelen, bergingsvoorwerpen, voertuigen, muziekinstrumenten *enz.*)

4° *Omtrent* afgeleide substantieven *van het schema* voorvoegsel + verbaalstam (zonder achtervoegsel) *gelden de volgende regels*:

a) *als het voorvoegsel* toonloos *is, is het woord* dingsoortig (*uitzondering* de verkoop *en* de ondertrouw);

b) *als het voorvoegsel* betoond *is, moet een scheiding gemaakt worden naar de beteekenis*:

b[1] *de woorden met beteekenis* (*enkelvoudig-beperkte*) verrichting *en die met beteekenis* hoegrootheid *zijn* niet-dingsoortig;

b[2] *de woorden met een* andere *beteekenis, o. a. die van* produkt *of* gewrocht, *zijn* dingsoortig.

's-Gravenhage. J. M. HOOGVLIET.

HADEWIJCH — BLOEMAERDINNE.

Wie de bestaande literatuur over de vraag, of de bekende dichteres Hadewijch dezelfde was als de kettersch genoemde Bloemaerdinne nagaat, zal waarschijnlijk tot het resultaat komen, dat de verschillende bezwaren tegen de gelijkstelling geopperd, niet op bevredigende wijze zijn weerlegd. De gronden waarop Fredericq [1]) in Hadewijch's werken verschillende aanwijzingen gezien had, dat zij het hoofd was van een geheime, ver verbreide secte, bleken geheel onhoudbaar en overtuigend werd door Joh^{a}. Snellen [2]) en Van Mierlo [3]) aangetoond, dat Hadewijch onder de op haar volgende geslachten niet als kettersche gold. Het komt mij echter voor, dat een nieuw onderzoek van de weinige gegevens waarover wij beschikken, tot geheel andere uitkomsten kan leiden en de waarschijnlijkheid, dat wij in Hadewijch en Bloemaerdinne één en dezelfde persoon hebben te zien, ondanks alles zeer groot doen blijken.

Wie was Bloemaerdinne? Volgens de met groote zorg door Ruelens [4]) bijeenverzamelde akten Heilwigis, de dochter van Willem Bloemaert, die, voor het eerst in 1261 en voor het laatst in 1283 als schepen van Brussel voorkomt en vóór 1310 is overleden [5]). Tusschen 1305 en 1316 verwerft zij door verschillende transacties eenige aaneengrenzende vaste goederen, in de onmiddellijke nabijheid van de St. Goedelenkerk, die zij

1) Geschiedenis der inquisitie in de Nederlanden, II, 40 vlg.

2) Jaargang XXVI van dit Tijdschrift, blz. 1 vlg.

3) Dietsche Warande, 1908, II, 267 vlg.

4) In de inleiding van Vercoullie's uitgave van Hadewijch's werken.

5) Ruelens zegt tusschen 1305 en 1310, maar uit de acten van 1305 valt volstrekt niet op te maken, dat hij destijds nog in leven was.

klaarblijkelijk inricht tot een bagijnhof, waar zij ook zelf tot haar dood in 1335 woont. Een gedeelte wordt dan verkocht, om opgenomen gelden af te doen, het overige wordt een stichting voor armen. Zij wordt domicella genoemd en was dus van adel.

Is Heilwigis dezelfde naam als Hadewijch? Het is veelvuldig betwijfeld, ook nog terloops door Kalff in 1915 [1]). L. Willems verklaart verschillende akten gevonden te hebben, waarin dezelfde vrouw nu eens Heilwijch en dan eens Hadewijch wordt genoemd [2]), maar daarna schrijft van Mierlo: „Het zijn, ja, wel twee verschillende namen. En voor zoover ik weten kan, werden ze in de 14e eeuw nog niet verward" [3]). Ik kan verzekeren dat dit wel het geval was. In een charter van 1313 wordt Hadewijch van Borssele, gemalin van Gerard van Voorne genoemd, niet Heilwijch, maar Heilewijf [4]). De verbastering gaat hier dus nog een stapje verder en m. i. geeft deze vorm een sterke aanwijzing, dat Heilwijch een soort van volksetymologische vervorming was — immers in Heilewijf heeft men ook van het tweede lid iets begrijpelijks gemaakt. Ten overvloede zegt Ruelens, dat men in Brusselsche acten geregeld den vorm Heilwigis ontmoet. In de acten op Bloemaerdinne betrekking hebbend komen drie verschillende Heilwiges voor. En dat, terwijl overigens Hadewijch een gewone naam was [5]) en Heilwijch niet. Men kan gerust zeggen: in de Brusselsche akten van dien tijd heeten alle Hadewijch's Heilwigis. De naam van Bloemaerdinne komt dus volkomen met dien van de groote dichteres overeen.

Doch wat leeren ons de akten verder? Bloemaert was reeds in 1261 schepen, waarschijnlijk was hij dus toen reeds dertig jaar. Als geboortejaar van zijn naar het schijnt eenige dochter kunnen wij dan met overgroote waarschijnlijkheid stellen: vóór 1275, terwijl er alle kans is, dat zij nog wel 10 jaar ouder was. Toen zij met haar bagijnhof gereed kwam, telde zij dus meer

1) In een boekbespreking in de Vragen des Tijds.
2) Handelingen 30ste Taal en Letterk. Congres, 132.
3) Dietsche Warande, 1908, II, 280.
4) Navorscher 1913, 326.
5) Die trouwens nog voorkomt in den vorm Adewij.

dan 40, waarschijnlijk wel vijftig jaar en zij stierf op ruim 60 à 70 jarigen leeftijd, zoo niet ouder. Om verschillende redenen is deze tijdsbepaling, waartoe nog niemand een poging heeft gedaan, van belang.

Was deze Hadewijch Bloemaerts een ketterin? Fredericq wijdt een geheel hoofdstuk aan „Bloemaerdinne en hare secte", maar het komt mij voor, dat er bij een critische beschouwing der gegevens slechts zeer weinig van deze ketterij overblijft. De eenige bron is Ruysbroec's levensbeschrijver Van den Bogaerde (Pomerius), die vertelt:

Ten selven tide (d. i. toen Ruysbroec nog seculier priester was) regneerde een secte van ongelove bynnen der stat van bruesel opgestaen nyewelinge bi valscher leringe van enen wive geheyten die bloemaerdinne, Die alsoe seer was vermeert bi bedriechnis des viants vander hellen, dattet scheen als si ghinc ten altaer om tonfaen dat h. sacrement datse dan daer toe waert geleydt al gaende tussen twee seraphinne. Dit valsche wyff veel scrivende vanden vrien geest ende vleyscheliker onreynder mynnen, dese hyet vrou venus mynne die den seraphynnen toe behoort, soe si seyde, ende si bedroech te dien tide menighen mensche diese in grooter weerden hadden. Ende si hadde dese manyer datse plach te sitten in enen silveren setel wanneer si scriven of leren soude, welken setel oec na hare doot om die groete fame die van haer ghinc namaels der hertoghynnen van brabant waert ghepresenteert. Der welker famen oec alsoe groet gheacht, dat enighe bi hoerder lere bedroegen, die croepel waren hoepten datse souden moegen genesen worden biden genaken van haren dooden lichame. Mer dese goede oetmoedige Jan van ruysbroec, als hi dese dolinghe vernam, soe stelde hi hem metter waerheit daer teghen als een man verlicht vanden h. geest al had hi voel adversarise, ende ontdecte dese verborghen valsheit die onder dese valsche leer verborgen was. Ende dit valsche wijff als of si had verlicht geweest van den h. geest een tyt van iaren veel menschen had geleert die daer bi bedrogen waren. Inden welken die voors. here jan van ruysbroec claerlyc thoende dat in hem was die geest der wijsheit ende der stercheit want hi hem nyet en ontsach enich ontmoet van sinen wedersaken, noch en was oec bedrogen metten decsel der valscher lere. Ende ic derre nochtan metter waerheit dat na die experiencie oft ondersueken, dat ic daer af mocht hebben, dat die voors. valsche scriften ghescriften scenen alsoe bedect van buten met enen clede der waerheit, dat luttel

yemant ter kennisse van haerder bedriechlycheit had connen gecomen, dan bi hulpe des gheens die alle waerheit leert ende verlicht die verstentenis der oetmoedigheit [1]).

In het Latijnsche origineel is ook nog sprake van ontmaskering van hare logenachtige en kettersche geschriften, die zij telken jaren als haar van God ingegeven gewoon was te vervaardigen tot ondermijning van ons geloof.

Men moet met deze mededeelingen ongetwijfeld hoogst voorzichtig zijn. Pomerius was een lofredenaar en Middeleeuwsche lofredenaars moet men nog minder dan hedendaagsche naar de letter nemen. Ten tweede schreef hij circa 100 jaar na de gebeurtenissen waarover hij handelt, zijn hoofdbron is verloren gegaan. Ten derde is in de werken van Ruysbroec van een strijd met Bloemaerdinne nergens sprake. Ten vierde spreekt geen enkel geschiedschrijver van deze schijnbaar zooveel gerucht makende secte.

Heeft Ruysbroec inderdaad tegen Bloemaerdinne geijverd, dan kan men zeggen dat zijn fiasco volledig is geweest, want Hadewijch Bloemaerts blijft tot haar dood in het bezit van haar goederen en blijkbaar in goede verstandhouding met wereldlijke en geestelijke overheid. In de laatste akte die zij doet opmaken assisteert haar.... dezelfde Jan Gerelms Hinckaert, haar neef, en overbuur, wiens neef en huisgenoot Ruysbroec was! Zonder grond wil m. i. Ruelens uit de omstandigheid, dat Hadewijch Bloemaerts tusschen 1316 en 1330 in geen enkele akte voorkomt, concludeeren dat zij in deze jaren strijd gevoerd heeft met Ruysbroec en dat deze haar ten onder heeft gebracht. Zij was toen een vrouw op jaren, die haar bezit de gewenschte afronding had gegeven en geen enkele reden had tot koop of verkoop. In aanmerking nemend dat zij toen Ruysbroec priester werd, in 1318, om en bij de vijftig, en dus het eerste vuur hoogstwaarschijnlijk wel wat bij haar geluwd was, kunnen we ons moeilijk voorstellen dat zij in haar bagijnhofje bij

1) Tekst naar Ruelens.

Brussel's hoofdkerk een krachtige kettersche actie ontwikkelde.

Het valt op, dat er in het verhaal van Pomerius zoozeer de nadruk wordt gelegd op de bizondere vereering die Bloemaerdinne na haar dood te beurt viel. Dit strekt niet tot meerdere eere Ruysbroecs, indien deze reeds bij haar leven tegen haar gepredikt heeft. Doet het echter niet deze oplossing aan de hand: dat Bloemaerdinne na haar dood het voorwerp is geweest van een bijgeloovige vereering [1]), dat Ruysbroec daartegen geageerd heeft en toen tevens ook een en ander uit haar geschriften of misschien ook alleen een bepaalde uitleg van haar geschriften heeft bestreden? Dit is niet meer dan een hypothese, maar de hypothese die m. i. de verschillende tegenstrijdigheden het best oplost. Vast staat dat Bloemaerdinne geen erkende ketterin is geweest en dat de strijd tusschen Ruysbroec en haar bij haar leven (als die er is geweest) of de bestrijding van haar heiligheid door Ruysbroec na haar dood, weinig gerucht heeft gemaakt.

Het verhaal van Pomerius leert ons nog een en ander, dat niet zonder belang is: hij heeft de geschriften van Bloemaerdinne zelf onderzocht. Deze waren dus niet als kettersch uitgeroeid, werden ook niet in het verborgen bewaard, maar waren in 1440, dus na meer dan honderd jaar nog toegankelijk. Waarschijnlijk bevonden zij zich in de bibliotheek van Groenendael of van een der naburige kloosters — wie weet van Rooklooster [2]). Tegenover de argumenten van Joh^{a}. Snellen en Van Mierlo, die juist uit de aanwezigheid van Hadewijch's werken in kloosterbibliotheken het bewijs meenen te mogen putten, dat zij niet Bloemaerdinne kan geweest zijn, is dit van bizonder gewicht. Maar verder: Pomerius moet bekennen dat deze werken zoozeer den schijn hebben van waarheid, dat alleen een zoozeer door den heiligen geest verlicht man als Ruysbroec de bedriegelijkheid er van kon onderkennen. Met andere woorden: Pomerius zelf zou daartoe niet in staat zijn geweest, maar nu hij eenmaal

1) De zilveren stoel zal wel naar het rijk der fabelen verwezen moeten worden.
2) Vanwaar twee der hs. van Hadewijch afkomstig zijn.

gewaarschuwd is, ja, nu ziet hij het ook. In elk geval: in het oog loopend kettersch waren de geschriften van Bloemaerdinne niet. Van welken aard haar ketterijen waren, deelt Pomerius ook mede: zij schreef over den vrijen geest en over zinnelijke liefde, die zij seraphijnsche noemde. Fredericq en zijn medestanders zijn nu de werken van Hadewijch op seraphijnen gaan afzoeken — en hebben er natuurlijk wel een aantal gevonden, maar helaas geen seraphijnsche liefde. M. i. waren zij met dat zoeken ook op den verkeerden weg. Seraphijnsche liefde wil eenvoudig zeggen hemelsche, geestelijke liefde, aan het woord zelf heeft men niet meer beteekenis te hechten dan aan het *venereus* uit den Latijnschen tekst. Van de minne der seraphinnen wordt in het geestelijk lied ook herhaaldelijk gesproken. Maar wat zijn deze ketterijen, kenmerken van een nieuwe secte? Ja en neen — zij geven zeer in het kort weer de denkbeelden van de veel verbreide Beggarden, waarmede zooals men weet de Bagijnen ten nauwste verwant waren. Niet van bizondere Bloemaerdistische, maar van algemeene Beggardische ketterijen is hier sprake, en dus tevens van relatieve ketterijen, die nu eens vervolgd en dan weer geduld werden. Dit blijft dus over van de geheimzinnige secte van Bloemaerdinne: dat zij behoorde of overhelde tot de Beggarden.

En nu Hadewijch. Uit haar brieven blijkt vrij duidelijk, dat zij een geestelijk leven leidde, maar niet aan kloostertucht onderworpen was, integendeel de vrije beschikking over haar persoon had. Het ligt dus ten zeerste voor de hand dat zij een Bagijn zal geweest zijn. Een sterke aanwijzing in die richting geeft de vijf en twintigste brief, gericht aan een ongenoemde, maar waarin sprake is van een Sare, een Emme en een Margriete en waarin de volgende woorden: „Segghet margrieten datsi... ghereide hare met ons te wonenne daer wi versamenen selen, Ende datse metten vreemden niet en wone noch en bliue.” Er kan geen denken aan zijn dit op een hiernamaals te betrekken. Doch hoort men er niet iets in, als het plan tot stichting van een klein bagijnhof?

Dat Hadewijch adellijk was, wordt algemeen erkend. Niet alleen het feit, dat zij zoo vaak haar beeldspraak aan ridderwezen en leenstelsel ontleent, maar vooral ook de fiere wijze waarop zij dat doet, zijn overtuigend.

Zijn er in haar geschriften ketterijen te vinden? Ja en neen. Neen, wanneer men onder ketterij verstaat het opzettelijk bestrijden van kerkelijke dogma's, het zich stellen tegenover de kerk — de kerk wordt bij Hadewijch amper genoemd en over dogma's spreekt zij in het geheel niet. Ja, wanneer men ook ketterij noemt, het buiten den band springen, het verkondigen van stellingen, die met bepaalde dogma's niet wel zijn overeen te brengen, en zelfs ook ja, wanneer men vraagt naar het aanhangen van veroordeelde denkbeelden.

Ruelens geeft op gezag van Jan van Meerhout, een van Ruysbroecs levensbeschrijvers, de volgende dwalingen op, als eigen aan Beggarden en Bagijnen:

a). In zijn aardsch leven kan de mensch zulken hoogen trap van volmaaktheid bereiken dat hij onzondig en in de genade niet meer volmaakbaar worden zal.

b). Het is niet noodig te vasten of te bidden ten einde tot dien graad te komen, omdat wij dan zulke oplossing des geestes en der rede aantreffen, dat aan ons hart, al wat het begeert, toegelaten is.

c). Zij die tot dezen graad van volmaaktheid en vrijheid des geestes opgeklommen zijn, hebben niets meer te doen met de menschelijke gehoorzaamheid, en met de kerkelijke geboden, want waar de geest van God heerscht daar is vrijheid.

d). Zoo kan de mensch, van nu af aan, door alle graden, tot de hemelsche zaligheid geraken.

e). Alle verstandige natuur kan door zich zelve natuurlijk tot de zaligheid komen en de ziel tot Gods gezicht en genieting verheffen.

f). Zich tot deugdenoefening begeven is onvolmaaktheid; eene volmaakte ziel laat de deugden daar.

g). De omhelzing der vrouw zonder genegenheid der natuur

is doodelijke zonde; het vleeschelijk bedrijf, als de natuur daartoe genegen is, is geen zonde, bijzonder wanneer het met bekoring is bedreven.

h). Bij de opheffing van het lichaam van Jezus, zijn zij die tot zulke volmaaktheid gekomen zijn, niet verplicht op te staan, noch het lichaam te eerbiedigen, want het zou een bewijs van onvolmaaktheid zijn.

Wat de eerste zes dwalingen betreft, behoeft men Hadewijch niet op een woord te vangen om ze haar toe te schrijven: haar geschriften zijn er mede doortrokken. Enkele citaten mogen dit duidelijk maken. Eerst over de volmaaktheid:

»Al wildi ghescreuen hebben, dus ghedanes dinghes wetti selve ghenoech watmen om volmaectheit doen zoude te gode. Die daer na staen ende dat begheren, gode met minnen ghenoech te doene, si beghinnen hier dat ewelike leuen, daer god ewelike met leuen sal" [1]).

»Ende die berrenleker mint, hi loept volleker ende hi volcomt haesteleker in die heilicheit gods, dat es hi selue, ende in die gheheelheit gods, dat es hi selue" [2]).

»Mer in ghebrukene van Minnen es men god worden, moghende ende gherecht" [3]).

»Volmaectheit gheuet den ghenoten haer lantscap rike ghelijc den gheweldeghen heerscap der gheweldegher zielen daer ic af spreke" [4]).

Nu over gehoorzaamheid:

«Des en suldi niet twiuelen noch oec gheloeuen noch menschen noch heileghen noch inghelen" [5]).

»Ghehorsam te sine Jn vare Jn hope in affectien ende in al dien datmen ghehorsam es datter volcomenre Minnen niet en behoert: Daer doelt redene" [6]).

»Redene heuet hare vrie pade, daer si bi begaet" [7]).

»Ende hi moet moet werken buten elcs werke na de waerheit der gheweldegher Minnen, die hare ghebod houdet na waerheit. Hine es nieman onderdaen dan der minnen allene, diene met Minnen beuaen

1) Uitgave Van Mierlo, blz. 197. 2) Blz. 213—214. 3) Blz. 236.

4) Blz. 240; zie nog o.a. blz. 159, 165, 188, het betoog dat de aardsche zaligheid de hemelsche overtreft, uitg. Vercoullie, blz. 191 en vooral Hadewijch's eigen volmaaktheidsapotheose in het laatste visioen.

5) Van Mierlo, blz. 141. 6) Blz. 154. 7) Blz. 243.

heuet. Wie yet el ghesproken woude hebben, hi sprect nader Minnen wille, Ende hi dient ende werct der Minnen wercke na haren wille nacht ende dach in alre vriheit, sonder beiden, sonder vaer ende sonder sparen, na die vonnissen die hi ghelesen heuet vander Minnen anschine, Die verholen bliuen allen dien die bi vreemdeu wesene ende bi vreemden dinghen, der Minnen werken begheuen, om datse onghelouet sijn onder de vreemde die lieuer hebben ende beter recht dunct haren wille ghewracht dan der Minnen; want si niet comen en sijn in dat grote anschijn der gheweldegher minnen daermen vri bi leuen moet in alrehande pine.

Ende dese vriheit suldi bekinnen, ende diere omme dienen seldi bekinnen. Die liede maken menegherande raet bi hen seluen, daerse der Minnen werken bi versmaden Jn ghelikenissen van groter vriheit, Ende dat doense oec om grote vroetheit. Ende selke ghebieden ghebode daer ieghen om der Minnen gheboden te latene. Mer de edele die sijn regule houden wilt, na dat hem verlichte redene leert, hine ontsiet der vreemder ghebode niet, noch hare rade, wat tormenten hem soere af quame van niemaren, Van scanden, van claghen, van worden van begheuenheiden [1]) van gheselscape, van herbergheloesheiden, van naectheiden, van allen ghebreke, dies die mensche behoren soude in allen manieren" [2]).

Dit over de goede werken, wat Ruelens noemt „deugdenoefening":

»Te alre doghet onstich ende snel te sine ende in ghenen dinghen te ghebrekene ende te alre noet ontfermeleke onste te hebbene: Dit schijnt nochtan dat volmaecste leuen dat men hebben mach op ertrike. Ende dit hoerdi altoes dat ict altoes gheraden hebbe bouen al; Ende oec levede ict bouen al, ende diende daer inne ende wrachte ouerscone tote dien daghe dat mi verboden wart" [3]).

Verboden? De uitleg van dit verbod is van het hoogste belang:

»Dat verbot dat ic v gheseghet hebbe dat mi verboden was, dat was ongherechticheit van Minnen te hebbene op ertrike Ende niet te spaerne dat buten Minnen es, Ende soe na der Minnen te pleghene, dat alle dat buten Minnen es si ghehaet Ende daer ouer ghewroken, soe dat menre andere onst toe en hebbe, Noch doghet, Noch sonderlinghen werc vore en doe, hen met te verdraghene, Noch ontfermicheit hem met te bescermene, Mer slach ouerslach in ghebrukenessen

1) Hier laat ik een komma weg. 2) Blz. 246—248. 3) Blz. 232—233.

van minnen. Mer in dat faelieren ende in dat sincken van ghebrukene, dan werctmen wel alle drie de verbodene werke bi scoude ende bi rechte: alse men Minne soeket ende hare dient, dan moet men alle dinc doen om hare ere; Want alle die wile es men mensche ende behouende; Ende dan moetmen te allen dinghen scone werken ende onnen ende dienen ende ontfermen, want hem ghebrect alles ende behoeuet Mer in ghebrukene van Minnen es men god worden moghende ende gherecht. Ende dan es wille ende werc ende mogentheit euen gherecht" [1]).

Met andere woorden: goede werken zijn noodig voor de onvolmaakten, den volmaakten zijn ze verboden, treffend hetzelfde wat punt *f* uitdrukt. Zoo ook elders:

»Hier met vrijtmen lief; alsoe langhe alse men lief niet en heuet, soe heuet ment met dienste van allen doechden. Mer alse men lief selue pleghen sal, soe selen alle die dinghen daer dienst te voren omme ghedaen was, buten ghesloten sijn ende binnen vergheten" [2]).

Trouwens nog in andere opzichten heeft Hadewijch afwijkende gevoelens over de goede werken, en het is curieus, dat haar standpunt dan volkomen hetzelfde is als het calvinistische:

»Want men es schuldich doghet te werkene, niet om heerscap noch om bliscap, Noch om rijcheit noch om hoecheit, Noch om gheen ghenieten inden hemel noch inder erden, Mer allene omme dat wel ghetamen der hoechster werdicheit gods, die menscheleke nature daer toe sciep ende maecte te siere eren ende te sinen loue ende te onser bliscap in eweliker glorien" [3]).

Dus geen goede werken om der wille van de eeuwige zaligheid, maar alleen ter meerdere eere Gods. Een zeker toeval wil, dat juist in ditzelfde stuk meer dan eens van praedestinatie sprake is en wel zóó, dat men geneigd is het begrip uitverkiezing er mede te verbinden:

»... te onser vriheit, daer wi in ghemaect waren ende ghemint, Ende nu gheroepen ende vercoren in siere predestinacien, daer hi ons van ewen in versien heuet.

Dat teken van gracien es heilich leuen. Dat teken vander predestinacien es die inneghe ghewareghe opdraghende hertelecheit, met

1) Blz. 235—236. 2) Blz. 263—4. 3) Blz. 175.

leuenden toeuerlate in ontelleker begherten ter eren ende ter tamelecheit diere werdeleker ombegripeleker godleker werdecheit" [1]).

Of is hier van meer dan toeval sprake? Ik vrees dat de voorgeschiedenis der Calvinistische denkbeelden niet voldoende is na te gaan, om het uit te maken [2]).

Over *amor venereus* vinden wij bij Hadewijch niets, maar wel wordt over de „minne" en haar „ghebruken" gesproken op een wijze die aanstoot kon geven en die wel geschikt was beschuldigingen omtrent zinnelijke bedoelingen uit te lokken. Zoo in het VIIde visioen:

»Daer na quam hi selue te mi, ende nam mi alte male in sine arme, ende dwanc mi ane heme; ende alle die lede die ic hadde gheuoelden der siere in alle hare ghenoeghen na miere herten begherten, na miere menscheit. Doe werdic ghenoeghet van buten in allen vollen sade" [3]).

Elders, minder beslist:

»Daer sal hi v leren wat hi es, Ende hoe wonderleke soeteleke dat een lief in dat andere woent, Ende soe dore dat ander woent, Dat haerre en gheen hem seluen en onderkent. Mer si ghebruken onderlinghe ende elc anderen Mont in mont, ende herte in herte, Ende lichame in lichame, Ende ziele in ziele, Ende ene soete godlike nature doer hen beiden vloyende, Ende si beiden een dore hen seluen, Ende al eens beide bliven. Ja ende blivende" [4]).

Een waas van zinnelijkheid ligt ook over het zoogenaamd „Tweevormig tractaetken" en ook in de gedichten is veel voor sexueele opvatting vatbaar. De beschuldiging, een *amor venereus* te propageeren zou tegenover Hadewijch wel onrechtvaardig, maar daarom nog geenszins onverklaarbaar zijn.

Maar behalve het opgenoemde is er nog meer, wat Hadewijch met ketterij in verband brengt. In de eerste plaats haar beweerde vermogen dooden op te wekken: „ochte van doeden

1) Blz. 176.

2) Opmerkelijk is ook dat onder de (aanstaande) volmaakten 6 wiegekinderen en 5 ongeborenen genoemd worden (blz. 100).

3) Blz. 50. 4) Blz. 186.

die opuerstannesse daden bi dier cracht die god in mi woude; dits ghesciet van hen vieren" [1]). Het klinkt eenigszins naïef, wanneer Dr. Joh^{a}. Snellen zegt dat het opwekken van dooden zeker nooit iemand als een misdaad is aangerekend. Zouden we niet liever spreken van het beweren dooden op te kunnen wekken of opgewekt te hebben? Niet kerkelijk getoetst en zonder kerkelijk verlof geuit, behelst deze bewering wel degelijk ketterij, evenals elk niet goedgekeurd verrichten van mirakelen. Zelfs al wordt aan de mirakelen geloof geslagen, dan kunnen zij nog uit den duivel zijn.

Dan de zelfvergoding in den meest letterlijken zin, die uit verscheidene visioenen spreekt. En eindelijk dat onder de volmaakten genoemd wordt „een beghine die meester robbaert doedde om hare gherechte minne" [2]). Dat deze „meester robbaert" dezelfde is als de pauselijke inquisiteur uit de 13de eeuw broeder Robert, zooals Fredericq gist, dunkt mij aan geen redelijken twijfel onderhevig. In elk geval toont Hadewijch zich hier solidair met een kettersche, evenals met „een verstoeten priester" [3]).

Over de lijst van volmaakten valt nog wel iets te zeggen. Het dunkt mij zeer ongerijmd in de nog levenden een lijst van Hadewijch's aanhangers te willen zien, en wellicht zou Fredericq daar ook niet toe gekomen zijn, als hij niet het getal der in Braband levenden geheel verkeerd had gelezen (43 in plaats van 11). M. i. zijn de levenden voor het meerendeel gefantaseerd, waarop ook de vermelding van kinderen en nog ongeborenen wijst. Was hier sprake van een secte, dan zou door de gepredestineerdheid van zoo weinigen, elke uitbreiding haar zijn afgesneden, wat nooit de opvatting van haar stichteres kon zijn. Het gering aantal ongeboren volmaakten kan beteekenen dat het einde der dagen nabij is, maar ook kan alleen op de reeds geconcipieerde ongeborenen gedoeld worden.

De ketterijen die bij Hadewijch zijn aan te treffen, zijn echter van dien aard dat ze, op zuiver geestelijk terrein, op het gebied

1) Blz. 109. 2) Blz. 125. 3) Blz. 126.

van het schouwende leven blijvende, voor de kerk onschadelijk waren. Iets anders zou het geweest zijn, als zij geleerd had dat ook anderen dan de enkele schouwsters niemand gehoorzaam hoefden te zijn. En het is ook best te begrijpen dat Jan van Leeuwen er geen aanstoot aan nam.

Aan de vervolgingen, waarover Hadewijch klaagt, behoeft geen ernstige beteekenis gehecht te worden: spot en verguizing leveren voor de klachten, zooals zij geuit worden, voldoenden grond, vervolgingen behoeven er niet bij te komen.

Wanneer wij nu vergelijken vinden wij:

Bloemaerdinne was een adellijke Bagijn, Hadewijch geheeten, die van ± 1270—1335 te Brussel leefde. Zij schreef mystieke werken, ten deele in briefvorm, die niet vrij waren van ketterijen in den geest der Beggarden, maar toch geen algemeenen aanstoot schijnen gegeven te hebben. In 1440 waren deze werken nog voorhanden. Er werden haar (na haar dood althans) wonderen toegeschreven.	Hadewijch was een adellijke Bagijn, die omstreeks 1300 te Brussel leefde. Zij schreef mystieke werken, ten deele in briefvorm, die niet vrij waren van ketterijen in den geest der Beggarden, maar toch door niet-ketters (Jan van Leeuwen) geprezen werden. Zij verklaart wonderen verricht te hebben.

Een bewijs is hiermede niet geleverd — maar ik voor mij geef er de voorkeur aan te denken, dat er niet twee bagijnen Hadewijch te Brussel geleefd hebben, die gelijktijdig of kort na elkaar de aandacht hebben getrokken door haar mystieke geschriften onder Beggardischen invloed. Een bezwaar aan de chronologie ontleend valt tegen de gelijkstelling niet in te brengen. Hadewijchs werk doet eer aan de dertiende dan aan de veertiende eeuw denken. Welnu, het is blijkbaar jeugdwerk, niet alleen om zijn vurigheid. Het is duidelijk dat de visioenen een geheel vormen, een zij het niet onafgebroken opklimmende reeks. Zij beginnen met haar eerste onzekere schreden en eindigen

met een volledige apotheose. In het zesde visioen is zij 19 jaar en op het volgende wordt gezinspeeld in den zeventienden brief, als zijnde vier jaren geleden. Men mag dus wel aannemen dat deze werken tusschen haar twintigste en dertigste jaar geschreven zijn, voor Bloemaerdinne valt die leeftijd tusschen 1290 en 1300 ongeveer. Mochten sommige brieven later vallen, dan is dit geen bezwaar om de taal laat-dertiende-eeuwsch te noemen. De andere bezwaren vervallen vanzelf. Is er in Hadewijch ketterij, dan is ook de ketterij van Bloemaerdinne geen bezwaar voor lof van Jan van Leeuwen, vooral nu de bestrijding door Ruysbroec geen gerucht gemaakt blijkt te hebben. En als Hadewijchs werken, met hun betrekkelijke ketterijen in kloosterbibliotheken bewaard werden, heeft ook de aanwezigheid van werken van Bloemaerdinne niets onwaarschijnlijks. Trouwens de werken van Bloemaerdinne werden omstreeks 1440 nog bewaard .... om daarna opeens spoorloos te verdwijnen?

Uit een oogpunt van kettergeschiedenis heeft de gelijkstelling Hadewijch-Bloemaerdinne weinig beteekenis meer, nu er van de figuur van de kettersche Bloemaerdinne zoo weinig overblijft. Maar van veel belang is zij, voor de studie van den invloed van Hadewijch op Ruysbroec, met wien immers Bloemaerdinne wel voortdurend in aanraking moet zijn geweest. Groote objectiviteit zou bij de studie van dezen invloed een eerste vereischte zijn, de schrijver zou noch de neiging moeten hebben alle opvattingen aan te passen aan de denkbeelden der kerk, noch die om moderne metaphysische ideeën te leggen in het werk van middeleeuwsche schrijvers. Hier wil ik nog even wijzen op het gesprek van de twaalf bagijnen voor het naar haar genoemde werk van Ruysbroec. Van de tien die in overdreven termen over Jezus minne spreken, herinneren de vierde en de elfde onmiskenbaar aan Hadewijch. Tegen haar vereenzelviging met Bloemaerdinne pleit dit zeker niet!

Leiden. J. A. N. KNUTTEL.

MAERLANT'S MARTIJN.

Dat Jacob van Maerlant met zijn ,Martijn' op een werkelijken persoon, een te Utrecht wonenden tijdgenoot, doelde, wordt voorzoover ik kan nagaan, algemeen aangenomen of stilzwijgend ondersteld, althans niet ontkend. De laatste uitgevers der *Strophische Gedichten,* Franck en Verdam, opperen (XLVIII, noot) het vermoeden, „dat de nadere kennis der beide mannen kan samenhangen met M's verblijf te Utrecht, dat vermoedelijk valt tusschen 1270 en 1275", en verwijzen slechts „voor de volledigheid" naar Serrure, *Vad. Mus.* 2, 129—131. Zij schijnen het dus niet de moeite waard te vinden diens onderstelling te overwegen, evenmin trouwens als Verwijs, Te Winkel en Muller er aandacht aan hebben geschonken. Toch dunkt mij het korte, maar zakelijke opstel van Serrure ten volle de aandacht waard. Immers er wordt op zeer aannemelijke gronden in betoogd, dat de door M. toegesproken vriend Martijn niemand anders was, dan de bisschop van Utrecht, hetzij Jan van Nassau, (1267—1296) of Willem Berthout (1296—1301). Ten bewijze haalt Serrure vooreerst uit de *Egmondsche Chronijk* het grafschrift van den laatste aan; waarvan de aanhef aldus luidt:

O pastor egregie, nobilis *Martine*,
dic cur dormis hodie, cum minus divinae
gentes et perfidae columpnam cortinae
destruunt ecclesiae?

Voorts wijst hij op Boek 3, Strophe 4 der Lat. vertaling van den *Martijn* door Jan Bukelare, die zijn Martinus door Jacob aldus laat toespreken:

Hoc quid sit dictu,
Presul sanctissime, dic tu!

en brengt dit in verband met een andere plaats in de *Chronijk*, waar de *nobilis Martinus* van het grafschrift *Praesul nobilis*

wordt genoemd. Hierbij komt dan nog een strophe uit den (onechten) vierden *Martijn*:

> Merten, vrient, wie es die man
> daer ghi therte soo legt an,
> eest u lantsheere,
> eest die fiere hertoge Jan?

waar met *Merten* eveneens Willem Berthout bedoeld wordt, die inderdaad, zooals S. opmerkt, „onderdaan des hertogen van Brabant Jan II" was.

De door S. bijeengebrachte bewijsplaatsen wettigen m.i. de gevolgtrekking

1) dat de poëtische fictie, waarbij aan den titularis van den Utrechtschen St. Maarten de naam *Martinus* wordt gegeven, aan de Nederlandsche geletterde clerici van dien tijd niet vreemd was. Zij berustte misschien op een oude Utrechtsche traditie, en zou vergeleken kunnen worden met den titel *Petrus* voor den Paus van Rome.

2) dat zoowel Jan Bukelare, als de onbekende schrijver van den 4den *Martijn* onder *Martinus* en *Merten* den bisschop van Utrecht verstonden. Dus moeten zij ook gemeend of geweten hebben, dat dit de bedoeling was van de oorspronkelijke Martijnszangen.

Geheel onafhankelijk van Serrure, op wiens bovenvermeld artikel ik eerst later door collega Muller werd opmerkzaam gemaakt, was ik reeds in 1913 op dezelfde gedachte gekomen, toen ik in een kroniek van Anjou uit het begin der 12de eeuw: *Gesta consulum Andegavensium (Achery*, *Spicilegium* III, 238) een verhaal vond van een mirakel bewerkt door St. Martinus van Tours, waarbij een aanval der Noormannen op deze stad in 875 werd afgeslagen. De aanhef van de smeekbede der clerici van Tours tot hun beschermheilige herinnerde mij onmiddellijk aan het begin van den 2den *Martijn* en *Van den lande van Overzee.* Den oorsprong van dit verhaal nagaande, dat in de kroniek blijkbaar ingeschoven en tevens verminkt is, vond ik, dat het afkomstig is van St. Radboud, 899—917 bisschop van Utrecht, en betrekking heeft op een rooftocht der

Noormannen in het jaar 903. Het vormt den hoofdinhoud van den *Libellus de quodam S. Martini miraculo* [1]), gedrukt o.a. bij *Pertz*, *Mon. Germ. Hist. Script.* T. XV, p. 1242 sqq. Wij hebben hier te doen met een *Sermo* ter eere van de relikwieën van Utrechts beschermheilige. Na een geestdriftige verheerlijking van die kostbare overblijfselen, het grootste kleinood der stad Tours, schetst Radboud in sombere kleuren de verwoesting en de ellende door de zestigjarige rooftochten der Noormannen in Frankrijk tusschen Seine en Loire veroorzaakt, en komt zoo (c. 5) tot den aanval op Tours. Ik haal het voornaamste aan:

Porro autem, Turonici haec audientes, trepidare, concurrere, quisque alteri adventum hostium nuntiare coeperunt. Tunc, quod facto opus erat, portas obserare, turribus se inserere, propugnacula scutis aliorumque armorum apparatu munire non cessant. Sed cum pauci admodum essent, cernentes Danorum multitudinem, facto impetu, ad murum usque proruere totoque nisu urbis sibi polliceri ingressum, iam semet ipsos desperantes, extremo consilio, non in viribus humanis, sed potius in Dei auxilio et St. Martini interventu salutem definierunt esse quaerendam. Paucis itaque armatis, qui tamen promptis animis morti se opposuerant, per propugnacula repugnantibus, clerici, qui inibi aderant, iuncto sibi totius debilitatis agmine, rapido cursu ad ecclesiam convolantes, sepulchrum defensoris sui undique circumsteterunt, pavore nimio simul et dolore perculsi, ubi tum inter gementes senes, inter plorantes pueros, inter lamentantes feminas sic conclamabant: *Sancte Dei Martine, quare tam graviter obdormisti? Cur at pressuram nostram tibi evigilare non placet?* En tradendi sumus paganis, en captivi abducendi, si quis tamen gladiorum ictus evaserit. Et tu haec omnia te nosse dissimulas? Ostende, quaesumus, pietatem, fer opem miseris, et, qui multa quondam pro alienis signa fecisti, saltem unum fac modo pro tuis, ut liberes nos; alioquin et nos peribimus et civitas tua redigetur in solitudinem.

His ita flebiliter conclamatis, raptam protinus ex sepulchro cistellam, in qua sacratissimae Martini reliquiae servabantur, cum luctu et lacrimis ipsos, ut credo, angelos ad compassionem flectentibus, portae urbis iam multe hostium turbine quassatae intulerunt.

1) Zie hierover *Ebert Lat. Litt. des Ma.* III, 187 en *Wattenbach* D. G. i. M. I², 321.

Deze aanblik jaagt den heidenen schrik aan:

Danis stupor vehemens incussus est, post stuporem intolerabilis formido, post formidinem, ut plerique asserunt, alienatio mentis obpressit.

Na een levendige schildering van dit tooneel en van de vreugde en den dank der geredde stad, besluit R. met de verzekering van de geloofwaardigheid zijner zegsmannen.

Wanneer men aan de omstandigheden denkt, waaronder deze *Sermo* geschreven is — immers in 900 was R. zelf genoodzaakt geweest, uit zijne door de Noormannen verwoeste bisschopstad te vluchten, en zijn zetel naar Deventer te verplaatsen — dan begrijpt men den geest en de strekking er van: het is een indirect beroep op den h. patroon van Utrecht, waardoor bij de hoorders de hoop en het vertrouwen moet gewekt worden, dat hij, die zijne stad Tours zoo wonderbaarlijk beschermde, ook zijne Stichtsche zonen niet geheel in den steek zal laten. Vandaar ook de nadruk, waarmede R. voor de echtheid van het wonder zelf instaat [1]), terwijl hij de juistheid der meegedeelde bijzonderheden, met het oog op den verren afstand van Tours tot Utrecht, in het midden wenscht te laten.

Men begrijpt, dat deze welsprekende *Sermo* niet alleen in het Sticht de eeuwen door van mond tot mond en van hand tot hand ging, maar ook spoedig overal verspreid werd, waar St. Maarten bijzondere vereering genoot, in de eerste plaats naar zijne eigene stad Tours [2]), trotsch op het bezit van de heilige relikwieën, waaraan zij haar behoud had te danken. Zoo kwam dan ook een verminkt uittreksel van het hierboven afgedrukte stuk in de *Gesta cons. And.* terecht, die in het door

1) De mededeelingen van Radboud's zegslieden hadden toch waarschijnlijk betrekking op een veel vroegere gebeurtenis, uit het jaar 843.

2) Van het vriendschappelijk verkeer tusschen de Kanunniken der Zusterkerken van Tours en Utrecht geeft een aardige getuigenis de *Vie de St. Martin* van Péan Gatineau (begin 13de eeuw), uitg. door Söderhjelm, Tübingen 1896.

v. 9492: Dou saint, por sol sa rennommee
Fut jadis a Utre fondee
Une iglise anciennement;
Mainte rente et maint tenement
Unt li chanoinne de l'iglise.
Por l'ennor du saint i fut mise

den Heilige zelf gestichte klooster Marmoutiers bij Tours geschreven zijn. Bij het lezen van dit stuk voelt men, dat de climax van het verhaal in de smeekbede: *Sancte Dei Martine* enz. ligt, dat die aanhef het meest de ooren en de verbeelding moest treffen, en zich vanzelf in het geheugen prenten. Zij is, wat den vorm betreft, geen hymnus, doch rhythmisch proza volgens de regels van den Cursus, maar zij bevat zonder twijfel een poëtisch „motief": den roep van den wachter: *Dormis? Surge! Vigila!* welbekend in de geestelijke en wereldlijke lyriek der middeleeuwen, en een vast bestanddeel der Provençaalsche *Alba.*

Is het nu gewaagd te onderstellen, dat onze zoo belezene Maerlant dezen *Sermo* kende, en dat hem bij den aanhef van zijn 2den *Martijn:*

Martijn, slaepstu? slaept dijn sin?

en van zijne klacht *Van den lande van Overzee:*

Kersten man, wats di gheschiet?
Slaepstu?

de woorden van St. Radboud door het hoofd speelden? Dit vermoeden wordt nog versterkt door het vervolg der laatstgenoemde strophe, die, geheel als de klacht der Turonici, na een beschrijving van den nood en de dreigende ramp:

Tlant, daer hi sijn bloet in sciet,
Gaet al te quiste, als men siet:
Lacy, daer en is ghene were!
Daer houdt dat Sarracijnsche diet — En tradendi sumus paganis
Die Kerke onder sinen spiet — en captivi abducendi

L'evesqué trestot proprement,
Et, si chartre ou escriz ne ment,
Cil de Tors ont fraternite
O les clers de cele cite,
Si grant que quant cil a Tors viennent,
Comme por channoine les tiennent,
Et o els en cuer les reçoivent,
Ou par costume entrer ne doivent
Nul clerc si il n'en sont channoine.
Et quant il ravient par essoine
O par acune chose querre
Que cil de Tors vont en leur terre,
Et qu'a Utre sont queneü,
A tel ennor sont receü
Com l'an doit a son ami frere.

eindigt met de verwijtende vraag:

Ende di en dunkets min no mere? Et tu haec omnia te nosse dissimulas?

In dit verband beschouwd valt er nu een nieuw en verrassend licht op den aanhef van het door Serrure medegedeelde grafschrift:

> O pastor egregie, nobilis Martine,
> dic cur dormis hodie?

Immers dit *cur* dormis? is zonder twijfel ingegeven door het *quare* obdormisti? van Radboud — en zoo worden wij van twee zijden tot de conclusie gebracht, dat onder Maerlant's *Martijn* de bisschop van Utrecht schuilt.

Mogen wij dit voorloopig eens aannemen, dan krijgen de Martijnszangen een onverwacht relief, een vasten achtergrond, waar zij vroeger eenigszins in de lucht hingen. Dat M. in Zeeland, Holland en Utrecht geen vreemdeling was, wisten wij reeds [1]), maar dat hij in de bisschopstad zulke „hooge relaties" had, konden wij niet vermoeden. Nu zullen daartegen echter allerlei bedenkingen rijzen, die wij niet stilzwijgend kunnen voorbijgaan. Vooreerst zal men vragen, of een zoo vertrouwelijke toon tusschen een machtig kerkvorst en een burgerlijken klerk mogelijk of waarschijnlijk is. Men moet hier echter niet denken aan een maatschappelijk verkeer op den voet van gelijkheid, maar aan een soort van *camaraderie littéraire* tusschen patroon en cliënt, zeer gewoon in de kringen der Troubadours, maar ook elders niet onbekend. Ik herinner slechts aan de vaak besproken verhouding van Walther v. d. Vogelweide tot den in 1225 vermoorden aartsbisschop Engelbert van Keulen. In het gedicht 84,23 spreekt W. zelf, hoewel in onduidelijke termen, van een litteraire samenwerking met zijn doorluchtigen beschermheer. Zoo heeft dus ook een vriendschappelijk litterarisch verkeer tusschen den Utrechtschen bisschop en den geleerden klerk van Damme niets onwaarschijnlijks. Een tweede bedenking

1) Zie o.a. Te Winkel, *Maerlant's werken* enz. blz. 67; Muller, *Tijdschrift v. N. T. en L*, XXVII, 278 vgg.

zou misschien gericht kunnen worden tegen het wereldsche onderwerp, waarover in den 2den *Martijn* geredeneerd wordt: *minne van wiven*, een wonderlijk thema voor een bisschop! Maar ook hier moeten wij onze moderne ideeën uitschakelen en ons indenken in het geestesleven der 13de eeuw. Al gelooven wij niet meer aan de *cours d'amour*, wij weten toch, dat dergelijke discussies over minnezaken in voornaam, zoowel als in geleerd gezelschap met groote belangstelling werden gevoerd en aangehoord, en dat de „debaters" hun vernuft spitsten op subtiele onderscheiding bij het beoordeelen van de verschillende onderstelde gevallen. Het was een soort van wijsgeerige casuïstiek, afkomstig uit de scholen der clerici, waar op de *Ars amatoria* van Ovidius en het christelijke caritasbegrip een liefdetheorie was opgebouwd, die, met de rechtsverhoudingen der vassalliteit, den grondslag vormde van de hoofsche minnepoëzie. Dat dus een hooggeboren Kerkvorst, als bijv. Jan van Nassau, behagen schepte in zulke *otia litteraria*, behoeft ons niet te verwonderen. Ernstiger is een derde bezwaar, dat ik niet geheel kan wegnemen. Muller vraagt in zijne uitvoerige bespreking van *M. str. Ged.* door Franck en Verdam (*Taal en Letteren* X, 488 noot), of het misschien geen toeval is, dat in den *Martijn* de beantwoording der meer theologische vragen aan Martijn is toebedeeld, zoodat M. dezen, in tegenstelling met zichzelf, als een geestelijke zou hebben willen karakteriseeren. Maar de moeilijkheid, waarop ik doel, ligt juist hierin, dat de 3de *Martijn* de verhandeling over de Drievuldigheid aan Jacob in den mond legt, en niet, zooals wij zouden verwachten, den hoogen geestelijke. Nu is zeer zeker de bisschopstitel in de Me. geen waarborg voor theologische geleerdheid; wij kennen talrijke voorbeelden van mannen, die alleen om hun hooge geboorte, zonder innerlijke roeping of studie, reeds op jeugdigen leeftijd tot bisschop werden verkozen! Jan van Nassau was er een [1]); hij had bij zijne benoeming in 1267

1) Te Winkel, a. w. blz. 218.

nog niet eens de volle priesterwijding ontvangen. Het is dus wel waarschijnlijk, dat M. tegenover hem de rol van leermeester kon spelen. Toch moet hij het ongepaste dier fictie gevoeld hebben, en zoo verklaar ik mij de woorden van Jacob, str. 4:

Ic waene, dine herte meent,
Dattu mi heves verbeent.

juist op die plaats, waar Bukelare zijn Martinus *praesul sanctissime* toespreekt! Welke reden kan M. dan gehad hebben, ten slotte toch de verlangde uiteenzetting over het grond-dogma der Kerk te geven? Heeft hij misschien een gelegenheid daartoe gezocht, en die gevonden in de eenmaal aangenomen fictie van zijne samenspraken met Martijn? Wanneer inderdaad de rechtgeloovigheid van Maerlant, zooals men wel eens vermoed heeft, aan bedenking onderhevig werd geacht, en hij zich — dit is een gissing van Te Winkel[1]) — voor zijn bisschop Jan van Nassau heeft moeten verantwoorden, zou dan niet de 3de *Martijn* een afspiegeling kunnen zijn van dit colloquium, waarin de bisschop de ondervrager en M. de uitlegger was?

Hoe dit zij, moeten wij in Maerlant's *Martijn* Jan van Nassau zien, dan kan de *Wapene-Martijn* niet vóór 1267 zijn geschreven. Aan betere kenners der Mnl. letterkunde, dan ik, zij het oordeel over de hier geopperde vermoedens overgelaten. Mochten zij er mede instemmen, dan zou het mij verheugen, den goeden Serrure de eer te hebben doen geven, die hem toekomt, en die hem reeds al te lang werd onthouden.

Utrecht, Juni 1916. J. J. A. A. FRANTZEN.

NASCHRIFT.

Hierboven, blz. 99, zocht ik verband tusschen de woorden van Radboud en den wachterroep in de me. Latijnsche lyriek. Maar wellicht zijn beide geïnspireerd door oudtestamentische poëzie, met name door de Psalmen. De formule *Exsurge*, *Domine*

1) A. w. blz. 67.

(Deus)! vind ik in de Vulgaat Ps. 3[7], 7[7], 9[20], 10[12], 16[13], 34[23], 73[22], 81[8]. De klachten van den Psalmist, bijv. *quare me dereliquisti* 21[2], *quare oblitus es mei* 41[10] herinneren vaak aan die der Turonici. Maar treffend is vooral 43[23]: *Exsurge, quare obdormis, Domine?* (verg. ook 77[65]: *et excitatus est tanquam dormiens Dominus*).

De in het O. T. zoo typische situatie van het volk Israël, door Jehovah aan de heidenen overgelaten, om het dan wonderbaarlijk te redden, vertoont inderdaad een treffende overeenkomst met de uitredding eener Christengemeente, die door de Noormannen in het nauw gebracht is. Het oudtestamentische pathos ging van zelf in den Sermo van Radboud over; alleen trad nu de Heilige als redder in de plaats van den Heer.

FR.

WAARD.

In den 2den, door Prof. N. VAN WIJK bewerkten druk van FRANCK's *Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche taal* vindt men onder II. *Waard*, met voldoende volledigheid opgegeven wat tot nog toe 't onderzoek omtrent dit woord heeft opgeleverd. Wij lezen daar: „Oorsprong onzeker". De combinatie met *waar(nemen)* is mogelijk: germ. *werðu* < idg. *wer-tú* „die voor huisgenooten en gasten zorgt en verantwoordelijk is". Hierbij merk ik op dat Got. *wairdu* enz. evengoed aan een Idg. *werdhú* kan beantwoorden. Verder wordt gezegd: „Onzeker is de combinatie met on. *vërðr*, m. maaltijd". Ik geloof dat beide woorden zeer nauw verwant zijn. Reeds het feit dat Ohd. *wirtscaft* geglosseerd wordt met „epulae"; *wirtscafttjan* en *wirtôn*, „epulari", maakt het waarschijnlijk dat er verband bestaat [1]). Doch er zijn nog andere feiten.

In 't Pāli beteekent *vaḍḍheti* o.a. „spijs opzetten, opdisschen". *Vaḍḍheti* Skr. *varhhayati* is in bet. feitelijk hetzelfde als het

1) Ook de zinsnede: „enn vari gestr er til verðar komr", Háva M. 7.

causatief van *vardhate*, groeien, gedijen, en beteekent dus „doen groeien, doen gedijen, kweeken, opvoeden". In den zin van „spijzigen zal" wordt Skr. *vartsyati* aangetroffen in Mahābhārata III, 3,72; vgl. 50,10 [1]). Het actief *vardhati* is transitief, en verschilt dus feitelijk niet van *vardhayati* als causatief van *vardhate*, evenals bijv. Lat. *verto* op hetzelfde neerkomt als een causatief van *vartate*, *vertor*.

Een woord, vormelijk overeenkomende met Got. *wairdus*, komt in 't Skr. of Pāli niet voor. Verreweg de groote meerderheid der met suffix *u* gevormde woorden heeft in 't Skr. een intransitieve beteekenis. Er zijn evenwel ook enkele nomina agentis op *u*; zoo: *kārú*, werkman (wkw. *karoti*); *kārú*, lofzanger (wkw. *cakarti*); waarbij men kan voegen *ṛbhú*, kunstenaar; *ripú*, bedrieger, schelm, vijand; hoewel deze twee woorden eigenlijk slechts gesubstantiveerde adjectieven zijn: „kunstvaardig" en „bedriegelijk". In 't Grieksch zijn alle met genoemd suffix afgeleide woorden intransitief van beteekenis en wordt voor nomina agentis de sterke vorm van *u*, nl. *eu*, gebruikt; dus: ἑρμηνεύς, φονεύς, φορεύς; hierbij zal ook wel behooren Ὀρφεύς als gelijkwaardig met Skr. *ṛbhú* [2]). Ook in 't Litausch vormt suffix *u* slechts woorden met intransitieve beteekenis. Alleen met het naverwante suffix *iu* komen nomina agentis voor: *stēgius*, dakdekker; *kerdźius*, herder; *audējus*, wever.

Zooals gezegd, komt in 't Skr. geen *vardhu* (in stamvorm) voor; wel *vardhana* zoowel adj. als subst. Als subst. m. „wie doet groeien, doet gedijen, vermeerderaar", enz. *Vardhana*, n. is „sterkingsmiddel, versterking". Het adj. *vardha* is „versterkend". Dat dit woord, gesubstantiveerd „voedsel" kan beteekenen en dus overeenkomt met O N. *verðr*, al is dit anders gevormd, is moeielijk te ontkennen. *Vardhayati* beteekent dan

1) De Scholiast verwart dit *vartsyati* van *vardhati* met het homonieme *vartsyati* van *vartati*, maar wat in den tekst bedoeld is, heeft hij toch begrepen.

2) Ook in andere gevallen heeft Gr. *ευ*, waar Skr. *u* vertoont; dus εὐρύς, Skr. *urú*; en in 't fem. der adjectieven op υς. Op te merken is ook, dat in alle Idg. talen de meeste stammen op *u* in eenige naamvallen den sterken vorm vertoonen.

ook: „opvoeden". *Verðr* is „maal"; Zweedsch *natt-värd* is „nachtmaal". Als dichterlijke uitdrukkingen kan men in Cleasby's Icel. Engl. Dict. 697 opgegeven vinden: *Sleipnis verðr*, horse's meal", i. e. hay; *verð-giafi hrafns* of *verð-bjóðr*, the raven's meal-giver, i.e. a warrior".

Hoe nauw de begrippen „groeien" en „voeden" samenhangen, blijkt ten overvloede duidelijk uit Lat. *alo*, waarbij behooren *adolescere*, *adultus*, *alimentum*, *altus* enz. Got. *alan*, opgroeien, is intransitief; ON. *ala*, voeden, transitief. Lat. *altus*, hoog, sluit zich aan bij 't intransief; evenzoo ons *oud*, dat in 't Skr. vertaald, geeft *vṛddha*. Lat. *alimentum* kan als een synoniem van ON. *verðr* gelden. Verdere verwante woorden vindt men bij WALDE, „Lat. etym. Wörterbuch", 2de druk, p. 29. Lat. *alo* is synoniem met Skr. *vardhati*; Got. *alan*, met *vardhate*.

De slotsom van mijn betoog luidt kort samengevat, aldus: in 't Germ. woord voor *waard* ligt het begrip van „spijsverstrekker": aan een gast als gastheer; aan de huisgenooten als huisheer, echtgenoot en vader; hij kan ook een *verð-bjóðr* zijn voor anderen.

Hoe zich uit de begrippen van „gastheer", „huisheer" ook een woord voor „heer" kan ontwikkelen, ziet men o.a. uit Skr. *bhartar*, onderhouder, heer; en vooral uit het Slavisch. In 't Tsjechisch is *hospoda*, Herberge; *hospodár*, Herr, Wirth, Hauswirth, Landwirth, Wirthschafter, Gastwirth, Hausverwalter; *hospodin*, Herr, Wirth, Gott der Herr [1]). Zie verder art. *gospodĭ* in Etymol. Wörterbuch der slavischen Sprachen, van MIKLOSICH.

WAARD, WAARDIG.

Dit woord, in FRANCK's Etym. Wdb. behandeld door Prof. VAN WIJK, blz. 768, 2 kol. heeft natuurlijk een geheel anderen oorsprong dan *waard*, gastheer. De etymologie ervan wordt in 't onzekere gelaten. Daarom is een poging om de afleiding van 't woord op te sporen niet overbodig.

1) Al deze aanhalingen zijn ontleend aan *Šumavský*, Böhmisch-deutsches Wörterbuch.

In 't Pāli heeft het wkw. *vaṭṭati*, uit ouder *vartati*, verschillende schakeeringen van beteekenis, waarvan in 't Woordenboek van CHILDERS voldoende voorbeelden gegeven worden. Eenige ervan laat ik hier volgen.

Ettha dāni mayā vasituṁ vaṭṭati, here it now behoves one to dwell. *Dametuṁ vaṭṭati*, (he) ought to be subdued, or is worth conquering. *Mokkhadhammaṁ pana gavesantehi ekā pabbajjā laddhuṁ vaṭṭati*, by those who seek final deliverance the ascetic life alone ought to be adopted, or is worthy of adoption. *Vaṭṭati nu kho tumhākaṁ musāvādo*, now is lying permissible to you, or „worthy of you?"

Hoe nauw de begrippen „waard zijn, behoorlijk" elkaar raken, blijkt uit Skr. *arhati*, waard zijn, verplicht zijn; met ontkenning: niet behoeven. Het adj. *arha* bet. waardig, behoorlijk, kostend; 't subst. *argha* is „waarde, prijs"; dus synoniem met Onfr. *werd*, pretium, Welsh *gwerth* [1]), alsook met ons *waarde*.

De slotsom van mijn betoog is, dat *waard*, Lit. *veȓtas*, enz. van denzelfden stam is als 't wkw. *worden*, een stam die zich zoo rijk in allerlei richting ontwikkeld heeft. Na te gaan hoe uit één hoofdvoorstelling, nl. van overgang uit een toestand in een anderen, zooveel overgangen van beteekenis ontstaan zijn, is een onderwerp dat op zich zelf belangrijk genoeg is, maar hier geheel buiten mijn bestek ligt. Alleen zij nog opgemerkt dat ON. *verða* met Inf., gelijk Skr. *arhati*, den zin aanneemt van „moeten, verplicht zijn".

H. KERN.

1) Avestisch *avarəta* (d. i. *avarta*) is volgens BARTHOLOMAE, Altir. Wtb., die als stam *avarətā* aanneemt: „Wertgegenstand", waarbij hij opmerkt: „eig. adj. wertvoll, vgl. got. wairþs". Inderdaad kan 't woord Yast 17,7 kwalijk iets anders beteekenen, maar Vend. 18.34, waar de Pehlvi-glosse *kūt χvastak* heeft, schijnt bedoeld „waardeloos"; BARTHOLOMAE heeft „seiner Habe". Er heerscht verwarring, doch de vergelijking met „waard, waardig" blijft toch ongerept.

OVER DEN SYNTACTISCHEN EN RHYTHMISCHEN VORM DER ZINNEN MET AANLOOP IN FERGUUT, MORIAEN EN WALEWEIN.

INLEIDING.

De beteekenis van de zinnen met aanloop voor den syntactischen stijl bleek reeds ten volle uit het onderzoek naar de oude woordschikking in den Ferguut. De scheiding van subject en praedicaat is in dat gedicht veel gebruikelijker na den aanloop dan in de zinnen van den vorm S V —. Tevens worden de zinnen met aanloop en antieke woordorde in den Ferguut gekenmerkt door eenige zeer bijzondere rhythmische typen van een eenvormigheid, die men tevergeefs zoekt bij de zinnen met inleidend subject [1]).

Het ligt voor de hand te vermoeden, dat de aanloop ook in andere opzichten van waarde is voor de onderscheiding van den persoonlijken stijl der mnl. dichters, dan alleen bij de beschrijving van de afwijkende oude woordschikking. Ook moet het van belang zijn, de syntactische en rhythmische geleding der antieke zinnen zonder inversie nader te verklaren door een vergelijking met de vormen van de normaal gebouwde zinnen met aanloop zoowel in den Ferguut als in andere gedichten [2]).

Daarom beperk ik me nu niet tot den Ferguut, maar betrek ook den Moriaen en den Walewein (van Penninc zoowel als van Vostaert) in een vergelijkend onderzoek, juist omdat in die twee gedichten de oude woordschikking slechts bij uitzondering voorkomt.

Ik wil trachten met behulp van een streng statistische methode vast te stellen, of er in de voorkeur der genoemde

1) Vg. Tijdschr. XXXIV: 35—68. 2) Vg. t. a. p. blz. 65.

vier dichters voor bepaalde soorten van zinnen met aanloop verschillen zijn aan te wijzen, die een uiting zijn van hun persoonlijken stijl. De syntactische vergelijking is dus hoofdzaak. Maar de syntactische voorkeur der dichters voor bepaalde zinsvormen kunnen we niet begrijpen zonder overweging der rhythmische verschijnselen van den dichtvorm, waaraan zij gebonden zijn. Ik ga daarbij ook nu uit van de onderlinge verhouding der hoogtepunten van het versrhythme. Die wijze van beschouwing houdt ten eerste rekening met het nauwe verband tusschen versrhythme en zinsaccent en ten tweede met de historische lijn der ontwikkeling van het mnl. vers [1]).

Het onderzoek omvat:

Ferguut vs. 1—2024.
Moriaen vs. 30—2354.
Vostaert vs. 7975—10042.
Penninc vs. 33—2048.

Van den Ferguut blijft de tweede helft buiten beschouwing en dus ook de vraag, of er twee dichters moeten worden aangenomen. Omdat het einde van Penníncs werkzaamheid in den Walewein niet geheel en al met zekerheid kan worden bepaald, begint mijn onderzoek van Vostaert iets verder dan de gewoonlijk veronderstelde grens. De inleidingen van den Walewein en den Moriaen, die buiten het eigenlijke verhaal staan, laat ik terzijde. Van elken dichter zijn dus ongeveer 2000 verzen [2]) verwerkt, zooveel mogelijk een afgerond geheel uit het begin van hun werk, waar de gelijkmatigheid van hun verhaaltrant het best is gewaarborgd.

Het is natuurlijk niet mogelijk bij de vaststelling van de te

1) Vg. blz. 185—192.

2) Deze brokstukken worden in het hier volgende bedoeld, wanneer er sprake is van „den Ferguut", „den Moriaen", „den Walewein".

onderzoeken zinnen uit te gaan van het logische begrip „hoofdzin". We moeten ons richten naar formeele kenmerken. Zoo heb ik dan ook tot grondslag van mijn onderzoek genomen de zinnen, *die worden ingeleid door het subject of door een ander woord dan* het verbum finitum, een conjunctie of relatief pronomen.

Dergelijke zinnen waren er bij telling:

In de 2024 verzen van den Ferguut: 1017 (= 50 in 100 vz.)
In de 2325 verzen van den Moriaen: 572 (= 25 in 100 vz.)
In de 2068 verzen van Vostaert: 711 (= 34 in 100 vz.)
In de 2016 verzen van Penninc: 663 (= 33 in 100 vz.)

Voor alle zekerheid zij hierbij nog opgemerkt, dat dus alle zinnen met een conjunctie als inleiding zijn uitgesloten, ook die met *ende*, *maer*, *want* etc. Zinnen ingeleid door *doe*, *nu*, *bedi* etc. heb ik weggelaten, wanneer geen inversie van het werkwoord volgde. In een gedicht als de Ferguut is het weliswaar onjuist te veronderstellen, dat alle bijwoorden tot conjunctie worden, zoodra er géen inversie op volgt, maar het is verstandig de twijfelachtige gevallen op grond van een *formeel* kenmerk uit te sluiten. Zoo is het met het oog op de woordschikking in den Ferguut [1]), voor de zuiverheid van de statistiek gewenscht, alle zinnen die worden ingeleid door *die*, *dat*, *daer* etc. weg te laten, in welke op die pronomina géen inversie volgt. Ten slotte blijven buiten beschouwing alle onderbroken zinnen en die, welke geen verbum finitum of geen grammatisch subject bevatten.

Van de bovengenoemde zinnen nu worden ingeleid door een aanloop, dwz. niet door het subject:

In den Ferguut: 379 van 1017 = 37 %.
In den Moriaen: 191 van 572 = 34 %.
Bij Vostaert: 278 van 711 = 39 %.
Bij Penninc: 280 van 663 = 42 %.

1) Vg. Tijdschr. XXXIV blz. 36 noot 1.

Bij deze zinnen met aanloop maken we de volgende onderscheidingen:

1°. om met zekerheid den rhythmischen vorm te kunnen bepalen, gaan we bij ons onderzoek uit van de zinnen van één verslengte.

2°. bij die bijzondere groep van zinnen richten we onze aandacht vooral en allereerst op de zinnen met eenvoudig praedicaat. In de eerste plaats omdat die zinnen een veel gelijkmatiger syntaxis vertoonen dan de andere; maar in de tweede plaats, omdat bij drie van de vier dichters het getal zinnen met samengesteld praedicaat zeer gering is [1]). De voorkeur voor dien praedicaatsvorm is op zich zelf reeds een persoonlijke bijzonderheid van den Ferguutdichter.

3°. de zinnen zonder inversie worden geheel en al gescheiden van die mèt inversie.

We komen dus tot den volgenden opzet:

I. Zinnen van eén vers met eenv. praed.
  1°. de Ferguut *a.* de syntactische vorm.
  b. de rhythmische vorm.
  2°. de Moriaen.
  3°. Vostaert.
  4°. Penninc.

II. Zinnen van eén vers met samengest. praed.
  1°. de Ferguut 2°. de andere dichters.

III. Zinnen van meer of minder dan eén verslengte.

IV. Zinnen zonder inversie.

V. Samenvatting.

ZINNEN VAN EÉN VERS MET EENVOUDIG PRAEDICAAT.

De Ferguut.

A. De syntactische vorm.

Van de 379 zinnen met aanloop zijn er 276 van eén vers-

1) Vg. blz. 169 en vg.

lengte. In 59 van deze 276 is de inversie van het werkwoord nog niet doorgedrongen [1]). De overblijvende 217 zinnen van een vers met aanloop en inversie hebben in 123 gevallen een eenvoudig praedicaat. Deze 123 zinnen deelen we in naar den vorm van aanloop en subject.

We onderscheiden:

1°. een aanloop met nominale kern:

In die zale hordi groet geluut
Den helm so letste hi wel schiere
Droeve was hijs in sijn gedochte.

2°. een aanloop met adverbiale of pronominale kern:

Daervoren stont een dorper groet
In hare was alle hovesscheit
Mi wapende die dorpre man
Doe hadden die jagers haer deduut.

Gemakshalve noemen we den aanloop sub. 1°. „nominalen aanloop" en dien sub. 2°. „adverbialen aanloop".

Bij nominalen aanloop gaat de voorkeur van den dichter uit naar pronominaal, bij adverbialen aanloop naar nominaal subject:

	Nom. aanl.	adv. aanl.
Pron. S.	43	25
Nom. S.	13	42
123	56	67

Er is dus klaarblijkelijk een groot verschil in de syntactische geleding der zinnen, al naar gelang van den vorm van den aanloop.

We onderscheiden daarom de volgende groepen:

1°. zinnen met nominalen aanl. (56 gev.)
a. met pronom. subject (43)
b. met nom. subject (13).

1) Vg. blz. 182.

2°. zinnen met adverbialen aanl. (67 gev.)
a. met nom. subject (42)
b. met pronom. subject (25).

I. Zinnen met nominalen aanloop:

A. Pronominaal subject:

Alle zinnen hebben den vorm — V S —
1°. de aanloop = een adverb. bepaling.
a. het achterstuk bestaat uit eén zinsdeel.
1. het achterstuk = adv. bep. met subst.

[1]) 251	Dien nacht rusten si met gemake.

2. het achterstuk = adv. bep. zonder subst.

[1]) 154—6	Een lettelkijn reet hi bet vort
238—9*a*	Al den nacht bleven si daer
366	Ten castele liep hi mettien
598	Om uwen wille quamic uut
809—11	Ten etene saten si soe vele
831	Op ene vorwerde quamic haro
1441	Al met ghemake ginc si vort
1587	Te woudewaert reet hi mettien
1609	Met groter pinen clam hi boven
1613—4	Een lettelkijn so sat hi neder

3. het achterstuk = object.

225	Met sire sleppen drogedi sinen hont
500—1	Om haren sone hadsi rouwe
665	Van spraken gelijcti enen putier
979	An der joncfrouwe nam hi orlof
1709	Drie waerf soe blies hi den horen
1976	In die zale hordi groet geluut

4. het achterstuk = praedicaatsnomen of -attribuut.

305	Ter pinen was hi wel gewone
997	Voer den coninc stont hi ververt
1877	Van haren slagen waren si milde
1934	Metten coninc ben ic bekent

1) Bij de aanhalingen duiden we in het versgetal aan, of de zin alleen staat, dan wel de inleiding is van een zinsverband. Voor later onderzoek kan dit van nut zijn.

b. het achterstuk bestaat uit tweé zinsdeelen.

1. het achterstuk = pronom. object + praed. nomen.

748 Dor uwen wille eist mi leet

2. het achterstuk = object + adv. bep.

735 Van vake heldi thoeft mettien

2°. aanloop = object, praedicaatsnomen of -attribuut.

a. het achterstuk bestaat uit eén zinsdeel:

1. het achterstuk = adv. bep. met subst.

293—5 Drie sonen haddi bi sinen wive
477 Ene scorgie nam hi in sine hant
514 Den wech verloes hi buten woude
1365—8 Arger ben ic dan een dief
1974 Enen valke haddi op sine hant

2. het achterstuk = adv. bep. zonder subst.

439 Die wapine brachte hi algader
463 Den helm so letste hi wel schiere
579—81 Sine dachvarde hilt hi wale
954—7 Sire dochter riep hi saen

3. het achterstuk = een object.

506—7 Den casteel ruemdi ende dat hof
1746 Groet so hordi dat geluut

4. het achterstuk = praed. nomen of -attrib.

568 Den andren tween waest onbequame
599—600 Vader ende moeder maectie erre

b. het achterstuk bestaat uit twee zinsdeelen.

1. het achterstuk = enclitisch object [1]) + object.

476 Den stegereep wistijs cleinen dank

---

1) Als enclitisch reken ik alleen die pronomina, welke in de handschriften met het voorgaande woord zijn samengevoegd. Niet dus pronom. als bijv. u, mi.

vier dichters voor bepaalde soorten van zinnen met aanloop verschillen zijn aan te wijzen, die een uiting zijn van hun persoonlijken stijl. De syntactische vergelijking is dus hoofdzaak. Maar de syntactische voorkeur der dichters voor bepaalde zinsvormen kunnen we niet begrijpen zonder overweging der rhythmische verschijnselen van den dichtvorm, waaraan zij gebonden zijn. Ik ga daarbij ook nu uit van de onderlinge verhouding der hoogtepunten van het versrhythme. Die wijze van beschouwing houdt ten eerste rekening met het nauwe verband tusschen versrhythme en zinsaccent en ten tweede met de historische lijn der ontwikkeling van het mnl. vers [1]).

Het onderzoek omvat:

Ferguut vs. 1—2024.
Moriaen vs. 30—2354.
Vostaert vs. 7975—10042.
Penninc vs. 33—2048.

Van den Ferguut blijft de tweede helft buiten beschouwing en dus ook de vraag, of er twee dichters moeten worden aangenomen. Omdat het einde van Pennincs werkzaamheid in den Walewein niet geheel en al met zekerheid kan worden bepaald, begint mijn onderzoek van Vostaert iets verder dan de gewoonlijk veronderstelde grens. De inleidingen van den Walewein en den Moriaen, die buiten het eigenlijke verhaal staan, laat ik terzijde. Van elken dichter zijn dus ongeveer 2000 verzen [2]) verwerkt, zooveel mogelijk een afgerond geheel uit het begin van hun werk, waar de gelijkmatigheid van hun verhaaltrant het best is gewaarborgd.

Het is natuurlijk niet mogelijk bij de vaststelling van de te

1) Vg. blz. 185—192.

2) Deze brokstukken worden in het hier volgende bedoeld, wanneer er sprake is van „den Ferguut", „den Moriaen", „den Walewein".

onderzoeken zinnen uit te gaan van het logische begrip „hoofdzin". We moeten ons richten naar formeele kenmerken. Zoo heb ik dan ook tot grondslag van mijn onderzoek genomen de zinnen, *die worden ingeleid door het subject of door een ander woord dan* het verbum finitum, een conjunctie of relatief pronomen.

Dergelijke zinnen waren er bij telling:

In de 2024 verzen van den Ferguut: 1017 (= 50 in 100 vz.)
In de 2325 verzen van den Moriaen: 572 (= 25 in 100 vz.)
In de 2068 verzen van Vostaert: 711 (= 34 in 100 vz.)
In de 2016 verzen van Penninc: 663 (= 33 in 100 vz.)

Voor alle zekerheid zij hierbij nog opgemerkt, dat dus alle zinnen met een conjunctie als inleiding zijn uitgesloten, ook die met *ende*, *maer*, *want* etc. Zinnen ingeleid door *doe*, *nu*, *bedi* etc. heb ik weggelaten, wanneer geen inversie van het werkwoord volgde. In een gedicht als de Ferguut is het weliswaar onjuist te veronderstellen, dat alle bijwoorden tot conjunctie worden, zoodra er géen inversie op volgt, maar het is verstandig de twijfelachtige gevallen op grond van een *formeel* kenmerk uit te sluiten. Zoo is het met het oog op de woordschikking in den Ferguut [1]), voor de zuiverheid van de statistiek gewenscht, alle zinnen die worden ingeleid door *die*, *dat*, *daer* etc. weg te laten, in welke op die pronomina géen inversie volgt. Ten slotte blijven buiten beschouwing alle onderbroken zinnen en die, welke geen verbum finitum of geen grammatisch subject bevatten.

Van de bovengenoemde zinnen nu worden ingeleid door een aanloop, dwz. niet door het subject:

In den Ferguut: 379 van 1017 = 37 %.
In den Moriaen: 191 van 572 = 34 %.
Bij Vostaert: 278 van 711 = 39 %.
Bij Penninc: 280 van 663 = 42 %.

1) Vg. Tijdschr. XXXIV blz. 36 noot 1.

Bij deze zinnen met aanloop maken we de volgende onderscheidingen:

1°. om met zekerheid den rhythmischen vorm te kunnen bepalen, gaan we bij ons onderzoek uit van de zinnen van één verslengte.

2°. bij die bijzondere groep van zinnen richten we onze aandacht vooral en allereerst op de zinnen met eenvoudig praedicaat. In de eerste plaats omdat die zinnen een veel gelijkmatiger syntaxis vertoonen dan de andere; maar in de tweede plaats, omdat bij drie van de vier dichters het getal zinnen met samengesteld praedicaat zeer gering is [1]). De voorkeur voor dien praedicaatsvorm is op zich zelf reeds een persoonlijke bijzonderheid van den Ferguutdichter.

3°. de zinnen zonder inversie worden geheel en al gescheiden van die mèt inversie.

We komen dus tot den volgenden opzet:

I. Zinnen van eén vers met eenv. praed.
  1°. de Ferguut *a.* de syntactische vorm.
    b. de rhythmische vorm.
  2°. de Moriaen.
  3°. Vostaert.
  4°. Penninc.

II. Zinnen van eén vers met samengest. praed.
  1°. de Ferguut 2°. de andere dichters.

III. Zinnen van meer of minder dan eén verslengte.

IV. Zinnen zonder inversie.

V. Samenvatting.

ZINNEN VAN EÉN VERS MET EENVOUDIG PRAEDICAAT.

De Ferguut.

A. De syntactische vorm.

Van de 379 zinnen met aanloop zijn er 276 van eén vers-

1) Vg. blz. 169 en vg.

lengte. In 59 van deze 276 is de inversie van het werkwoord nog niet doorgedrongen [1]). De overblijvende 217 zinnen van een vers met aanloop en inversie hebben in 123 gevallen een eenvoudig praedicaat. Deze 123 zinnen deelen we in naar den vorm van aanloop en subject.

We onderscheiden:

1⁰. een aanloop met nominale kern:

In die zale hordi groet geluut
Den helm so letste hi wel schiere
Droeve was hijs in sijn gedochte.

2⁰. een aanloop met adverbiale of pronominale kern:

Daervoren stont een dorper groet
In hare was alle hovesscheit
Mi wapende die dorpre man
Doe hadden die jagers haer deduut.

Gemakshalve noemen we den aanloop sub. 1⁰. „nominalen aanloop" en dien sub. 2⁰. „adverbialen aanloop".

Bij nominalen aanloop gaat de voorkeur van den dichter uit naar pronominaal, bij adverbialen aanloop naar nominaal subject:

	Nom. aanl.	adv. aanl.
Pron. S.	43	25
Nom. S.	13	42
123	56	67

Er is dus klaarblijkelijk een groot verschil in de syntactische geleding der zinnen, al naar gelang van den vorm van den aanloop.

We onderscheiden daarom de volgende groepen:

1⁰. zinnen met nominalen aanl. (56 gev.)
a. met pronom. subject (43)
b. met nom. subject (13).

1) Vg. blz. 182.

2°. zinnen met adverbialen aanl. (67 gev.)
  a. met nom. subject (42)
  b. met pronom. subject (25).

I. Zinnen met nominalen aanloop:

A. Pronominaal subject:

Alle zinnen hebben den vorm — V S —
1°. de aanloop = een adverb. bepaling.
  a. het achterstuk bestaat uit eén zinsdeel.
    1. het achterstuk = adv. bep. met subst.

[1]) 251	Dien nacht rusten si met gemake.

    2. het achterstuk = adv. bep. zonder subst.

[1]) 154—6	Een lettelkijn reet hi bet vort
238—9*a*	Al den nacht bleven si daer
366	Ten castele liep hi mettien
598	Om uwen wille quamic uut
809—11	Ten etene saten si soe vele
831	Op ene vorwerde quamic hare
1441	Al met ghemake ginc si vort
1587	Te woudewaert reet hi mettien
1609	Met groter pinen clam hi boven
1613—4	Een lettelkijn so sat hi neder

    3. het achterstuk = object.

225	Met sire sleppen drogedi sinen hont
500—1	Om haren sone hadsi rouwe
665	Van spraken gelijcti enen putier
979	An der joncfrouwe nam hi orlof
1709	Drie waerf soe blies hi den horen
1976	In die zale hordi groet geluut

    4. het achterstuk = praedicaatsnomen of -attribuut.

305	Ter pinen was hi wel gewone
997	Voer den coninc stont hi ververt
1877	Van haren slagen waren si milde
1934	Metten coninc ben ic bekent

1) Bij de aanhalingen duiden we in het versgetal aan, of de zin alleen staat, dan wel de inleiding is van een zinsverband. Voor later onderzoek kan dit van nut zijn.

b. het achterstuk bestaat uit tweė zinsdeelen.

1. het achterstuk = pronom. object + praed. nomen.

748 Dor uwen wille eist mi leet

2. het achterstuk = object + adv. bep.

735 Van vake heldi thoeft mettien

2⁰. aanloop = object, praedicaatsnomen of -attribuut.

a. het achterstuk bestaat uit eén zinsdeel:

1. het achterstuk = adv. bep. met subst.

293—5 Drie sonen haddi bi sinen wive
477 Ene scorgie nam hi in sine hant
514 Den wech verloes hi buten woude
1365—8 Arger ben ic dan een dief
1974 Enen valke haddi op sine hant

2. het achterstuk = adv. bep. zonder subst.

439 Die wapine brachte hi algader
463 Den helm so letste hi wel schiere
579—81 Sine dachvarde hilt hi wale
954—7 Sire dochter riep hi saen

3. het achterstuk = een object.

506—7 Den casteel ruemdi ende dat hof
1746 Groet so hordi dat geluut

4. het achterstuk = praed. nomen of -attrib.

568 Den andren tween waest onbequame
599—600 Vader ende moeder maectie erre

b. het achterstuk bestaat uit twee zinsdeelen.

1. het achterstuk = enclitisch object [1]) + object.

476 Den stegereep wistijs cleinen dank

1) Als enclitisch reken ik alleen die pronomina, welke in de handschriften met het voorgaande woord zijn samengevoegd. Niet dus pronom. als bijv. u, mi.

2. het achterstuk = encl. object + adv. bep.

914 Droeve was hijs in sijn gedochte

3. het achterstuk = pronom. obj. + adv. bep.

839 Mine herberge ontseggic u niet
1800—2 Scilt ende halsberch stac hi hem dore

4. het achterstuk = twee adv. bep.

458 Die wapine warp hire up gereet
854 Die taflen dedemen op ter vaert

5. het achterstuk = praed. nomen + adv. bep.

1215—7 Ferguut waest leet in sijn gedochte

B. Nominaal subject.

Hier zijn te onderscheiden de zinsvormen:

— V S en — V — S

1°. de zin heeft den vorm — V S.

a. de aanloop = adv. bep. met subst.

1465 Op sine herte tintelde hare hant
1589 Hier indie werelt en es so scone
1745 Onder dien boem hilt Ferguut
1878 In sticken liggen hare scilde
1884 Op sine herte wies een steen

b. de aanloop = object, praed. nomen of -attr.

664 Alte naghingel es u scop
673 Herde gram was die jongelinc
745 Al lachende sprac die joncfrouwe
911—3 Harde serich was Ferguut
1495 Al lachende so sprac Ferguut
1611 Sere moede was die jonchere

2°. de zin heeft den vorm — V — S.

871 Sijn ors gaf mi Somilet
1310—2 Niet lief en hadde u die coninc

SLOTSOM:

1. Bij pronominaal subject hebben de zinnen steeds den vorm — V S —. Het achterstuk bestaat in 34 van de 43 gevallen uit eén zinsdeel (= 79 %).

2. Bij nominaal subject bestaan 11 van de 13 zinnen uit aanloop, verbum en subject.

In twee gevallen ontstaat door een pronominaal object de zinsvorm — V — S. (— V S in 84 %).

II. Zinnen met Adverbialen aanloop.

Gelijk we reeds zagen [1], is bij dezen vorm van aanloop het subject meestal nominaal (in 42 van 67 gevallen). De verhouding in vorm van aanloop en subject wordt evenwel nog duidelijker, wanneer we den adverbialen aanloop onderscheiden naar zijn omvang en wel naar het getal lettergrepen dat hij bevat:

1°. nominaal subject:

a. eenlettergrepige aanloop [2]: doe, des dus dies, het en hen, hem mi, daer, nu, noit, hier, wel *in 29 gevallen.*

b. eenlettergrepige aanloop vormt met het enclitische verbum eén lettergreep *in 2 gevallen* (hens, ens).

c. meerlettergrepige aanloop: met hem, in hare, heme, daer en, doene, daervoren, sere, hastelike *in 11 gevallen.*

2°. pronominaal subject.

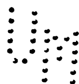
a. eenlettergr. aanloop: doe, oec, wel *in 10 gevallen.*

b. meerlettergr. aanloop: van u, om u, bedi, sere, gerne, herde sere, dicke, also, daarna, algader, gisteren, wel saen, dapperlike *in 15 gevallen.*

Slotsom: bij nomin. subject: 31 eenlett. 11 meerl.
bij pronom. subject: 10 eenlett. 15 meerl.

---

1) Blz. 111. 2) Ook de adv. die bij diphthongische uitspraak twee lettergr. *kunnen* geweest zijn (noit dies hier doe) reken ik voorloopig bij de eenlett. vgl. blz. 191 noot 2 en 189.

Er is dus een duidelijke voorkeur voor de samenvoeging van eenlettergr. aanloop en nominaal subject eenerzijds en van meerlettergr. aanloop en pronominaal subject anderzijds. Daarom is het gerechtvaardigd, de zinnen met adverbialen aanloop te rangschikken in de volgende groepeering:

1°. zinnen met eenlettergr. aanloop: *a.* met nom. subj.
b. met pron. subj.

2°. zinnen met meerlett. aanloop: *a.* met pron. subj.
b. met nom. subj.

A. Zinnen met eenlettergr. aanloop.

1°. met nominaal subject.

a. de zin heeft den vorm — V S —

1. het achterstuk bestaat uit eén zinsdeel.

α. een adv. bep. met subst.

853 Dus sprac die knape te sinen waert
872 En es geen beter tote Market
877—81 Hen es ridder in sconinx sale
905 Dus es die sede in dit lant
1164 Hen was so scone onder den trone
1258—60 Nu peinsde die waert omme sinen gast
1419 Dus leit die joncfrouwe in pinen
1557—8 Doe sciet Ferguut van sinen wert
1582 Dies droefde Ferguut in sinen moet
1632—4 En es so stout ridder int lant
1809 Doe sprac die ridder te Fergute

β. een praedicaatsnomen.

58—9 Noit was coninc sijn genoet
119—21 Doe waren die ridders alle blide
1459—61 Hen es dorper negeen so fine
1590—2 Daer waren die ridders ane gewone
1871 Het schenen beide twee liebarde

γ. een object.

90 Doe hadden die jagers haer deduut
114—8 Doe swoer die coninc enen eet

2. het achterstuk bestaat uit twee zinsdeelen.

149 Des was die coninc erre dan

b. de zin heeft den vorm — V — S
het tusschenstuk bestaat steeds uit een zinsdeel:

1229 Wel bequam hare sijn gelaet
1417 Mi ware leet sine mesquame
1538 Doe brochse voer hem een garsoen

c. de zin heeft den vorm — V — S —
tusschenstuk en achterstuk beide eén zinsdeel:

1870 Hen waren noit ridders haer genoet

d. de zin heeft den vorm — V S.

63—4 Hem volchden alle die baroene
132 Hem volchde menech ridder stout
271—5 Daer woende een dorpere van Pelande
417 Hier bliven twee sine broederkine
728—9 Doe viel een herde groet regen
869—70 Mi wapende die dorpre man

2°. met pronominaal subject:
de zinnen hebben steeds den vorm — V S —

a. het achterstuk bestaat uit eén zinsdeel:

1. een adv. bep. met subst.

93—5 Doe spranc hi in een water diep
483 Doe vragedi omme sijn gavelot

2. een object.

770—1 Doe versagen si die hovede beide
1547 Doe ruemdi die jegenode
1754 Wel geleec hi Baerlebane

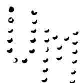
b. het achterstuk bestaat uit twée zinsdeelen:

1. twee adv. bep.

206 Doe quam hi boven eer iet lanc
1698—01 Doe tart hi vort in die capel

2. een pronom. obj. + object.

857—8 Doe brochtemen hem den goeden wijn

3. een pronom. obj. + een adv. bep. m. subst.

409 Oec secgic u van uwen sone

c. het achterstuk bestaat uit drie zinsdeelen:

261—2 Doe werpmen omme die somers sciere

Slotsom [1]) der zinnen met eénlett. aanloop:

1°. met nominaal subject (29)

op het subject volgt eén zinsdeel in 18 gev.
aan het subject gaat eén zinsdeel vooraf in 3 gev.
op het subject volgen twée zinsdeelen in 1 gev.
een zinsdeel voór en een ná het subject in 1 gev.
op het verbum volgt alleen het subject in 6 gev.

2°. met pronominaal subject (10)

op het subject volgt eén zinsdeel in 5 gev.
op het subject volgen twee zinsdeelen in 4 gev.
op het subject volgen drie zinsdeelen in 1 gev.

B. Zinnen met meerlettergr. aanloop.

1°. met pronominaal subject:
alle zinnen hebben den vorm — V S —

a. op het subject volgt eén zinsdeel.

1. een adv. bep. met subst.

952 Wel saen waert hi in slape
1048 Gherne waric in die wostine
1493 Om u benic in groter noet
1610 Dicke viel hi over die ellenbogen.

2. een adv. bep.

577—8 Herde sere reet hi emmer toe
1012—3 Van u en scedic nemmermere
1404 Gisteren so sat hi bi mi allene

1) Geheel en al afwijkend zijn de twee zinnen, waar aanloop en verbum samen eén lettergreep vormen:

1325—6 Hens ridder in die werelt gheen
1578—5 Ens dier ter werelt so licht

3. een object.

308 Sere besach hi die tornele
1031 Also dede hi mijn her Pertsevale
1040 Gerne namic sine wandelinge
1431 Bedi hadsijs te meerren pant
1864—5 Dapperlike trac hi tswert

b. op het subject volgen twee zinsdeelen.

1. een enclitisch object + adv. bep. met subst.

1616—21 Algader hout hijt over falgie

2. een pron. object + adv. bep.

1297—9 Daerna teldi hem te waren

3. een pron. object + object.

859 Daerna soe brochtemen hem dat cruut

2°. met nominaal subject.

a. de zin heeft den vorm — V S.

571 Daer en was gheen achtersien
782 Heme en lette geene sake
1163 Met hem ginc ene joncfrouwe scone
1174 In hare was alle hovesscheit
1628 Daer voren stont een dorper groet

b. de zin heeft den vorm — V S —
het achterstuk is een adv. bep.

723—7 Daer en sprac niemen jegen hem
1580 Daer en mach geen perd op

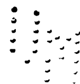
c. de zin heeft den vorm — V — S

1. het tusschenstuk is een adv. bep.

266 Daer en was nemmer geen beide
490 Doene was daer engene beide
1536 Hastelike wart op Ferguut

2. het tusschenstuk is een pron. object.

1152 Sere vernoide hem die tijt

SLOTSOM: de zinnen met meerlett. aanloop.

1°. met pronominaal subject: (15 gev.)
op het subject volgt eén zinsdeel in 12 gev.
op het subject volgen twee zinsdeelen in 3 gev.

2°. met nominaal subject: (11 gev.)
op het subject volgt eén zinsdeel in 2 gev.
het subject staat alleén in 5 gev.

SAMENVATTING:

A. De zinnen met adverbialen aanloop.

Vroeger hebben we vastgesteld, dat er een zekere voorkeur is voor de combinatie van: eenlett. aanl. en nomin. subject,
meerlett. aanl. en pronom. subject.

Het blijkt nu, dat in de zinnen die aan die voorkeur voldoen, ook een zekere regelmaat in de syntactische geleding optreedt:

a. bij eenlett. aanl. en nominaal subject bevat de zin in 21 van de 29 gevallen nog eén zinsdeel (dus in 72 %).

b. bij meerlett. aanloop en pronominaal subject bevat de zin in 12 van de 15 gevallen nog eén zinsdeel (dus in 80 %).

In de kleinere groepen, waar de verhouding in vorm van aanloop en subject afwijkt van de voorkeur van den dichter, is geén bepaalde regelmaat der geleding op te merken. In tegendeel is daar een streven naar afwijking van de geleding der hoofdgroepen onmiskenbaar.

a. bij eenlett. aanloop en pronom. subject bevat de zin nog eén zinsdeel in 5 van de 10 gevallen. In de andere zinnen twee of drie.

b. bij meerlett. aanloop en nom. subject bevat de zin nog eén zinsdeel in 6 gevallen van de 11. In de andere zinnen staat het subject alleén.

B. Bij de zinnen met *nominalen* aanloop is er een neiging

voor de zelfde geleding als bij de zinnen met *meerlettergr.* adverbialen aanloop.

a. pronominaal subject is ook hier regel (in 43 van 56 gev.).

b. in de groote groep met nominalen aanloop en *pronom.* subject bevat de zin in 34 van 43 gevallen nog eén zinsdeel (dus in 79 %).

c. hier blijkt nog sterker de neiging om *nominaal* subject van geén ander zinsdeel te vergezellen, dan bij de zinnen met meerlett. adv. aanloop (in 11 van de 13 gev.).

De voorkeur van den dichter gaat dus uit naar de volgende zinstypen:

1. Doe swoer /**die coninc**/ **enen eet**/
2. *a* /**Met groter pinen**/ clam hi/ **boven**/
   b /**Sere**/ besach hi/ **die tornele**/

Wanneer we overwegen, dat het pronom. subject, gelijk ook blijkt uit de neiging om het vooral na een omvangrijken aanloopvorm te gebruiken, tot het nominale subject staat in de verhouding van een enclitisch woord tot een onafhankelijk zinsdeel, dan blijkt uit deze voorbeelden, dat de zinnen die de dichter met groote voorkeur vormt, behalve het verbum bevatten:

een *lichten* aanloop en twée zinsdeelen,
een *zwaren* aanloop en eén zinsdeel.

Dit streven naar twee belangrijke zinsdeelen behalve het verbum finitum is ook merkbaar in de kleinere groepen van zinnen, wier syntactische vorm niet aan des dichters voorkeur voldoet:

1. Doe tart hi/ **vort**/ **in die capel**/
2. /**In sticken**/ liggen/ **hare scilde**/
   /**Daer voren**/ stont/ **een dorper groet**/

B. De rhythmische vorm.

Het onderzoek naar de verhouding in zwaarte der heffingen van de verzen in den Ferguut, die een zin met aanloop *zonder* inversie bevatten, had tot uitkomst, dat er vielen te onder-

scheiden verzen met eén, twee of drie zware heffingen [1]). Vooral het getal der verzen met eén zware heffing was zeer groot (het type: ––́––̀). Tot een geheel andere uitkomst ben ik gekomen door het onderzoek naar de rhythmische vormen der verzen, die een zin mét inversie bevatten. Hier blijkt het type met eén zware heffing slechts bij uitzondering voor te komen. Daarentegen zijn zeer talrijk de verzen met twee en die met drie overheerschende heffingen. Vooral die met twee [2]). Wanneer naast die twee zware heffingen nog twee lichte onderscheiden kunnen worden, is het niet moeielijk in die rhythmen de verschillende typen te herkennen van de dipodische versmaat, gelijk zij door Sievers e. a. zijn vastgesteld op grond van de versvormen der oud-germaansche poëzie.

We zullen dan ook in het hier volgende overzicht naar de onderlinge verhouding der heffingen onderscheiden:

1°. verzen met vier heffingen in dipodische schikking:

type A: –́–̀–́–̀
Die táflen dèdemen óp tervaèrt

type B: –̀–́–̀–́
Mètten cóninc bènic bekónt

type C: –̀–́–́–̀
Doe lièp die garsóen wóch te hànt

type E:
Tónrechte hèbdi dìt mesfál.

2°. verzen met vier heffingen, waaronder twee zware, maar zonder dipodische schikking:

type D: –́–́–̀–̀
Tswért drouch hi báer die rìdder vrì

type F: –̀–̀–́–́
Dies hèbben sìne vríende scánde

3°. verzen met vier heffingen, waaronder eén zware: van de vier mogelijkheden komt alleen voor: –̀–́–̀–̀
Sìre dóchter rièp hi saèn

1) Vg. Tijdschr. XXXIV blz. 57. 2) Vg. blz. 186.

4°. verzen met vier heffingen, waaronder drie zware:
1. het type ˌ ˊ ˊ ˊ
Dus wàrense álle drié int pléin
2. het type ˊ ˌ ˊ ˊ
Mettésen dèdemen úp die dwále
3. het type ˊ ˊ ˌ ˊ
Óec so líchten hèm die stérren
4. het type ˊ ˊ ˊ ˌ
In háre was álle hóvesscheìt

5°. de vier heffingen zijn nagenoeg even zwaar: ˊ ˊ ˊ ˊ
Viér slouch hi dóot te víere slágen

6°. verzen met meer of minder dan vier heffingen. Het blijkt, dat men in vele gevallen drie, en nu en dan vijf heffingen kan onderscheiden. In dergelijke verzen is natuurlijk van dipodische schikking geen sprake.

De zeer talrijke verzen sub 4°. en 5°. vatten we samen onder den naam „monopodische verzen".

I. Zinnen met nominalen aanloop:

1°. pronominaal subject:

Verzen van het type A: ˊ ˌ ˊ ˌ

238—9	Àl den nàcht bléven si daèr
458	Die wápine wàrp hire úp gereèt
735	Van váke hèldi thóeft mettièn
854	Die táflen dèdemen óp ter vaèrt
979	An der jóncfroùwe nam hi órlòf
	An der jóncfrouwe nàm hi órlòf

Verzen van het type B: ˌ ˊ ˌ ˊ

500—1	Òm haren sóne hàdsi róuwe
997	Voèr den cóninc stònt hi vervért
1215—7	Ferguùt waest léet in sijn gedóchte
1877	Vàn haren slágen wàren si milde
1934	Mètten cóninc bènic beként

Verzen van het type E: ⊥⊥⊥⊥

232—3 Dree sonen hàddi hì sinen wive
251 Den nacht rùsten si mèt gemáke
439 De wapine bràchte hì algáder
463 Den helm so lètste hì wel schiere
477 Ene scórgie nàm hi ìn sine hánt
¹) 506—7 Den castéel rùemdi ènde dat hóf
514 Den wéch verloès hi bùten wóude
568 Den ándren tweèn waest ònbequáme
598 Om úwen wìlle quàmic uút
599—600 Váder ende mòeder maèctic érre
665 Van spráken gelìjcti ènen putíer
800—11 Ten étene sàten sì soe véle
831 Op éne vòrwerde quàmic háre
914 Dróeve wàs hijs ìn sijn gedóchte
1305—8 'Arger bènic dàn een dief
1441 'Al met ghemàke gìnc si vórt
1600 Met gróter pìnen clàm hi bóven
1613—4 Een léttelkìjn so sàt hi néder
1746 Gróet so hòrdi dàt gelúut
²) 1800—2 Scílt ende hàlsberch stàc hi hem dóre
1974 Enen válke hàddi òp sine hánt

Naar aanleiding van deze E-verzen merken we op, dat in vele gevallen de tweede heffing van het vers minder licht is dan de derde; zoowel in verzen met een aanloop die uit twee sterke woorden bestaat (vs. 568, 598, 599—600, 748, 831, 1441, 1600, 1800—2 ²)) als in verzen, waar het verbum finitum een denominativum is (vs. 251, 506—7, 665) of van romaanschen oorsprong (vs. 463). In géen dezer gevallen is echter de tweede heffing zoo zwaar als de eerste en deze bemerkelijke „abstufung" van de eerste naar de tweede bepaalt, als de stijging van de derde naar de vierde heffing, het rhythmische type E. Het is trouwens bekend, dat het oudgermaansche

¹) Voor diphth. uitspr. van „-teel" vg. blz. 191—2.

²) In dit vers is nog de meeste aanleiding tot gelijke heffing der twee gecoördineerde substantiva van den aanloop (vg. blz. 149, 50 waar bij een dergelijken een type D ontstaat door zwakke heffing van het rijmende adverbium).

E-type meestal den vorm ⊥⊥–⊥ vertoonde, zoodat het heel natuurlijk is, wanneer het mnl. E-vers klinkt volgens een schema ⊥⊥⊥⊥

Het is opmerkelijk dat men niet van twee zware woorden in de *tweede* vershelft het eene boven het andere rhythmisch kan verheffen. Vergelijken we twee zinnen met denzelfden syntactischen inhoud als:

1609 Met gróter pìnen clàm hi bóven
[1]) 1601 Hì clam óp met gróter píne

dan blijkt, dat de zin met zwaren aanloop dipodisch van rhythme, daarentegen de zin zonder aanloop met de twee zware woorden in de tweede vershelft zonder twijfel monopodisch is (⊥⊥⊥⊥).

Het gebruik van zwaren aanloop werkt dus, in dit geval, het ontstaan van dipodische maat in de hand.

Ook een monopodisch type (⊥⊥⊥⊥) ontstaat in de drie zinnen [2]), waar het achterstuk zwaarder is dan de zware aanloop:

305 Ter pínen wàs hi wél gewóne
476 Den stégereep wìstijs cléinen dánk
1976 In die zále hòrdi gróet gelúut

Er blijven nog eenige bijzondere verzen ter bespreking over:

1. twee verzen van het type ⊥⊥⊥⊥

366 Tèn castéle lièp hi mettièn
954—7 Sìre dóchter rièp hi saèn

2. drie verzen van het type E, bij welke even goed drie als vier [3]) heffingen mogelijk zijn:

154—6 Een léttelkijn reèt hi bet vórt
Een léttelkijn reèt hi bet vórt

1) Vg. ook 1462 Si wrànc haer hánde met gróten róuwe
2) Vg. ook vs. 1431, 1493 blz. 131.
3) In dit geval diphth. uitspraak van *-kijn* in 154 en van *drie* in 1709. Vg blz. 191—2.

579—81 Sine dáchvarde hìlt hi wále
[1]) Sine dáchvàrde hìlt hi wále

1709 Driéwaerf so bliès hi den hóren
[2]) Drïéwaèrf so bliès hi den hóren

3. een vers van het type A, waar de eerste bijheffing niet vaststaat:

[3]) 839 Mine hérbèrge ontséggic u nièt
Mine hérberge ontséggic u nièt

4. een vers met drie heffingen:

1587 Te wóudewaert réet hi mettièn

5. misschien vijf heffingen:

[4]) 225 Mèt sire sléppen drógedi sìnen hónt

2⁰. nominaal subject:

Verzen van het type A:

673 Hérde gràm / was die jóngelìnc
745 Al láchende spràc die jóncfròuwe
1310—2 Niet lief en hàdde u / die cónìnc
1611 Sére moède / was die jónchère

Door de pauze in het midden wordt de omvangrijke daling na de tweede heffing gedeeltelijk tot voorslag van de derde heffing (vg. blz. 131).

Verzen van het type B:

1589 Hièr in die wérelt en ès so scóne
1884 Òp sine hérte wiès een steén

Verzen van het type C:

[5]) 1745 Ònder dien bóem hílt Ferguùt

---

1) Ook een B-type is mogelijk, wanneer de voorslag een heffing draagt:
Sìne dáchvarde hìlt hi wále.

2) Zie noot 8 blz. 125.

3) In het eerste geval ontbreekt de daling tenzij we svarabhakti aannemen vg. blz. 192. 4) Vg. vs. 1465 blz. 127.

5) Over de diphth. uitspraak van *boem* vg. blz. 191—2.

Verzen van het type E:

871	Sijn órs gàf mi Sòmilét
1878	In stícken lìggen hàre scílde

Verder twee verzen van het type D:

664	'Al te naghíngel ès u scòp
911—3	Hárde sérich wàs Ferguùt

en twee monopodische verzen:

[1]) 1465	Òp sine hérte tíntelde hare hánt
1495	Al láchendè so sprác Ferguút

Slotsom der rhythmische verschijnselen:

I. de zinnen met pronominaal subject:

A: de rhythmische typen:

Er zijn 32 verzen met vier heffingen en dipodisch rhythme: 5 A, 5 B, 22 E.

Verder: twee verzen van het type ⊥̀ ⊥́ ⊥̀ ⊥̀
drie verzen van het type ⊥́ ⊥̀ ⊥́ ⊥́
een vers met *drie* heffingen
vijf onzekere gevallen.

B: de verhouding van syntaxis en rhythme:

a. aanloop en achterstuk bestaan ieder uit eén zinsdeel en dragen ieder eén zware heffing:

[2]) vs. 979, 500, 997, 1877, 1934, 251, 293, 439, 463, 477, 506, 514, 568, 598, 599, 665, 809, 831, 1365, 1441, 1609, 1613, 1746, 1974 = 24 gevallen.

b. het achterstuk bestaat uit twee zinsdeelen; desondanks dragen aanloop en achterstuk ieder eén zware heffing:

vs. 458, 735, 854, 748, 914, 1800 = 6 gevallen.

---

1) Dit vers heeft denzelfden syntactischen inhoud als vs. 225. Toch heeft men geen neiging een vijfde heffing op „hare" aan te nemen. Vg. blz. 126 en blz. 190.

2) Bij de bespreking der rhythmische verschijnselen noem ik alleen het versgetal, niet het zinsverband; ook schik ik de gevallen in de volgorde, waarin ze in het voorafgaande overzicht zijn aangehaald. Dit vergemakkelijkt het naslaan.

c. aanloop en verbum dragen ieder een zware heffing: vs. 238.
het achterstuk draagt twee zware heffingen: 1215.

II. de zinnen met nominaal subject:

A. de rhythmische typen:

Er zijn 9 dipodische verzen: 4 A, 2 B, 1 C, 2 E.
Verder twee D-typen en twee monopodische verzen van 4 heffingen ($\grave{-}\acute{-}\acute{-}\acute{-}$ en $\acute{-}\grave{-}\acute{-}\acute{-}$).

B. Syntaxis en rhythme:

In 8 van de 9 gevallen van dipodische maat dragen aanloop en subject ieder eén zware heffing.

III. Vatten we alle zinnen samen, dan blijkt bij nominalen aanloop een groote voorkeur voor dipodisch versrhythme: in 41 van 56 verzen.

In 38 van deze 41 dipodische verzen dragen aanloop en achterstuk of aanloop en nominaal subject ieder éen zware heffing. Zeer opvallend is daarbij in 32 van de 38 gevallen de volslagen overeenstemming in syntactische en rhythmische geleding.

In de bedoelde 38 verzen is het verbum zwak van heffing. Hierop berust de tweeledigheid der verzen en zinnen.

We wijzen er ten slotte nog eens op, dat de constructie der zinnen er op gericht is, in de tweede vershelft slechts eén zwaar woord te plaatsen. Dit gaat met de minste bezwaren gepaard, wanneer het achterstuk uit eén *zinsdeel* bestaat. Zeer talrijk zijn dan ook in den Ferguut [1]) de zinnen die bestaan uit:

Adv. bep. met subst. Verbum Pron. S. **Object of P.N.**
Object of P.N. Verbum Pron. S. **Adv. bep. m. subst.**

In beide gevallen bevat de tweede helft van den zin maar

1) Vg. blz. 144.

eén substantief, vergezeld van lidwoord, voorzetsel of voornaamwoord. Zeer gering is daarentegen het getal der zinnen met een zinsdeel van twée zware woorden in de tweede helft [1]).

Bestaat het achterstuk uit twee *zinsdeelen* dan blijkt veelal uit enclise van eén ervan de neiging tot dipodische geleding.

II. Zinnen met adverbialen aanloop.

A. eenlettergrepige aanloop.

1°. met nominaal subject.

Verzen van het type B:

58—9	Nòit was cóninc sìjn genóet
63—4	Hem vòlchden álle diè baróene
90	Doe hàdden die jágers hàer dedúut
114—8	Doe swoèr die cóninc ènen éet
271—5	Daer woènde een dórpere vàn Pelánde
853	Dus spràc die knápe te sìnen wáert
872	En ès geen béter tòte Markét
905	Dus ès die séde ìn dit lánt
1164	Hen wàs so scóne ònder den tróne
[2]) 1417	Mi wàre léet sìne mesquáme
1419	Dus leìt die jóncfroùwe in pinen
1538	Doe bròchse vóer hem eèn garsóen
1557—8	Doe scièt Fergúut van sìnen wért
1590—2	Daer wàren die rídders àne gewóne
1809	Doe spràc die rídder tè Fergúte
1870	Hen wàren noit rídders haèr genóet

Verzen van het type C:

149	Des wàs die cóninc érre dàn
417	Hier blìven twée sine bróederkìne

Verzen van het type E:

1229	Wél bequàm hare sijn geláet

Monopodische verzen van vier heffingen:

1) Vg. blz. 148—4.

2) Voor diphth. uitspraak van *leet* vg. blz. 191—2.

119—121 Doe wàren die ridders álle blide
132 Hem vòlchde ménech ridder stoút
[1]) 728—9 Doe viël een hérde groet régen
869—70 Mi wápendè die dórpre man
877—81 Hèn es ridder in sconinx sale
1258—60 Nu péinsde die wáert omme sinen gast
1459—61 Hèn es dórper negéen so fine
1582 Dies drèefde Ferguut in sinen moet
[1]) 1632—4 En ès so stòut ridder int lant
1871 Het schènen béide twée liebarde

2°. met pronominaal subject.

Verzen van het type A:

483 Doe vràgedi òmme sijn gávelòt
[1]) 1547 Doe rúemdì die jègenòde

Verzen van het type B:

1698—1701 Doe tàrt hi vórt in diè capél

Verzen van het type E:

1754 Wél geleèc hi Baèrlebáne [2])

Monopodische verzen van vier heffingen:

93—5 Doe sprànc hi in een wáter diep
206 Doe quàm hi bóven eér iet lánc
261—2 Doe wèrpmen ómme die sómers sciere
409—12 Oec sécgic ú van ùwen sóne
[3]) 770—1 Doe verságen sì die hóvede béide
[3]) 857—8 Doe bróchte men hèm den góeden wíjn

B. Meerlettergrepige aanloop:

1°. pronominaal subject:

Verzen van het type A:

577—8 Hérde sère / reet hi émmer toè
1012—3 Van ú en scèdic / némmer mère

---

1) Voor dipth. uitspraak van „groet", „stout" en „ruem" vg. blz. 191—2.
2) Bij ander accent van den eigennaam: ⊥ ⊥ ⊥ ⊥
3) Bij zwakke heffing van het werkwoord is het type F mogelijk (⊥ ⊥ ⊥ ⊥).

1031 'Also dède hi / mijn her Pértsevàle
1040 Gérne nàmic / sine wándelìnge
1610 Dícke vièl hi / over die éllenbògen

Zeer duidelijk is in deze verzen van het type A de pauze in het midden; de omvangrijke daling na de tweede heffing wordt daardoor gedeeltelijk tot een voorslag van de derde heffing.

Verzen van het type E:

308 Sére besàch hi diè tornéle
859 Dáerna so bròchtemen hèm dat crúut
952 Wél saèn waert hì in slápe
1048 Ghérne wàric ìn die wostíne
1404 Gisteren so sàt hi bi mì alléne
1616—21 'Algader hoùt hijt òver fálgie
1864—5 Dápperlìke tràc hi tswért

Monopodische verzen:

1297—9 Dáerna téldi hèm te wáren
[1]) 1431 Bedí hadsìjs te méerren pánt
1493 Om ú ben ìc in gróter nóet

2°. Nominaal subject:

Een dipodisch vers van het type A:

1536 Hástelìke wart óp Ferguùt

Verder monopodische verzen:

490 Dóene wàs daer engéne béide
571 Daér en wás gheen áchtersièn
[2]) 723—7 Daér en sprac niémen jègen hém
Nó en séide comt hérbergèn
782 Héme en lètte géene sáke
1152 Sére vernóide hèm die tíjt
1163 Mét hem gìnc ene jóncfrouwe scóne
1174 In háre was álle hóvesscheìt
[3]) 1580 Dáer en màch geen pért óp
1628 Daer vóren stònt een dórper gróet

---

1) Vg. vs. 305, 476, 1976, blz. 125. 2) In vs. 723 verander ik *hen* in *hem*.
3) Over de daling na de derde heffing bij svarabhakti vg. blz. 192.

Verzen van het type E: _́_̀_̀_́

293—5	Drie sónen hàddi bì sinen wíve
251	Dien nácht rùsten si mèt gemáke
439	Die wápine bràchte hì algáder
463	Den hélm so lètste hì wel schiere
477	Ene scórgie nàm hi ìn sine hánt
[1] 506—7	Den castéel rùemdi ènde dat hóf
514	Den wéch verloès hi bùten wóude
568	Den ándren tweèn waest ònbequáme
598	Om úwen wìlle quàmic uút
599—600	Váder ende mòeder maèctic érre
665	Van spráken gelìjcti ènen putíer
809—11	Ten étene sàten sì soe véle
831	Op éne vòrwerde quàmic háre
914	Dróeve wàs hijs ìn sijn gedóchte
1365—8	'Arger bènic dàn een díef
1441	'Al met ghemàke gìnc si vórt
1609	Met gróter pìnen clàm hi bóven
1613—4	Een léttelkìjn so sàt hi néder
1746	Gróet so hòrdi dàt gelúut
[2] 1800—2	Scílt ende hàlsberch stàc hi hem dóre
1974	Enen válke hàddi òp sine hánt

Naar aanleiding van deze E-verzen merken we op, dat in vele gevallen de tweede heffing van het vers minder licht is dan de derde; zoowel in verzen met een aanloop die uit twee zware woorden bestaat (vs. 568, 598, 599—600, 748, 831, 1441, 1609, 1800—2 [2])) als in verzen, waar het verbum finitum een denominativum is (vs. 251, 506—7, 665) of van romaanschen oorsprong (vs. 463). In géen dezer gevallen is echter de tweede heffing zoo zwaar als de eerste en deze betrekkelijke „abstufung" van de eerste naar de tweede bepaalt, mèt de stijging van de derde naar de vierde heffing, het rhythmische type E. Het is trouwens bekend, dat het oudgermaansche

1) Voor diphth. uitspr. van „-teel" vg. blz. 191—2.

2) In dit vers is nog de meeste aanleiding tot gelijke heffing der twee gecoördineerde substantiva van den aanloop (vg. blz. 149, 50 waar bij een dergelijken aanl. een type D ontstaat door zwakke heffing van het rijmende adverbium).

E-type meestal den vorm ⊥⊥–⊥ vertoonde, zoodat het heel natuurlijk is, wanneer het mnl. E-vers klinkt volgens een schema ⊥̸ ⊥̸̸ ⊥̖ ⊥̸

Het is opmerkelijk dat men niet van twee zware woorden in de *tweede* vershelft het eene boven het andere rhythmisch kan verheffen. Vergelijken we twee zinnen met denzelfden syntactischen inhoud als:

1609	Met gróter pìnen clàm hi bóven
[1]) 1601	Hì clam óp met gróter pine

dan blijkt, dat de zin met zwaren aanloop dipodisch van rhythme, daarentegen de zin zonder aanloop met de twee zware woorden in de tweede vershelft zonder twijfel monopodisch is (⊥̖ ⊥̸ ⊥̸ ⊥̸).

Het gebruik van zwaren aanloop werkt dus, in dit geval, het ontstaan van dipodische maat in de hand.

Ook een monopodisch type (⊥̸ ⊥̖ ⊥̸ ⊥̸) ontstaat in de drie zinnen [2]), waar het achterstuk zwaarder is dan de zware aanloop:

305	Ter pínen wàs hi wél gewóne
476	Den stégercep wìstijs cléinen dánk
1976	In die zále hòrdi gróet gelúut

Er blijven nog eenige bijzondere verzen ter bespreking over:

1. twee verzen van het type ⊥⊥⊥⊥

366	Tèn castéle lièp hi mettièn
954—7	Sìre dóchter rièp hi saèn

2. drie verzen van het type E, bij welke even goed drie als vier [3]) heffingen mogelijk zijn:

154—6	Een léttelkìjn reèt hi bet vórt
	Een léttelkijn reèt hi bet vórt

1) Vg. ook 1462 Si wrànc haer hánde met gróten róuwe
2) Vg. ook vs 1431, 1493 blz. 131.
3) In dit geval diphth. uitspraak van *-kijn* in 154 en van *drie* in 1709. Vg blz. 191—2.

579—81 Sine dáchvarde hìlt hi wále
[1]) Sine dáchvàrde hìlt hi wále

1709 Driéwaerf so bliès hi den hóren
[2]) Driëwaèrf so bliès hi den hóren

3. een vers van het type A, waar de eerste bijheffing niet vaststaat:

[3]) 839 Mine hérbèrge ontséggic u nièt
Mine hérberge ontséggic u nièt

4. een vers met drie heffingen:

1587 Te wóudewaert réet hi mettièn

5. misschien vijf heffingen:

[4]) 225 Mèt sire sléppen drógedi sìnen hónt

2⁰. nominaal subject:

Verzen van het type A:

673 Hérde gràm / was die jóngelìnc
745 Al láchende sprác die jóncfròuwe
1310—2 Niet líef en hàdde u / die cónìnc
1611 Sére moède / was die jónchère

Door de pauze in het midden wordt de omvangrijke daling na de tweede heffing gedeeltelijk tot voorslag van de derde heffing (vg. blz. 131).

Verzen van het type B:

1589 Hièr in die wérelt en ès so scóne
1884 Òp sine hérte wiès een steén

Verzen van het type C:

[5]) 1745 Ònder dien bóem hílt Ferguùt

1) Ook een B-type is mogelijk, wanneer de voorslag een heffing draagt:
Sìne dáchvarde hìlt hi wále.

2) Zie noot 3 blz. 125.

3) In het eerste geval ontbreekt de daling tenzij we svarabhakti aannemen vg. blz. 192.

4) Vg. vs. 1465 blz. 127.

5) Over de diphth. uitspraak van *boem* vg. blz. 191—2.

Verzen van het type E:

871 Sijn órs gàf mi Sòmilét
1878 In sticken lìggen hàre scílde

Verder twee verzen van het type D:

664 'Al te naghíngel ès u scòp
911—3 Hárde sérich wàs Ferguùt

en twee monopodische verzen:

[1]) 1465 Òp sine hérte tíntelde hare hánt
1495 Al láchendè so sprác Ferguút

Slotsom der rhythmische verschijnselen:

I. de zinnen met pronominaal subject:

A: de rhythmische typen:

Er zijn 32 verzen met vier heffingen en dipodisch rhythme: 5 A, 5 B, 22 E.

Verder: twee verzen van het type _̀ _́ _̀ _̀
drie verzen van het type _́ _̀ _́ _́
een vers met *drie* heffingen
vijf onzekere gevallen.

B: de verhouding van syntaxis en rhythme:

a. aanloop en achterstuk bestaan ieder uit eén zinsdeel en dragen ieder eén zware heffing:

[2]) vs. 979, 500, 997, 1877, 1934, 251, 293, 439, 463, 477, 506, 514, 568, 598, 599, 665, 809, 831, 1365, 1441, 1609, 1613, 1746, 1974 = 24 gevallen.

b. het achterstuk bestaat uit twee zinsdeelen; desondanks dragen aanloop en achterstuk ieder eén zware heffing:

vs. 458, 735, 854, 748, 914, 1800 = 6 gevallen.

---

1) Dit vers heeft denzelfden syntactischen inhoud als vs. 225. Toch heeft men geen neiging een vijfde heffing op „hare" aan te nemen. Vg. blz. 126 en blz. 190.

2) Bij de bespreking der rhythmische verschijnselen noem ik alleen het versgetal, niet het zinsverband; ook schik ik de gevallen in de volgorde, waarin ze in het voorafgaande overzicht zijn aangehaald. Dit vergemakkelijkt het naslaan.

c. aanloop en verbum dragen ieder een zware heffing: vs. 238.
het achterstuk draagt twee zware heffingen: 1215.

II. de zinnen met nominaal subject:

A. de rhythmische typen:

Er zijn 9 dipodische verzen: 4 A, 2 B, 1 C, 2 E.
Verder twee D-typen en twee monopodische verzen van 4 heffingen ($\grave{-}\acute{-}\acute{-}\acute{-}$ en $\acute{-}\grave{-}\acute{-}\acute{-}$).

B. Syntaxis en rhythme:

In 8 van de 9 gevallen van dipodische maat dragen aanloop en subject ieder eén zware heffing.

III. Vatten we alle zinnen samen, dan blijkt bij nominalen aanloop een groote voorkeur voor dipodisch versrhythme: in 41 van 56 verzen.

In 38 van deze 41 dipodische verzen dragen aanloop en achterstuk of aanloop en nominaal subject ieder éen zware heffing. Zeer opvallend is daarbij in 32 van de 38 gevallen de volslagen overeenstemming in syntactische en rhythmische geleding.

In de bedoelde 38 verzen is het verbum zwak van heffing. Hierop berust de tweeledigheid der verzen en zinnen.

We wijzen er ten slotte nog eens op, dat de constructie der zinnen er op gericht is, in de tweede vershelft slechts eén zwaar woord te plaatsen. Dit gaat met de minste bezwaren gepaard, wanneer het achterstuk uit eén *zinsdeel* bestaat. Zeer talrijk zijn dan ook in den Ferguut[1]) de zinnen die bestaan uit:

Adv. bep. met subst. Verbum Pron. S. **Object of P.N.**
Object of P.N. Verbum Pron. S. **Adv. bep. m. subst.**

In beide gevallen bevat de tweede helft van den zin maar

1) Vg. blz. 144.

eén substantief, vergezeld van lidwoord, voorzetsel of voornaamwoord. Zeer gering is daarentegen het getal der zinnen met een zinsdeel van twée zware woorden in de tweede helft [1]).

Bestaat het achterstuk uit twee *zinsdeelen* dan blijkt veelal uit enclise van eén ervan de neiging tot dipodische geleding.

II. Zinnen met adverbialen aanloop.

A. eenlettergrepige aanloop.

1°. met nominaal subject.

Verzen van het type B:

58—9	Nòit was cóninc sìjn genóet
63—4	Hem vòlchden álle diè baróene
90	Doe hàdden die jágers hàer dedúut
114—8	Doe swoèr die cóninc ènen éet
271—5	Daer woènde een dórpere vàn Pelánde
853	Dus spràc die knápe te sìnen wáert
872	En ès geen béter tòte Markét
905	Dus ès die séde ìn dit lánt
1164	Hen wàs so scóne ònder den tróne
[2]) 1417	Mi wàre léet sìne mesquáme
1419	Dus leìt die jóncfroùwe in pínen
1538	Doe bròchse vóer hem eèn garsóen
1557—8	Doe sciètFergúut van sìnen wért
1590—2	Daer wàren die rídders àne gewóne
1809	Doe spràc die rídder tè Fergúte
1870	Hen wàren noit rídders haèr genóet

Verzen van het type C:

149	Des wàs die cóninc érre dàn
417	Hier blìven twée sine bróederkìne

Verzen van het type E:

1229	Wél bequàm hare sijn geláet

Monopodische verzen van vier heffingen:

1) Vg. blz. 143—4.
2) Voor diphth. uitspraak van *leet* vg. blz. 191—2.

119—121 Doe wàren die ridders álle blíde
132 Hem vòlchde ménech ridder stoút
[1] 728—9 Doe vièl een hérde gróet régen
869—70 Mi wápendè die dórpre mán
877—81 Hèn es ridder in scóninx sále
1258—60 Nu péinsde die wáert omme sìnen gást
1459—61 Hèn es dórper negéen so fíne
1582 Dies dróefde Fergúut in sìnen móet
[1] 1632—4 En ès so stóut ridder int lánt
1871 Het schènen béide twée liebárde

2°. met pronominaal subject.

Verzen van het type A:

483 Doe vrágedi òmme sijn gávelòt
[1] 1547 Doe rúemdì die jégenòde

Verzen van het type B:

1698—1701 Doe tàrt hi vórt in diè capél

Verzen van het type E:

1754 Wél geleèc hi Baèrlebáne [2]

Monopodische verzen van vier heffingeu:

93—5 Doe spránc hi ìn een wáter díep
206 Doe quàm hi bóven eér iet lánc
261—2 Doe wèrpmen ómme die sómers sciere
409—12 Oec sécgic ú van ùwen sóne
[3] 770—1 Doe verságen sì die hóvede béide
[3] 857—8 Doe bróchte men hèm den góeden wíjn

B. Meerlettergrepige aanloop:

1°. pronominaal subject:

Verzen van het type A:

577—8 Hérde sère / reet hi émmer toè
1012—3 Van ú en scèdic / némmer mère

1) Voor dipth. uitspraak van „groet", „stout" en „ruem" vg. blz. 191—2.
2) Bij ander accent van den eigennaam: ⊥̀ ⊥̀ ⊥́ ⊥́
3) Bij zwakke heffing van het werkwoord is het type F mogelijk (⊥̀ ⊥̀ ⊥́ ⊥́).

1031 'Also dède hi / mijn her Pértsevàle
1040 Gérne nàmic / sine wándelìnge
1610 Dícke vièl hi / over die éllenbògen

Zeer duidelijk is in deze verzen van het type A de pauze in het midden; de omvangrijke daling na de tweede heffing wordt daardoor gedeeltelijk tot een voorslag van de derde heffing.

Verzen van het type E:

308 Sére besàch hi diè tornéle
859 Dáerna so bròchtemen hèm dat crúut
952 Wél saèn waert hì in slápe
1048 Ghérne wàric ìn die wostíne
1404 Gísteren so sàt hi bi mì alléne
1616—21 'Algader hoùt hijt òver fálgie
1864—5 Dápperlìke tràc hi tswért

Monopodische verzen:

1297—9 Dáerna téldi hèm te wáren
[1]) 1431 Bedí hadsìjs te méerren pánt
1493 Om ú ben ìc in gróter nóet

2⁰. Nominaal subject:

Een dipodisch vers van het type A:

1536 Hástelìke wart óp Ferguùt

Verder monopodische verzen:

490 Dóene wàs daer engéne béide
571 Daér en wás gheen áchtersièn
[2]) 723—7 Daér en sprac niémen jègen hém
Nó en séide comt hérbergèn
782 Héme en lètte géene sáke
1152 Sére vernóide hèm die tíjt
1163 Mét hem gìnc ene jóncfrouwe scóne
1174 In háre was álle hóvesscheìt
[3]) 1580 Dáer en màch geen pért óp
1628 Daer vóren stònt een dórper gróet

1) Vg. vs. 305, 476, 1976, blz. 125. 2) In vs. 723 verander ik *hen* in *hem*.
3) Over de daling na de derde heffing bij svarabhakti vg. blz. 192.

Met drie of met vier heffingen:

266 Daèr en was némmer geen béide
[1]) Daèr en was némmer geén béide

C. Aanloop en verbum vormen samen één lettergr.:

1325—6 Hens ríddor in die wérelt gheén

Met drie heffingen:

1573—5 Ens díer ter wérelt so licht

Slotsom:

I. de rhythmische vormen:

1°. zinnen met eenlett. aanloop:

a. nominaal subject.
In deze groep van zinnen, wier vorm aan een syntactische voorkeur voldoet, onderscheiden we:
19 dipodische verzen: B 16, C 2, E 1.
10 monopodische: _̀_́_́_́ 7; _́_̀_́_́ 1; _́_́_́_̀ 2;

b. pronominaal subject:
4 dipodische verzen: A 2, B 1, E 1.
6 monopodische: _̀_́_́_́ 2; _́_̀_́_́ 3; _́_́_̀_́ 1.

2°. zinnen met meerlett. aanloop:

a. pronom. subject:
In deze groep van zinnen, wier vorm aan een syntactische voorkeur voldoet, onderscheiden we:
12 dipodische verzen: A 5, E 7.
3 monopodische: _́_̀_́_́ 2; _́_́_̀_́ 1.

b. nominaal subject:
1 dipodisch vers, type A.
9 monopodische verzen: _́_̀_́_́ 5; _́_́_̀_́ 2; _́_́_́_̀ 2.
1 vers met drie heffingen.

---

1) Over de diphth. uitspr. van *geen* vg. blz. 191—2.

3°. Zinnen ingeleid door „hens"
eén monopodisch type ⏊⏊⏊⏊
eén vers met drie heffingen.

Naar dipodisch rhythme streeft dus de dichter blijkbaar alleen in die zinnen wier syntactische geleding aan zijn voorkeur voldoet: in de zinnen met lichten aanloop en nominaal subject en in die met zwaren aanloop en pronom. subject (in deze groepen zijn 31 van de 44 verzen dipodisch; in de andere groepen slechts 5 van de 23). Verder valt op, dat bij meerlettergrepigen aanloop alle dipodische verzen het type A of E vertoonen, bij eenlettergr. aanloop daarentegen komt in 19 van de 23 gevallen B of C voor.

II. de verhouding van syntaxis en rhythme:

We bespreken eerst de twee groepen van zinnen, die aan een synt. voorkeur voldoen.

1°. zinnen met eenlett. aanloop en nom. subj.:

a. het subject en het achterstuk bestaan ieder uit eén zinsdeel en dragen beide een zware heffing:
58, 90, 114, 853, 872, 905, 1164, 1417, 1419, 1538, 1557, 1590, 1809 = 13 gevallen (B verzen).

b. het subject en eén van twee andere zinsdeelen dragen beide een zware heffing: 1870 (B vers) 149 (C vers).

c. het subject staat alleén en draagt beide zware heffingen: 63, 271, (B verzen) 417 (C vers).

d. aanloop en subject dragen beide een zware heffing: 1229 (E vers).

e. geén dipodisch rhythme hoewel het achterstuk uit één zinsdeel bestaat: 119, 877, 1258, 1459, 1582, 1632, 1871.

Er is dus in 13 gevallen overeenstemming van syntactische en rhythmische geleding. In al deze verzen is het verbum zwak van toon (dikwijls is het een koppelwerkwoord). Tevens bestaat het achterstuk van den zin uit slechts eén zwaar woord ver-

gezeld van lidwoord, voornaamwoord of voorzetsel. Aan deze voorwaarden is blijkbaar niet gemakkelijk te voldoen, gelijk door de gevallen sub. 1°. wordt bewezen. Nu en dan is het werkwoord zwaar van heffing (1582 en 1258). In andere gevallen is het bezwaar tegen dipodisch rhythme ook hier gelegen in het te groot getal zware woorden in de tweede vershelft (119, 877, 1459, 1632, 1871) waardoor het type ⏗́⏗́⏗́⏗́ ontstaat in plaats van B of C [1]).

Dat de dichter van den Ferguut nog de helft der zinnen van dezen ongunstigen syntactischen vorm tot overeenstemming in syntactische en rhythmische geleding brengt, is wel een duidelijk bewijs van zijn sterke neiging voor de dipodische maat. Het zal bij vergelijking van den Ferguut met andere dichters dan ook blijken, dat zinnen als:

Dus spràc die knápe *te sinen wért*
Doe swoèr die cóninc *ènen eét*
Hen wàren noit rídders *haèr genóet*

die alle eindigen op een zinsdeel met slechts eén zwaar woord, een substantief zonder begeleidend attributief adjectief etc., een bijzonderheid zijn van den Ferguut.

2°. Zinnen met meerlett. aanloop en pronominaal subject.

De voorkeur voor dipodisch rhythme is in deze groep veel sterker dan in de vorige (in 12 van de 15 gevallen). Bovendien is er in 10 van deze 12 gevallen overeenstemming in de syntactische en rhythmische geleding: aanloop en achterstuk bestaan beide uit eén zinsdeel en dragen beide een zware heffing in vs. 577, 1012, 1031, 1040, 1610, 308, 952, 1048, 1404, 1864.

Slechts drie verzen hebben monopodisch rhythme; òf door te zware heffing van het werkwoord (1297) òf door een te groot getal zware woorden in de tweede vershelft (1431, 1493).

Het meerendeel der zinnen met meerlettergr. adverbialen aanloop heeft dus denzelfden vorm als die met nominalen aanloop.

1) Vg. blz. 187.

We komen nu tot de twee kleinere groepen van zinnen wier syntactische vorm niet voldoet aan de voorkeur van den dichter:

1°. Zinnen met eenlett. aanloop en pron. subj.:

Het werkwoord, geplaatst tusschen twee zwakke zinsdeelen (lichten aanloop en pron. subject) draagt een betrekkelijke zware heffing. Dat blijkt zoowel uit de beide eigenaardige A-verzen (483 en 1547) als uit het feit dat bij verzwaring van de tweede vershelft meestal niet (zooals bij lichten aanloop en *nom.* subject) het type –̀–́–́–́ ontstaat (vg. blz. 132.1°*a*) maar –́–̀–́–́: 93, 770, 857 of –́–́–̀–́: 409 (–̀–́–́–́ 206, 161).

Men vergelijke:

483 (A) Doe vrágedi òmme sijn gáveloèt
93 (M) Doe sprânc hi ìn een *wáter diep*

2°. Zinnen met meerlett. aanloop en nom. subject:

Ook hier hebben de verzen, bij verzwaring van de tweede helft (door attributieve adjectiva) meestal het type –́–̀–́–́: 490, 782, 1163, 1580, 1628.

Voorbeeld van –́–̀–́–́

1628 Daer vóren stònt een *dórper gróet*

Verder: –́–́–̀–́ 723, 1152; –́–́–́–̀ 571, 1174. Slechts eén vers, 1536, heeft dipodisch rhythme.

SAMENVATTING:

I. De 123 zinnen met aanloop, inversie en eenvoudig praedicaat zijn naar den vorm van den aanloop te onderscheiden in:

56 zinnen met zwaren nominalen aanloop.
26 zinnen met zwaren adverbialen aanloop.
41 zinnen met lichten adverbialen aanloop.

In 82 van de 123 zinnen komt dus zware aanloop voor. Onmiskenbaar is bovendien de neiging om in elken zin twee zware zinsdeelen te plaatsen. De zinnen met zwaren aanloop bestaan daardoor uit twee gelijke zinshelften.

II. De versbouw is bij voorkeur dipodisch:

bij zwaren nominalen aanloop 41 van 56.
bij zwaren adverbialen aanloop 13 van 26.
bij lichten adverbialen aanloop 23 van 41.

77 van de 123 verzen hebben dus een dipodisch rhythme. De neiging ervoor is het sterkst bij zwaren nominalen aanloop.

Ook komt bij zwaren aanloop meestal het type A of E voor (46 van 54 = 85 %) daarentegen bij lichten adverbialen meestal B of C (19 van 23 = 82 %).

Al naar gelang van den omvang van den aanloop verschilt dus zoowel de neiging voor dipodisch rhythme als de aard der dipodische typen.

Dit merkwaardige verband tusschen den syntactischen en rhythmischen vorm wordt op nog duidelijker wijze geopenbaard door het groote getal der zinnen, die in hun syntactische en rhythmische geleding volkomen overeenstemmen. Het is evenwel voor de vergelijking met andere dichters van belang op te merken, dat deze overeenstemming veel sterker is bij zinnen, wier syntactische vorm aan een bepaalde voorkeur van den dichter voldoet, dan in de kleinere groepen.

Tevens blijkt, dat in de zinnen met lichten aanloop, ook al is de syntactische geleding gunstig, de overeenstemming in veel minder gevallen wordt bereikt dan in zinnen met zwaren aanloop.

III. Het dipodische rhythme berust bij de zinnen met zwaren aanl. niet alleen op de syntactische tweeledigheid, maar ook op de omstandigheid, dat het verbum finitum meestal zwak van heffing is. Hiermede is niet gezegd, dat het verbum geen zware heffing kan dragen. Het betrekkelijke accent van het werkwoord hangt af van zijn omgeving.

De nominale en de meerlettergr. adverbiale aanloop heeft meestal een zware heffing. Twijfelen kan men bij *daerne*, *doene*.

De eenlettergr. adv. aanloop is òf voorslag òf zwak van heffing. Alleen „wel" draagt een zware heffing [1]). De geringe syn-

1) In beide gevallen (1229, 1754) wordt „*wel*" gevolgd door een toonloos voorvoegsel. Ook dient te worden opgemerkt, dat de tweelett. vorm „wale" in het Mnl. voorkomt.

tactische waarde van de meeste eenlettergrepige vormen (doe, dus, daer, nu, het) gaat dus samen met een zwak rhythmisch accent.

Over de monopodische verzen vg. blz. 125, 128, 132, 134.

MORIAEN.

In den Moriaen komen 91 zinnen in aanmerking, die naar den vorm van aanloop en subject als volgt kunnen worden ingedeeld:

Nominale aanloop:	Pron. S.	1	Nom. S.	1
Meerlett. adv.		14		14
Zware aanloop		15		15
Lichte aanloop		23		38
		38		53

Reeds uit dit staatje blijkt, hoezeer de zinsvormen van den Moriaen verschillen van die in den Ferguut:

1°. In den Moriaen hebben 30 van de 91 zinnen zwaren aanloop = 33 $^0/_0$.
(in den Ferguut 67 $^0/_0$).

2°. In den Moriaen zijn bij 30 gevallen van zwaren aanloop 2 nominaal = 7 $^0/_0$.
(in den Ferguut 68 $^0/_0$).

3°. De verhouding van aanloop en subject:

a. Moriaen: van 30 zinnen met zwaren aanloop hebben er 15 pronom. subject = 50 $^0/_0$.
(in den Ferguut 71 $^0/_0$).

b. Moriaen: van 61 zinnen met lichten aanloop hebben er 38 nomin. subject = 62 $^0/_0$.
(in den Ferguut 74 $^0/_0$).

Het blijkt dus in de eerste plaats, dat de dichter van den Moriaen afkeerig is van zinnen met zwaren aanloop, in het bijzonder van nominalen aanloop.

Bovendien ontbreekt in 15 van de 30 zinnen met zwaren aanloop het bijzondere kenmerk der syntactische tweeledigheid

nl. de combinatie van zwaren aanloop en pronominaal subject. Zinnen van dien vorm komen in den Ferguut ten getale van 58 voor (op 123 gev.) in den Moriaen slechts 15 van 91 gev. Vooral de zinnen met lichten aanloop in den Moriaen zullen dus, door de tegenstelling met de verhoudingen in den Ferguut, van belang zijn voor de kenschetsing van den stijl der beide dichters.

I. Nominale aanloop:

Pron. S. 1973 Van Wálewèine látic die tále
Nom. S. 1722 Wáleweine verwándelde doè sijn sin

II. Adverbiale aanloop:

A. Van meer dan eén lettergreep:

1°. pronominaal subject:

a. achterstuk bestaat uit een zinsdeel:

1. een adv. bep. met subst.:

775 Nóchtan wàs hi van kínscen dágen
1939 Soe váste wàs hi in sìre gewélt

2. een object:

186—7 Van mi ne droèch hi slách negéen
542—3 Van désen sòe ontsíe ic mì
714—9 Dáertoe hàddic gróte scánde
2271—2 Sélken còstet een lét oft twèe

3. een praedicaatsnomen:

851 'Anders wàs hi swárd algáder
1400 Hierop sìdi ondádech ende fél
1706—8 Dáer omme wàs hi dróve ende érre

b. het achterstuk bestaat uit twee zinsdeelen:

1. een pronom. object + adv. bep.

1458—9 'Aldus vòrdi mì van dán
[1] 1567 Bedie gevíelt hèm te bét

1) Voor de diphth. uitspraak van „vielt" vg. blz. 191—2.

2. twee objecten:

2269—70 Nóchtan còstet sùlken dléven

c. het achterstuk bestaat uit drie zinsdeelen:

1. een encl. obj. + twee adv. bep.

2031—4 Dús so stèl ict ál van mí

2. een pron. obj. + praedicaatsnomen + object:

387 Om dát benìc hem scúldech trówe

2°. nominaal subject:

a. de zin heeft den vorm — V S

309 Dúsgedaèn sijn sìne maníren
316—19 Al tsélve seìde her Lánceloèt
1065 Jègen hém ne díet gene wére
[1]) 1124 Híer nès geen lánger bíden

b. de zin heeft den vorm — VS —

1. het achterstuk bestaat uit een adv. bep. met subst.

1452—4 Héden quàm dese riddere bìnnen onser vésten

2. het achterstuk bestaat uit een adv. bep. zonder subst.

477—9 Híer bi hilt Wálewèin al stille
480—3 Nóchtan waènde Wálewein bét

3. het achterstuk bestaat uit een praedicaatsnomen:

213 Daér toe ès sine mácht so groét
2248—54 Daèr ne was swárd [2]) geén so goét

c. de zin heeft den vorm — V — S

1. het tusschenstuk is een encl. adv.:

888—9 Dóne wàser geen lánger spáren

2. het tusschenstuk is een adv. bep. zonder subst.:

1262 Dóne wàs daer geen lánger dágen
2141—6 Nóchtan ès hier ménech mán

1) Voor de diphth. uitspraak van „hier" vg. blz. 191—2. 2) Vg. blz. 192.

3. het tusschenstuk is een pronom. object:

1434–5 Nóchtan doèt mi véle mée
1828 Dit en verbàde mi mán no wijf

B. Aanloop van eén lettergreep:

1°. nominaal subject:

a. de zin heeft den vorm — V S —

1. het achterstuk bestaat uit eén zinsdeel:

α. een adv. bep. met subst.:

558 Doe pìnsde Wálewein ìn sinen móet
742—4 Èn leeft ríddere ònder der sónnen
1027—31 Doe wòrden die héren in dóle
1603 - 7 Doe pènsde Wálewein ìn sinen moét

β. een adv. bep. zonder subst.:

221—3 Doe seìde die cóninc Ártur vóren
261 Doe seìde die cóninc wéder
1323 Doe seìde die félle ridder saèn

γ. een object:

1000—2 Dies hàdde die vrówe dróven móet

δ. een praedicaatsnomen:

763—6 Doe wàs die swárte ridder blide
1170—2 Èn es rídder geén soe cóene
1599—1602 Daer wàser léttel góet gesónt

2. het achterstuk bestaat uit twee zinsdeelen:

891—2*a* Echt leìde die swérte sine hánde te gáder

b. de zin heeft den vorm — V — S.

1. het tusschenstuk bestaat uit eén zinsdeel:

α. een pronom. object:

1130 Doe ántwerde hèm die clúsenàre
2138—9*a* Doè bedróefde hèm die wérd

β. een adv. bep. zonder subst.:

1138—40 En vlògen nié so félle scéchten
2116 Mi ròuwet sére ù mesfál

2045—7 Dus voèr van dáer ene scáre gróet
2160 Nù naect Wáleweine gróten tóren

2. het tusschenstuk bestaat uit twee zinsdeelen:

[1]) 138—9 Doe dwànc mi só déermòde
1213—6 Nu sèget ons vórt die àventúre

c. de zin heeft den vorm — V — S —

809 Daer còmen dicke niemáren van vérren
2100 Dies wàrd sint Wálewein onblíde

d. de zin heeft den vorm — V S

107 Doe seìde Wálewein die góde
118—20 Dòe verlíchte thérte sìjn
323 Doe seìde der áventúren váder
363 Doe seìde Artur die cónìnc
375 Doe séide mìn her Lánceloèt
idem: 449, 867, 1089, 1125.
968—71 Doe ántwèrde die góde mán
idem: 1035
1344—5 Doe ántwèrde die félle hére
1905 Doe seìde die hére vàn daerbínnen
1992—7 Doe seìde die wáerd haer hére
2230 Daèr was gróet geclánc van swérden
2278—81 En leèfde értsce mán negéen

2°. pronominaal subject:
alle zinnen hebben den vorm — V S —
a. op het subject volgt eén zinsdeel:
1. een adv. bep. met subst.:

656—7 Des vièl si in cránken lóne
[1]) Des víël sì in cránken lóne
Dés viel sí in cránken lóne
1032—4 Doe vráchden sì na sláns séden
1161 Dan líte hi dòr engénen váer
1946 Dus hìlt hine bínnen sìre véste
2006—30 Dus wàs hi in méneger gedóchte
Dus wàs hi in ménegèr gedóchte
2306—8 Dies wórden sì in vórwòrden

---

1) Over de diphth. uitspr. van „deer" en „viel" vg. blz. 191—2.

2. een object:

342 Dus hèbbic blíscap ènde déren
417—21 Des hàdden si ménech swáer verdrách
[1]) 697—702 Dies brìngic een góet líttekìjn
962—3 Doe ságensì den clúsenàre

b. op het subject volgen twee zinsdeelen:
1. een pronom. object en een adv. bep.

880 Dit sécgic ù al sónder wáen
1484—5 Nu hóudi mi òver hárde cránk

2. een pronom. obj. en een adv. bep. zonder subst.

921 Dit ràdic u bárde wél
Dít radic u hárde wél
1059 Dàt vorsécgic ù al hiér
1149 Dìt versécgic ù te vóren

3. een adv. bep. zónder en een met subst.

1522 Doe gìnct met hém al ùten spéle

4. een attribuut en een adv. bep. met subst.

593 Dus wàrense álle drié int pléin
1769—73 Doen seìden si álle òverwáer

5. een attribuut en een adv. bep. zonder subst.

1929—32 Dit seìden si álle óp ende néder

6. een object en een adv. bep. met subst.

[1]) 704 Dies bìddic góde dor oétmoèt
1921 Doe drògense den dóden vànder stéde

7. een object en een adv. bep. zonder subst.

1518—21 Doch bráchti ènen slách van ónder

c. op het subject volgen drie zinsdeelen:

2037 Doe máectijs sìnen líden vróet

---

1) Over de diphth. uitspr. van *goet* en *oet-* vg. blz. 191—2.

SLOTSOM:

A. Zinnen met zwaren aanloop (2 nom. + 28 adv.).

1°. de syntactische geleding:

Bij de 15 zinnen met pronominaal subject bestaat het achterstuk uit eén zinsdeel in 10 gev., uit twee zinsdeelen in 3 gev., uit drie in 2 gev.

Bij de 15 zinnen met nominaal subject staat het subject alleén in slechts 4 gevallen.

Bij pronominaal subject is dus de syntactische geleding meestal in overeenstemming met den „regel" in den Ferguut.

Bij nominaal subject is de verhouding in den Moriaen geheel anders. Zoowel uit des dichters voorkeur voor zinnen met *nominaal* subject als uit de *geleding* dier zinnen blijkt een streven naar verzwaring van den syntactischen inhoud van de tweéde zinshelft. Dit verschijnsel is zeer begrijpelijk in verband met zijn afkeer van omvangrijke aanloopvormen.

2°. rhythme en syntaxis.

Dipodisch rhythme hebben slechts 6 van de 30 verzen:

type A 542, 2271, 316.
E 1939, 1458, 309.

Overeenstemming in syntactische en rhythmische geleding komt in slechts vier gevallen voor: 1939, 2271, 309, 316.

Alle andere verzen zijn monopodisch van bouw en hebben 4 heffingen met uitzondering van vs. 1452 en 1722, waar men geneigd is er 5 te onderscheiden.

Het monopodische rhythme vindt blijkbaar zijn oorzaak in de plaatsing van twee zware woorden in de tweede zinshelft. Hiertoe geeft, gelijk we gezien hebben, de syntactische geleding in de zinnen met nominaal subject alle aanleiding. Echter ook in de zinnen met pronominaal subject en een achterstuk van eén zinsdeel staan dikwijls twee zware, zelfs gecoördineerde woorden bijeen; vg. bijv. een zin als:

vs. 1400 Hiérop sìdi ondádech ende fél

Uiterst zeldzaam zijn in de Moriaen de zinnen, die in den Ferguut zooveel voorkomen [1]), nl. die wier tweede helft eén substantief bevat, alleen begeleid van een lidwoord, pronomen of voorzetsel (een voorbeeld in den Moriaen is:

vs. 1939 Soe váste wàs hi in sìre gewélt

Zoo komt het dat in den Moriaen 18 van de 22 monopodische verzen het type _́_̀_́_́ vertoonen:

1973, 775, 186, 714, 851, 1400, 1706, 2269, 2031, 387 (pronom. subject).

1124, 480, 213, 888, 1262, 2141, 1434, 1828 (nom. subject).

De andere vier hebben den vorm:

_́_́_̀_́ in 1567, 477

_̀_́_́_́ in 1065, 2248.

Bij het groote getal zinnen met zwaren aanloop en pronom. subject in den *Ferguut*, hebben we maar 5 verzen aangetroffen die, door plaatsing van een tweede zware woord in het achterstuk van den zin, een monopodisch rhythme van den vorm _́_̀_́_́ vertoonden:

bij nominalen aanloop: 305, 476, 1976 [2]).

bij meerlett. adv. aanloop: 1431, 1493 [3]).

In deze verhoudingen weerspiegelt zich dus een zeer opvallend verschil van de syntactisch-rhythmische geleding der zinnen met zwaren aanloop in de twee gedichten.

B. Zinnen met lichten aanloop (61 gev.).

1°. de syntactische geleding:

Er zijn 38 zinnen met *nominaal* subject. In 17 gevallen wordt het subject gevolgd of voorafgegaan door nog eén zinsdeel, in 5 gevallen door twee zinsdeelen. In de overige 16 zinnen staat het subject alleen.

1) Vg. blz. 128 en 130—1. 2) Vg. blz. 125. 3. Vg. blz. 131.

Pronominaal subject hebben 23 zinnen. Op het subject volgen twee zinsdeelen in 12 gevallen, drie zinsdeelen in 1 geval. In de overige tien zinnen maar eén zinsdeel.

De syntactische geleding is dus niet zoo gunstig voor de syntactisch-rhythmische overeenstemming als in den Ferguut. In de 16 zinnen waar nominaal snbject alleén staat, zoowel als in de 10 zinnen waar op pronom. subject slechts eén zinsdeel volgt, wordt de tweede zinshelft noodzakelijk verzwaard met attributieve en adverbiale woorden als ook door coördinatie van synonieme begrippen. Dit alles is niet bevorderlijk voor het ontstaan van dipodisch rhythme.

2°. Syntaxis en rhythme:

Dipodisch rhythme onderscheiden we in 30 verzen:

type B: 558, 772, 1603, 2138, 2116, 1213, 2100, 107, 1905 (nomin. subj.)
1946, 342, 1059, 1149, 1522, 1769, 1921 (pronom. subj.)
type C: 1323, 138, 118, 363 (nomin. subj.)
697, 704 (pronom. subj.)
type A: 1130, 375 (449, 867, 1089, 1125) (nomin. subj.)
2306, 962 (pronom. subj.).

Overeenstemming in syntactische en rhythmische geleding alleen in: 558, 772, 1603, 2116, 1522, 1769 (B-verzen)
704 (C-vers).

De A-typen ontstaan alle door zware heffing van het verbum finitum. Het zijn alle acht zinnen met een aoristische beteekenis.

Ook in den Moriaen vinden we dus bij zwaren aanloop verzen van de typen A en E, bij lichten de typen B en C, terwijl nu en dan bij zware heffiing van het werkwoord het type A voorkomt.

Er zijn 25 verzen met monopodisch rhythme. Het is merkwaardig te zien, hoe ook in deze verzen de neiging tot verzwaring van de tweede vershelft aan den dag komt.

In 16 van de 25 gevallen onderscheiden we het type ⏊̀ ⏊́ ⏊́ ⏊́:
221, 1000, 763, 1170, 1599, 891, 1138, 2045, 2160, 809, 323, 2230, 2278 (nomin. subject)

417, 593, 1929 (pronom. subject).

Verder zijn er 9 verzen van het type ´ ` ´ ´:
968, 1035, 1344 (nom. subject)
1032, 1161, 880, 1484, 1518, 2037 (pronom. subject).

In beide groepen zijn de twee laatste heffingen zwaar [1]). In de verzen van het type ´ ` ´ ´ is nu en dan de neiging tot zware heffing van de twee laatste woorden zoo sterk, dat het schijnt alsof het verbum zwakker van toon is, waardoor het type F zou ontstaan:

1518 Doe bráchti ènen slách van ónder
Doe bràchti ènen slách van ónder

Ten slotte zijn er zes verzen, waarin we met meer of minder zekerheid slechts drie heffingen kunnen onderscheiden:
1027, 261, 1992; 656, 2006, 921 [2]).

Er zijn dus in den Moriaen drie groepen van zinnen, wier rhythme niet dipodisch kan zijn, omdat de dichter de tweede vershelft vult met een te groot getal zware woorden. Deze verzwaring van de tweede vershelft gaat samen met een duidelijke voorliefde voor lichten zinsaanloop.

Zoo komt het, dat in den Moriaen het getal der dipodische verzen kleiner is dan in den Ferguut (36 van 91 = 40 %/₀ tegenover 63 %) en dat vooral het getal A en E-typen in den Moriaen veel kleiner is, vergeleken met dat der B en C-typen, dan in den Ferguut (14 van 36 dipodische verzen = 39 %, tegenover 65 % in den Ferguut).

VOSTAERT.

Er zijn 95 zinnen met aanloop en eenvoudig praedicaat. We vergelijken eerst de verhouding in den vorm van aanloop en subject bij Vostaert en in den Ferguut:

---

1) Vg. blz. 144. 2) Vg. blz. 189.

Vostaert:	Nominale aanloop	Pron. S. 29	Nom. S.	6
	Meerlett. adv.	17		4
	Zware aanloop	46		10
	Eenlett. adv.	16		23
		62		33
Ferguut:	Nominale aanloop	Pron. S. 43	Nom. S.	13
	Meerlett. adv.	15		11
	Zware aanloop	58		24
	Eenlett. adv.	10		31
		68		55

Er is een groote overeenkomst in de verhoudingen bij de twee dichters:

1. beide hebben een voorkeur voor zwaren aanloop:
   Ferg. 82 van 123 = 68 %
   Vost. 56 van 95 = 59 %
2. in beide gedichten meer nominalen aanloop dan meerlettergr. adv.:
   Ferg. 56 van 82 = 68 %
   Vost. 35 van 56 = 63 %
4. van nog grooter gewicht is het feit dat bij Vostaert dezelfde verhouding bestaat in den vorm van zwaren aanloop en subject als in den Ferguut:

Ferg.: van 82 zinnen met zwaren aanloop hebben pronom. subject 58 = 71 %
Vost.: van 56 zinnen met zwaren aanloop hebben pronom. subject 46 = 82 %.

Minder duidelijk is bij Vostaert de voorkeur voor de combinatie van lichten aanloop en nominaal subject:

Ferg.: van 41 zinnen met lichten aanloop hebben nomin. subject 31 = 75 %
Vost.: van 39 zinnen met lichten aanloop hebben nomin. subject 23 = 59 %.

I. Nominale aanloop:

A. Pronominaal subject.

1°. aanloop = adv. bep.

a. het achterstuk bestaat uit eén zinsdeel.

1. een object:

8098	Van gròten váre hàdse so wée
9113	Tónrechte hèbdi dìt mesvál
9583	Ten viérden dàghe rúmedi dèn casteél
9752	Om Wáleweine ghèvet hi nièt een loóc
[2]) 9907—9	Up den hélm slòuch hi Wáleweìne
10006—7	Ménichwaerf vloùcte hì sijn swáert

2. een adv. bep. zonder subst.:

8509	Tsmórghens pòrretsì van dánen
9237 [1])	Toter jóncfroùwen ghìnc hi scíere
9334	Ùter cámeren ghìngen si daer nàer
9709—12	Een léttel bùckedi néderwaèrt
9856--60	Up Wáleweìne liép hi ghereèt

b. het achterstuk bestaat uit twee zinsdeelen:

9510—11	Ter réden còmic wéder tóe

2°. aanloop = object, praedicaatsnomen etc.

a. het achterstuk bestaat uit eén zinsdecl:

1. een adv. bep. met subst.:

[2]) 8661—2	Sijn swáert tràc hi sònder béden
[2]) 9735—7	Den hélm sètte hi ùp sijn hóvet
9800	Goet riddre wàs hi òver waér
[2]) 9963—5*a*	Den scilt hìlt hi bì den ríemen
[2]) 10001	Sijn swért stàc hi ìn den scóe

2. een adv. bep. zonder subst.:

8536	Den here Wáleweìne ghemóette hi doè
9392—3	Een téldende párt nam hì na dèsen

1) Zonder voorslag: B: Tòter jóncfrouwen ghìnc hi sciére
2) Over de mogelijkheid van daling bij svarabhakti vg. blz. 192.

9399—00 Die pórte ondoèn si wel wíde
Die pórte ondòën sì wel wíde
[1]) 9530 Dróeve ende grám wàren si dàs
9685 Groót jolíjt hadde soè in dièn

b. het achterstuk bestaat uit twee zinsdeelen:

8411—6*a* Wáleweine lèide hi vóren doè
8767—9 Den hértoghe groètte hi vóren dàn
8979—81 Vier slouch hi dóot te víere slághen
9249 Miere víngherlìne bèn ic ooc lós
9303 Tswért drouch hi báer die rìdder vrì
[2]) 9503 Tséil tròcsi in den tóp al hóghe
10002 Den dúvel sèlven bevál hijt doè

B. Nominaal subject.

1°. de zin heeft den vorm — V S.

9469 Na déser tàle sprac Wálewèin
9875—9 Só goet wàs dat swáerd van stále
9896—8 Een ánder tràc die hére cóene

2°. de zin heeft den vorm — V S —

9861—4*a* Tswért verdroùch die rídder hièr
9802 Fél was die stéke ende swáer die stoót

3°. de zin heeft den vorm — V — S

9335 Tswáerd drouch èmmer die déghen

SLOTSOM:

I. De syntactische geleding:

Bij pronominaal subject bestaat het achterstuk uit eén zinsdeel in 21 van de 29 gevallen dus in 75 % (in den Ferguut in 79 %). Bij nominaal subject staat het subject alleén in slechts 3 van de 6 gevallen (in den Ferguut in 11 van de 13). De syntactische geleding van de groep zinnen met pronominaal

1) Omgekeerd: Mor. 1706 Déeromme wàs hi dróve ende érre
2) Over de dipth. uitspr. van *tseil* vg. blz. 191—2.

subject is dus geheel en al gelijk aan die van de overeenkomstige groep in den Ferguut. Bij de kleine groep met nominaal subject is de verhouding anders, d. w. z. minder gunstig voor de syntactische tweeledigheid.

II. Rhythme en Syntaxis.

a. Bij pronominaal subject is het versrhythme dipodisch in 20 van de 29 gevallen:
type A: 9907, 9709, 9856, 8537, 8411, 8767, 10002.
type B: 8098.
type E: 9113, 9752, 10006, 8509, 9237, 8661, 9735, 9800, 9963, 10001, 9399, 9249.

Bij nominaal subject in 2 van de 6 gevallen:
type A: 9469, 9861.

b. Zeer opvallend is een getal van 4 D-verzen bij pron. subject en zeer zwaren aanloop en zwak adverbiaal verseinde [1]).

c. De overige verzen met 4 heffingen vertoonen de volgende schema's:
\` ´ \` \` 9334 (Pron. S.).
´ \` ´ ´ 9510, 9503 (Pron. S.) 9875, 9896 (Nom. S.).
´ ´ ´ ´ 8979 (Pron. S.) 9802 (Nom. S.).

d. In vs. 9583 schijnen 5 heffingen noodzakelijk; vs. 9335 heeft er maar drie.

e. Het getal der dipodische verzen is dus betrekkelijk iets kleiner dan in den Ferguut. Bij de zinnen met pron. subject ligt dit ten deele aan de eigenaardige D-typen van Vostaert. Toch heeft de meerderheid van de zinnen met pron. subject dipodisch versrhythme en wel, evenals in den Ferguut, voornamelijk van het type A en E.

1) Vergelijking van vs. 9685 en 9892 met de verzen besproken op blz. 124 leert ons, dat de rhythmische waarde van de vierde heffing van invloed is op de verhouding in zwaarte der twee heffingen van den aanloop.

De zinnen met nominaal subject hebben meest een monopodische geleding.

f. Van de 20 dipodische verzen met pronominaal subject stemmen er 14 overeen in syntactische en rhythmische geleding in dien zin, dat de twee zware heffingen samenvallen met de twee zware zinsdeelen:
8098, 9113, 9752, 9907, 10006, 8509, 9237, 9709, 8661, 9735, 9800, 9963, 10001, 9399.

Het verbum finitum heeft zware heffing in slechts drie dipodische verzen: 9856, 8536, 10002.

De syntactische en rhythmische geleding der zinnen met nominalen aanloop en pronominaal subject is dus in het algemeen gelijk aan die van dezelfde groep zinnen in den Ferguut.

II. Adverbiale aanloop.

A. Zinnen met eénlettergrepigen aanloop.

1°. met nominaal subject:

a. de zin heeft den vorm — V S —

1. het achterstuk bestaat uit eén zinsdeel.

α. een adv. bep. met subst.:

8477—8*a* Dies wàs die vós in gróter feéste
8757—66 Doe beètte Wálewein vànden páerde
9068 Daèr quam ménech met gróten sére
9955—8 Dus pèinsde Wálewein àlse die vróede

β. een adv. bep. zonder subst.:

8201—3 Daer scòter hárde véle tóe
8232 Nòit vacht mán so déghenlèke
8238 Daèr riep ménech jámerlèke
8747 Daer diènden cnápen hóvescelike

γ. een object:

7990 Dies hàdde die ánder gróten nijt
8471—2 Doe vràghede die vós den ridder wàrt

3. een praedicaatsnomen:

8115 Het wàre mijn láchter ál te groót

2. het achterstuk bestaat uit twee zinsdeelen:

[1]) 9489 Doe lìep die garsóen wóch te hànt

b. de zin heeft den vorm — V — S

8443 Diès was blíde die jóncfroùwe
9598—00 Dáer es nóch een scaécspèl

8490 Doe vràghedem Wálewein die hére
8975—7 Dùs verbóude hem diè wigánt
9038—9 Dat déde hèm sijn gróot verdríet

c. de zin heeft den vorm — V — S —

[2]) 8489 Dies dáncte hèm die vós sére
[2]) 8678—80 Doe ghínc hem mijn her Wálewein áne
9076 Doe ántworde hèm een rídder saèn

d. de zin heeft den vorm — V S.

8744—6 Daèr was hárde scóne lécht
9090—1 Dies vòlghede ménech édel mán
9820—1 Doe quàm des swárten rídders páert

2⁰. met pronominaal subject: de zin heeft steeds den vorm — V S —

a. het achterstuk bestaat uit eén zinsdeel:

1. een adv. bep. met subst.:

8099 Doe sprác soe te hàren lieve
Dóe sprac sóe te háren líeve
8557 Doe ríep hi àchter Wáleweine
8811—3*a* Dus quámensì ten páuwelgóene

2. een object:

9894—5 Nu hèvet hijs róuwe gróot
[3]) Nu hévet hijs róuwe gróot

---

1) Vg. blz. 191—2 (gar*soen* diphth.).
2) Bij zwakke heffing van het werkwoord is het type F ⸜ ⸜ ⸝ ⸝ niet uitgesloten.
3) Vg. voor diphth. uitspraak van *hijs* blz. 191—2.

3. een infinitief:

9145 Dit séidi om hèm te verérren
[1]) Dit séïdì om hèm te verérren

b. het achterstuk bestaat uit twee zinsdeelen:

[2]) 8112—4 So wáric dàn een gróot viléin
8143 Doe staècsi séere dàn te vóren
8333 Nu látic hieròf die tále
[1]) Nu látic hìëròf die tále
[2]) 8564—5 So wáric dàn een gróot viléin
[2]) 9146—8 Ooc nám hi ènen stóc van vérre
9186—7 Dies droèghen si wél overéen
[1]) Dies dróëghèn si wél overéen
9205—7 Doe sloùch hine dérdewerf écht
[1]) Doe slóüch hìne dérdewerf écht
Dóe slouch hine dérdewerf écht
9563 Doe seìde hijt den jóncfroùwen al blóot
9900 Dát trac hi úut die rìdder snèl

c. het achterstuk bestaat uit drie zinsdeelen:

8362 Ooc gróef hine ùp een kérchof dàn

d. een bijzondere zinsconstructie:

9304 Dus trócken wéch sóe ende hí

B. Zinnen met meerlett. aanloop:

1°. met pronominaal subject
(alle zinnen hebben den vorm — V S —)
a. op het subject volgt eén zinsdeel:
1. een adv. bep. met subst.:

9394 Den sínen dèdi die sélve maníere
9707—8 Slíchts so rìjt hi ter jóncfroùwen
9826 Sére bloède hi òmtrent hóvet
[1]) 9994—7 Mettíën scoèt hi den ríddere àn
Mettíen scoet hì den ríddere àn

1) Vg. voor diphth. uitspraak van heffingslett. blz. 191—2.
Bij zwakke heffing van het verbum: ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ (F).

2. een object of praedicaatsnomen:

8316 Sére mesmaècte soè hare lijf
8452—3 Hárde gèrne wàre hi vróeder
9114 Dur mí hebdì dit ónghevàl
9347—50*a* Ál duerelèden sì die sále
[1]) 9943 Nóit en vandic màn van súlker crácht
10033 Bedí décte hi sijn ánsìchte

b. op het subject volgen twee zinsdeelen:

8130 Mettíen bevìnc hise ìn sinen ármen
8798 Hóvescelìke díende men hem doè
[2]) 9153—3 Mettíën scoèt hi áchter hem saèn
9734 Vréselike sprànc hi úp aldaèr
9984—6 Oóc so dàdijs jùwen héet
10018 Van díen vant hìere víertìene
[2]) Van díën vànt hiere viërtìene

c. op het subject volgen drie zinsdeelen:

8168 Nóit en dàdi mì noch líeve

2[0]. met nominaal subject:
a. de zin heeft den vorm — V S.

[2]) 8384 Mettíën bràken sine víngerlìne

b. de zin heeft den vorm — V — S

8735 Oéc so líchten hèm die stérren
9651 Dat sélve dède ooc Ỳsabéle

c. de zin heeft den vorm — V S —

9745—9 Émmertoè liep die vós vóren

Slotsom:

I. de syntactische geleding:

A. bij eénlett. aanloop:
1[0]. nominaal subject: 23 gev.

---

1) Vg. blz. 190. 2) Voor diphth. uitspraak vg. blz. 191—2.

Op het subject volgt of aan het subject gaat vooraf eén zinsdeel in 16 gev.; twee zinsdeelen in 4 gev.; het subject staat alleen in 3 gev.

2°. pronominaal subject: 16 gev.
Op het subject volgen twee zinsdeelen in 9, drie zinsdeelen in 2, eén zinsdeel in 5 gevallen.

B. bij meerlett. aanloop:

1°. pronominaal subject: 17 gev.
Op het subject volgt nog eén zinsdeel in 10 gev.; volgen twee zinsdeelen in 6 gev.; drie zinsdeelen in 1 geval.

2°. nominaal subject: 4 gev.
Het subject staat alleen in 1 geval.

In de twee grootste groepen van zinnen, nl. die met eenlett. aanloop en nominaal subject en die met meerlett. aanloop en pronominaal subjeet is ook bij Vostaert het streven naar twee zware zinsdeelen merkbaar. Niet aldus in de twee kleinere groepen.

II. Rhythme en syntaxis.

A. Zinnen met eenlett. aanloop:

1. In 15 van de 39 gevallen is het rhythme der verzen dipodisch:

type A: 9076 (nom. subj.)
8557, 8362 (pronom. subj.)
type B: 8757, 9955, 8490, 8975 (nom. subj.)
8143, 9563 (pronom. subj.)
type C: 8232, 8238, 8747, 8471, 9489, 8443 (nom. subj.)

Overeenstemming in syntactische en rhythmische geleding in 9 gevallen: 8757, 9955, 8232, 8238, 8747, 8471, 8443, 8143, 9563.

2. Monopodisch is het rhythme:
a. bij nominaal subject in 12 verzen:

type \ / / / 8477, 9068, 8201, 7990, 8115, 8744, 9090, 9820.
type / \ / / 9038, 8489, 8678.
type / / / \ 9598.

In de meeste gevallen dus het type \ / / /.

Alle verzen van dien vorm bevatten in de tweede helft naast de substantiva van subject en achterstuk een attributief adjectief.

De drie verzen van het type / \ / / kunnen ook, bij lichtere heffing van het werkwoord, als F: \ \ / / worden opgevat:

8678 Doe ghinc hem mìjn her Wálewein áne

b. bij pronominaal subject komt monopodisch rhythme van 4 heffingen in 5 verzen voor:

type / \ / / 8811, 8112, 8564, 9146.
type / / / / 9304.

Ook bij deze verzen van het type / \ / / is het type F mogelijk:

8112 So wàric dàn een gróot viléin

Evenals in den Moriaen komen bij Vostaert in deze groep eenige verzen voor, waar men eerder neigt tot een schema van drie dan van vier heffingen: 8099, 9894, 9145, 8333, 9186, 9205.

In zijn voorkeur voor monopodische verzen bij lichten adverbialen aanloop gelijkt Vostaert dus op den dichter van den Moriaen. Ook in de daarbij opvallende voorliefde voor het type \ / / / bij nominaal en het type / \ / / bij pronominaal subject.

Ten slotte wijzen we nog op het merkwaardige D-vers:

9900 Dát trac hi uút die rìdder snèl

De bijzonderheid is gelegen in de zware heffing van den eenlettergr. aanloop „dat". Kort en afgebeten als daardoor het rhythme klinkt, past het volkomen bij de aoristische handeling, die door den zin wordt uitgedrukt. Van die harmonie tusschen vorm en inhoud zou weinig overblijven, wanneer we het vers wilden lezen volgens het „gladdere" schema:

Dat tràc hi uút die rídder snél

Vers 9900 is rhythmisch geheel gelijk aan een der D-verzen met zwaren nominalen aanloop:

9303 Tswért drouch hi báer die rìdder vrì

In beide gevallen wordt de tweede vershelft gevuld door de bewonderende appositie bij den held der helden: Walewein [1]).

B. Zinnen met meerlett. aanloop:

Dipodisch is het rhythme in 16 van de 21 gevallen:

type A: 9707, 9994, 9114, 8798, 9153, 9734, 10018 (pron. subj.)
8384 (nom. subject).
type E: 9826, 8316, 8452, 9347, 8130, 9984, 8168 (pron. subj.)
9651 (nom. subject).

Monopodisch in: 9394, 9943 (pron. subj.) 9745 (nom. subj.) van het type: _́ _̀ _́ _́.
8735, (nom. subj.) type: _́ _́ _̀ _́
10033, (pron. subj.) type: _́ _́ _́ _̀

Gelijk te verwachten was, volgt Vostaert in deze groep van zinnen geheel en al de regelmaat van den Ferguut. Bijna alle verzen zijn dipodisch; de typen zijn gelijk aan die bij nominalen aanloop, nl. A en E. Overeenstemming in syntactische en rhythmische tweeledigheid bereikt Vostaert eveneens: in 9707, 9994, 9114, 8384; 9826, 8316, 8452.

Tevens blijkt in: 8798, 10018, 8130, 9984 uit de enclise van een zinsdeel het streven naar dipodische geleding zeer duidelijk.

Samenvatting:

Vostaert heeft dezelfde voorkeur voor zwaren aanloop in het algemeen en voor nominalen in het bijzonder, als de dichter

1) De bijzondere rhythm. waarde der appositie blijkt duidelijk uit een vergelijking van vs. 9900 met: Wal. 530 *Doe tràcse úut Wálewein die coéne,* waar „Wal. die coene" subj. is. Welk een verschil in rhythme bij denzelfden zinsinhoud!

van den Ferguut. Hij streeft naar dezelfde eigenaardige syntactische geleding. Evenwel, terwijl deze neiging uit de zinnen met zwaren aanloop bij Vostaert nog duidelijker blijkt dan in den Ferguut, is zij bij lichten aanloop minder sterk ontwikkeld. Vooral bij pronominaal subject is de syntactische geleding der zinnen met lichten aanloop meer in overeenstemming met die in den Moriaen.

Het is daarom een nieuw bewijs van het nauwe verband tusschen versrhythme en zinsbouw, dat de verzen van Vostaert, die een zin met zwaren aanloop bevatten, in het algemeen [1]) dezelfde typen vertoonen als de overeenkomstige verzen in den Ferguut, terwijl bij lichten aanloop de versvormen meer op die van den Moriaen gelijken.

Het getal der dipodische verzen is iets kleiner dan in den Ferguut: 53 van 95 = 56 %. (Ferguut 77 van 123 = 63 %). Evenwel dat der typen A en E is grooter: 40 van 53 = 75 %. (Ferguut 50 van 77 = 65 %). Het geringere getal der typen B en C is natuurlijk gelegen in de sterkere neiging van Vostaert voor de monopodische verzen van den vorm ⸍ ⸌ ⸍ ⸍ en ⸌ ⸍ ⸍ ⸍, die hij met den dichter van den Moriaen gemeen heeft [2]).

Het is te begrijpen, dat er in de poëzie van Vostaert, die zoowel voor den zwaren zinsaanloop als voor verzwaring van de tweede vershelft een zoo groote voorliefde vertoont, gedeelten voorkomen die opvallen door hun zwaarwichtigen stijl en hun volle versvormen [3]):

9886 Den hélm bròchti met gróter píne
Up sijn hoóft [4]) in dien ónvrède
Dat wónder was hòe hijt ghedéde
Nu hadde Wálewein / bi siere mánwaerhède
Ènde bi rídderscàpe méde
Gheswóren dàt hi bi ghénen dínghen
Soude trècken tswáert metten twéen [4]) rínghen
Up kérstinen màn / dur ghéne nóot

1) Een bijzonderheid van Vostaert is o. a. zijn voorkeur voor type D.
2) Vg. blz. 144—6. 3) Vg. blz. 177 en 183. 4) Diphth.?

Nu hèvet hijs róuwe gróot
Wànt hi hàds nu wél te dóene
Een ánder tràc die hére cóene
Dàt hem te Rávenstène wàs
Gheghèven te vóren àlsic làs
Men wìste níewer ghéen so fél
Dát trac hi úut die rìdder snèl
Den swárten ghìnc hi àsselgíeren
Bítterlike / in súlker maníere
Oft hìne in die áerde soùde màetsen

PENNINC.

Ten slotte vergelijken we de zinnen met aanloop van de twee dichters van den Walewein met elkander. Het is na het voorgaande onderzoek niet moeielijk aan te toonen, dat Penninc geheel andere vormen kiest dan Vostaert.

Reeds de verhouding in vormen van aanloop en subject is verschillend:

Penninc (110 gev.)			
Nominale aanloop Pron. S.	7	Nom. S.	10
Meerlett. adv.	19		18
Zware aanloop	26		28
Eenlett. adv.	33		23
Vostaert (95 gev.)			
Nominale aanloop Pron. S.	29	Nom. S.	6
Meerlett. adv.	17		4
Zware aanloop	46		10
Eenlett. adv.	16		23

In het getal der zinnen met zwaren aanloop is het verschil niet zeer groot:

Penninc 54 van 110 = 49 %
Vostaert 56 van 95 = 59 %.

Wél blijkt het getal der *nominale* aanloopvormen bij Penninc veel kleiner te zijn:

Penninc 17 van 54 zware = 31 %
Vostaert 35 van 56 zware = 63 %.

Men kan zeggen, dat Penninc den nominalen aanloop slechts bij uitzondering gebruikt (17 van 110!); Vostaert daarentegen met voorliefde (35 van 95).

Van nog grooter gewicht voor den syntactischen vorm is het, dat bij zwaren aanloop de verhouding in den vorm van aanloop en subject een geheel andere is dan bij Vostaert:

Penninc: bij 54 zinnen met zwaren aanloop zijn er 26 met pronom. subject = 48 %.
Vostaert; bij 56 zinnen met zwaren aanloop zijn er 46 met pronom. subject = 82 %.

Gelijk we reeds hebben gezien, is dit een verschil in zinsgeleding van verre strekking.

Nog grooter dan bij Vostaert is bij Penninc de neiging om den lichten aanloop met pronominaal subject te verbinden:

Penninc: bij 56 zinnen met lichten aanloop zijn er 23 met nomin. subject = 41 %.
Vostaert: bij 39 zinnen met lichten aanloop zijn er 23 met nomin. subject = 53 %.

Terwijl dus bij Vostaert de verhouding in dit opzicht gelijk was aan die in den Moriaen, is bij Penninc het getal der zinnen met lichten adv. aanloop en pronom. subject grooter dan in alle andere gedichten.

I. Nominale aanloop (17 gev.)

A. Pronominaal subject (7 gev.)

Alle zinnen hebben den vorm — V S —

1°. het achterstuk bestaat uit eén zinsdeel:

216 Òver wáerhede séghet men mì
336—7 Den ándren dèdi so wée
380—3 Te Grìngolétte quàm hi saèn
1133—4 Nà den étene gàf men wíjn
1403—4 Òver die scóudere wàs hi bréet

2°. het achterstuk bestaat uit twee zinsdeelen

338 Den dérden sloùch hi óf enen vóet
1015—7 Ìn enen sétel sèttemenne alléne

B. Nominaal subject (10 gev.)

1°. de zin heeft den vorm — V S.

266—7 Ìn den bérch [1]) wàren sténe
542—5 Die misericórde nàm die wigànt
669 Òm dien bérch liep ène riviere
804 Ménechsins was sijn ghedóchte
1071 [2]) Wálewein es mine náme
1416 Ìn sinen kín stònt een dál

2°. de zin heeft den vorm — V — S.

42 Sijn ghesélle wàs daer neghéin
1987 Van háestichèden comt sélden góet

3°. de zin heeft den vorm — V S —

693 Bèter es cámp danne háls ontwée
1414 Scóonre creatùre ne sach niéman ghéne

SLOTSOM:

De syntactische geleding wijkt in alle opzichten af van die der zelfde zinnen bij Vostaert. Van de 17 zinnen hebben er maar 7 pronominaal subject. Syntactische tweeledigheid komt in niet meer dan 5 gevallen voor bij pronominaal subject.

Geen wonder, dat de rhythmische vormen van deze zinnen met nominalen aanloop verschillen van die bij Vostaert.

De typen A en E komen zelden voor: E. 804, 1071.

Daarentegen vinden we bij deze zinnen met zwaren aanloop een opvallend groot getal typen B en C:

B. 1133, 1403, 1015, 266, 669, 1416, 42.

C. 216.

In twee zinnen met aoristische beteekenis onderscheiden we het type ̀ ́ ̀ ̀ : 380, 542.

1) Vg. blz. 192 (svarabhakti).

2) Diphth. uitspr. van de eerste bijheffing is mogelijk.

Monopodisch zijn: 338, 1987, 1414 (´ ` ´ ´) 693 (` ´ ´ ´).
In vers 836 onderscheidt men 3 heffingen.

II. Adverbiale aanloop:

A. van meer dan een lettergreep:

1°. met pronominaal subject:

a. zinnen van den vorm — V S —

1. het achterstuk bestaat uit eén zinsdeel:

α. een adv. bep. met subst.:

385—7 'Aldus reèt hi den bérch[1]) dóre
815 Daeróp so speìlden sì ten scáke
1665—7 [1]) Mettíën beètti vànden páerde

β. een object of praedicaatsnomen:

281 Só wel kènnic den hère Kéyen
601—2 Bándersìde so hàddi tóren
778 'Aldus sètte hi sijn ghedóchte
949 Daer bóven spreèdde mèn die dwále
1309 Híer mede líeten sì die tále
1498 Híer omme dòghic gróte scánde
1612 'Aldus trècten si hàre swáert
1821—3 Némmermè ne wèrdic blíde

2. het achterstuk bestaat uit twee zinsdeelen:

127 Díes ne kèric héden mijn wórt
252—3 [2]) Núne sach ic nóyt so dróuven dách
710 Bóven ne keèrden si némmer wéder
1128 Mettésen dèdemen úp die dwále
1213 Díesne wèndic héden mijn wórt
1607 [1]) Mettíën tràc hi dat síne saèn
1700—2 Mettésen reèt hi dánen scíere

b. de zin heeft den vorm — V — S —

1113—7 Nóchtan hèvet mi dit wónder mére

2°. met nominaal subject:

a. de zin heeft den vorm — V S.

1) Vg. blz. 191—2. 2) Vg. voor den zwakken toon „nune" blz. 163.

685 'Also làghen sine àvontúren
1002 Míne deèrt neghéne sáke
1049 Míne ghebrèket ghéne sáke
1332 Bin désen quàm Alỳdrisónder

b. de zin heeft den vorm — V — S

631—3 So sére smèrten hèm die wónden
1369 Néder hìnghen hèm die óren
1464 Nóchtan deèrt mi véle mére
1918—9 Nóchtanne ès hier ménich éen

c. de zin heeft den vorm — V S —

925—7 Híer of ne wìste Wálewein nièt
1079 Sélve es Wónder mìne náme
1830 Dáer omme ès mijn hérte swáer
1979 Nóchtan ne quàm die cnápe nièt
1995 Nóchtoe ne quàm die cnápe nièt

Opmerkelijk is bij dezen zinsvorm het groote getal zinnen met „daer ne" e. a. Evenals bij vroegere gelegenheden twijfelen we aan de zware heffing van dezen aanloop. Er zijn zelfs gevallen, waar dit zinsdeel in den rhythmischen voorslag schijnt te staan:

87 Daer ne ántwòrde noyt eén van wórde
Daèr ne ántworde noyt eén van wórde
Daèr ne ántwòrde noyt eén van wórde
1199 Daer ne ántworde niémen van énen wórde
Daer ne ántwòrde niémen vàn enen wórde

206—9 Daèr ne wàs no gróot no cléyne
Daér ne wàs no gróot no cléyne
1686 Daèr ne bleèf no cléne no gróot
Daér ne bleèf no cléne no gróot

472 Hèm ne stont níemen te stáden
Hém ne stònt níemen te stáden

Slotsom:

Bij pronominaal subject voldoen 11 van de 19, bij nominaal subject slechts 4 van de 18 zinnen aan de eischen der syntactische tweeledigheid, zooals deze bij Vostaert (en in den Fer-

guut) regel is (behalve aanloop en verbum nog eén zinsdeel van zelfstandige waarde). Van deze 15 zinnen hebben er 10 (dus 67 %) dipodisch rhythme, en wel steeds van het type E: 815, 1665, 281, 601, 778, 949, 1612, 1821 (pronom. subject) 685, 1332 (nom. subject).

Van de andere 22 zinnen zijn er maar 6 met dipodische maat (dus 27 %):

A: 1607 (pronom. subj.) 925, 1979, 1995 (nom. subj.).

E: 631, 1369 (nom. subj.).

Terwijl dus Penninc, in tegenstelling met Vostaert, na den zwaren adverbialen aanloop gaarne nominaal subject gebruikt, is bovendien in die afwijkende zinnen met nominaal subject de bijzondere zinsgeleding zeldzaam, die bij Vostaert zoo gunstig bleek te zijn voor het ontstaan van dipodisch rhythme. Zoo komt het, dat ook hier een verschil in syntactische geleding samengaat met een verschil in voorkeur voor de dipodische maat. Voor zoover de zinnen met zwaren adverbialen aanloop syntactisch gunstig geleed zijn, vertoonen zij ook bij Vostaert de typen A en E (bij nominalen aanloop *niet* vg. blz. 161).

De monopodische verzen hebben natuurlijk meestal den vorm ´ ` ´ ´: 385, 1498, 127, 710, 1128, 1213, 1700—2, 1113—7, 1002, 1049, 1464, 1918—9, 1830.

Verder ` ´ ´ ´ 252—3, ´ ´ ` ´ 1309, 1079.

B. Van eén lettergreep:

1°. met nominaal subject:

a. de zin heeft den vorm — V S —

1. het achterstuk bestaat uit eén zinsdeel:

α. een adv. bep. met subst.:

816—20 Doè was Wálewein bét te ghemáke
1062—3 Dus sàten die héren mèt ghemáke

β. een object of praedicaatsnomen:

66—7 Dies àddie cóninc 'Artur tóren
444 Hèn sach níeman so lélijc diér

470 Diès was Wálewein onblíde

548 Nòch was Wáleweins ánxene groót

746 Dièss was Wáleweins róuwe groót

1178—9*a* Dies àdde die cóninc 'Artur tóren

1910 Dies hèbben sine vríende scánde

γ. een adv. bep. zonder subst.:

1986 Doe ándwòrde die cóninc saèn

2. het achterstuk bestaat uit twee zinsdeelen:

914—5 Doe wèrt die cóninc wél gheware

b. de zin heeft den vorm — V — S

43 Ooc wàs daer Kéye diè drussáte

[1]) 530—1 Doe tràcse uút Wálewein die cóene

624—6 Daèr ghescíede hem dìt ghevál

1648—51 Doè sat úp Wálewein die hére

1759 Doe wàs daer mijn hére Lánceloèt

c. de zin heeft den vorm — V — S —

567 Dus dède hem tserpént gróten pánt

d. de zin heeft den vorm — V S

304 Dus clághede Wálewèyn die hére

782 Daer woònde die cóninc vàn den Wóndre

1238 Doè sprac Wálewein die mílde

1256 Doe seìden álle die hóghe líede

1398—1402 Dìt sach Wálewein dónverváerde

1880 Doe gróetene Wálewein de mílde

2°. met pronominaal subject: de zin heeft steeds den vorm — V S —

a. het achterstuk bestaat uit eén zinsdeel.

1. een adv. bep. met subst.:

227 Doe quám hi in ène valéyde
Doé quam hí in ène valéyde

1051 Dus sáten si mettéser tále

---

1) Vg. blz. 191—2 (diphth.).

1118		Dus sprácsi ònder hem béden
1273		Dat hèvet hi bínnen sìre hóede
1305		Dies bèmic in gróter sórge
		Diés bemíc in gróter sórge
	[1])	Díës bèmic in gróter sórge

2. een object:

614		Dus leèddi een ónsòchte léven
866—8		Doe dwóughensi sìne scóne léde
1490—4		Dus lèdic een ónsòchte léven

b. het achterstuk bestaat uit twee zinsdeelen:

51		Dus lághet daer ùptie wíle dòe
241—3		Doe nàmensi ánder tále an hant
273—4		Dies wàs hi sére tónghemàke
303		Dies bèm ic tónghemàke sére
312—6		Doe nám hi sìnen bréidel ter vaèrt
378—9		Doe dànctijs Góde van hémelrìke
658		Doe sàch hi néder nà die áerde
779		Doe reèt hi dárewaert hérde sáen
805	[2])	Doe béette hi vòr die bórch [1]) sciére
846—7	[2])	Daer dédi hèm tghemác ál
948		Doe leìdemen táflen ùptie scrághe
961		Dies bèm ic tónghemàke sére
1171		Dus lághet daer ùptie wíle doè
1239—41	[2])	So wáric dànne van dómmen ráde
1292		Dies bèmic sére tónghemàke
1339—45		Dus sàt hi úp in sijn gheréide
1567—8		Dús quam hí te hém waert saèn
		Dus quám hi te hém waert saèn
1610—1		Dat séggic jòu al sónder wáen
1634—5		Doe tràc hijt uút met béden hánden
1668—9		Doe wièrp hijt vór hèm int hóf
		Doe wièrp hijt vór hem int hóf
1907		Dit hàddi tónscùlden ende téren
		Dit hàddi tónsculden ènde téren
1909		Dus voèr hi hénen ùten lánde
2048		Dus quámen sì ten críte béde

1) Vg. blz. 191—2. 2) Bij lichte heffing van het werkwoord: type F. In 805 kan „borch" tweelett. zijn. Vg. blz. 192.

c. het achterstuk bestaat uit drie zinsdeelen:

853—4 Doe dèdi hem óf sijn gheréide
992—4 Doe bróchtemen hèm die dwále saèn

SLOTSOM:

Bij nominaal subject volgt nog eén zinsdeel in 15 van de 23 gevallen.

Bij pronominaal subject volgen nog twee zinsdeelen in 23 van de 33 gevallen.

Hoewel dus Penninc bij lichten aanloop meer voorkeur heeft voor pronominaal subject dan eenig ander dichter, volgt hij in tegenstelling met Vostaert (en den Moriaendichter) desondanks in de meeste van de zinnen met lichten aanloop en pronominaal subject den regel der syntactische geleding, dien we voor den Ferguut hebben vastgesteld. In de zinnen met nominaal subject is de geleding zoowel bij Vostaert als bij Penninc gelijk aan die van den Ferguutdichter (Vostaert 16 van 23, Penninc 15 van 23, Ferguut 21 van 28 zinnen met eén zinsdeel behalve nominaal subject) [1]).

Gelijk te verwachten is, tellen we bij de zinnen met pronominaal subject van Penninc veel meer dipodische rhythmen dan bij die van Vostaert:

Penninc: 19 dipodieën:
type A: 51, 312, 1171, 992.
type B: 1273, 1490, 614, 303, 658, 948, 961, 1339, 1668, 1907, 1909.
type C: 241, 273, 378, 1292.

Bij Penninc dus 19 van de 33 gevallen = 58 % (bij Vostaert 4 van de 16 = 25 %). Ook hier gaat het verschil in syntactische geleding samen met een verschil in voorkeur voor de dipodische maat.

De monopodische typen der zinnen met pronominaal subject

1) Vg. blz. 118 en 155.

hebben bij Penninc, [1]) evenals bij de andere dichters, meestal den vorm ´ ` ´ ´: 1051, 866, 805, 846, 1239, 1610, 2048.

Andere vormen: ` ´ ´ ´ 779, 1634.

Verder zijn er ook bij Penninc 5 gevallen, waar men drie heffingen kan onderscheiden: 227, 1118, 1305, 1567, 853.

In de zinnen met nominaal subject is evenals de syntactische geleding, zoo ook de rhythmische vorm bij Penninc en Vostaert vrijwel gelijk:

Penninc: 9 dipodieën (van 23 gevallen)

A: 1986.

B: 1062, 470, 43, 624, 782, 1238, 1880.

C: 1759.

(bij Vostaert 11 van de 23 gevallen) [1]).

De monopodische typen der zinnen met nominaal subject hebben bij Penninc evenals bij Vostaert e.a. meestal den vorm ` ´ ´ ´: 816, 66, 444, 549, 746, 1178, 914, 530, 1648, 567, 1256, 1398.

Andere vormen: ´ ´ ` ´ 304.

Verder eén vers van het type F: 1910.

Samenvatting:

Terwijl Vostaert den Ferguutdichter in zijn voorkeur voor zwaren aanloop, en in het bijzonder in zijn opmerkelijk gebruik van nominalen aanloop nagenoeg evenaart, vinden we bij Penninc weliswaar in 54 van de 110 zinnen zwaren aanloop, maar in slechts 17 van de 54 gevallen is die aanloop nominaal.

Vostaert heeft bij zwaren aanloop een nog grooter voorkeur voor pronominaal subject dan de dichter van den Ferguut; bij Penninc is nòch na nominalen nòch na meerlettergr. adverbialen aanloop het gebruik van pronominaal subject regel. Penninc wijkt daardoor af van alle dichters, het meest van Vostaert.

Bij lichten aanloop heeft Penninc evenals Vostaert een grootere voorkeur voor pronominaal subject dan de dichter van den

1) Vg. blz. 155—6.

Ferguut. Evenwel Penninc en niet Vostaert kiest in deze zinnen dezelfde syntactische geleding als de dichter van den Ferguut.

Deze verschillen in syntactischen vorm der zinnen bij de twee dichters van den Walewein gaan gepaard met groote verschillen in den rhythmischen vorm der verzen:

Omdat Penninc weinig zinnen inleidt met een zwaren aanloopsvorm is het getal dipodische verzen kleiner dan bij Vostaert (Penninc 54 van 110 = 49 %, Vostaert 56 %) maar vooral is het getal der typen A en E veel kleiner: Penninc 23 van 54 dipod. verzen = 43 %. Vostaert 75 %.

Omgekeerd is natuurlijk bij Penninc, bij wien het getal zinnen met lichten aanloop groot is en die daarbij de syntactische geleding in acht neemt van den Ferguutdichter, het getal verzen van de typen B en C zeer groot: 31 van 54 dipod. verzen = 57 %. Zelfs bij de zinnen met zwaren nominalen aanloop blijkt Pennincs voorkeur voor het type B.

ZINNEN MET SAMENGESTELD PRAEDICAAT.

We hebben reeds opgemerkt, dat het getal der zinnen met aanloop en samengesteld praedicaat, van eén verslengte, in den Ferguut zeer groot is. Ten eerste in vergelijking met de andere gedichten:

Ferguut:	Samengest.	94	(eenv. 123)	dus 43 %
Moriaen:		30	(91)	dus 25 %
Vostaert:		32	(95)	dus 25 %
Penninc:		44	(110)	dus 28 %.

Ten tweede in vergelijking met het gebruik van samengesteld praedicaat in andere zinnen van den Ferguut:

Van de 1017 zinnen, onderscheiden volgens de beginselen op blz. 109, in den Ferguut, bevatten er 325 samengesteld praed. = 32 %. Hiervan hebben er 608 de lengte van eén vers; daarbij zijn er 220 met samengest. praed. = 36 %. Van de 217 zinnen met aanloop, van de lengte van een vers, hebben er 94 samengesteld praedicaat = 43 %.

Er is dus alle reden, den syntactischen vorm der zinnen met samengesteld praedicaat in den Ferguut uitvoerig te bespreken.

I. Nominale aanloop (46 gev.).

A. Pronominaal subject (44 gev.).

1°. aanloop = adv. bep. met subst.

a. zinsvorm: — V f S V

364	Tè sire ploéch quam hì gegaèn
773—5	Tòte Fergúte si)n si còmen
1139—40	Vòre den cóninc ès hi gegaèn
1143—4	Tè minen hér Gawéin es hi còmen
1261	Ìn die zále si)n si gegàen
1392	Òm enen ándren sàlic spìen
1657—8	Tòten dórpere ès hi còmen
1888—9	Òm genáde moèt hi spièn

[1]) *b.* Zinsvorm — V f S — V

136	Van hétten wàs hi bína tebórsten

Verder: 355, 362, 408, 486, 487, 527, 737—9, 1515, 1665, 1710, 1971—2.

[1]) *c.* Zinsvorm — V f S V —

404	Van hóerdome wìllic wèsen quíte

2°. aanloop = object, praedicaatsnomen etc.

a. geen ander zinsdeel dan praedicaat en subject (zinsvorm — V f S V)

141—2	Sìnen spíet heft hì verdrègen
346	Ménige avontúre hèbsi vònden
433	'Al uwen wílle wìllic doèn
982—3	Een scáecbert hàddi genòmen
1476—7	'Al mine hérte hèbbic verlòren
1498—01	Enè battáelgie hèbbic genòmen
[2]) 1588	Enen òlivíer hèft hi versièn
[2]) 1674—5*a*	Ènen stéen hèft hi begrèpen
[2]) 1760	Dat hóeft hèvestu verlóren
1992	Mìne níchte hèbbic verlòren

1) Vg. blz. 171 noot. 2) Diphth. uitspr.?

[1]) *b.* zinsvorm — V f S — V

152 Den hért en cònstense níet geváen

Verder: 263, 318, 1051—2, 1056, 1098—1100, 1265—8, 1425, 1731—2, 1770, 2022.

3°. aanloop = infinitief of participium.

316 Vlíen en wìste hi wáerwaèrt
970 Gecléet ende gescóit wàs hi sáen.

B. Nominaal subject (2 gev.)

28 Hém twée conste níemen verscéden
1165 Volmáect hàdse diè natúre.

II. Adverbiale aanloop van meer dan eén lettergreep:

A. Pronominaal subject:
1°. geen andere zinsdeel dan — V f S V.

315 Hérde sére wàs hi vervåert

2°. zinsvorm — V f S — V

246 Van állen hèbdi den príjs ontfáen

Verder: 285, 328, 510—2, 704, 772, 1096, 1650—2, 1748—9, 1997—8, 1929.

3°. zinsvorm — V f S V —

382 Quálec hèbstu verdíent dijn háten

Verder: 667—8, 897, 1779.

B. Nominaal subject.

678 Mettíen hèft die cóninc gesprőken
1727 Dés en wàs Fergúut niet vervért
1975 Te héme quam rídendè Ferguút.

1) Uit de alleenstaande voorbeelden blijkt, dat het nominale deel van het praedicaat zwaar of licht van rhythmische heffing is al naar gelang van de omringende woorden. De meeste verzen met zwaren aanloop zijn niet dipodisch.

III. Adverbiale aanloop van eén lettergreep [1]).

A. Pronominaal subject:

1°. zinsvorm — V f S V: geén.
2°. zinsvorm — V f S — V

236 Doe gìncmen páweliòene slaèn

Verder: 795—6, 901, 926, 1022, 1025—7, 1355, 1371, 1372, 1502.

3°. zinsvorm — V f S V —

75 Dus quàmse rídende ànt foréest

Verder: 643, 695, 904, 1524, 1783.

B. Nominaal subject.

1°. zinsvorm — V f S V.

88 Doe lièt die cóninc vèrlaisíeren

Verder: 297—8, 1025—7.

2°. zinsvorm — V f V S

1282—3 Doe quàm gelópen eèn garsóen

3°. zinsvorm — V f S — V

209—10 Doè quam Pértchevael tóegeslègen
242—3 Doe dède die cóninc den cóp bringen

4°. zinsvorm — V f — S V

562 Dies dòchtem állen haer hérte bréken
642 Dan soùt die swérte rídder hóren

5°. zinsvorm — V f — V S

837 Dus hièt mi blíven dese jóncfroùwe
1641—2 Het dèden máken eèn gygánt

1) Uit de aangehaalde voorbeelden blijkt dan ook bij deze verzen met *lichten* aanloop de dipodische typen meestal den vorm B of C vertoonen.

6°. zinsvorm — V f — S — V

896 Daer sàl u álle dóget af còmen
1726 En cònsten nóït mán wederstáen
1962—4 Doe hièten Ferguút dánen rìden

SLOTSOM:

Er zijn 94 zinnen met samengesteld praedicaat. Hiervan hebben er 76 pronominaal subject = 81 °/₀ (bij enkelv. praed. 68 van 123 = 55 °/₀). Nog scherper tegenstelling blijkt uit een vergelijking van den vorm van aanloop en subject:

Nom. aanl.	Pron. S.	44	Nom. S.	2
Adv. meerl. aanl.		16		3
Adv. eenl. aanl.		16		13.

In 60 van 65 gevallen gaat dus zware aanloop samen met pronom. subject dwz. in 92 °/₀ (bij enkelv. praed. in 58 van 82 = 71 °/₀).

De zinnen met zwaren aanloop zijn van een opvallende eenvormigheid. In de eerste plaats is het subject bijna steeds pronominaal; in de tweede plaats komen er maar drie zinsvormen voor: — V f S V, — V f S — V en — V f S V —. (Uit de voorbeelden ziet men hoe wisselend de schema's zijn van de zinnen met lichten, eenlettergrepigen aanloop).

In de tweede plaats komen er onder de 44 zinnen met zwaren aanloop en pronominaal subject 18 voor van den vorm — V f S V. Zinnen van een zóo beknopten syntactischen inhoud komen bij de andere dichters zoo goed als niet voor [1]). En ook in den Ferguut is die zinsvorm blijkbaar afhankelijk van den zwaren *nominalen* aanloop; bij de 16 zinnen met zwaren adverbialen aanloop komt ze maar eénmaal voor (vs. 315).

Zonder twijfel is de voorkeur van den dichter voor zinnen met samengest. praedicaat vooral gelegen in deze 44 zinnen met zwaren nominalen aanloop en pronom. subject, in het bijzonder in de eigenaardige zinnen van het type — V f S V.

1) Vg. blz. 174—5.

Ook uit rhythmisch oogpunt zijn de zinnen met nominalen aanloop en den vorm — V f S V van belang. In 12 gevallen nl. kan men de rhythmische golflijn met vrij groote zekerheid weergeven door het schema ⌞ ⌞ ⌞ ⌞ dat we in den Ferguut bij enkele zinnen met eenvoudig praedicaat als:

Sìre dóchter rièp hi saèn

hebben opgemerkt.

Vooral in de zinnen met een adv. bep. als aanloop is dit rhythme onmiskenbaar:

Tè sire plóech quam hì gegaèn
of Tè sire plóëch quàm hi gegaèn

Wanneer de aanloop uit een object bestaat, kan men nu en dan geneigd zijn, het type B te lezen, door zware heffing van het participium:

Mìre níchte hèbbic verlóren

Het wil mij echter voorkomen, dat de dichter van den Ferguut ook in deze gevallen zijn voorliefde openbaart voor dit zeer bijzondere versrhythme met eén zeer zware heffing en met langzaam in onveranderde toonhoogte wegklinkend verseinde [1]).

Over de zinnen met samengesteld praedicaat bij de andere dichters kunnen we kort zijn.

In den *Moriaen* komt bij de 30 zinnen geen enkel geval van nominalen aanloop en dus ook niet van den zinsvorm — V f S V met pronom. subject voor.

Bij *Vostaert* zijn er onder de 32 zinnen met samengesteld praedicaat 11 met nominalen aanloop. Hiervan hebben 9 pronominaal subject; echter maar eén den vorm — V f S V:

9912—4 *Ùp den swárten ès hi ghedrònghen*
Ènde liep úp hem mètten swáerde

Penninc heeft onder de 44 zinnen met samengest. praedicaat

1) Met het schema der heffingen: ⌞ ⌞ ⌞ ⌞ is nl. een versmelodie van den vorm ♪ ♪ ♪ ♪ verbonden. We merken op, dat ook een der gebruikelijkste verstypen bij Otfrid op dit schema ⌞ ⌞ ⌞ ⌞ berust. Verg. verder blz. 179.

4 gevallen met nominalen aanloop en hiervan zijn er 3 met pronominaal subject. Alleen

vs. 1670—7 *Ter póorten so ès hi ghegaèn*
Ende ghìnc die dúere váste slúten

heeft den vorm — V f S V. (rhythm. schema van 3 heff.).

Geen der andere dichters is dus met den Ferguut te vergelijken, wat betreft het getal der zinnen met samengest. praedicaat, den nominalen aanloop, de beknopte zinnen en hun bijzonder rhythme.

ZINNEN VAN MEER OF MINDER DAN EEN VERSLENGTE.

Het zou te ver voeren ook van deze zinnen de syntactische en rhythmische vormen vast te stellen. De verhouding van de versverbinding en -verbreking eenerzijds en de geleding der zinsverbanden anderzijds eischt een afzonderlijk onderzoek, dat rekening houdt met alle soorten van zinnen en zinsverbanden. De zinnen met aanloop kunnen te zijner tijd een belangrijk onderdeel van dat onderzoek vormen.

Evenwel ter bepaling van de stilistische voorkeur voor zwaren en lichten aanloop in Ferguut, Moriaen en Walewein is het noodig, ook de zinnen van anderen omvang dan een verslengte in de samenvattende statistiek op te nemen. Hier volgt dus eerst een overzicht van alle zinnen van den omvang van $^1/_2$, $1^1/_2$, 2, $2^1/_2$, 3 en 4 verzen en van die zinnen wier begin noch einde samenvalt met een versgrens [1]).

1) Bijv. Wal. 8782—4 Doe sprac die hertoghe: *Hier mogedi vri*
Tameer wesen ende sal ju doen
Gheven them ende venisoen

Ferguut			*nom.* aanl.	*meerl.* aanl.	*eenl.* aanl.
Enkelv. Praed.	Pron.	S.	14	9	18
60	Nom.	S.	4	2	13
Sameng. Praed.	Pron.	S.	15	6	1
27	Nom.	S.	1	1	3
87			34	18	35
Moriaen					
Enkelv. Praed.	Pron.	S.	2	2	16
48	Nom.	S.	1	5	22
Sameng. Praed.	Pron.	S.	—	4	8
20	Nom.	S.	2	2	4
68			5	13	50
Vostaert					
Enkelv. Praed.	Pron.	S.	29	10	15
86	Nom.	S.	4	7	21
Sameng. Praed.	Pron.	S.	22	9	12
57	Nom.	S.	5	2	7
143			60	28	55
Penninc					
Enkelv. Praed.	Pron.	S.	9	5	38
84	Nom.	S.	1	10	21
Sameng. Praed.	Pron.	S.	3	5	21
41	Nom.	S.	3	5	4
125			16	25	84

Opmerkingen:

1. Ook hier is het getal zinnen met zwaren aanloop in Ferguut en bij Vostaert veel grooter dan bij de twee andere dichters:

Ferguut: 52 zwaar = *60* %
Moriaen: 18 zwaar = 26 %
Vostaert: 88 zwaar = *62* %
Penninc: 41 zwaar = 33 %.

Eveneens valt hier de voorkeur voor nominalen aanloop in den Ferguut en bij Vostaert op:

Ferguut:	34	van	87	=	*39* %
Moriaen:	5	van	68	=	7 %
Vostaert:	60	van	143	=	*42* %
Penninc:	16	van	125	=	13 %

2. Het getal der zinnen met samengesteld praedicaat is in den Ferguut niet grooter dan in de andere gedichten; een nieuw bewijs, dat de voorkeur voor dien werkwoordsvorm in dat gedicht inderdaad alleen voor een zeer bijzondere groep van zinnen van eén verslengte geldt.

3. Eenige zinnen trekken bijzondere aandacht door den vorm van den aanloop zoowel als door de mate van het gebruik dat de verschillende dichters ervan maken. Het zijn die zinnen, waarvan de aanloop den omvang heeft van een geheelen versregel. Vostaert vooral heeft er een voorkeur voor in zijn veelbewogen gevechtsbeschrijvingen:

8152 *Met hárde vrúchteliken slághen*
Onthǎelde hì die vórderste dàer
Die líden wàenden sónder váer
[1]) *Drië ridders stárc ende fiér*
Hèft hi dóot gheslèghen hièr
Élken mèt enen slághe gróot
Dùere die bitterheit vàn der dóot
Críjsten si daèr si gàven den ghéest
Al súlc ghescál al súlc tempéest
Àls mijn her Wàlewein daer máecte
Ne hòrde niémen

8604 *Mètten spóren van róden góude*
Spoorslághedi tórs daer hì up sát
Der Wálewein en wàs ooc niet lát
Sijn góede órs Gringolét
Sporslághedì in lánc so bét.

1) „Drie" diphth.? Vg. blz. 192.

9404 *Up Gringolétte ghelijc enen vógle*
Sprânc der Wálewein nadàt,
Ende voèren sóetelike hàren pát

Bij Vostaert komt deze zwaarste vorm van den aanloop 24 maal voor: 8045, 8094, 8122, 8152, 8155, 8158, 8177, 8233, 8291, 8581, 8604, 8607, 8799, 8913, 8992, 9040, 9069, 9163, 9404, 9410, 9498, 9546, 9683, 9859.

Bij Penninc maar 3 maal: 524, 1486, 2018.

In den Ferguut 10 maal: 282, 444, 582, 790, 1107, 1253, 1284, 1525, 1559, 1595.

In den Moriaen 2 maal: 648, 1976.

ZINNEN ZONDER INVERSIE.

Gelijk we reeds vroeger hebben vastgesteld, is in den Ferguut de inversie van het werkwoord na den aanloop nog lang niet tot regel geworden.

In vs. 1—2024 (oratio en verhaal) komen 75 zinnen met aanloop voor zónder inversie (75 van 379 = 20 %). Ook bij deze 75 zinnen blijkt duidelijk, dat die antieke woordschikking alleén voorkomt na zwaren aanloop, voornamelijk bij pronominaal subject en enkelvoudig praedicaat.

Nom. S.	Enkelv. praed.	7	samengest. praed.	1.
Pron. S.	„ „	58	„ „	9.

Bovendien zijn er bij deze 58 zinnen met zwaren aanloop, pron. subj. eenvoudig praedicaat en den vorm — S V, 45 die de lengte van een vers hebben.

Nu zijn er in den Ferguut in het geheel 103 zinnen van eén vers met zwaren aanloop, pronom. subject en eenvoudig praedicaat [1]). Van deze groep van 103 zinnen hebben er 45 geén inversie, d.w.z. 44 %. Voor de andere 276 zinnen met aanloop in den Ferguut (379—103) blijven er 30 over, d.w.z. 11 %.

---

1) Vg. blz. 112 en 118 voor de 58 zinnen *met* inversie (48 met nominalen aanloop en 15 met meerlett. adv.) en verder blz. 182.

De opvallende voorkeur van den dichter voor deze oude woordschikking is dus wel zeer afhankelijk van bijzondere syntactische omstandigheden. Het is daarom van gewicht de twee groepen van zinnen met zwaren aanloop en pronom. subject, nl. die mèt en die zonder inversie, met elkander te vergelijken.

Bij de zinnen zonder inversie hebben we indertijd (vg. Tijdschr. XXXIV : 48) als voornaamste rhythmische typen opgemerkt:

1°. — —́ — —̀

373 Sinen váder hi daer vìnt
1103 Biden bréidele hijt gegreèp

In dit schema werd alleen de zware heffing en de betrekkelijke waarde van de heffing van het werkwoord uitgedrukt. Onderscheiden we alle bijheffingen, dan zijn het verzen van het type —̀ —́ —̀ —̀, dat we hebben vastgesteld voor zinnen als:

366 Tèn castéle lièp hi mettìen
364 Tè sire plóëch quàm hi gegaèn

Zoo ook:

373 Sìnen váder hì daer vìnt
1103 Bìden breídele hìjt gegreèp

Het blijkt nú, uit het onderzoek van de zinnen met aanloop mét inversie, dat dit eigenaardige type in den Ferguut ook wel elders voorkomt, maar niet zoo veelvuldig als in de groep van zinnen zonder inversie [1]).

2°. (—) —́ — —́ —̀

818 Vóllijc si jegen hem ópscoèt
2473 Ten tógle hi nie wáre en nàm
2491 Enen castéel hi vóer hem sàch

Voegen we hier de bijheffingen in het schema, dan komen de typen A en C voor den dag:

A. 818 Vóllijc si jègen hem ópscòet
A. 2473 Ten tógle hì nie wáre en nàm
C. 2491 Ènen castéel hi vóer hem sàch

Deze twee dipodische typen liggen dus besloten in het voor-

loopige schema (—) ´– –´ `. Ik had ze bij mijn vorig onderzoek al kunnen herkennen, wanneer ik niet was uitgegaan van het opvallende type _´_ ` dat bij de zinnen zonder inversie schering en inslag is.

In al deze zinnen zonder inversie van de typen _´_ ` en (—) ´– –´ ` heeft het verbum finitum zwakke heffing. Deze regel nu geldt ook voor de andere zinnen met zwaren aanloop en pronominaal subject, voor zoover ze een dipodisch rhythme vertoonen [1]) (type A en E). Beide groepen van zinnen met zwaren aanloop en pronom. subject hebben dus een belangrijk kenmerk van het oudgermaansche versrhythme bewaard. Zoowel in de zinnen zonder inversie als in de normaal gebouwde wordt door dit zwakke accent van het werkwoord de afwisseling van zware en lichte heffing (Hebungsabstufung) bevorderd.

In de andere gedichten blijft de inversie na den aanloop zelden uit:

Bij *Vostaert* achtmaal: 8222, 8282, 9850, 9924, 8602, 8968—9, 8965*b*—7, 9268—9*a*. Alleen in 9268—9*a* is het praedicaat samengesteld. De aanloop is steeds zwaar, het subject steeds pronominaal, uitgezonderd in 8602, het werkwoord staat steeds aan het verseinde.

Bij *Penninc* éenmaal: 916. Aanloop zwaar, pronom. subject, werkwoord aan het verseinde.

In den *Moriaen* komen twee gevallen voor: 1636 en 2199—2200. Merkwaardig is het, dat in beide gevallen het subject nominaal is.

Uit dit overzichtje blijkt, dat de voorkeur voor zinnen zonder inversie in den Ferguut wel abnormaal groot is. We mogen echter niet vergeten, dat de *aanleiding* tot het gebruik van die oude woordschikking bij de andere dichters, althans bij Penninc en in den Moriaen veel geringer is dan in den Ferguut. Zinnen van eén vers, met zwaren aanloop, pronom. subject en eenvoudig praedicaat *met* inversie komen bij Penninc en in den Moriaen in vergelijking met den Ferguut, weinig voor: in den Moriaen [2])

1) Vg. blz. 136. 2) Vg. blz. 138—9.

15 gev. waarvan 1 met zwaren *nominalen* aanloop; bij Penninc [1]) 26 gevallen waarvan 7 met zwaren *nominalen* aanloop. De aanleiding tot het gebruik der oude woordschikking is dus bij deze twee dichters uiterst klein. Ze verschillen van den Ferguutdichter veeleer in voorkeur voor zwaren aanloop, dan in neiging voor den zinsvorm zonder inversie.

Bij Vostaert [2]) komen 46 zinnen van eén vers, met zwaren aanloop, pronom. subject en eenvoudig praedicaat voor, waarvan 29 met zwaren *nominalen* aanloop.

Daar is dus de aanleiding tot het gebruik van oude woordschikking heel wat grooter dan in den Moriaen en bij Penninc, zij het dan ook minder groot dan in den Ferguut. Een vergelijkend onderzoek der rijmgewoonten in den Ferguut en bij Vostaert zou allicht interessant zijn voor de nadere verklaring van het verschil in voorkeur voor inversie [3]). Zonder twijfel hangt de voorkeur van den Ferguutdichter zoowel voor zwaren aanloop als voor oude woordschikking samen met zijn ongewone neiging voor den coördineerenden zinsbouw [4]). Zware aanloop zoowel als oude woordschikking zijn krachtige middelen tot afwisseling in den anders zeer eentonigen hoofdzinvorm. Zware aanloop versterkt bovendien door den nadruk op de vooraangeplaatste zinsdeelen het zinsverband. Coördinatie, oude woordschikking, dipodisch rhythme [5]) en beknopte zinsinhoud [6]) zijn belangrijke uitingen van den antieken stijl in den Ferguut.

1) Vg. blz. 159—163. 2) Vg. blz. 147—153.

3) Men is maar al te gauw geneigd, de „verklaring" van afwijkende zinsconstructies te zoeken in den „rijmnood". Het rijm speelt een rol natuurlijk; ten eerste staat het werkw. bij oude woordsch. bijna altijd aan het *vers*einde, ook al is dit geen zinseinde en ten tweede zijn de imperfecta van sterke werkwoorden gemakkelijke rijmwoorden door den ablaut. Bij overweging van álle rijmgewoonten evenwel zou men bijv. ook moeten nagaan, of bij omkeering van den zin i.c. het nomen van den zwaren aanloop *moeielijk* zou rijmen.

4) Vg. blz. 109. 5) Vg. Sievers: Rhythmisch-melodische Studien S. 15 „Geschichtlich betrachtet ist der dipodische Bau im (deutschen) Reimvers das ältere, der podische das jüngere". Vg. verder blz. 186 vg.

6) Vg. de zinnen van den vorm — V f S V en de zinnen met oude WS. van den vorm — S V. Tijdschr. XXXIV: 54—6.

ALGEMEENE SAMENVATTING.

A. Syntactische vormen.

FERGUUT: 379 zinnen.

	Aanloop. nom.	meerl. adv.	eenl. adv.
Van eén vs. Met inversie. Eenv. praed.	*56*	26	41
sameng. praed.	*46*	19	29
Zonder inversie	*43*	*16*	—
Niet van eén vs. Met inversie	34	18	35
Zonder inversie	9	7	—
	188	86	105

MORIAEN: 191 zinnen.

	nom.	meerl. adv.	eenl. adv.
Van eén vs. Met inversie. Eenv. praed.	2	28	61
sameng. praed.	—	7	23
Zonder inversie	—	1	—
Niet van eén vs. Met inversie	5	13	50
Zonder inversie	1	—	—
	8	49	*134*

VOSTAERT: 278 zinnen.

	nom.	meerl. adv.	eenl. adv.
Van eén vs. Met inversie. Eenv. praed.	*35*	21	39
sameng. praed.	11	7	14
Zonder inversie	4	1	—
Niet van eén vs. Met inversie	*60*	28	55
Zonder inversie	3	—	—
	113	57	108

PENNINC: 280 zinnen.

	nom.	meerl. adv.	eenl. adv.
Van eén vs. Met inversie. Eenv. praed.	17	37	56
sameng. praed.	4	16	24
Zonder inversie	1	—	—
Niet van eén vs. Met inversie	16	25	84
Zonder inversie	—	—	—
	38	78	164

Opmerkingen.

1. In deze samenvattende statistiek van alle zinnen met aanloop wijzen de schuin gedrukte getallen de bijzondere stilistische neigingen der dichters aan; de vet gedrukte leggen nog eens den nadruk op de verschillen in het belangrijkste stijlkenmerk, nl. de graad van voorkeur voor zwaren nominalen aanloop.

2. Het is gebleken, dat er zoowel rhythmisch als syntactisch een groot verschil bestaat tusschen de zinnen met zwaren en die met lichten aanloop. Geen wonder, dat ook het stilistisch effect verschilt. Beide soorten van aanloopzinnen brengen door de vooraanplaatsing van het werkwoord afwisseling in den syntactischen vorm der zinnen. Evenwel alleen de omvangrijke, zware aanloop is, in de verhalende gedeelten der epische gedichten, de weerslag van een streven naar krachtige opwekking der aandacht bij de beschrijving van de spannende gebeurtenissen. Het is daarom begrijpelijk, dat niet uit de statistiek [1]) van de zinnen met aanloop in het algemeen maar wel uit de vergelijking van de voorkeur voor zwaren aanloop, de fijnere stijlverschillen van de dichters kunnen worden afgeleid. Enkele aanhalingen uit den Walewein van Vostaert mogen nog eens de aandacht vestigen op de afwisseling, die de zinnen met zwaren aanloop door hun vorm brengen in de epische beschrijving:

9732 Der Wálewein hi wért mettièn
3 Verwóet ende ùten sínne welnaèr
4 *Vréselike sprànc hi úp aldaèr*
5 *Den hélm sètte hi ùp sijn hóvet*
6 Ende nam die glavie
9904 Die swárte áchtets nièt twee táetsen
5 Hi gàlt hem wéder sijn verhéffen
6 *Sine slághe doèt hi hèm beséffen*
7 *Up den hélm slòuch hi Wáleweine*

1) Vg. blz. 109.

Men vergelijke zinnen als in vs. 9735 en 9907 met een zin van gelijken inhoud maar in den vorm S V —:

9667 Soe seìde: »Hére dóet datghi wílt"
Hi leide sijn hóoft up sinen scilt
Hine wìlde niet slápen ìn haren scóot
Omdàt hem haèrre píne verdróot

De stilistische waarde van dezen zin (vs. 9668) zou niet veranderen, wanneer de syntactische vorm door een *lichten* aanloop werd omgekeerd:

Soe seìde: Hére dóet datghi wílt
Doe leidi sijn hóoft up sinen scilt

3. Niet zonder reden kan men daarom vragen, of het gerechtvaardigd is, bij een stilistisch onderzoek als het onze uit te gaan van een samenvattende onderscheiding der zinnen met aanloop in het algemeen, waardoor de twee groepen van zinnen met zwaren en lichten aanloop kunstmatig worden bijeengevoegd, die syntactisch, rhythmisch en stilistisch hemelsbreed verschillen en feitelijk niets anders gemeen hebben dan een negatief verschijnsel als de vooraanplaatsing van een ánder woord dan het subject. Het antwoord is zonder twijfel bevestigend. Bij de beschrijving van de wisselwerking tusschen vers- en zinsbouw is nu eenmaal een indeelend stelsel onontbeerlijk en dit stelsel moet zooveel mogelijk worden gegrond op formeele onderscheidingsmiddelen. Evengoed als de typen der verzen formeel zijn, is de indeeling der zinnen in twee typen S V — en — V S vrij van logische en stilistische overwegingen. Daarna, bij de vergelijking der *geleding* van de typen, is het natuurlijk noodig, zoowel de stilistische invloeden, als de verhouding van de zinsdeelen tot het rhythme te overwegen. In den Ferguut bij alle zinssoorten en bij de andere dichters in de zinnen met zwaren aanloop blijkt het nauwe verband tusschen hun voorkeur voor bepaalde rhythmische typen en een bijzondere zinsgeleding.

Vaste regels zijn echter bij de beschrijving van den syntactisch-rhythmischen stijl niet te verwachten. Stijl is een samenvatting

van betrekkelijke verhoudingen; men vergelijkt de graad van voorkeur voor bepaalde vormen en gaat niet uit van een vooropgestelden vorm.

Betrekkelijk is de rhythmische waarde der woordsoorten en zinsdeelen; deze wisselt al naar gelang van den zinsvorm en de zinsgeleding, gelijk duidelijk blijkt uit de heffing van het verbum finitum. Ook de „regel" dat meerlettergr. aanloop zware heffing draagt en eenlettergr. lichte, wordt onderbroken, eenerzijds door „daerne" en „doene", anderzijds door „wel" en „saen".

Betrekkelijk is de eenvormigheid van het rhythmische type van bepaalde zinssoorten. Zinnen met zwaren aanloop hebben weliswaar meestal het type A of E, maar bij Penninc niet. Zinnen met lichten aanloop het type B of C, maar bij zware heffing van het werkwoord ontstaat dikwijls het type A.

Evenwel, dat het mogelijk is, deze *betrekkelijke* verhoudingen vast te stellen, is een uitkomst van groot gewicht zoowel voor de litteraire kenschetsing der gedichten als voor de vergelijkende middelnederlandsche syntaxis.

B. Rhythmische vormen [1]).

	BC	AE	Dip	M_1	M_2	M_3	M_4	M_5	M	4^1	D	F	3.4.5.	Totaal
Ferg.	27	*50*	**77**	10	16	6	2	—	**84**	2	2	—	8	**128**
Mor.	*22*	14	**36**	18	27	2	—	—	**47**	—	—	—	8	**91**
Vost.	13	*40*	**53**	9	14	1	1	3	**28**	1	5	—	8	**95**
Penn.	*31*	23	**54**	16	23	3	—	—	**42**	2	—	1	11	**110**
	93	127	**220**	53	80	12	3	3	**151**	5	7	1	35	**419**

1) M_1 = \ / / /; M_2 = / \ / /; M_3 = / / \ /; M_4 = / / / \.
4^1 = \ / \ \; D = \ \ / /; F = \ \ / /
3.4.5 = òf drie heffingen, òf 5 heffingen, òf misschien 3 heffingen.
N.B. Het staatje omvat alleen de zinnen van een vers met eenv. pr. en inversie.

In 384 van de 419 verzen onderscheiden we vier heffingen: in 92 %.

Van deze 384 zijn er 220 dipodisch geleed = 58 %, 151 monopodisch = 39 % en 13 anders = 3 %.

Van de 151 monopodische verzen zijn er 133 = 89 % van de typen M_1 en M_2, dat wil zeggen de typen, waarbij de twee laatste heffingen zwaar zijn.

Dipodisch of monopodisch M_1 M_2 zijn dus 353 van de 419 verzen = 85 %.

Op 15 % na vallen dus alle verzen onder de zes typen A B C E, M_1 M_2.

Opmerkingen:

1. De dipodische verzen en de typen M_1 M_2.

Uit de dipodische verzen blijkt nog duidelijk, dat het rhythme de voortzetting is van dat der oudgermaansche poëzie met twee heffingen:

Wal. 8362	Ooc **gróef** hine **ùp** een **kérchof** dàn (A.)
Wal. 9076	Doe **ántworde** hèm een **rídder** sàen (A.)
Wal. 992	Doe **bróchtemen** hèm die **dwále** sàen (A.)
Ferg. 673	Hérde **gràm was** die **jóngelìnc** (A.)
Mor. 1522	Doe **gìnct met hém** al **ùten spéle** (B.)
Ferg. 149	Des **wàs die cóninc érre** dàn (C.)
Wal. 8238	Dàer **riep ménech jámerlèke** (C.)
Wal. 8452	Hárde **gèrne wàre hi vród**er (E.)

De vetgedrukte zinsdeelen bevatten den eigenlijken inhoud der mededeeling en zouden, alleenstaand, de kern vormen van hetzelfde rhythmische type als dat der volledige verzen, maar dan op den grondslag van twee heffingen. De overige adverbia, pronomina en lidwoorden veranderen aan den inhoud der zinnen weinig, maar maken verdubbeling van het getal heffingen door twee bijheffingen mogelijk. Men vergelijke de eerste drie A-verzen met de volgende Beowulfverzen, die denzelfden zinsvorm vertoonen en denzelfden inhoud hebben als het eerste A-vers:

728*a*	Geseah hē in recede
1188*a*	Hwearf þā bi bence
1232*a*	Eode þā to setle

Het ligt voor de hand te vermoeden, dat het streven naar verdubbeling van het getal heffingen de oorzaak werd van het ontstaan der voornaamste monopodische typen. We hebben gezien [1]), dat de eerste vershelft in bepaalde syntactische verhouding tweé zware woorden bij eén zware heffing kan bevatten terwijl dit in de tweede vershelft niet mogelijk is. Begrijpelijk is het daardoor, dat juist de typen M_1 en M_2, met twee zware heffingen in de tweéde vershelft (_̀ _́ _́ _́ en _́ _̀ _́ _́) in alle gedichten zoo talrijk vertegenwoordigd zijn, vergeleken met de typen M_3 M_4 M_5 (89 % tegenover 11 %).

Het type _̀ _́ _́ _́ kan men beschouwen als een verzwaring van B en C, het _́ _̀ _́ _́ als een verzwaring van A en E.

Men vergelijke daartoe:

I 1. Dies hàdde die ánder *gróten* nijt (Wal. 7990)
2. Daer wàser léttel *goét* gesónt (Mor. 1599)
3. Echt leìde die swérte sine hánde *tegáder* (M. 891)

met de dipodische verzen B en C:

1. Doe hàdden die jágers *haèr* dedúut (Ferg. 90)
Doe swoèr die cóninc *ènen* eét (Ferg. 114)
2. Daer wàren die ridders *àne* gewóne (Ferg. 1590)
3. Des wàs die cóninc érre *dàn* (Ferg. 149).

en II 1. Doe bróchtemen hèm *den góeden* wíjn (Ferg. 857)
Doe bráchti ènen slách *van ónder* (Mor. 1518)
2. Doe ántwòrde *die félle* hére (Mor. 1344)
3. Doe vráchden sì na *sláns* séden (Mor. 1032)
4. Bóvenne keèrden si *némmeer* wéder (Wal. 710)

met de dipodische verzen A en E:

1. Doe bróchtemen hèm die dwále *saèn* (Wal. 992)
2. Doe ántworde hèm een ridder *saèn* (Wal. 9076)
Doe séide mìn her Lánce*loèt* (Mor. 375)
3. Doe ságen sì den clúse*nàre* (Mor. 962)
4. Nóit en dàdi mì *noch* líeve (Wal. 8168).

---

1) Vg. blz. 124—5, 149 noot 1, 150 noot 1.

ALGEMEENE SAMENVATTING.

A. Syntactische vormen.

Ferguut: 379 zinnen.	nom.	Aanloop. meerl. adv.	eenl. adv.
Van eén vs. Met inversie. Eenv. praed.	*56*	26	41
sameng. praed.	*46*	19	29
Zonder inversie	*43*	*16*	—
Niet van eén vs. Met inversie	34	18	35
Zonder inversie	9	7	—
	188	86	105

Moriaen: 191 zinnen.	nom.	meerl. adv.	eenl. adv.
Van eén vs. Met inversie. Eenv. praed.	2	28	61
sameng. praed.	—	7	23
Zonder inversie	—	1	—
Niet van eén vs. Met inversie	5	13	50
Zonder inversie	1	—	—
	8	49	*134*

Vostaert: 278 zinnen.	nom.	meerl. adv.	eenl. adv.
Van eén vs. Met inversie. Eenv. praed.	*35*	21	39
sameng. praed.	11	7	14
Zonder inversie	4	1	—
Niet van eén vs. Met inversie	*60*	28	55
Zonder inversie	3	—	—
	113	57	108

Penninc: 280 zinnen.	nom.	meerl. adv.	eenl. adv.
Van eén vs. Met inversie. Eenv. praed.	17	37	56
sameng. praed.	4	16	24
Zonder inversie	1	—	—
Niet van eén vs. Met inversie	16	25	84
Zonder inversie	—	—	—
	38	78	164

Opmerkingen.

1. In deze samenvattende statistiek van alle zinnen met aanloop wijzen de schuin gedrukte getallen de bijzondere stilistische neigingen der dichters aan; de vet gedrukte leggen nog eens den nadruk op de verschillen in het belangrijkste stijlkenmerk, nl. de graad van voorkeur voor zwaren nominalen aanloop.

2. Het is gebleken, dat er zoowel rhythmisch als syntactisch een groot verschil bestaat tusschen de zinnen met zwaren en die met lichten aanloop. Geen wonder, dat ook het stilistisch effect verschilt. Beide soorten van aanloopzinnen brengen door de vooraanplaatsing van het werkwoord afwisseling in den syntactischen vorm der zinnen. Evenwel alleen de omvangrijke, zware aanloop is, in de verhalende gedeelten der epische gedichten, de weerslag van een streven naar krachtige opwekking der aandacht bij de beschrijving van de spannende gebeurtenissen. Het is daarom begrijpelijk, dat niet uit de statistiek [1]) van de zinnen met aanloop in het algemeen maar wel uit de vergelijking van de voorkeur voor zwaren aanloop, de fijnere stijlverschillen van de dichters kunnen worden afgeleid. Enkele aanhalingen uit den Walewein van Vostaert mogen nog eens de aandacht vestigen op de afwisseling, die de zinnen met zwaren aanloop door hun vorm brengen in de epische beschrijving:

9732 Der Wálewein hi wért mettièn
3 Verwóet ende ùten sínne welnaèr
4 *Vréselike sprànc hi úp aldaèr*
5 *Den hélm sètte hi ùp sijn hóvet*
6 Ende nam die glavie
9904 Die swárte áchtets nièt twee táetsen
5 Hi gàlt hem wéder sijn verhéffen
6 *Sine slághe doèt hi hèm beséffen*
7 *Up den hélm slòuch hi Wáleweine*

1) Vg. blz. 109.

Men vergelijke zinnen als in vs. 9735 en 9907 met een zin van gelijken inhoud maar in den vorm S V — :

9667 Soe seìde: »Hére dóet datghi wílt"
Hi leìde sijn hóoft up sinen scilt
Hine wìlde niet slápen ìn haren scóot
Omdàt hem haèrre píne verdróot

De stilistische waarde van dezen zin (vs. 9668) zou niet veranderen, wanneer de syntactische vorm door een *lichten* aanloop werd omgekeerd:

Soe seìde: Hére dóet datghi wílt
Doe leìdi sijn hóoft up sinen scilt

3. Niet zonder reden kan men daarom vragen, of het gerechtvaardigd is, bij een stilistisch onderzoek als het onze uit te gaan van een samenvattende onderscheiding der zinnen met aanloop in het algemeen, waardoor de twee groepen van zinnen met zwaren en lichten aanloop kunstmatig worden bijeengevoegd, die syntactisch, rhythmisch en stilistisch hemelsbreed verschillen en feitelijk niets anders gemeen hebben dan een negatief verschijnsel als de vooraanplaatsing van een ánder woord dan het subject. Het antwoord is zonder twijfel bevestigend. Bij de beschrijving van de wisselwerking tusschen vers- en zinsbouw is nu eenmaal een indeelend stelsel onontbeerlijk en dit stelsel moet zooveel mogelijk worden gegrond op formeele onderscheidingsmiddelen. Evengoed als de typen der verzen formeel zijn, is de indeeling der zinnen in twee typen S V — en — V S vrij van logische en stilistische overwegingen. Daarna, bij de vergelijking der *geleding* van de typen, is het natuurlijk noodig, zoowel de stilistische invloeden, als de verhouding van de zinsdeelen tot het rhythme te overwegen. In den Ferguut bij alle zinssoorten en bij de andere dichters in de zinnen met zwaren aanloop blijkt het nauwe verband tusschen hun voorkeur voor bepaalde rhythmische typen en een bijzondere zinsgeleding.

Vaste regels zijn echter bij de beschrijving van den syntactisch-rhythmischen stijl niet te verwachten. Stijl is een samenvatting

van betrekkelijke verhoudingen; men vergelijkt de graad van voorkeur voor bepaalde vormen en gaat niet uit van een vooropgestelden vorm.

Betrekkelijk is de rhythmische waarde der woordsoorten en zinsdeelen; deze wisselt al naar gelang van den zinsvorm en de zinsgeleding, gelijk duidelijk blijkt uit de heffing van het verbum finitum. Ook de „regel" dat meerlettergr. aanloop zware heffing draagt en eenlettergr. lichte, wordt onderbroken, eenerzijds door „daerne" en „doene", anderzijds door „wel" en „saen".

Betrekkelijk is de eenvormigheid van het rhythmische type van bepaalde zinssoorten. Zinnen met zwaren aanloop hebben weliswaar meestal het type A of E, maar bij Penninc niet. Zinnen met lichten aanloop het type B of C, maar bij zware heffing van het werkwoord ontstaat dikwijls het type A.

Evenwel, dat het mogelijk is, deze *betrekkelijke* verhoudingen vast te stellen, is een uitkomst van groot gewicht zoowel voor de litteraire kenschetsing der gedichten als voor de vergelijkende middelnederlandsche syntaxis.

B. Rhythmische vormen [1]).

	BC	AE	Dip	M_1	M_2	M_3	M_4	M_5	M	4¹	D	F	3.4.5.	Totaal
Ferg.	27	*50*	**77**	10	16	6	2	—	**34**	2	2	—	8	**123**
Mor.	*22*	14	**36**	18	27	2	—	—	**47**	—	—	—	8	**91**
Vost.	13	*40*	**53**	9	14	1	1	3	**28**	1	5	—	8	**95**
Penn.	*31*	23	**54**	16	23	3	—	—	**42**	2	—	1	11	**110**
	93	127	**220**	53	80	12	3	3	**151**	5	7	1	35	**419**

1) M_1 = \ / / /; M_2 = / \ / /; M_3 = / / \ /; M_4 = / / / \.
4¹ = \ / \ \; D = \ \ / /; F = \ \ / /

3. 4. 5 = òf drie heffingen, òf 5 heffingen, òf misschien 3 heffingen.

N.B. Het staatje omvat alleen de zinnen van een vers met eenv. pr. en inversie.

In 384 van de 419 verzen onderscheiden we vier heffingen: in 92 %.

Van deze 384 zijn er 220 dipodisch geleed = 58 %, 151 monopodisch = 39 % en 13 anders = 3 %.

Van de 151 monopodische verzen zijn er 133 = 89 % van de typen M_1 en M_2, dat wil zeggen de typen, waarbij de twee laatste heffingen zwaar zijn.

Dipodisch of monopodisch M_1 M_2 zijn dus 353 van de 419 verzen = 85 %.

Op 15 % na vallen dus alle verzen onder de zes typen A B C E, M_1 M_2.

Opmerkingen:

1. De dipodische verzen en de typen M_1 M_2.

Uit de dipodische verzen blijkt nog duidelijk, dat het rhythme de voortzetting is van dat der oudgermaansche poëzie met twee heffingen:

Wal. 8362	Ooc **gróef** hìne **ùp** een **kérchof** dàn (A.)
Wal. 9076	Doe **ántworde** hèm een **rídder** sàen (A.)
Wal. 992	Doe **bróchtemen** hèm die **dwále** sàen (A.)
Ferg. 673	Hérde **gràm was** die **jóngelìnc** (A.)
Mor. 1522	Doe **gìnct met hém** al **ùten spéle** (B.)
Ferg. 149	Des **wàs die cónine érre** dàn (C.)
Wal. 8238	Dàer **riep ménech jámerlèke** (C.)
Wal. 8452	Hárde **gèrne wàre hi vród**er (E.)

De vetgedrukte zinsdeelen bevatten den eigenlijken inhoud der mededeeling en zouden, alleenstaand, de kern vormen van hetzelfde rhythmische type als dat der volledige verzen, maar dan op den grondslag van twee heffingen. De overige adverbia, pronomina en lidwoorden veranderen aan den inhoud der zinnen weinig, maar maken verdubbeling van het getal heffingen door twee bijheffingen mogelijk. Men vergelijke de eerste drie A-verzen met de volgende Beowulfverzen, die denzelfden zinsvorm vertoonen en denzelfden inhoud hebben als het eerste A-vers:

728*a* Geseah hē in recede
1188*a* Hwearf þā bi bence
1232*a* Eode þā to setle

Het ligt voor de hand te vermoeden, dat het streven naar verdubbeling van het getal heffingen de oorzaak werd van het ontstaan der voornaamste monopodische typen. We hebben gezien [1]), dat de eerste vershelft in bepaalde syntactische verhouding tweé zware woorden bij eén zware heffing kan bevatten terwijl dit in de tweede vershelft niet mogelijk is. Begrijpelijk is het daardoor, dat juist de typen M_1 en M_2, met twee zware heffingen in de tweéde vershelft (ˋ ˊ ˊ ˊ en ˊ ˋ ˊ ˊ) in alle gedichten zoo talrijk vertegenwoordigd zijn, vergeleken met de typen M_3 M_4 M_5 (89 % tegenover 11 %).

Het type ˋ ˊ ˊ ˊ kan men beschouwen als een verzwaring van B en C, het ˊ ˋ ˊ ˊ als een verzwaring van A en E.

Men vergelijke daartoe:

I 1. Dies hàdde die ánder *gróten* níjt (Wal. 7990)
2. Daer wàser léttel *goét* gesónt (Mor. 1599)
3. Echt leìde die swérte sine hánde *tegáder* (M. 891)

met de dipodische verzen B en C:

1. Doe hàdden die jágers *haèr* dedúut (Ferg. 90)
Doe swoèr die cóninc *ènen* eét (Ferg. 114)
2. Daer wàren die ridders *àne* gewóne (Ferg. 1590)
3. Des wàs die cóninc érre *dàn* (Ferg. 149).

en II 1. Doe bróchtemen hèm *den góeden* wíjn (Ferg. 857)
Doe bráchti ènen slách *van ónder* (Mor. 1518)
2. Doe ántwòrde *die félle* hére (Mor. 1344)
3. Doe vráchden sì na *sláns* séden (Mor. 1032)
4. Bóvenne keèrden si *némmeer* wéder (Wal. 710)

met de dipodische verzen A en E:

1. Doe bróchtemen hèm die dwále *saèn* (Wal. 992)
2. Doe ántworde hèm een ridder *saèn* (Wal. 9076)
Doe séide mìn her Lánce*loèt* (Mor. 375)
3. Doe ságen sì den clúse*nàre* (Mor. 962)
4. Nóit en dàdi mì *noch* líeve (Wal. 8168).

1) Vg. blz. 124—5, 149 noot 1, 150 noot 1.

In de monopod. verzen van beide groepen is blijkens de cursief gedrukte woorden van bijkomstige syntactische beteekenis gestreefd naar een schema van vier heffingen. Maar het is niet gelukt, door een zeer bepaalde woordkeuze (lichte aor. adverbia, composita, pronomina) de dipodische geleding der vier heffingen en daarmede het beginsel der oudgermaansche rhythmiek (twee overheerschende hoogtepunten) te handhaven. Vergelijking met de dipodische groepen maakt dit duidelijk.

Het is evenwel noodig, er op te wijzen, dat ook reeds de oudgerm. „Schwellverse" het *zinstype* dezer mnl. monopodische verzen bevatten:

Het ags. „normalvers":

Hwéarf þā bi bénce

staat in dezelfde verhouding tot het „schwellvers":

[1]) Wónoda im obar them wáldandes bárne

als het mnl. dipodische vers:

Doe ságen sì den clúsenàre

tot het monopodische type M_2:

Doe vráchden sì na sláns séden

2. De heffingen.

Het is niet altijd mogelijk het getal en de plaats der heffingen en den omvang der tusschenliggende dalingen te bepalen. In de eerste plaats blijkt dat bij de verzen met drie heffingen. In veel gevallen is het mogelijk te veronderstellen, dat in den tijd van het ontstaan van het gedicht, bij diphthongische uitspraak van een der heffingslettergrepen, een tweede bijheffing in het vers werd onderscheiden, die ons oor niet terstond treft:

Ferg. 1709 Dríëwaèrf so bliès hi den hóren
Wal. 9145 Dit séïdì om hèm te verérren

1) Vg. Sievers Altg. Metr. § 93 : 1 en § 122 : 1.

In deze verzen brengt de diphth. uitspraak van de eerste heffingslettergreep niet veel verandering in de rhythmische golflijn (_́ _̀ _̀ _́ in plaats van _́ _̀ _́). Dit is echter niet altijd zoo. Groot verschil is er bijv. tusschen:

Mor. 656	Des víël sì in cránken lóne
en	Des vièl si in cránken lóne
Wal. 9205	Doe slóüch hìne dérdewerf écht
en	Doe sloùch hine dérdewerf écht
Wal. 1305	Díës bem ìc in gróter sórghe
	Dies bèm ic in gróter sórghe

In het laatste geval wordt zelfs de aanloop tweelettergrepig [1]).

Het is duidelijk, dat over zulke onzekerheden dikwijls het rhythme der omringende verzen beslist [2]). Maar toch blijven in zulke gevallen zoowel de subjectieve opvatting van den lezer [3]), als onze min of meer volledige kennis der mnl. taalverschijnselen van invloed op de bepaling van het rhythmische schema.

In nagenoeg alle verzen met drie heffingen zijn er twee zwaarder dan de derde [4]), zoodat de typen _̀ _́ _́, _́ _̀ _́, _́ _́ _̀ ontstaan. Rhythmisch staan deze verzen op eén lijn met de dipodische typen van vier heffingen, met dien verstande, dat ze nog dichter staan bij den oorspronkelijken vorm zonder eén enkele bijheffing. Verzen als:

Mor. 261	Doe seìde die cóninc wéder
Mor. 1027	Doe wòrden die héren in dóle

zijn feitelijk oude B-typen van het schema _ _́ _ _́, waarbij zich in de tweede daling geen bijheffing heeft ontwikkeld [5]). Een overgang naar het schema met twée bijheffingen hooren we in:

Mor. 2006	Dus wàs hi in ménegèr gedóchte
	Dus wàs hi in méneger gedóchte

---

1) Vg. blz. 191 noot 2. 2) Vg. blz. 159. Wal. 7894 Nu hèvet *hijs* róuwe gróot. 3) Vg. Saran. Deutsche Verslehre Vorwort VII. 4) Uitzondering Ferguut 1573 zie blz. 132. 5) Zoo is ook het E-vers Ferg. 1709 Dríewaerf so bliès hi den hóren (zie blz. 188) met drie heffingen feitelijk gelijk aan het oude schema _́ _̀ — _́. De zware heffingen bepalen het type.

Tot vijf heffingen zijn we, ook al omvat een daling drie of vier lettergrepen, zelden geneigd, om redenen die het zinsaccent raken.

Hoe heviger het contrast is tusschen het accent der zware en lichte deelen, des te grooter kan het getal der dalingslettergrepen zijn. In den Ferguut met zijn opmerkelijken tweeledigen zinsbouw, hebben we reeds opgemerkt, hoe door de scherpe scheiding der twee paren van heffingen de tweede daling gedeeltelijk voorslag van de derde heffing wordt:

1031	Álso dè*de hi* / *mijn her* Pértsevàle

Zoo ook:

Wal. 8384	Mettíën bràk*en* / *sine* víngerlìne
9503	Tséïl tròc*si* / *inden* tóp al hóghe

Van nog grooter beteekenis is het zinsaccent bij de overbrugging van een lange daling tusschen de eerste en tweede heffing:

Wal. 252	Nù*ne sach ic* nóyt so dróuven dách
9530	Dróe*ve ende* grám wàren si dàs
9734	Vrés*elike* sprànc hi úp aldaèr
9943	Nóit *en vandic* màn van súlker crácht
Ferg. 599	Vád*er ende* móeder maèctic érre
1404	Gís*teren so* sàt hi bi mì alléne
Mor. 1921	Doe dròg*ense den* dóden vànder stéde

Ook tusschen de derde en vierde heffing:

Ferg. 1465	Òp sine hérte tín*telde hare* hánt
Mor. 1400	Híerop sìdi ondá*dech ende* fél
Mor. 1706	Daér omme wàs hi dró*ve ende* érre
Wal. 1648	Doè sat úp Wál*ewein die* hére

Twee lange dalingen in:

Wal. 1414	Scóon*re creat*ùre *ne sach* níeman ghéne

Het hevig bewogen rhythme van de meeste dezer zinnen [1]) zou vergaan in een lijzige dreun, wanneer we, toegevende aan een ongewenschte zucht naar gladder metrum, wilden lezen:

1) Plotselinge handelingen en uitroepen.

Gísterèn so sàt hi bi mì alléne
Nùne sách ic nóyt so dróuven dách
Nóit en vàndic mán van súlker crácht
Vréselìke sprànc hi úp aldaèr.

Het is echter ook begrijpelijk, dat we onverschillig zijn voor het getal der heffingen, en er nu en dan vijf aannemen, in zinnen wier inhoud *niet* tot grooten nadruk en declameerende voordracht stemt:

Mor.	1452	Héden quàm dese ríddere bìnnen onser vésten
Ferg.	225	Mèt sire sléppen drógedi sìnen hónt
Wal.	9583	Ten víerden dàghe rúmedi dèn castéel

3. De dalingen.

In de verzen met vier heffingen wordt door de mogelijkheid van diphth. uitspraak de vaststelling van het getal dalingslettergrepen bemoeielijkt.

Er zijn verzen, waar uit de regeling der enclise van pronomina, uit syncope en uit het al of niet weglaten van ontbeerlijke woorden een streven tot regelmatige afwisseling van heffing en eén dalingslettergreep (alternatie) blijkt:

Ferg.	463	Den hélm so *lètste hì* wel schíere
en	568	Den án*dren* tweèn *waest* ònbequáme
Wal.	1002	Míne deèrt *ne* ghéne sáke
en	1049	Míne gheb*réket* ghéne sáke

Evenwel in verzen als:

Ferg.	1547	Doe rúëmdì die jégenòde
Mor.	1124	Híër nès geen lánger bíden
[1]) Wal.	1665	Mettíën beètti vàn den páerde

is alleen bij diphth. uitspraak van de eerste heffingslettergreep het metrum alterneerend. Bij monophth. uitspraak ontbreekt een dalingslettergreep tusschen de eerste en tweede heffing [2]).

1) Wal. 1700 „Mettésen reèt hi dánen scíere" heeft alterneerend metrum.

2) Ook een woord in de daling kán diphth. zijn geweest, al is het minder waarschijnlijk: Ferg. 1325 Hens rídder ìn *dië* wérelt géen
De aanloopvormen *doe dies* zijn waarschijnlijk monophth. geweest. Anders zouden ze, als tweelettergr. woorden wel dikwijls zware heffing dragen.

Daarentegen is de maat van:

Ferg. 735 Van váke hèldi thóeft mettièn

alleen bij monophth. uitspraak van „thoeft" alterneerend. Bij diphth. uitspraak bestaat de laatste daling uit twee lettergrepen.

Een evengroote onzekerheid wordt veroorzaakt door de mogelijkheid van „svarabhakti" na een liquida:

Ferg. 1580 Daér en màch geen *pérd* óp
Wal. 266 Ìn den *bérch* wàren sténe

Bij diphth. uitspraak van de cursief gedrukte woorden (perret, berrech) is de maat alterneerend.

Zoo komt het, dat nòch de verzen met alterneerend metrum, nòch die waar een daling ontbreekt [1]), nòch die waar de daling twee of drie lettergrepen bevat, met zekerheid kunnen worden vastgesteld. Gelukkig daarom, dat niet de afwisseling van heffing en daling, maar de onderlinge verhouding van de heffingen den grondslag uitmaakt van onze stilistische vergelijking van vers- en zinsbouw.

Leysin. G. S. OVERDIEP.

1) We noemen de verzen, waarin een daling:

a. ontbreekt, tenzij de heffingslett. diphth. werd uitgesproken: *Ferg.* 506, 1745, 1417, 728, 1632, 1547. *Mor.* 1567, 1124. 697, 138 *Vost.* 9503, 9489, 9153, 8384 *Penn.* 1665, 1607, 530. Twée in: Wal. 10018 Van *dïën* vànt hierë *viërtiëne.*

b. ontbreekt, tenzij svarabhakti wordt aangenomen: *Ferg.* 871, 1580. *Mor.* 2248. *Vost.* 9907, 8661, 9735, 9963, 10001. *Penn.* 266, 885, 805.

c. zeker ontbreekt bij een compositum in het rijm: *Ferg.* 979, 745, 1310, 1611. *Mor.* 363, 2306. *Vost.* 8443, 9598, 9707. Mor. 704 kán ook diphth. zijn: Dies bìddic Góde dor *óël*mòet (vg. Mor. 138 en Wal. 10018).

d. zeker ontbreekt bij een compositum buiten het rijm: *Ferg.* 1419. *Mor.* 968, 1035, 1344. *Vost.* 9563. *Penn.* 1986, 614, 1490.

e. zeker ontbreekt: *Ferg.* 238, 251, 952. *Mor.* 138, 1032. *Vost.* 9530, 8489, 9304, 9745. *Penn.* 1416, 1648, 567, 846.

AMOUREUSJE IN BREDERO'S *STOMMEN RIDDER*.

Onlangs heeft Kalff in een opstel over „Algemeene en vergelijkende Literatuurgeschiedenis", in: Vragen des Tijds XLII (1915—6) I 451—476, als een voorbeeld van nog onopgehelderde verschijnselen in onze letterkunde, die waarschijnlijk door die vergelijkende studiën verklaard zullen kunnen worden, ook enkele episodes in Bredero's romantische tooneelspelen genoemd. De kluchtige tusschenspelen, die voor deze soort van stukken, — zooals bekend, in hoofdzaak ontleend aan den Amadis-roman Palmerijn van Olyven — kenmerkend zijn, mogen in 't algemeen gelden als min of meer rechtstreeksche voortzettingen van de comische intermezzo's der sinnekens in het middeleeuwsche drama. Maar wanneer in deze tooneelen een knecht en een meid de hoogdravende minnekoozerij der edelen en jonkvrouwen in platte taal parodieeren, kan dit niet van dezelfde herkomst zijn. „Zulke spotvormen der liefde immers zijn in het middeleeuwsche drama niet bekend. Zijn deze dan, gelijk men tot dusverre heeft aangenomen, door Breero zelf uitgedacht? Dat is niet onmogelijk, maar moet onwaarschijnlijk heeten voor wie weet, dat parodieerende liefdestooneeltjes tusschen knecht en meid reeds in de Propaladia (1517) van den Spaanschen tooneeldichter Torres Naharro voorkomen en dat zij iets gewoons zijn in het hier te lande zoo bekende werk van Lope de Vega" (a. w. 468—9). Kalff acht het waarschijnlijk dat Bredero zulke tooneeltjes in het werk van anderen heeft leeren kennen, misschien in een vroeger Nederlandsch of Fransch stuk, schakel tusschen het eigene en het uitheemsche (Spaansche?); of wel in een der toenmalige vertooningen van Engelsche comedianten te Amsterdam. Het denkbeeld der parodieering zou hij dus middellijk aan vreemden ontleend, maar zelf uitgewerkt hebben.

Men behoeft dan hierbij niet te denken aan een zelfstandige reactie van den Amsterdamschen schoenmakerszoon tegen de hoofsche liefde; al is 't waar dat een dergelijke reactie inderdaad een paar malen voorkomt in de staaltjes van hoofsche minnelyriek, waarin Bredero de mode van dien tijd volgde [1]).

Naar ik meen, behoeven wij in dit geval echter niet zoo ver van honk te gaan; of liever wij kunnen werkelijk een vroeger Nederlandsch stuk aanwijzen, dat Bredero gekend zal hebben, dat dus ook een schakel tusschen eigen en uitheemsch geweest kan zijn.

Het zijn inzonderheid twee tooneelen uit den Stommen Ridder die Kalff zal bedoelen. Wel vormen in 't algemeen het optreden en de taal van Nieuwen-Haan en Griet Smeers in Rodd'rick ende Alphonsus, van Bouwen Langlijf en Sinnelijcke Nel in Griane, van Amoureusje, Manshooft, Moersgoelick en Modde van Gompe in den Stommen Ridder — om van Lucelle niet te spreken — telkens dezelfde scherpe tegenstelling met de edele daden en hoogdravende woorden der ridders en jonkvrouwen als Sancho Pansa met Don Quichote (zie met name Roddr. 1706—22, Griane 1489—1564, 2602—2700, St. Ridd. 763—885, 1158—1217). En de hoofsche liefde wordt in Roddrick ook wel reeds metterdaad geparodieerd door de plompe, boersche vrijage van „Nieuwen-Haan de knecht" en „Griet Smeers Dienstmaarte", onmiddellijk volgende op de door Roddrick en Alphonsus om beurten uitgegalmde minneklachten (377—525, 1849—94). Maar het intermezzo in den Stommen Ridder „verheft... met al zijn ruwheden zich boven dat uit den Rodderick ende Alphonsus. Daar staat eenvoudig de vrijage van Nieuwen-Haan en Griet Smeers tegenover die der overige personages, in den Stommen Ridder daarentegen is Amoureusjen voortdurend aan het parodieeren en ridiculiseeren" (Den Hertog).

1) K. verwijst hier naar zijn opstel over B.'s liedboek in het Bredero-album, 56—7 (herdrukt in Bredero, ed. Unger, III 180—1), waar de 7de en 8ste strophe van het Liedeken, te vinden in de ed. Unger, III 434—5, aangehaald worden.

Alleen hier vinden wij die rechtstreeksche, zelfbewuste parodie, in gebaren en taal, van een voorafgaand liefdestooneel, dat transponeeren der hoofsche „liefde" in de boersche „minne" (zie St. Ridd. 1399—1472 en 1559—1670). Hier bespot „Amoreusje, de knecht", gesecondeerd door Moersgoelick [1]), de minneklachten, door Aartsche Diana, in 't bijzijn van „haar Staatdochters op de galderye", en later door Aardighe (wier „page" Amoureusje verbeeldt te zijn) ontboezemd; en hij doet dit in de soms sterk gepeperde taal, die wij van Bredero kennen!

Twee vragen rijzen hierbij vanzelf. 1° Van waar heeft Bredero dit personage, Amoureusje, die, in spijt van zijn ronde Hollandsche taal, „waar geen woord Fransch bij is", in zijn naam zijn vreemde herkomst niet verloochent, in tegenstelling met zijn drie gezellen, tot in hun naam oprechte Hollanders? 2°. Hoe is hij op den inval gekomen, de hoogdravend-verliefde taal der hoofdpersonen van zijn stuk door een der bijpersonen op burleskboersche wijze in woord en gebaar te doen parodieeren?

Wat de eerste vraag betreft, leveren de beide opstellen, ter gelegenheid van den 300sten verjaardag van Bredero's geboorte door Den Hertog (in De Gids 1885 I 500—46: „De bronnen van Breeroo's romantische spelen" [2])) en Worp (in Oud-Holland

1) De namen *Manshooft* en *Modde van Gompe* vinden in Ned. Wdb. IX 221 en 894 voldoende opheldering. *Moersgoelick*, welken naam ik in het Ned. Wdb. niet vind, zal wel te vergelijken zijn met *Moer-onbeladen*, *Moer-soetje*, *Moerslons* en derg. (a. w. IX 926) en vooral met *mallemoersnift* (Bredero I 145, zie verder Ned. Wdb. IX 134, 136), waarnaast ik mij een *mal(le)-moerskindje* in den zin van: verwend kind (nhd. *muttersöhnchen*) stellig herinner. Beteekent *Moersgoelick* eveneens zooveel als: mooie, verwende jongen? En schuilt er in dien naam een dergelijke bespotting van de „verweende pracht" der hoofsche ridders als in *Amoureusje*? Maar geeft het personage in woorden en daden tot deze gissing recht of reden? Of zoek ik ten onrechte achter de namen dezer kluchtige personages meer dan achter die der „ernstige", heroïsche, die grootendeels willekeurige verhaspelingen zijn van namen van Germaansche of Romaansche herkomst, als b. v. *Aartsche Diana* van *Archidiane* en *Aardighe* van *Ardemire* uit den Palmerijn?

2) Bij vergissing zijn de bladzijden 425—520 een honderdtal te vroeg, als 325—420 (bis), gepagineerd.

II (1885 = Bredero-Album) 67—77: „De bron van den Stommen Ridder") tegelijkertijd over de herkomst van ook dit stuk geschreven, alleen het negatieve resultaat, dat de kluchtige tusschenspelen niet aan den roman Palmerijn van Olyven ontleend zijn. Laatstgenoemde zegt aan 't slot zijner nauwkeurige vergelijking zelfs (77): „de comische tooneeltjes, waarin Amoureusje, Manshooft en Moersgoelick optreden... zijn geheel van eigen vinding". Ten Brink wijdt in zijn G. A. Bredero (218) slechts een enkel woord aan dit intermezzo en weidt over de herkomst niet uit; evenmin in zijn inleiding tot de uitgave van het stuk in de ed. Unger (II 235—9), noch ook in den 2den druk van zijn G. A. B. (in: Litt. Sch. en Krit. (XVIII) 106). Ook Kalff spreekt bij mijn weten hierover nergens elders. Het komt mij nu voor dat beide laatstgenoemden hierover te weinig hebben gezegd, maar Worp te veel; dat Bredero èn voor den naam *Amoureusje* èn voor de parodie inderdaad een voorbeeld heeft gevonden in een of meer stukken uit de toen verouderende rederijkers-letterkunde.

Immers de naam *Amoureusje* [1]) is kennelijk bedoeld als kluchtige verkleinvorm — in den trant van *Pannetje-Vet* uit de Lucelle, *Moortje* uit het aldus getiteld stuk enz. —, en wel bepaaldelijk als parodie van den naam of het woord *Amoureuse*, in rederijkersspelen der 16de eeuw meer dan eens voorkomende als benaming eener min of meer vaste (allegorische) tooneelfiguur: het type van den verliefden minnaar, te vergelijken met het latere „emplooi" van den „jeune amoureux" (en de „grande amoureuse").

In Colijn van Rijssele's Spiegel der Minnen komen „twee amoreuse jonghelingen" voor, onderscheiden als „Amoreuse I", en „Amoreuse II", die na een van Dierick's minneklachten een geregelde „disputacie" in nog echt middeleeuwschen trant houden

1) In de lijst der „Personagiën" vóór de oudste ed. van 1619 (herdrukt in de ed. Unger) staat „*Amoreusje*, de knecht", maar later in 't stuk herhaaldelijk „*Amour(eusje)*".

over de vraag, of in den minnehandel „ghifte" (een geschenk) dan wel „conversatie" 't meest te prijzen is (vs. 4366—4524).

In Pyramus en Thisbe (in Trou moet blycken, ed. Kalff) 45 vlgg. treedt een personage op, door de twee sinnekens aangeduid als „d'Amoreuse" (39), die een minneklacht in rederijkersstijl uitspreekt, afgewisseld door de beurtspraak der sinnekens, die hem allerlei vermaarde „amoreuse" paren uit de classieke Oudheid opnoemen, waarna „Poetelijck Geest, een docktoor", tot leering en stichting van „d'Amoreuse" de geschiedenis van Pyramus en Thisbe uit Ovidius' Metamorphosen laat vertoonen.

Eveneens komt het woord, half als gewoon bnw. of appellatief znw. (hier in den zin van: beminnelijk, aanvallig), half als allegorische eigennaam — als zoo vaak bij de Rederijkers —, voor in het „Spel van de siecke stadt" (Amsterdam), weldra, naar ik hoop, door een mijner leerlingen als proefschrift uit te geven, waar de stad of de stedemaagd Amsterdam herhaaldelijk „die amoroeste" [1]) (meestal met kap. *A*) genoemd wordt: zie vs. 778, 1077, 1261.

Hoe gewoon dit bnw. *amo*(*u*)*reus* in de 16de eeuw onder de Rederijkers was is welbekend en behoeft dus nauwelijks betoogd. Onophoudelijk komt het in sommige hunner spelen voor, in tal van min of meer vaste verbindingen met allerlei znw.; zie b. v. Pyr. en Th. 85—166, 500—69 of passages als die door Mej. Immink uit Coornhert en R. Visscher zijn aangehaald op blz. LIX en LXXVI harer uitgave van Colijn van Rijssele's Spiegel der Minnen. In de aant. op vs. 4366 van laatstgenoemd stuk wordt verder nog gewezen op personages als „Gheest van amoreusheden" in het spel van Mars ende Venus, „Amoureuse fantasije" en „Amoureuse affectie" in Leander ende Hero (twee stukken uit den later ten onrechte op Houwaert's naam gestelden Handel der Amoreusheyt), „D'amoureuse Gheest" in Jupiter

1) Natuurlijk is *oe* hier en elders een (toen nog zeer gebruikelijke) spelling voor den klank ö (nnl. *eu*).

ende IJo (in het andere gelijknamige, inderdaad door Houwaert gedichte werk [1])). Werd niet Colijn Keyart, volgens Dr. Knuttel de dichter van althans twee stukken uit den eerstgenoemden Handel [2]) en dezelfde als Colijn van Rijssele, de dichter van den Spiegel der Minnen [3]), ook wel „den amoroesen Colijn" genoemd? Ik herinner verder aan boektitels als „Dboeck der Amoreusheyt", de „Refereinen int amoureuse" en aan Bredero's „Boertigh, Amoreus en Aendachtigh Groot Lied-boeck", welks tweede deel — op den meer Nederlandschen ondertitel „De Groote Bron der Minnen" geheeten — tal van „amoreuse liedekens" bevat. Dat het woord, als znw. gebruikt, vrij wel gelijkstond met het middeleeuwsche *amijs* (*amije*) en het zeventiendeeuwsche *vrijer* (*vrijster*) en *boel*, in verschillende opvattingen, blijkt wel uit Kiliaan's Appendix (ed. Van Hasselt, 833*a*): „A m o r e u s. Amans, amator, amasius, procus" en „a m o r e u s e. Amica, amasia". Het was een der vele vreemde staande termen, behoorende tot de „groeptaal" der conventioneele hoofsche liefde, in de middeleeuwen en ook nog in de zestiende eeuw uit Frankrijk naar deze landen overgeplant: een mengsel van middeleeuwsche en classieke elementen [4]), waarvan wij in de bovengenoemde vertaalde of nagevolgde Nederlandsche romans, liederen en drama's der 16de en 17de eeuw de nawerking aanschouwen.

Dat nu Bredero in zijn Amoureusje (die zelf betuigt „soo Amoreus op een excellente kroes" te zijn enz.) een parodie heeft willen geven van dit min of meer vaste type der Rederijkers — voor hem de oudere generatie, waaraan hij zich ontwassen gevoelde en waarop hij hier en elders, gelijk steeds en telkens het onmiddellijk volgende geslacht pleegt te doen, met minachting neerziet —, dit behoeft, dunkt mij, geen nader betoog:

1) Zie Immink, a. w. XLVIII vlgg.
2) Zie laatstelijk Knuttel in Museum XXII 264.
3) Zie Immink, a. w. LI vlgg.
4) Zie o. a. Kalff, Letterk. II 141 en nog onlangs Frantzen, hierboven, blz. 95 vlgg.

„Amoureusje" uit den aanvang der zeventiende eeuw is de spotvorm der „Amoureusen" uit de zestiende [1]).

Een bewuste parodie is te meer waarschijnlijk, wanneer wij bedenken, dat Bredero niet alleen dat algemeene gebruik van het bnw. en znw. *amoureus* van zijn voorgangers ter dege gekend en het woord zelf nog veel gebezigd heeft [2]), maar ook, min of meer waarschijnlijk, bekend is geweest met de hierboven genoemde oudere rederijkersspelen. Colijn van Rijssele noemt hij zelf op een bekende plaats uit den Sp. Brab. (211); en dat hij diens, door Coornhert uitgegeven drama gekend heeft mag men ook zeker wel aannemen, al is de vraag, of er in zijn werk een invloed van dien voorganger te bespeuren valt, in verschillenden zin beantwoord door Dr. Knuttel en Mej. Immink [3]).

1) Aanvankelijk was ik van meening, dat het tooneeltype van d'Amoureuse wellicht uit het Fransche, ten slotte mogelijk uit het Italiaansche of Spaansche drama was overgenomen. Van deze meening geeft de aant. van Mej. Immink op Sp. d. M. 4366 den weerklank: „In vele rederijkersstukken komen personages voor met het epitheton amoureuse; meestal zijn het bijpersonen, dus niet zooals in de Italiaansche comedie, waar de *amoroso* een onmisbaar element is (Creizenach, Geschichte des neueren Dramas II 272), die evenals de jeune amoureux in Fransche stukken een hoofdrol vervult, maar toch zeker wel daarmede verwant. Men zal hier wel moeten denken aan invloed van Fransche tooneelliteratuur"; verg. hiermede Kalff's gissing. Bij nader in- en toezien schijnt mij dit echter onbewezen en ook onnoodig. Op de aangehaalde plaats is alleen sprake van staande figuren in de naar Romeinsch model gesneden comedia erudita der Italiaansche Renaissance, o. a. van de verliefde jongelingen, die zich verliezen in lyrisch-sentimenteele klachten over Amor's almacht; maar niet van een vast type, *amoroso* geheeten. Ook verbiedt de aard en de tijd (midden der 16de eeuw) dezer stukken aan een hetzij rechtstreekschen of middellijken invloed op onze vroeg-zestiendeeuwsche rederijkers te denken. — En wanneer Creizenach IV 335 spreekt van den invloed der staande figuren uit de Italiaansche commedia dell' arte op het Engelsche clown-type in de 2de helft der 16de eeuw, dan gaat dit eveneens, zoowel wat den tijd als wat de plaats der ontleening betreft, buiten ons vraagstuk om. — Nog veel minder kan er natuurlijk sprake zijn van eenig verband tusschen het woord (of den naam?) *graticuse*, in Pyr. en Th. 40 tot of van d'Amoureuse gebezigd (zie ook 558), en den Spaanschen *gracioso*, nar, bouffon, die een gansch ander en veel jonger personage is.

2) B. v. in het beroemde sonnet (ed. Unger III 467): „Dan beven Amoureus de lieffelijckste Winden"; elders „d'Amoureuse tranen" (III 449); zie ook nog St. Ridder 1428, 1454 enz.

3) Zie Sp. d. Minnen, ed. Immink, LXII.

Het bevestigend antwoord van eerstgenoemde heeft nog onlangs een nieuwen steun gekregen door Kalff's betoog, dat Bredero juist in navolging van Colijn's meergemelden Spiegel in zijn Angeniet een achttal Olympische goden heeft laten optreden, handelende en invloed oefenende op het beloop der eigenlijke handeling van het stuk [1]). Allicht mogen wij nu ook in zijn Amoureusje althans ten deele een herinnering zien aan Colijn's „amoreuse jonghelingen" en dit mede op des laatsten credit schrijven: beide aanwijzingen steunen elkander onderling. Dat Bredero denzelfden voorganger, dien hij plundert, ook parodieert moge ons geen toppunt van schrijvers-kieschheid dunken, dit is zeker geen reden om 't een of 't ander onwaarschijnlijk te achten.

Daar verder Pyramus en Thisbe, blijkens de toespelingen op naam en devies (in vs. 9, 63 en 661 [2]), en tSpel van de siecke stadt, blijkens inhoud en bewoording, beide afkomstig zijn uit de Oude Amsterdamsche Kamer in den eersten tijd van haar bestaan, de eerste helft der 16de eeuw, mogen wij 't voor 't minst niet onwaarschijnlijk achten dat Bredero ook deze twee stukken gekend heeft, hetzij in een (nu verloren) druk, hetzij in handschrift, hetzij wellicht nog door een vertooning, of ook alleen bij geruchte [3]).

Maar niet alleen het personage van Amoureusje is slechts in zooverre eigen vinding van Bredero, als hij in zijn naam de parodie is van een min of meer staande figuur in de toen ouderwetsch geworden literatuur. Ook voor het rechtstreeksche parodieeren op 't tooneel eener vooraf vertoonde hoofsche minnarij heeft Bredero reeds een voorbeeld gevonden, althans kunnen vinden in diezelfde spelen. Alleen is 't daar nog niet Amoureusje die zelf spot, maar d'Amoreuse, wiens gebaren en houding, wiens dwepende minneklachten nagebootst en bespot worden.

1) Tschr. XXXIV 234—6.

2) Zie ook Kalff, Inl. XIII.

3) Zie Thisbe ook genoemd in een reeks van minnaressen uit de Oudheid: St. Ridd. 1885.

In bovengenoemd spel van Pyramus en Thisbe vermaken de twee sinnekens, Sinnelijcke Geneghenheijt en Hertelijcke Lust, zich bij de vertooning, tot stichting van d'Amoreuse, van het ingelaschte spel van Pyramus en Thisbe niet alleen er mede, naar de algemeene gewoonte der sinnekens en in overeenstemming met hun in hunne namen uitgedrukten eigen aard, in hunne tusschengevoegde beurtspraak aan beide minnenden allerlei in te fluisteren en in te blazen; maar na de eerste samenkomst der gelieven willen zij ook „gaen conterfeijten Dese amoreusheijt... recht om te maecken een boerdelijck schijn" (364—9). Zij gaan zich dan ook blanketten en „bewimpelen" (in den letterlijken zin des woords) en de rhetorijkelijk „amoureuse" taal van het minnende paar in evenzeer rhetorijkelijk „sotte" taal parodieeren; maar al spoedig geven zij er den brui van en smijten zij, met „Siet daer den prondele", de lappen, waarmede zij zich toegetakeld hebben, weg (370—402) [1]. In welke betrekking zoowel dit „tooneel op het tooneel" als deze parodie door clownachtige personages van het voorgestelde staan tot de bekende scènes in Shakespeare's Midsummernightsdream (I 2, III 1) en de daarmede verwante Kluchtige Tragoedie of den Hartog van Pierlepon van M. Gramsbergen blijve hier verder onbesproken; stellig is de overeenkomst èn nauw èn opmerkelijk [2].

Wij kunnen dus besluiten dat Bredero in zijn *Amoureusje* niet alleen een parodie geeft van het min of meer vaste type van *den amoureuse* in de voorafgegane Nederlandsche rederijkersliteratuur, maar dat hij ook voor zijne mimische en plastische parodieering van een voorafgaand liefdestooneel reeds althans één voorbeeld gevonden zal hebben in een Amsterdamsch stuk uit den aanvang der zestiende eeuw.

Leiden, Augustus 1916. J. W. MULLER.

1) „Den Hollandschen geest kenschetsend" noemde Kalff, Inl. XIV, deze parodie.
2) Zie verder Penon, Bijdragen III 18 vlgg.; Gaedertz, Z. Kenntn. d. altengl. Bühne 19—32 enz.

DE OORSPRONG VAN LUYKENS „JEZUS EN DE ZIEL”.

LUYKEN's eerherstel is een voldongen feit. Toch is daarmee het onderzoek allerminst afgesloten. Met name van „Jezus en de Ziel” wordt de oorspronkelijkheid nog betwijfeld[1]). — Is hier navolging of zelfs vertaling; hoe werkten op hem de middeneeuwsche mystiek en Böhme; heeft hij diens Aurora vertaald? Op deze wijze laat zich de twijfel samenvatten.

Bovengenoemd werkje was 't eerste dat hij na de „Duitse Lier” (van 1671) en den tijd zijner „bekeering” omstreeks 1675, liet drukken[2]). Daar 't echter prenten, gedichten en proza bevat, zijn er ook 3 groepen van vragen. Vanwaar het typografisch karakter en de prenten; welken oorsprong heeft het proza; is zijne poezie vertaald?

a. *Het uiterlijk van het boekje.* De heer VAN EEGHEN[3]) wees reeds op den invloed der *teekenmanier* van OTHO VAENIUS op LUYKEN's eerste etsperiode, waarin „Jezus en de Ziel” ont-

1) Prof. KALFF pionier van dat eerherstel bespreekt Luyken in: *Litt. en Tooneel te Amsterdam in de 17e eeuw,* Haarl. 1895, blz. 100 v.v.; DEZELFDE, in *Amsterdam in de XVIIe eeuw,* den Haag 1897—1904: *Afd. Letterkunde* Dl. III bl. 39 v.v.; DEZ., *Gesch. der Ned. Letterkunde,* Gron, Wolters, 1906, bl. 522—538 en aantt. bl. 597. — Ook Dr. J. L. PRINSEN Lz., *Handboek tot de Ned. Lettk. Gesch.,* den Haag, M. Nijhoff, 1915, bl. 390 v.v.

2) Drukken van 1678 (ex. in Stedel. Bibl. Haarl.); 1685 (Prov. B. Leeuw.) *„Vermeerdert met een breder aanhangsel van 't Ewige Vaderland, en des selfs Vreugde”* (ook in de volgende drukken); 1687 (van Eeghenverz. Stedel. Mus. Amst.) 1689; 1692 (Univ. Bibl. Amst.); 1696 (id. Leiden); 1704; 1729; 1744 (v. Eeghenverz.). — Uitgave *„met de groote prenten”*: 1714 en 1722 (v. Eeghenverz. en U. B. Leiden); 1771 (v. Eeghenverz.).

3) P. VAN EEGHEN en J. PH. VAN DER KELLEN, *Het werk van Jan en Caspar Luyken,* Amsterdam, Fred. Muller en C°, 1905, in de inleiding over „Jan L. en zijne bloedverwanten”, bl. XLIV.

stond[1]). Uiteraard vertoonen alle, vooral de mystieke-, emblemaboekjes familietrekken. De voorliefde voor SALOMO's Hooglied brengt allicht JEZUS als den bruidegom, de Ziel als zijne bruid op het koper. Hieruit is ook VAENIUS' invloed verklaarbaar; wel ontwierp LUYKEN, meer dan 30 jaar na zijn eersten druk en kort voor zijn dood, nieuwe „groote" prenten, die hem in zijne zelfstandige wijze van behandeling doen kennen, maar begrijpelijker wijze bleven ook daar b. v. de glorie om JEZUS' hoofd aan het Katholieke, Zuid-Nederlandsch voorbeeld van vroeger herinneren. Volgeling is hij als etser slechts in den aanvang van zijn loopbaan[2]).

De typografische indeeling is die der latere emblema-letterkunde[3]). HERMAN HUGO[4]) laat op prentje en gedicht eenige, soms vele bladzijden proza volgen: citaten uit den bijbel en kerkvaders. Ook LUYKEN; doch met zijn 2 bladzijden proza toont hij meer zelfbeheersching. Al zijne volgende zinnebeeldbundels zijn er zelfs geheel zonder. Wat voor HUGO e. a. de kerkvaders zijn, is BÖHME voor LUYKEN. Deze was zijn geestelijke vader, gelijk door Dr. HYLKEMA is aangetoond[5]). Ook

---

1) Over VAENIUS, *Amoris Divini Emblemata* ... Antv. MDCXV en MDCLX, zie Dr. A. G. C. DE VRIES, *de Nederl. Emblemata, Geschiedenis en Bibliographie tot de 18e Eeuw*, Amst., ten Brink en de Vries, 1899. N° 70, 71. — Een (geschonden) exemplaar van 1660 vond ik in de „Atheneum-Bibliotheek te Deventer.

2) Mede om deze reden werd de uitgave van 1714 door mij gekozen voor den herdruk, in de Wereld-Bibliotheek. De daaraan voorafgaande populaire inleiding vinde zijn aanvulling in de meer kritische bijzonderheden van dit artikel, welke hier beter op hare plaats zijn.

3) Dr. DE VRIES, a. w., o. a. bl. 10 en 89.

4) *Pia Desideria, Emblematis eligiis et affectibus S. S. Patrum illustrata, auctore* H. HUGONE. Vulgavit B. a. B(OLSWERT), typ. Henr. Aertsenii, Antv. MDCXXIIII (ex. in Kon. Bibl., den Haag; en Rijksprentenkab., Amst.). — De Holl. vertaling wordt vermeld bij DE VRIES, a. w., n° 129 en 130.

5) *Stichtelijke verzen van Jan Luyken, bijeengebracht en ingeleid* door Dr. C. B. HYLKEMA, Zaandam, C. Huig, 1904. — DEZ., Gids 1904, IV, 28: *De Nieuwlichter Jan Luyken..* — DEZ., Gids 1909, II, 437: *J. L. toch van den ouden stempel?* (Aldaar verdere literatuur over deze kwestie; te vermeerderen o. a. met: J. P. VAN MELLE, *De „oude" Jan Luyken*, Rotterdam, Bredée, 1912.

Prof. KALFF herinnert daaraan [1]). Wij kunnen hiermede echter overgaan tot de tweede vraag.

b. *Het proza*. Dr. HYLKEMA ontdekte dat LUYKEN zelve heeft medegedeeld, de Aurora te hebben vertaald; en identificeerde evenals de heer VAN EEGHEN deze vertaling met de in 1686 gedrukte [2]). Misschien lichtten zij dit niet uitvoerig genoeg toe en zullen wij ons den omweg getroosten, van uitvoeriger te herhalen, hetgeen bovendien op de andere vragen licht werpen zal. Er zijn dan 2 vragen: heeft L. de Aurora vertaald; is deze in 1686 gedrukt?

Op het eerste antwoordt een boekje van STOL [3]). Deze zegt in de „Voorreden aen den lezer" (fol. 3 v°): „Ik sie datter ook veele al te groot een achting hebben voor dien Philosooph JAKOB BOHEEM, hetwelke my eenigermaten quam te smarten; omdat my dunkt dat dien grooten Meester des Hemelsch [4]) hier door eenige verduystering quam te lijden. Ik heb eenige dingen, uyt zyne Schriften aengetrokken, en myne bedenkingen in 't kort

---

1) In: Gesch. Ned. Lettk.. onder verwijzing (bl. 596) naar besprekingen van BÖHME's invloed h. t. l., door Dr. HYLKEMA, *Reformateurs enz.*, Haarl., Tjeenk Willink en Zoon, 1900—1902 (zie reg. i. v. LUYKEN, BÖHME, enz.) en Dr. C. SEPP, *Jac. Böhme's oudste vrienden in Nederland* (in Godgel. Bijdragen, 1870, bl. 635—707).

2) *Alle de Theosoophsche of Godwijze werken van den Godzaligen en Hoogverlichten Jakob Böhme ... ten deele volgens des schrijvers eigen Handschriften, en ten deele volgens de eerste en best nageziene Drukken op 't naarstigste verbeterd.* 1e Deel. 't Amsterdam, voor FREDRIK VORSTER, Boekverkooper op de Lauw'riergraft. Anno 1686. *Alwaar alle des Autheurs Schriften te bekomen zijn.* (Ex. in de Un. Bibl. Amst.; en v. Eeghenverz. — De serie is niet voortgezet. Dit deel bevat levensloop van B., en de Aurora. — Zie SEPP, a. w. — Over de vertaling, als door LUYKEN geschied Dr. HYLKEMA, Gids 1909, en v. EEGHEN, a. w., Inl. bl. XXXI).

3) *Verhandeling van den christelijken Leidsman,...* door BARENT JOOSTEN STOL ... tot Rotterdam bij Ambrosius Werfhuysen ... 1689. (Ex. in v. Eeghenverz.). — De bestrijding van BÖHME, als Leidsman in plaats van CHRISTUS, in cap. XXVII (over de Aurora) en XXVIII (over Mysterium Magnum, waarvan aangehaald worden cap. 8, 22; 12, 21; 17, 10; 20, 10; 28. — Ik verwijs naar de ed. Schiebler van BÖHME, Band 5).

4) JEZUS CHRISTUS.

daer over geseyt, in dit Tractaetjen...." De laatste alinea der „Voorreden" luidt:

„Wy deelen hier twee Brieven aen den Leser die half door toeval in de werelt komen, en hier achter aen dit Werkje gedrukt zijn, de eersten is van JAN LUYKEN, Plaet-snijder tot Amsterdam. Ik hadt hem een Briefken, met eenige gedrukte Blaeden van onsen Leidsman toegesonden, opdat hy naer zyn eygen vrye verkiesing, een Tijtel-plaetje voor 't Boekje, voor mijn cosijn WERFHUYSEN souw snijden, (den Drukker van dit Tractaetje) en in plaets, van het Plaetje thuys te krijgeu, zondt hy my dien Brief met de blaetjes mede. Die my docht, dat niet onbeantwoordt diende en heb hem den mijne tot antwoordt toegesonden. Gebruykt alles tot u nut en stigting."

BARENT JOOSTEN STOL.

LUYKEN's brief staat op bl. 421—426. Hij schrijft o. a. dat BÖHME reeds tijdens zijn leven wegens het schrijven van de Aurora genoeg had moeten verduren. „..En nu in onze dagen, *nadat ik datselve boek hadt verduyst* [1]), hebt gy 't met vrindelijkheyt begeert, en ik hebt U L. laten toekomen, maer desen exstract die gy 'er uyt getrocken hebt smaakt my niet.." (bl. 422). — Daarop volgt bl. 427—461 STOL's uitvoerig antwoord, gedateerd uit Rotterdam 12 Mei 1689. Hij schrijft o.a. op bl. 431:

„Doen ik de Aurora van u leenden (heb) ik zulks met eenige eerbiedigheyt tot dezes Mans Schriften gedaen.. dit moedigde my te krachtiger aen om dit boeck van u te vergen... Omdat ik zach dat hier en daer dingen waren die my docht dat de Hemelsche waarheyt van Jezus Christus beswalkte nam ik uyt dese Schriften eenige perioden die ik voor myn eygen memory bewaerden: om daermede eenige die myn dacht dat al te verre 't zee waren met desen man daerdoor wat te steuten en van dien driftigen yver wat weer te houwen. Ik zocht nu en dan oplossingen van d' een en van d' ander over deze exstrakten: maer niemant heeft mij ze konne geven en indien gijër raed toe weet begint werk ik zal aen uE toonen als ik maer eenige overreding verneem dat myn Ziel de waerheyt omhelst.

Dese Extrakten dan bij my gelegen hebbende met geen ander inzicht als nu geseyt is quam my *eenige Jaren hier naer* [1]) in den zin desen Christelyken Leydsman in de Werelt te brengen en by die ockasy zynse hier mede ingevloeyt". —

1) Cursiveering van mij, R.

— Uit deze briefwisseling blijkt afdoende dat Luyken een Aurora-vertaling heeft vervaardigd. —

Nu wordt de vraag: is 't deze, die in 1686 bij FRED. VORSTER verscheen? Vergelijken we daartoe STOL's citaten in zijn boekje (uit de Aurora van LUYKEN) Cap. XXVII bl. 113—126 met den overeenkomstigen gedrukten tekst van 1686.

STOL, bl. 115: De Menschen hebben altijt gemeent, dat de Hemel veel hondert of vele duysent myle van dese aerbodem is, en dat Godt alleen in dienselven Hemel woont: zommige physici hebben zigh oock wel onderstaen om die selve hooghte te meten, en hebben zeer seltzame dinghen te voorschijn gebraght.

'tIs waer ick heb het selve voor dese mijne kennisse en openbaring Godts daervoor gehouden, dat dat alleen de reghte Hemel was, die sigh met een ronde sirkel heel ligtblauw hoog boven de Sterren sluyt, menende dat Godt daerin alleen zijn bysonder wesen hadt, en maer alleen in kraght zijns Heyligen Geestes in dese Werelt regeerde. Maer als dit my meenigen harden stoot gegeven heeft, zonder twijffel van den geest die lust tot my gehadt heeft,| zoo ben ick eyndelijk gansch in een sware melankolye, en treurigheyt geraekt, als ick aenschoude die groote diepte deser Werelt, daertoe de Son en Sterre, alsmede de Wolken, ook Regen en Sneeuw, ende betragte in mijnen Geest de gansche Schepping deser Werelt. Waerin ick alle dingen quaet en goed vont, liefde en toorn in de onvernuftige Creaturen, als in hout,

AUR. XIX, 3: De menschen hebben altijd gemeend, dat de hemel veel honderd of veel duizend mijlen van dezen aardbodem is, en dat God alleen in denzelven hemel woond: sommige natuurkenners hebben zich ook wel onderstaan, om de hoogte deszelfs te meten, en hebben zeer zeldzame dingen te voorschijn gebracht.

4. 't Is waar ik zelf heb het voor deze mijne kennisse en openbaaring Gods daar voor gehouden, dat dat alleen de rechte hemel was die zich met een ronden omkring heel licht blauw hoog boven de sterren sluit, meenende dat God daarin alleen zyn byzonder weezen had, en maar alleen in kracht zyns heiligen Geests in deze waereld heerschte. 5. Maar als my dit menigen zeer harden stoot gegeven hadde, zonder twyfel van den geest, die lust tot mij gehad heeft, zoo ben ik eindelijk *harte gansch in een *zware melancholy en treurigheid geraakt, als ik de groote diepte dezer waereld, daarbeneffens de zon en sterren, alsmede de wolken, ook regen eu sneeuw aanschouwde, en de gansche Schepping dezer wereld in mijn geest betrachte. 6. Waarin ik dan in alle dingen kwaad en goed vond, liefde en toorn, in de onvernuftige Schepselen, als in houd,

steen, aarde, en Elementen, zoowel als in de menschen en dieren.

Daertoe betragte ick dat kleyne vonkje des menschen, wat hy tog tegen dit groote werk van Hemel en Aarde voor God mogt geagt zijn.

Maer dewijl ik bevont, dat in alle dingen quade en goede waren, in de elementen zoowel als in de Creatueren, en dat het in dese Werelt den goddelosen zoo wel ging als den Vromen, ook dat de Barbarische volkeren de beste Landen in hadden, en dat haer het geluk nog veel meer bystont als den vromen, zoo wierd ik daerover gans melankolyk en hoog bedroeft. En geen Schriften konden my vertroosten, welke my tog wel bekend waren [1]).

steenen, aarde en hoofdstoffen, zoowel als in menschen en dieren.

7. Daar beneffens betrachte ik dat kleine vonkje des menschen, wat hy nochtans tegen dit groote werk van hemel en aarde voor God geacht mogt zijn.

8. Maar wyl ik bevond, dat in alle dingen kwaad en goed was, in de hoofdstoffen zoowel als in de schepselen, en dat het in deze waereld den Goddeloozen zo wel ging als den Vroomen, ook dat de barbaarsche volkeren de beste landen in hadden, ja dat haar het geluk ook wel meer bystond als den vroomen 9. zoo wierd ik daarover gansch melancholijk en hooglyck bedroefd en geen Schrift kon my vertroosten, dewelke my nochtans wel bekend was [1]).

De varianten doen de overeenkomst te meer uitkomen. Vreemde woorden in LUYKEN's handschrift, zijn door inheemsche vervangen; er is onderscheid van spelling, en er zijn kleine woordverschikkingen. Ondanks deze lichte wijzigingen (misschien werk van een kundig corrector?) hebben wij tegen identificatie geen bezwaar. Weliswaar geeft STOL geen indeeling van hoofdstukken en phrases, maar op bl. 115 had hij dit zelf reeds verontschuldigd: „Doch 't en stoote niemant, dat ik geen bladen aenwys in Zyn Aurora, ik had dese plaetse maer tot myn eigen memorie aengeteekent uit een geschreven Exemplaer in 't Nederduyts sonder oogmerk om se in den druk te pas te brengen:

1) STOL haalt bl. 120—125 verder nog aan Stukken, die ik terugvond in de gedrukte vertaling van 1686: XIX, 78; XX, 2, 3; XXI, 9, 11: XXII, 24—26; XXIII, 4—8, 61. Ter vergelijking met den Duitschen tekst raadplege men andere uitgaven, bij voorkeur de Gichtel-editie 1682 (in Kon. Bibl., den Haag; en Un. Bibl. Amst.) of de Schiebler'sche, Leipz., Barth, 1831—47 (in Un. Bibl. Gron.; Amst.; Leiden),

maer een yder zy evenwel versekert dat ze ter goeder trouwe zyn uytgeschreven". — Was 't handschrift wèl van indeeling voorzien? En dus nauwkeurig werk, gelijk van LUYKEN te wachten is? Men zou 't uit STOL's woorden kunnen lezen. De gedrukte uitgave is zeer verzorgd: „Ten deele volgens des schrijvers (B.'s) eigen Handschriften, en ten deele volgens de eerste en bestnageziene Drukken op 't naerstigste verbeterd". Hoogstwaarschijnlijk geschiedde deze vertaling en druk naar de zorgvuldige Duitsche editie van 1682 [1]). Wij zullen het ons dan aldus moeten voorstellen, dat L. omstreeks 1686 (dit is immers „eenige jaren" vroeger dan 't begin 1689, toen STOL hem al enkele drukproeven van den Leidsman zenden kon), hem het handschrift leende, dat òf al gedrukt en dus weder vrij was, òf binnenkort ter perse zou gaan.

Ten overvloede zij er nog op gewezen, dat van de andere Böhme-vertalers [2]) niemand zoo in den geest der Aurora was

1) De Duitsche uitgaaf van H. BETKIUS (in Un. Bibl. Gron.) bevat de Aurora niet. GICHTEL en DE RAEDT gaven in hun, door VAN BEUNINGEN's geld gesteunde Duitsche uitgave van 1682 in Vol. I de Aurora. Zie over deze uitgave SEPP, a. w.

2) Over VAN BEYERLAND's inspanning zie SEPP, en HYLKEMA (*Reformateurs*, reg. i. v. BÖHME, BEYERLAND). Toen deze „Oudste Böhmevriend" in Nederland, 1648 overleed, en nog veel onvertaald gebleven was, verschenen later nog:

1682 — *Een 't samensprake ... van het bovensinnelijke leven* ... SEPP, a. w.; volgens Dr. HYLKEMA zijn vertaling en inleiding van J. STEVENSZ VAN NYEVEEN. Zie *Reformateurs*, II, 175.

1685 — *Weg tot Christus, in 9 bkn. vervat*. Amst., Vorster, hrn. bd. 8° (Cat. FRED. MULLER, Nov. 1865).

1686 — *Aurora*, hr. bd. 4° (titel zie boven), door LUYKEN.

1693 — *Twee tractaatjes van de Testamenten Christi: van den H. Doop en het H. Avondmaal — Consideratie of bedenk. over h. tractaatje van Es. Stiefel — 66 Theosoph. Sendbrieven.* Alle Amst. Jac. Claus. 1 hr. bd. 8° (SEPP, a. w., en Cat. F. MULLER, 1865). Volgens SEPP van denzelfden vertaler als het volgende.

1700 — *Het Mysterium Magnum ofte een verklaaring van het 1e boek Mosis.* Amst. d. en v. 4° Gr. pap. (Cat. F. MULLER, die nog een handschrift daarvan vermeldt, waarover v. EEGHEN spreekt, a. w., Inl. bl. XXX). Volgens STOL, a. w., bl. 431 en v. EEGHEN is de vertaler JOHANNES BOOT.

1704 — *Welruikende krans van lelyen en rosen, met een inleiding en nareden over zijn* (B.'s) *persoon en schriften.* Utr. 1704. M. plat. Eng. bd. 4°.

doorgedrongen als hij [1]). In 1678 neemt hij onder zijn proza in „Jezus en de Ziel" reeds Aurora-gedeelten op [2]) en de ver-

1718 — *De signatura Rerum, d. i. van de geboorte en beteekenis van alle wesens.* Uyt het Hoogd. Haarl. hrn. bd. kl. 8°.

Van wie zijn de vertalingen 1685, 1704 en 1718?

1) Het door Dr. Hylkema (Gids 1909) gegeven lijstje van Böhmecitaten in 't proza achter de zinnebeelden kan ik thans als volgt aanvullen. (Verwijzing naar de uitgaaf J. en de Z. 1714 in herdruk Wereld-Bibl. 1916/17; en naar de Böhme-editie van Schiebler (7 Bände).

Böhme-vertalingen in „Jezus en de Ziel", op zinnebeeld:

N° I bl. 12 en 13 al. 1 = *Weg zu Christo* (Band 1), bl. 72, n° 3—7; *von den 3 Princ.* (Band 3) bl. 185, n° 56.
„ II bl. 16 en 17 geheel = *von den 3 Princ.*, bl. 287, n° 63, 64; *idem*, bl. 289, n° 69.
„ III bl. 20 in al. 1; al. 2, 3 = *Schlüssel* (Band 6), bl. 685, n° 129—132.
„ IV bl. 24 van af al. 2 en bl. 25 geheel = *vom Dreif. Leben* (Band 4), bl. 101, n° 11—13.
„ XI bl. 52 en 53 geheel = *von der menschwerdung Christi* (Band 6), bl. 325, n° 6 en 7.
„ XII bl. 56, al. 1 = *à Kempis, Navolging* (uitg. Kloos, Wereld-Bibl.) I, al. 1 en 2.
„ XV bl. 70, al. 1 = *Weg zu Christo*, bl. 121, in al. 11. Bl. 70 van af al. 2 en bl. 71 = *von der Menschw.*, bl. 323, n° 1 en 2.
„ XVI bl. 74, al. 3, en bl. 75, al. 1 = *Anti-Stiefelius I* (Band 7), bl. 160, n° 134 en 135.
„ XVII bl. 78 en 79 geheel = *Von den 3 Princ.*, bl. 76, n° 25—28.
„ XVIII bl. 82, al. 1 = *Schlüssel*, bl. 662, n° 1 en 2.
„ XX bl. 90, al. 3 v. en bl. 91 geheel = *Theos. Sendbr.* (Band 7), bl, 499, n° 3—8.
„ XXI bl. 94 en 95 geheel = *Weg zu Chr.*, bl. 141, n° 37—38 al. 2 en n° 39 tot in al. 2.
„ XXII bl. 98 en 99 geheel = *idem*, bl. 111, n° 38, al. 3 en n° 39 in al. 2.
„ XXIV bl. 106 en 107 geheel = *idem*, bl. 28, n° 48 tot in n° 49.
„ XXV bl. 110, al. 4 en bl. 111 geheel = *idem*, bl. 82, n° 23—25.
„ XXVIII bl. 124 geheel = *idem*, bl. 26, n° 46. Bl. 125 (volgens Luyken zelf): *Psalm 23.*
„ XXXI bl. 136 en 137 behalve laatste alinea = *Spreuken 1 : 20—33* (volgens L. zelf).
„ XXXIX zie volg. bladz.

2) Zoo is b. v. Jezus en de Ziel, 1678, in 't proza bij Zinneb. XXXIX, bl. 171, al. 1 = Aurora bl. 121, al. 8, 9 (in 1685 weggelaten); en idem bl. 168, al. 4—170, al. 6 = Aurora bl. 119, al. 7, regel 2—bl. 121, al. 7 en bl. 122, al. 4. Vergelijk volgende aant.

meerdering in den tweeden druk van 1685 is bijna alleen daaruit [1]). De vergelijking dezer twee drukken doet zien dat de proza-toelichting op het XXXIX zinnebeeld van 6 bladzijden werd uitgebreid tot 20. Daarbij maakten eenvoudiger en begrijpelijker citaten [2]) plaats voor gedeelten die heel wat moeilijker, ja voor een niet ingewijde volslagen onbegrijpelijk zijn. De 7 jaren die er tusschen den 1en en den 2en druk lagen, hadden

---

1) (*NB. Eén jaar voordat de vert. bij Vorster gedrukt werd!*)
Wij laten thans volgen de Böhme-citaten, door LUYKEN vertaald en geplaatst als proza „op het XXXIX Zinnebeeld" „van 't Eeuwige Vaderland". Eerst hier treden de Aurora-stukken, maar dan ook in overwegend aantal op. — Hetgeen in 1685 werd toegevoegd (aan den 1en druk van 1678), duidde ik met vet cijfer aan. — Gelijk blijken kan, wanneer men „'t Eeuwig Vaderland" vergelijkt met onderstaande Böhme-stukken in hunne volgorde, is deze prozatoelichting XXXIX thans geheel vastgesteld als te zijn een aaneengeschakelde bloemlezing uit BÖHME.

Böhme-vertalingen in „Jezus en de Ziel", op Zinnebeeld XXXIX.

Von der menschw. Christi (Band 6), bl. **276, in n° 3;**
Von den 3 Princ. (Band 3), bl. 71, n° 5;
De Signatura Rerum (Band 4), bl. **452, n° 1—4;** *idem*, **bl. 455, n° 17—20;**
Aurora (Band 2), bl. **61, al. 4—in al. 5;** *idem*, **bl. 58, al. 5, 6;** *idem*, **bl. 64, al. 4;** *idem*, bl. **66, al. 2, 3;** *idem*, **bl 117, al. 10—bl. 119, in al. 1;** *idem*, bl. 119, al. 7, regel 2—bl. 121, al. 7; *idem*, bl. 122, al. 4; *idem*, **bl. 101, al. 3;** en in al. **1;** *idem*, **bl. 63, al. 1—3;** *idem*, **bl. 128, al. 4—8;** *idem*, bl. **125, al. 2—5;**
177 Fragen von göttl. Offenb. (Band 6), **bl. 609, n° 8—10;**
Aurora, **bl. 45,** al. **1—3;** *idem*, **bl. 50, al. 3—bl. 51, in al. 1;**
Von den 3 Princ. (Band 3), bl. **75, n° 18 tot in n° 20, en n° 21 begin;**
Aurora, **bl. 133,** al. **8,** en bl. **134;** *idem*, **bl. 46, al. 1 begin;** *idem*, **bl. 44, al. 4,** en **2 (sic);** *idem*, **bl. 113, al. 7;** *idem*, **bl. 132, in al. 3—al. 6;**
Psych. Vera od. 40 Fragen (Band 6), bl. 95, n° 15;
Aurora, **bl. 214, al. 2.**

2) Zie aant. 2, vor. bl., vergelijk b. v. 1678, bl. 171, al. 1 (= *Aurora, bl. 121, al. 8, 9*) en bl. 172 (= *Psych. Vera, 32 : 1—7*) met 't in 1685 daarvoor in de plaats gestelde, b. v. Aurora, bl. 118!

Luyken zoo in dit geschrift van Böhme thuisgebracht, dat hij toen durfde opnemen, wat hem in 1678 nog zelve afschrikte. Wie nu nog naast hem een anderen vertaler zoekt, moet veronderstellen — wat al zeer onwaarschijnlijk is — dat die andere hem, die zich al 7 jaren met dit boek had bemoeid 't gras voor de voeten zou hebben weggemaaid. Het zal in zijn kring toch wel bekend geweest zijn, dat hij steeds daarmede bezig was, en ook de vrienden die hij had onder de boekhandelaren, zouden hem wel gewaarschuwd hebben [1]).

Inmiddels was het bovenstaande tevens dienstig ons licht te geven over de vraag of en van waar Luyken zijn proza ontleende: Aanteekening 1, bl. 209 vermeldt 1 aanhaling uit à Kempis, 2 uit den Bijbel, het leeuwendeel uit de Aurora, vele uit andere werken van Böhme. Deze is dus de hoofdbron. Nog is 't proza van vele zinnebeelden niet thuisgebracht, gelijk uit 't lijstje van die aant. volgt. En hier is werk voor wie, even als ik, lust mocht hebben, op Böhme's zee uit te varen om Luyken beter te leeren kennen. Want ook onder de niet geïdentificeerde geven velen een zeer Böhmistischen klank, al gelukte het mij niet, te ontdekken uit welken hoek der werken van den duitschen schoenmaker die echo opsteeg. Maar zéker zal Böhme de overhand behouden in Jezus en de Ziel. —

— Ook in Luykens volgende werken? Of „hervond hij zich zelven daar", werd „minder mystiek" en „daalde ... niet zelden tot 't dagelijksch leven af"? [2]) Bespreking hiervan leidt ons tot de derde vraag.

c. *de poëzie.* Is deze navolging, of zelfs vertaald? *Wiens invloed werkt hier?* Met deze laatste vraag willen wij beginnen.

1) Het boek van M. M. Kleerkooper en W. P. van Stockum Jr., over *den Boekhandel te Amsterdam, voornamelijk in de 17e Eeuw*... M. Nijhoff, 1915—1916, bracht tot mijn spijt niets over contracten enz. met Luyken. Moge dit artikel ook anderen aansporen tot onderzoek naar boekhandelbescheiden over Böhme-vertalingen door Luyken.

2) Prof. Kalff, *Gesch. N. L.*, bl. 530, 597.

Prof. KALFF maakt de opmerking dat de voorstelling der eenheid van de ziel met God als „een waterdrop in rooden wijn versmolten" [1]) of „een vonk van 't eeuwig vuur, doorschenen met Gods licht" [2]), aan de middeneeuwsche mystiek doet denken; niet minder 't aandringen op het ontledigen der ziel van al 't geschapene, opdat de Godheid er woning neme en werke" [3]). Boven bleek ons reeds dat BÖHME overwoog. Wij hebben geen vaste bewijzen dat LUYKEN reeds in 1678 met middeneeuwsche mystici bekend was. Wel kende hij de lateren, VAENIUS, HUGO, v. HAAFTEN, BOLSWERT. In later jaren werden vele mystieke bundels (o. a. van den middeneeuwer à KEMPIS [4]) door hem geïllustreerd. En dezen kende hij in 1678 ook al. De mogelijkheid is dus niet uitgesloten. Maar wat aan middeneeuwers doet denken, kan hem evengoed door BÖHME heen, hebben bereikt. Deze had zich immers gevoed met geschriften als die van ECKART, kende de *kabbala*, en wie bijv. leest het gesprek over het bovenzinnelijk leven [5]), kan zich geheel verdiept gevoelen in een quiëtistisch tractaat van TAULER. Wij willen daarom maar eerst onderzoeken of BÖHME's invloed in de gedichten aanwezig is.

Daartoe ontleden wij het gedicht bij Zinnebeeld I.

Al geeft zich hier zoo mild in dezen lande || voor 't uiterlijke levens-vier || een overvloed om zorgeloos te branden || en vlees en bloed, dat groove dier || zyn aardse lust, den vollen toom te geven.

Hier is BÖHME's leer: het stoffelijk lichaam, ontstaan uit het „Feuer", waaronder hij verstaat „eine unbefriedigte, ungezähmte, selbstische Kraft" [6]).

1) Zie gedicht bij Zinneb. XXIX.
2) Zie gedicht bij Zinneb. XIX.
3) *Gesch. N. L.*, bl. 530.
4) VAN EEGHEN, a. w., o. a. bl. 153.
5) Band 1, bl. 130; zie vooral ook „*Gespr. einer erleuchteten u. unerl. Seele*" (Band 6, bl. 575 vv.). De *Kabbala* was aan B. bekend (zie b. v. Band 6, bl. 609, n° 11.
6) Zie J. HAMBERGER, *Die Lehre des Deutschen Philosophen J. B.*, München, 1844, § 151. — Voor inleiding tot BÖHME is ook zeer dienstig: H. MARTENSEN, *Jac. Böhme, Theosophische Studien, autor. Deutsche übersetzung von A. Michelsen*,

„Het dier", vg. Aurora 18, 109 enz. enz.: Hätte der Mensch nur nicht von Böse und Gut gegessen, so wäre in ihm nicht das Zornfeuer; nunmehr aber hat er einen Thierischen Leib bekommen.

Noch voel ik vaak, in myn gemoed // een vonkend vuur, een diep verborgen leven // dat hongert naar een hooger goed // en spreekt: wy zyn niet thuis op dese aarde // my dorstet naar myn Vaderland // en Vader die my uit zyn wezen baarde.

God wekt volgens B. in de Ziel een honger, vg. *Gespräch Erl. und unerl. Seele* (Band 6) bl. 582, 583 enz. Let ook op de Böhmistische uitdrukking: God baarde de ziel uit zijn Wezen.

Waartegen zich den Ezel kant: // Noch tyds genoeg, weg al te diepe zorgen // volbrengt noch deese laatste lust. // Dit dryft het vlees, van d' een tot d' andre morgen // en zet den geest in valse rust.

Verg. Böhme, *Weg zu Christo* (Band 1) bl. 10, n° 22 „..Die Seele wollte gern, aber das Fleisch hält sie gefangen; der Teufel decket fest zu ... und saget im Gemüth: Harre noch, thue erst das und das; .... es ist Zeit genug".

Nu langer niet. Nu is het tyd van waken // eer dat de ziel een distel werd // en nimmer tot genade meer mag raken. // o Heer! geef my een ander hert.

Zie in 't proza (achter 't prentje) al. 5 't citaat uit *Weg zu Christo*, bl. 72, n° 7, o. a. deze woorden: „..aufhält dass es von einem Tage und Jahre zum andern aufgeschoben wird, bis endlich die Seele zur Distel wird und die Gnade nicht mehr erreichen kann".

L. houdt (tot 't eind van zijn leven) vast aan Böhme's onvoorwaardelijke aanname eener eeuwige verdoemenis voor die zielen, welke onwillig zijn.

Leipz., Lehmann, 1882. — Verder vooral: Dr. A. H. de Hartog, *Uren met Jac. Böhme, Een keur van stukken uit zijne werken met een inleiding en verklarende aantt.*, Baarn, Holl. Dr., 1915. Ook Dr. Aalders' overzicht (Holl. Dr.).

Als wij nu 't prentje bezien, bespeuren wij daar den Ezel, die aan zijn lust naar eten en gemakzucht den vollen toom geeft; met hem disputeerend de ziel, en aan haar rechterhand een distel-plant. Op 't stramien naar VAENIUS' model geweven, wordt Böhmistisch gebordunrd.

Wij zouden zoo elk gedicht kunnen ontleden en voorzien van Böhme-glossen.

Stippen wij slechts enkele uitdrukkingen aan:

Gedicht bij Zinneb. XIX — verg. *Gnadenwahl* (Band 4) bl. 505, in n° 12: „... gleichwie ... ein Fürmodelung in einem Spiegel, da Gott von Ewigkeit in seiner Weisheit gesehen hat, was werden konnte. Mit welcher Bildung der Geist Gottes in der Weisheit gespielet hat."

De uitdrukking: „Sta der Godheid stille", vg. *Gnadenw.*, bl. 548, n° 38: „Die Seele soll von der Bildlichkeit der irdischen Creation stille stehen". — Uit BÖHME zijn ook de uitdrukkingen: „de valse lust", „het zonnebeeld", „de edle beeltenis", „het zielenvuur", „daar is geen ander raad".

Uit andere gedichten verzamelden wij eveneens overvloedige reminiscensen: „de sterrengeest", „het regiment der Sterren", „de ziele een eeuwig band", „de watergeest des levens", enz. enz. Wij zijn gaarne tot overlegging der bewijzen bereid, doch meenen hiermede nu wel te kunnen volstaan.

Onze gevolgtrekking is: 't is BÖHME's invloed, die overal in deze poezie merkbaar is. Zij zijn in „Boheemschen tongval" geschreven. Dit was destijds geen zeldzaamheid. Al zijn volgelingen h. t. l. schreven, ook hun proza, in dit dialect: JACOB BRILL, TANNEKEN DENYS, VAN BEYERLAND; eveneens Duitschers als GICHTEL, KUHLMANN, VON TSESCH; ANTOINETTE BOURIGNON stelt hare Fransche visioenen veelal in Teutoonsch jargon [1]).

Volgt nu uit het bovenstaande, dat de verzen in „Jezus en

1) Over v. BEYERLAND, GICHTEL, VON TSESCH, zie o.a. SEPP, a.w., en Dr. HYLKEMA, *Reformateurs*, reg. i.v. (ook over BRILL, T. DENYS, DE BOURIGNON, KUHLMANN). — Teutoonsch jargon: 't jargon van den „Teutonicus Philosophus", bijnaam van BÖHME.

de Ziel" *navolging of vertaling* zijn? Wij naderen hier het punt dat nog 't meest onzeker is. Ook zal elk antwoord betrekkelijk zijn. Luidt 't: „zij zijn oorspronkelijk", dan kan 't Böhmistische van geest en inhoud toch niet ontkend worden. Wie zegt: „zij zijn vertaald of nagevolgd", zal zich toch de beperking moeten opleggen, dat L. ook hier de eigen dichterlijkheid van de Duitse Lier wel niet geheel zal hebben verloochend.

Wij willen eerst dit laatste (L.'s eigen dichtergave) eens nader beschouwen. Daartoe beginnen wij met de vraag: Hoe kwam men toch op dit vermoeden van vertaling? Door LUYKEN's eigen uitlatingen [1]). In het „Kort bericht aan den Lezer" schrijft hij:

„Niemant die in het Hof dezer zinnebeelden komt, denkt, dat al deze bloempjes uit onze eigen Grond gewassen zijn: de meeste, die het hoogste van verw en het schoonste van reuk zijn, hebben wij gelezen uit de Hoven der hoogwaardige vrienden Gods, die gekomen zijn tot het schouwende en vereenigde leven, en hier geplant tot een verlustiging des geestes. Men meene niet dat ik het zelve ervaren heb. o Neen! maar ik neem het met vreugde voor dierbare waarheid aan en begeere dat het in my en in alle menschen wezentlyk mag volbracht worden".

In den „Toezang" zegt hij:

„Ik ben maar Hovenier geweest // gedienstig in 't verplanten.
Het zijn geen bloemen uit mijn grond. // Ik heb ze maar gelezen
omdat ik die welriekend vond // en aangenaam van wezen,
en heb ze hier byeen gebragt // gevoeg'lyk om 't aanschouwen
opdat gy van haer schone kracht // en staaltje mocht behouwen.
Het was eens Anders Rosegaard // daar ickse quam te pluyken
en laat'se u, na Broederaard // beogen en beruyken.

Het zijn mede deze woorden, die Prof. KALFF en Dr. PRINSEN met vrij groote stelligheid doen spreken van vertaald werk. Eerstgenoemde voegt er echter bij: „welk een groot kunstenaar toont hij zich zelfs als vertaler". — Maar bevatten deze regels eene bekentenis van vertaling? — Eene dergelijke mede-

1) KALFF, *Gesch. N. L.*, bl. 397. — Ook Dr. PRINSEN, a. w.

maer een yder zy evenwel versekert dat ze ter goeder trouwe zyn uytgeschreven". — Was 't handschrift wèl van indeeling voorzien? En dus nauwkeurig werk, gelijk van LUYKEN te wachten is? Men zou 't uit STOL's woorden kunnen lezen. De gedrukte uitgave is zeer verzorgd: „Ten deele volgens des schrijvers (B.'s) eigen Handschriften, en ten deele volgens de eerste en bestnageziene Drukken op 't naerstigste verbeterd". Hoogstwaarschijnlijk geschiedde deze vertaling en druk naar de zorgvuldige Duitsche editie van 1682 [1]). Wij zullen het ons dan aldus moeten voorstellen, dat L. omstreeks 1686 (dit is immers „eenige jaren" vroeger dan 't begin 1689, toen STOL hem al enkele drukproeven van den Leidsman zenden kon), hem het handschrift leende, dat òf al gedrukt en dus weder vrij was, òf binnenkort ter perse zou gaan.

Ten overvloede zij er nog op gewezen, dat van de andere Böhme-vertalers [2]) niemand zoo in den geest der Aurora was

1) De Duitsche uitgaaf van H. BETKIUS (in Un. Bibl. Gron.) bevat de Aurora niet. GICHTEL en DE RAEDT gaven in hun, door VAN BEUNINGEN's geld gesteunde Duitsche uitgave van 1682 in Vol. I de Aurora. Zie over deze uitgave SEPP, a. w.

2) Over VAN BEYERLAND's inspanning zie SEPP, en HYLKEMA (*Reformateurs*, reg. i. v. BÖHME, BEYERLAND). Toen deze „Oudste Böhmevriend" in Nederland, 1648 overleed, en nog veel onvertaald gebleven was, verschenen later nog:

1682 — *Een 't samensprake ... van het bovensinnelijke leven ...* SEPP, a. w.; volgens Dr. HYLKEMA zijn vertaling en inleiding van J. STEVENSZ VAN NYEVEEN. Zie *Reformateurs*, II, 175.

1685 — *Weg tot Christus, in 9 bkn. vervat*. Amst., Vorster, hrn. bd. 8° (Cat[s] FRED. MULLER, Nov. 1865).

1686 — *Aurora*, hr. bd. 4° (titel zie boven), door LUYKEN.

1693 — *Twee tractaatjes van de Testamenten Christi: van den H. Doop en het H. Avondmaal — Consideratie of bedenk. over h. tractaatje van Es. Stiefel — 66 Theosoph. Sendbrieven.* Alle Amst. Jac. Claus. 1 hr. bd. 8° (SEPP, a. w., en Cat[s] F. MULLER, 1865). Volgens SEPP van denzelfden vertaler als het volgende.

1700 — *Het Mysterium Magnum ofte een verklaaring van het 1e boek Mosis.* Amst. d. en v. 4° Gr. pap. (Cat[s] F. MULLER, die nog een handschrift daarvan vermeldt, waarover v. EEGHEN spreekt, a. w., Inl. bl. XXX). Volgens STOL, a. w., bl. 431 en v. EEGHEN is de vertaler JOHANNES BOOT.

1704 — *Welruikende krans van lelyen en rosen, met een inleiding en nareden over zijn* (B.'s) *persoon en schriften.* Utr. 1704. M. plat. Eng. bd. 4°.

doorgedrongen als hij [1]). In 1678 neemt hij onder zijn proza in „Jezus en de Ziel" reeds Aurora-gedeelten op [2]) en de ver-

---

1718 — *De signatura Rerum, d. i. van de geboorte en beteekenis van alle wesens.* Uyt het Hoogd. Haarl. hrn. bd. kl. 8°.

Van wie zijn de vertalingen 1685, 1704 en 1718?

1) Het door Dr. HYLKEMA (Gids 1909) gegeven lijstje van Böhmecitaten in 't proza achter de zinnebeelden kan ik thans als volgt aanvullen. (Verwijzing naar de uitgaaf J. en de Z. 1714 in herdruk Wereld-Bibl. 1916/17; en naar de Böhme-editie van SCHIEBLER (7 Bände).

Böhme-vertalingen in „Jezus en de Ziel", op zinnebeeld:

N° I bl. 12 en 13 al. 1 = *Weg zu Christo* (Band 1), bl. 72, n° 3—7; *von den 3 Princ.* (Band 3) bl. 185, n° 56.

„ II bl. 16 en 17 geheel = *von den 3 Princ.*, bl. 287, n° 63, 64; *idem*, bl. 289, n° 69.

„ III bl. 20 in al. 1; al. 2, 3 = *Schlüssel* (Band 6), bl. 685, n° 129—132.

„ IV bl. 24 van af al. 2 en bl. 25 geheel = *vom Dreif. Leben* (Band 4), bl. 101, n° 11—13.

„ XI bl. 52 en 53 geheel = *von der menschwerdung Christi* (Band 6), bl. 325, n° 6 en 7.

„ XII bl. 56, al. 1 = *à Kempis, Navolging* (uitg. Kloos, Wereld-Bibl.) I, al. 1 en 2.

„ XV bl. 70, al. 1 = *Weg zu Christo*, bl. 121, in al. 11. Bl. 70 van af al. 2 en bl. 71 = *von der Menschw.*, bl. 323, n° 1 en 2.

„ XVI bl. 74, al. 3, en bl. 75, al. 1 = *Anti-Stiefelius I* (Band 7), bl. 160, n° 134 en 135.

„ XVII bl. 78 en 79 geheel = *Von den 3 Princ.*, bl. 76, n° 25—28.

„ XVIII bl. 82, al. 1 = *Schlüssel*, bl. 662, n° 1 en 2.

„ XX bl. 90, al. 3 v. en bl. 91 geheel = *Theos. Sendbr.* (Band 7), bl, 499, n° 3—8.

„ XXI bl. 94 en 95 geheel = *Weg zu Chr.*, bl. 141, n° 37—38 al. 2 en n° 39 tot in al. 2.

„ XXII bl. 98 en 99 geheel = *idem*, bl. 141, n° 38, al. 3 en n° 39 in al. 2.

„ XXIV bl. 106 en 107 geheel = *idem*, bl. 28, n° 48 tot in n° 49.

„ XXV bl. 110, al. 4 en bl. 111 geheel = *idem*, bl. 82, n° 23—25.

„ XXVIII bl. 124 geheel = *idem*, bl. 26, n° 46. Bl. 125 (volgens Luyken zelf): *Psalm 23.*

„ XXXI bl. 136 en 137 behalve laatste alinea = *Spreuken 1 : 20—33* (volgens L. zelf).

„ XXXIX zie volg. bladz.

2) Zoo is b. v. Jezus en de Ziel, 1678, in 't proza bij Zinneb. XXXIX, bl. 171, al. 1 = Aurora bl. 121, al. 8, 9 (in 1685 weggelaten); en idem bl. 168, al. 4—170, al. 6 = Aurora bl. 119, al. 7, regel 2—bl. 121, al. 7 en bl. 122, al. 4. Vergelijk volgende aant.

meerdering in den tweeden druk van 1685 is bijna alleen daaruit [1]). De vergelijking dezer twee drukken doet zien dat de proza-toelichting op het XXXIX zinnebeeld van 6 bladzijden werd uitgebreid tot 20. Daarbij maakten eenvoudiger en begrijpelijker citaten [2]) plaats voor gedeelten die heel wat moeilijker, ja voor een niet ingewijde volslagen onbegrijpelijk zijn. De 7 jaren die er tusschen den 1en en den 2en druk lagen, hadden

---

1) *(NB. Eén jaar voordat de vert. bij Vorster gedrukt werd!)*
Wij laten thans volgen de Böhme-citaten, door LUYKEN vertaald en geplaatst als proza „op het XXXIX Zinnebeeld" „van 't Eeuwige Vaderland". Eerst hier treden de Aurora-stukken, maar dan ook in overwegend aantal op. — Hetgeen in 1685 werd toegevoegd (aan den 1en druk van 1678), duidde ik met vet cijfer aan. — Gelijk blijken kan, wanneer men „'t Eeuwig Vaderland" vergelijkt met onderstaande Böhme-stukken in hunne volgorde, is deze prozatoelichting XXXIX thans geheel vastgesteld als te zijn een aaneengeschakelde bloemlezing uit BÖHME.

Böhme-vertalingen in „Jezus en de Ziel", op Zinnebeeld XXXIX.

Von der menschw. Christi (Band 6), **bl. 276, in n° 3;**

Von den 3 Princ. (Band 3), bl. 71, n° 5;

De Signatura Rerum (Band 4), **bl. 452, n° 1—4;** *idem*, **bl. 455, n° 17—20;**

Aurora (Band 2), **bl. 61, al. 4—in al. 5;** *idem*, **bl. 58, al. 5, 6;** *idem*, **bl. 64, al. 4;** *idem*, **bl. 66, al. 2, 3;** *idem*, **bl 117, al. 10—bl. 119, in al. 1;** *idem*, bl. 119, al. 7, regel 2—bl. 121, al. 7; *idem*, bl. 122, al. 4; *idem*, **bl. 101, al. 3; en in al. 1;** *idem*, **bl. 63, al. 1—3;** *idem*, **bl. 128, al. 4—8;** *idem*, **bl. 125, al. 2—5;**

177 Fragen von göttl. Offenb. (Band 6), **bl. 609, n° 8—10;**

Aurora, **bl. 45, al. 1—3;** *idem*, **bl. 50, al. 3—bl. 51, in al. 1;**

Von den 3 Princ. (Band 3), **bl. 75, n° 18 tot in n° 20, en n° 21 begin;**

Aurora, **bl. 133, al. 8, en bl. 134;** *idem*, **bl. 46, al. 1 begin;** *idem*, **bl. 44, al. 4, en 2 (sic);** *idem*, **bl. 113, al. 7;** *idem*, **bl. 132, in al. 3—al. 6;**

Psych. Vera od. 40 Fragen (Band 6), bl. 95, n° 15;

Aurora, **bl. 214, al. 2.**

2) Zie aant. 2, vor. bl., vergelijk b. v. 1678, bl. 171, al. 1 (= *Aurora, bl. 121, al. 8, 9*) en bl. 172 (= *Psych. Vera, 32 : 1—7*) met 't in 1685 daarvoor in de plaats gestelde, b. v. Aurora, bl. 118!

LUYKEN zoo in dit geschrift van BÖHME thuisgebracht, dat hij toen durfde opnemen, wat hem in 1678 nog zelve afschrikte. Wie nu nog naast hem een anderen vertaler zoekt, moet veronderstellen — wat al zeer onwaarschijnlijk is — dat die andere hem, die zich al 7 jaren met dit boek had bemoeid 't gras voor de voeten zou hebben weggemaaid. Het zal in zijn kring toch wel bekend geweest zijn, dat hij steeds daarmede bezig was, en ook de vrienden die hij had onder de boekhandelaren, zouden hem wel gewaarschuwd hebben [1]).

Inmiddels was het bovenstaande tevens dienstig ons licht te geven over de vraag of en van waar LUYKEN zijn proza ontleende: Aanteekening 1, bl. 209 vermeldt 1 aanhaling uit à KEMPIS, 2 uit den BIJBEL, het leeuwendeel uit de AURORA, vele uit andere werken van BÖHME. Deze is dus de hoofdbron. Nog is 't proza van vele zinnebeelden niet thuisgebracht, gelijk uit 't lijstje van die aant. volgt. En hier is werk voor wie, even als ik, lust mocht hebben, op Böhme's zee uit te varen om Luyken beter te leeren kennen. Want ook onder de niet geïdentificeerde geven velen een zeer Böhmistischen klank, al gelukte het mij niet, te ontdekken uit welken hoek der werken van den duitschen schoenmaker die echo opsteeg. Maar zéker zal BÖHME de overhand behouden in Jezus en de Ziel. —

— Ook in Luykens volgende werken? Of „hervond hij zich zelven daar", werd „minder mystiek" en „daalde ... niet zelden tot 't dagelijksch leven af"? [2]) Bespreking hiervan leidt ons tot de derde vraag.

c. *de poëzie.* Is deze navolging, of zelfs vertaald? *Wiens invloed werkt hier?* Met deze laatste vraag willen wij beginnen.

---

1) Het boek van M. M. KLEERKOOPER en W. P. VAN STOCKUM JR., over *den Boekhandel te Amsterdam, voornamelijk in de 17e Eeuw*... M. Nijhoff, 1915—1916, bracht tot mijn spijt niets over contracten enz. met LUYKEN. Moge dit artikel ook anderen aansporen tot onderzoek naar boekhandelbescheiden over Böhme-vertalingen door Luyken.

2) Prof. KALFF, *Gesch. N. L.*, bl. 580, 597.

Prof. KALFF maakt de opmerking dat de voorstelling der eenheid van de ziel met God als „een waterdrop in rooden wijn versmolten" [1]) of „een vonk van 't eeuwig vuur, doorschenen met Gods licht" [2]), aan de middeneeuwsche mystiek doet denken; niet minder 't aandringen op het ontledigen der ziel van al 't geschapene, opdat de Godheid er woning neme en werke" [3]). Boven bleek ons reeds dat BÖHME overwoog. Wij hebben geen vaste bewijzen dat LUYKEN reeds in 1678 met middeneeuwsche mystici bekend was. Wel kende hij de lateren, VAENIUS, HUGO, v. HAAFTEN, BOLSWERT. In later jaren werden vele mystieke bundels (o. a. van den middeneeuwer à KEMPIS [4]) door hem geïllustreerd. En dezen kende hij in 1678 ook al. De mogelijkheid is dus niet uitgesloten. Maar wat aan middeneeuwers doet denken, kan hem evengoed door BÖHME heen, hebben bereikt. Deze had zich immers gevoed met geschriften als die van ECKART, kende de *kabbala*, en wie bijv. leest het gesprek over het bovenzinnelijk leven [5]), kan zich geheel verdiept gevoelen in een quiëtistisch tractaat van TAULER. Wij willen daarom maar eerst onderzoeken of BÖHME's invloed in de gedichten aanwezig is.

Daartoe ontleden wij het gedicht bij Zinnebeeld I.

Al geeft zich hier zoo mild in dezen lande // voor 't uiterlijke levensvier // een overvloed om zorgeloos te branden // en vlees en bloed, dat groove dier // zyn aardse lust, den vollen toom te geven.

Hier is BÖHME's leer: het stoffelijk lichaam, ontstaan uit het „Feuer", waaronder hij verstaat „eine unbefriedigte, ungezähmte, selbstische Kraft" [6]).

1) Zie gedicht bij Zinneb. XXIX.

2) Zie gedicht bij Zinneb. XIX.

3) *Gesch. N. L.*, bl. 530.

4) VAN EEGHEN, a. w., o. a. bl. 158.

5) Band 1, bl. 130; zie vooral ook *„Gespr. einer erleuchteten u. unerl. Seele"* (Band 6, bl. 575 vv.). De *Kabbala* was aan B. bekend (zie b. v. Band 6, bl. 609, n° 11.

6) Zie J. HAMBERGER, *Die Lehre des Deutschen Philosophen J. B.*, München, 1844, § 151. — Voor inleiding tot BÖHME is ook zeer dienstig: H. MARTENSEN, *Jac. Böhme, Theosophische Studien, autor. Deutsche übersetzung von A. Michelsen*,

„Het dier", vg. Aurora 18, 109 enz. enz.: Hätte der Mensch nur nicht von Böse und Gut gegessen, so wäre in ihm nicht das Zornfeuer; nunmehr aber hat er einen Thierischen Leib bekommen.

Noch voel ik vaak, in myn gemoed // een vonkend vuur, een diep verborgen leven // dat hongert naar een hooger goed // en spreekt: wy zyn niet thuis op dese aarde // my dorstet naar myn Vaderland // en Vader die my uit zyn wezen baarde.

God wekt volgens B. in de Ziel een honger, vg. *Gespräch Erl. und unerl. Seele* (Band 6) bl. 582, 583 enz. Let ook op de Böhmistische uitdrukking: God baarde de ziel uit zijn Wezen.

Waartegen zich den Ezel kant: // Noch tyds genoeg, weg al te diepe zorgen // volbrengt noch deese laatste lust. // Dit dryft het vlees, van d'een tot d'andre morgen // en zet den geest in valse rust.

Verg. Böhme, *Weg zu Christo* (Band 1) bl. 10, n° 22 „..Die Seele wollte gern, aber das Fleisch hält sie gefangen; der Teufel decket fest zu ... und saget im Gemüth: Harre noch, thue erst das und das; .... es ist Zeit genug".

Nu langer niet. Nu is het tyd van waken // eer dat de ziel een distel werd // en nimmer tot genade meer mag raken. // o Heer! geef my een ander hert.

Zie in 't proza (achter 't prentje) al. 5 't citaat uit *Weg zu Christo*, bl. 72, n° 7, o. a. deze woorden: „..aufhält dass es von einem Tage und Jahre zum andern aufgeschoben wird, bis endlich die Seele zur Distel wird und die Gnade nicht mehr erreichen kann".

L. houdt (tot 't eind van zijn leven) vast aan Böhme's onvoorwaardelijke aanname eener eeuwige verdoemenis voor die zielen, welke onwillig zijn.

Leipz., Lehmann, 1882. — Verder vooral: Dr. A. H. de Hartog, *Uren met Jac. Böhme, Een keur van stukken uit zijne werken met een inleiding en verklarende aantt.*, Baarn, Holl. Dr., 1915. Ook Dr. Aalders' overzicht (Holl. Dr.).

Als wij nu 't prentje bezien, bespeuren wij daar den Ezel, die aan zijn lust naar eten en gemakzucht den vollen toom geeft; met hem disputeerend de ziel, en aan haar rechterhand een distel-plant. Op 't stramien naar VAENIUS' model geweven, wordt Böhmistisch gebordunrd.

Wij zouden zoo elk gedicht kunnen ontleden en voorzien van Böhme-glossen.

Stippen wij slechts enkele uitdrukkingen aan:

Gedicht bij Zinneb. XIX — verg. *Gnadenwahl* (Band 4) bl. 505, in n° 12: „... gleichwie ... ein Fürmodelung in einem Spiegel, da Gott von Ewigkeit in seiner Weisheit gesehen hat, was werden konnte. Mit welcher Bildung der Geist Gottes in der Weisheit gespielet hat."

De uitdrukking: „Sta der Godheid stille", vg. *Gnadenw.*, bl. 548, n° 38: „Die Seele soll von der Bildlichkeit der irdischen Creation stille stehen". — Uit BÖHME zijn ook de uitdrukkingen: „de valse lust", „het zonnebeeld", „de edle beeltenis", „het zielenvuur", „daar is geen ander raad".

Uit andere gedichten verzamelden wij eveneens overvloedige reminiscensen: „de sterrengeest", „het regiment der Sterren", „de ziele een eeuwig band", „de watergeest des levens", enz. enz. Wij zijn gaarne tot overlegging der bewijzen bereid, doch meenen hiermede nu wel te kunnen volstaan.

Onze gevolgtrekking is: 't is BÖHME's invloed, die overal in deze poezie merkbaar is. Zij zijn in „Boheemschen tongval" geschreven. Dit was destijds geen zeldzaamheid. Al zijn volgelingen h. t. l. schreven, ook hun proza, in dit dialect: JACOB BRILL, TANNEKEN DENYS, VAN BEYERLAND; eveneens Duitschers als GICHTEL, KUHLMANN, VON TSESCH; ANTOINETTE BOURIGNON stelt hare Fransche visioenen veelal in Teutoonsch jargon [1]).

Volgt nu uit het bovenstaande, dat de verzen in „Jezus en

1) Over v. BEYERLAND, GICHTEL, VON TSESCH, zie o.a. SEPP, a. w., en Dr. HYLKEMA, *Reformateurs*, reg. i. v. (ook over BRILL, T. DENYS, DE BOURIGNON, KUHLMANN). — Teutoonsch jargon: 't jargon van den „Teutonicus Philosophus", bijnaam van BÖHME.

de Ziel" *navolging of vertaling* zijn? Wij naderen hier het punt dat nog 't meest onzeker is. Ook zal elk antwoord betrekkelijk zijn. Luidt 't: „zij zijn oorspronkelijk", dan kan 't Böhmistische van geest en inhoud toch niet ontkend worden. Wie zegt: „zij zijn vertaald of nagevolgd", zal zich toch de beperking moeten opleggen, dat L. ook hier de eigen dichterlijkheid van de Duitse Lier wel niet geheel zal hebben verloochend.

Wij willen eerst dit laatste (L.'s eigen dichtergave) eens nader beschouwen. Daartoe beginnen wij met de vraag: Hoe kwam men toch op dit vermoeden van vertaling? Door LUYKEN's eigen uitlatingen [1]). In het „Kort bericht aan den Lezer" schrijft hij:

„Niemant die in het Hof dezer zinnebeelden komt, denkt, dat al deze bloempjes uit onze eigen Grond gewassen zijn: de meeste, die het hoogste van verw en het schoonste van reuk zijn, hebben wij gelezen uit de Hoven der hoogwaardige vrienden Gods, die gekomen zijn tot het schouwende en vereenigde leven, en hier geplant tot een verlustiging des geestes. Men meene niet dat ik het zelve ervaren heb. o Neen! maar ik neem het met vreugde voor dierbare waarheid aan en begeere dat het in my en in alle menschen wezentlyk mag volbracht worden".

In den „Toezang" zegt hij:

„Ik ben maar Hovenier geweest // gedienstig in 't verplanten.
Het zijn geen bloemen uit mijn grond. // Ik heb ze maar gelezen
omdat ik die welriekend vond // en aangenaam van wezen,
en heb ze hier byeen gebragt // gevoeg'lyk om 't aanschouwen
opdat gy van haer schone kracht // en staaltje mocht behouwen.
Het was eens Anders Rosegaard // daar ickse quam te pluyken
en laat'se u, na Broederaard // beogen en beruyken.

Het zijn mede deze woorden, die Prof. KALFF en Dr. PRINSEN met vrij groote stelligheid doen spreken van vertaald werk. Eerstgenoemde voegt er echter bij: „welk een groot kunstenaar toont hij zich zelfs als vertaler". — Maar bevatten deze regels eene bekentenis van vertaling? — Eene dergelijke mede-

1) KALFF, *Gesch. N. L.*, bl. 397. — Ook Dr. PRINSEN, a. w.

deeling vinden wij in een gedicht van 1684 [1]). — Misschien duidelijker nog spreekt hij uit 'tgeen hij eigenlijk bedoelde, in den Nazang van „*Voncken der Liefde Jesu*":

„Nu lust het my, u voor te malen // hetgeen men van den hemel zeid, nadat de vrienden Gods verhaalen // gekomen tot beschouw'lykheid ..."

en aan het slot:

„Dit hoorde ik onderweeg vertellen // van 't Vaderland, van rust en vreê, en wijl wij gaan als reisgezellen // zoo deelen wy 't u weder meê,..." [2])

Wellicht meende hij alleen te zeggen: „ik heb mijn gedachten ontleend, en deel u nu in dichtvorm mede, hetgeen anderen ons vertelden. Dàt malen wij u wederom in verzen af. —

Hoe het zij, in elk geval zal uit 't vervolg blijken, dat de vraag: „oorspronkelijk" of „vertaald"? zich ook tot deze gedichten dient uit te strekken. Immers ademen zij denzelfden geest. Het lied van 1684 schildert de schoonheid van den Hemel met de gloeiend-kleurige beelden van de Aurora. En ook de Voor- en Nazang van de „Voncken", ja dit heele boekje, is Böhmistische philosophie in gebonden vorm. Op bl. 19 b. v. begint een gedicht: „O Solis punkt van groote heerlijkheid..." Böhme nu schrijft in *Mysterium Magnum*, Band 3, bl. 60, n° 32: „Nicht ists also zu verstehen, dass das Gestirn sei alles aus dem *Puncto Solis* entstanden, dass ich Sie das Centrum der Sterne heisse; Sie ist das Centrum der Kräfte, die Ursache, dass sich der Sterne Kräfte ... bewegen ..." — In dit vers vinden we ook „het leven der *Gestalten*", d. i. Böhme's „Sieben Naturgestalten", die „verzacht" worden. Dit voorbeeld is slechts één uit de vele, die ik verzamelde.

1) De dateering is te vinden in *Goddelijke Liefdevlammen* ... door P. J. L. B. C., uitgave 1736, bl. 214; doch 't gedicht is reeds opgenomen in de *Zed. en St. Gezangen*, vermeerderde uitgave 1708. In mijn ex. van 1709, bl. 96.

2) Ook dit boekje, verschenen 1687, staat onder den verschen indruk van zijne bemoeiing voor de Böhme-vertaling. Het is misschien wel zijn mooiste bundel. Ik citeer den „*Leidschen herdruk*" bij A. W. Sijthoff (naar den 5en druk, 1717).

Ja, zelfs kan de vraag, die ons bezig houdt, niet bij 1687 halt maken, gelijk reeds Dr. H. opmerkte: „In al zijn na 1677 verschenen werken, is er naar mij bleek, niet één bladzijde die niet den stempel draagt van door BÖHME te zijn geïnspireerd" [1]). — Ik vond dit bevestigd; uit mijne aanteekeningen echter slechts enkele bewijzen:

De *Beschouwing der Wereld* (1708) [2]) spreekt van het „Voorhof dezer uitgeboorten" (de zichtbare Natuur). — De *Schrifttuurlijke Geschiedenissen en Gelijkenissen* (1712) [3]) van „den Wereldboom", „het loopend rad der zinnen", „de Allerhoogste liet zijn Hart (JEZUS) in 't allerlaagste dalen", enz., enz., enz. Het allermerkwaardigste nog zijn de Brieven; die toch wel zeker niet vertaald zijn, en vol van Böhmismen! [4]).

Hieruit volgt allereerst, dat L. Böhmist bleef tot 't eind van zijn leven, zij 't niet meer zoo reformateursch gezind als in de eerste jaren. Maar zoo hij volgens Prof. KALFF „zich later hervond" en „niet zelden afdaalt tot 't dagelijksch leven", is dit toch misschien wat te sterk gezegd en zou men het wellicht juister formuleeren aldus: Door zijn handwerk als illustrator gedwongen tot aandacht op de wereld, stelde hij zijne hierdoor langzamerhand buitengewoon omvattend geworden wereldkennis ook in dienst zijner eer toe-, dan afnemende mystieke gezindheid. Nu werd hoe langer hoe meer „alles Vergängliche nur ein Gleichniss", een „Voorhof der uitgeboorten".

Maar ten tweede: Als dus L. tot 't eind van zijn leven brieven schreef in Böhmistisch jargon, wettigt 't voorkomen van dit jargon in zijn dichtwerk op zich zelve nog niet het vermoeden van vertaling, want BEYERLAND, e. a. bezigen het ook in stukken die door hen ontwijfelbaar oorspronkelijk en zelve zijn geschreven. En daarbij komt nu nog LUYKEN's eigen, oor-

1) *Gids* 1904, bl. 48.
2) Volgens mijn ex., van 1725, op bl. 11.
3) respective bl. 434, 532, 536, 606.
4) Men zie b. v. den 2en druk, 1729, bl. 6—15. enz., enz.

spronkelijke dichtergave, immers in de „Duytse Lier” bewezen? Kortom, wij zouden nog wel durven blijven veronderstellen, dat hoewel in al zijne poëzie geest, inhoud en vele termen aan Görlitz zijn ontleend, LUYKEN evenwel *eigen* gemoedsbewegingen in *eigen* verzen lucht gaf. Zoo zou dan b. v. een gedicht als op Zinnebeeld XIX te vergelijken zijn bij één droppel rozenolie, geperst uit misschien honderd bladzijden Böhme en vol geur derhalve van diens geest, maar dan toch rozenolie, zooals slechts een dichter als hij, persen kon uit zijne eigen, door Böhme-lectuur verdiepte, ziel. Zoo zou ook het vers op Zinnebeeld III nog wel kunnen worden opgevat als de uiting van zijn eigen gemoed, dat zich den vorigen avond in BÖHME had verdiept, maar nu op de eenzame wandeling buiten, (welke hij volgens zijn biograaf zoozeer beminde) in de schoonheid van den koelen morgen de bevestiging vond van de gedachten zijns „kerkvaders”. Wij zouden dan uit zijne, tot driemaal toe herhaalde waarschuwing aan het publiek (om toch vooral te bedenken dat hij uit anderer hof plukte) slechts 't bewijs putten van zijne nederigheid. Hij was asceet, sloeg op kunst geen acht, (wilde zelfs de gestalten in zijne zinnebeelden niet aanlokkelijk teekenen!). Als hem, zijns ondanks, het rythme af en toe overmeesterde, schiep hij schoone verzen en was van hare schoonheid onbewust. Daarom kende hij alleen dankbaarheid voor de verrijking door anderen, waarvan hij wèl zich bewust was. En zoo zou dan deze nederigheid hem tot waarschuwing hebben gedrongen; en deze waarschuwing de oorzaak geworden zijn, dat men hem slechts voor navolger of vertaler hield. Volgens deze opvatting, welke ik aanvankelijk huldigde, zouden dan weliswaar bij VAENIUS en BÖHME enkele adertjes van ons boekje ontsprongen zijn, doch de diepste bron ware gelegen in wat hij bij Zinnebeeld XVIII omschrijft in de regels:

„...In den grondt van myn gemoet, // daer wiert het lieflyck ende soet.
Daer quamt ghy uyt der diepten uytwaerts dringen // en, als een bron,
myn dorstigh hart bespringen,
soo dat ick u, o Godt! bevondt // te zyn den grondt van mynen grondt...”

Dan zou, overeenkomstig boven omschreven zienswijze, dit gedicht bijvoorbeeld, dat zeer herinnert aan STOL's citaat (zie voren), toch de stem zijn van LUYKEN's eigen ziel. „De harige handen zijn Ezau's handen, maar de stem is Jakobs stem", zouden we dan willen zeggen met vader Izaäk, toen Jacob zich vermomd had.

Hier ware dan een betoog voor de oorspronkelijkheid. En in het hier aangevoerde liggen enkele aanduidingen die waarde zullen behouden. Toch geven wij deze slechts als onderstellingen en sponnen wij den draad van dit gedeelte met opzet zoo volledig (en derhalve tot aan deze zoo aannemelijk mogelijk gemaakte onderstelling) uit, om daaraan thans eene gewichtige bedenking op te hangen. Er is nl. nog éen groep van feiten, die deze conclusie op hare draagkracht onderzoeken en dus de proef op de som leveren moet.

Het bovenstaande zou zekerheid zijn, indien afdoende bewezen was, dat LUYKEN geene andere Böhmistische poëzie heeft gekend. Het bestaan hiervan echter achtte ik zelve reeds waarschijnlijk en, zoekende in de Duitsche letterkunde van deze periode, vond ik inderdaad enkele aanwijzingen van Duitsche poëzie, die den invloed van den Philosophus Teutonicus verraadt. Zoo werd mijn belangstelling o. a. ten zeerste gaande gemaakt door deze regels:

„Ein mensch wird zwar gar sonnen gleich,
Wann Gottes Sonn in ihm aufgehet,
doch bleibet er im *Feuerreich*
weil er *vom Feuersquell* bestehet.
Das Feuer ist der Seelen grund,
und wirdt im Lichte nimmer kund,
doch wo di Seel ihr selbst *erspigelt*, [13]
So ist das Licht von ihr geflügelt".

Zij zijn uit den 19en *Kühlpsalm* van QUIRINUS KUHLMANN, over wiens verblijf in Amsterdam nog vóór „Jezus en de Ziel" verscheen, ik een en ander in KURTZ en HYLKEMA vond, vol-

gens wie hij na 1671 naar Leiden ging en ook in LUYKEN's woonplaats vertoefde [1]). KURTZ noemt als zijn „poetisches Hauptwerk: das Kühlpsalter oder die Fünfzehen gesänge, Amsterdam 1684; später: Des Kühlpsalters 2. Th. 1685 ... enz." Ook de vraag naar andere, bij KURTZ genoemde dichters van „Geistliche Lieder", als KNORR VON ROSENROTH enz. moest toen wel bij mij oprijzen. Alzoo opende zich hier een nieuw veld van studie, waar het definitief bewijs voor of tegen de oorspronkelijkheid zal moeten worden gezocht. Prof. J. H. SCHOLTE tot wien ik mij thans wendde, machtigde mij uit onze briefwisseling het volgende als zijn oordeel ter bevestiging van dit vermoeden te vermelden:

„Van deze verzamelingen van „Kühlpsalmen" en „Kühlhymnen" zijn „slechts weinige exemplaren bewaard in verschillende Duitsche bibliothe„ken, sommige zelfs uitsluitend in particulier bezit. Nadere bestudeering „is voor een niet-Duitscher op het oogenblik ondoenlijk. De eerste „Kühl„psalter" verscheen wel eerst in het jaar 1684, derhalve na „Jezus en de „Ziel", maar het staat wel vast, dat althans sommige gedichten uit den „tijd van KUHLMANN's eerste extase dateeren. Zoo is er een gedicht, dat „de volgende toevoeging bij den titel heeft: „als ihm die harten Gesichter „vom 8., 9. und 10. September 1674 unter Gottes Befehl in Gröningen „zugesendet", en een ander, dat nog duidelijker spreekt: „als ihm die „noch schwereren Gesichter vom 24., 25. und 29. September unter ern„stem Befehl Gottes nach Gröningen gesendet worden, gemacht zu Enk„huysen im October 1674". Het is licht mogelijk, dat deze gedichten reeds „in dien tijd (1674/75) of althans bij zijn tweede verblijf in Amsterdam „(1679/80) [2]) in zijn Amsterdamschen kring van geestverwanten bekend „waren. Tot deze geestverwanten behooren JOHANNES ROTHE, wiens voor„spellingen op KUHLMANN zeer grooten invloed hebben uitgeoefend, de

1) Over KUHLMANN zie Dr. HYLKEMA, *Reformateurs*, reg. i.v.; H. KURTZ, *Gesch. der Deutschen Literatur* (3e Aufl., Leipz., Teubner, 1861) die in Bd. 2, bl. 311—314 KUHLM. bespreekt en aldaar afdrukt: der 8 Gesang, 11e Kühlpsalm, 13e Kühlpsalm, 16e Kühlpsalm, 19e Kühlpsalm. Bovenstaande versregels zijn uit den laatsten, 19en Kühlpsalm. — Over KUHLM. ook K. GOEDEKE, *Grundriss zur Gesch. der Deutschen Dichtung* ..., (II Aufl., Dresden, L. Ehlermann, 1887) bl. 198—200 van Band III.

2) Dit is reeds te laat, daar J. en de Z. 1678 verscheen (R.).

„ex-predikant BREOKLING, evenals ROTHE en KUHLMANN chiliast, en ANTOI-„NETTE BOURIGNON die in religieuse extase met ROTHE en KUHLMANN „trachtte te wedijveren. Zoo zien wij KUHLMANN dus in direct contact „met de pietistisch-reformatorische groep van Böhmevereerders, waarvan „ook JAN LUYKEN zich in diezelfde jaren door „Jezus en de Ziel" een over-„tuigd en begaafd aanhanger toonde. Voor het aannemen van een directe „persoonlijke relatie tusschen KUHLMANN en JAN LUYKEN stellig een sterke „aanwijzing!" (Prof. J. H. Scholte). [1])

Dit door zijn vriendelijke aanwijzing aldus versterkt en toegelicht vermoeden nu worde gehangen als tegenwicht aan hetgeen over Luykens oorspronkelijkheid werd gezegd. Ook het laatst aangevoerde is nog geene onmiskenbare aanwijzing, doch kàn het worden. Maar zelfs indien voortgezette studie vertaling of navolging doet ontdekken, behoudt 't geen over L.'s dichtwerk in dit opstel werd gezegd, grootendeels zijn waarde. Allereerst leerde het ons, dat dit onderzoek zich niet tot „Jezus en de Ziel" moet beperken, daar alle poezie van LUYKEN Böhmistisch is. Ten tweede legde het dan tenminste den nadruk op zijn verdienste, zelfs als navolger. Ten derde zal publicatie van het boven gezegde ook anderen tot nasporing opwekken, en is de richting waarin te zoeken valt, reeds iets nauwkeuriger vastgesteld: 't Duitschland „der geistliche Lieder" en de genoemde kringen in Amsterdam. — Stelliger echter mogen wij thans reeds spreken over de eerste twee behandelde punten: het emblema-karakter en 't proza. Wij vonden derhalve tot publicatie hiervan en tot 't stellen van de laatste vraag alle reden en geven het met goede hoop op medewerking aan uw oordeel over.

Dragten (Fr.), Augustus 1916. F. REITSMA.

---

1) Over al deze personen o. a. HYLKEMA, *Reformateurs*, reg. i. v., en de door hem genoemde literatuur (R.).

EEN ONBEKEND GEDICHT VAN JACOB VAN ZEVECOTE.

In een oud, eenigszins gehavend boek uit het Archief der gemeente Harderwijk [1]) (n°. XVIII, Kast 2), bestaande grootendeels uit een geschreven kopie der „*Gelderse geschiedenissen*" (1654) van den bekenden historicus Arend van Slichtenhorst, eenige oude brieven, aanteekeningen, enz. komt o. a. een Nederlandsch Lofdicht op Harderwijk voor.

Het gedicht, dat uit 18 strofen van 4 verzen elk bestaat, is in twee kolommen gerangschikt en geschreven in een zeer fraaie en leesbare 17de-eeuwsche hand op het recto van een blad, groot 273 mm. lengte, bij 200 mm. breedte, waarvan het verso onbeschreven bleef. M. i. is het stuk een afschrift door den dichter zelf gemaakt en aan het Stadsbestuur geschonken, daar het blad los zit en van geringer afmetingen is dan de bladen van de kopie van Slichtenhorst.

Het gedicht draagt noch titel, noch datum. Naar den inhoud echter is het een dichterlijke brief van een neef van Heins (Daniel Heinsius) aan zijn geleerden bloedverwant, waarin het neefje het „*weeldich Harderwijck*" en het verblijf aldaar derwijze ophemelt dat hij het Zuiderzee-stadje „*niet en wil begeven om het schoonste Koninckrijck*", waar alles: stad, omstreken, inwoners hem „*dag voor dag meer doen wenschen om te blijven t'Harderwijck*".

Ziehier het door mij afgeschreven gedicht [2]) in zijn geheel:

LOF VAN HARDERWIJCK [3]).

Heins soo ú belieft te weten
  Hoe dat met úw' neef mach gaen
Hoe ick Holland kan vergeten
  Ende Leijden laten staen.

Weet dat ick begin te leven
  In het weeldich Harderwijck
Dat ick niet en wil begeven
  Om het schoonste Koninkrijck.

Al sag ick veel steden trotsen
  Met haer húijsen met haar lien
Als ick over d'*hooge rotsen
  Trock Italien besien.

Noijt en heb ick noch gevonden
  Een die mij soo heeft behaegt
Dat mijn herte vastgebonden
  Naer geen ander stat en vraegt.

Van het Noorden van het Westen
  Seer genúchelijk om sien,
Komt de zee tot aen de vesten
  Haren dienst de stadt aenbien.

Die om ijeder te doen weten
  Dat sij tol ons schúldich is,
Sent ons dag voor dag om t' eten
  Spiering, bot, en ander vis.

Daer gaet menig schuytjen varen
  Met soet aerdich volk gelaen
Als de Sonne doet de baren
  In den somer sachter gaen:

Als de brúggen, die op palen
  Sijn tot in de zee gebrocht
Sien soo menich Eel**man halen
  Een gesonde avontslocht.

Naar het Oosten naer het Súijen
  Sijn de túijnen vast aen stadt
Vol van boomen vol van krúijen
  Tusschen menig wandelpat.

---

* *d*, oorspr. *de*, in het hs. doorgehaald.
** *Eelman*, in het hs. ‸l.

Daer ist dat de nachtegalen
  In het kriecken van den dag
Haer onnosel min verhalen
  Met onvolgelijck geklach.

Daer ist dat de vogels spelen
  Op het dicht * beloovert hout
En veel van de liefde qúelen
  Die haer teer gemoet benoút.

Niet seer verre van de múeren
  Is de heij en is het bos
Die wilt kan in lúttel úeren
  Maecken daer sijn sorgen los.

Doch die in de stadt wilt blijven
  En verkeren mette lien
Of die trotse boecken schrijven
  Of naer t' lants welvaren sien:

Hij sal vinden Edelmannen
  Vol van wijsheijt en verstandt
Die haer tegen de Tijrannen
  Stellen voor het Vaderlant:

Die soo neerstich altijt waken
  Voor haer lieve borgerij
Om haer noijt te laten smaecken
  De Maraensche slavernij.

Hij sal vinden groote sielen
  Die ver boven tijt en doot
Spotten met Fortúnae wielen
  Sitten in Apollo's schoot.

Die en achten niet een siere
  Dat het volcscken haer veracht,
Dencken dat is de maniere
  Van de borgers van de nacht.

Dese sielen, dese menschen
  Dese stat van vreúchden rijck
Doen mij dag voor dag meer wenschen
  Om te blijven t'Harderwijck.

* *dicht*, in het hs. *dich*.

In den beginne leek het mij niet onwaarschijnlijk, daar de dichter nergens vermeld wordt, dat het Lofdicht toe te schrijven was aan een bloedverwant van Heins, oud-student van Leiden en daarna student geworden aan de toenmalige bloeiende Harderwijker Academie of Geldersche Universiteit.

Het flauw vermoeden echter dat die neef van Heins, evenals Daniel Heinsius zelf, wellicht een Zuid-Nederlander, zie b.v. str. 5, r. 2, een Gentenaar kon zijn, deed mij verder zoeken met het gunstig gevolg dat het vaderschap van het Lofdicht in kwestie met de meeste stelligheid mag toegeschreven worden aan niemand minder dan Jacob van Zevecote, van 1626 tot 1642 professor aan de Harderwijker Hoogeschool.

Jacob van Zevecote (1595—1642) was immers een neef van den beroemden Daniel Heinsius (1580—1665), beiden waren Zuid-Nederlanders, beiden Gentenaars [4]). Zevecotius koesterde zijn leven lang een diepe vereering voor Heinsius. Dit blijkt reeds uit zijn „*aldereerste dicht in 't Nederduyts geschreven*" [5]), dat hij te Gent op zestienjarigen leeftijd schreef en aan Daniel Heinsius opdroeg:

Heins, die met uwen naem doorreen hebt al de landen,
Die ver sijn van de son en die haer naerder branden,
Die Pallas gunste toont, en die Latonae kint
Meer dan zijn borgers al en zijn poëten mint.
Heins, die alleene draegt den sleutel in uw' handen
Van Phaebi kercken al en al zijn waterstranden.
Heins. bij wien om latijn, griecx, en vlaems te verstaen
De negen Helicons Godinnen scholen gaen.

De aanhef van dit vers treft al dadelijk door een familietrek met den aanhef van het Lofdicht, wat trouwens het geval is met meerdere gedichten van Zevecotius:

Heins, die alleen den pracht en namen van out Romen,
En d'helden altemaal uyt Griecken voortgekomen,
En al die d'eeuwigheyt in Phoebi stamboeck telt [6]).

Eer dat, geleerden Heins, mijn schrijven loopt ten ende,
Eer dat ick mijnen geest tot ander dingen wende,

Die hem nu lang genoech met dichten heeft gemoeyt,
Wert wederom voor 't lest mijn schuyt naer u geroeyt.
Uw goddelick verstant heeft eerst mij doen beginnen,
En aen Apollos dienst toeeygenen mijn sinnen;
Ghij waert den eersten helt, daer ick om sne mijn pen,
Ghij sult den lesten sijn als ick nu moede ben[1]).

Uit bovenstaande gedichten blijkt duidelijk de vereering en de liefde van Zevecotius voor zijn Meester. Hij had dan ook veel aan hem te danken.

Toen hij, gedreven door een plotselingen afkeer voor het kloosterleven (na zijn ongelukkige liefde voor Thaumantis [8]) was Zevecotius Augustijner monnik geworden), een reis naar Italië ondernam door Lotharingen naar Basel, over de Alpen naar Milaan, Bologna, Florence, Siena en Rome en terug langs Genua en Lyon naar Gent, bleef hij niet langer in Zuid-Nederland, maar trok naar Leiden, waar Heinsius hem onder zijne bescherming nam.

Zoo kan hij in het Lofdicht op Harderwijk met kennis van zaken zeggen:

Al sag ick veel steden trotsen
Met haer hüijsen met haer lien
Als ick over d'hooge rotsen
Trock Italien besien.

Noijt en heb ick noch gevonden
Een die mij soo heeft behaegt
Dat mijn harte vastgebonden
Naer geen ander stat en vraegt.

Ongeveer hetzelfde getuigt Zevecotius van een droomland in in een niet onaardig vers uit de *Nederduytsche Dichten.* De gelijkenis van beide herinneringen aan zijn Italiaansche reis is in het oogloopend:

DROOM.

Lest als mijn moede sinnen
Gelaten hadden binnen
Den lieffelicken slaep,

In 't midden van mijn dromen,
Heb ick naer mij sien komen
Van Morpheus eenen knaep.

Hij nam mij bij der handen,
En leijde mij in landen,
Die ick noyt eer en sag;
Al heb ick over bergen,
Die self den Hemel tergen,
Geweest daer Roomen lag.

Te Leiden, waar hij steeds in gezelschap van Heinsius verkeerde, omhelsde hij het Hervormde geloof, trad kort daarop in het huwelijk en deed zich overal kennen als een aartsvijand van de „Maraensche slavernij" [9]), waarin het arme Zuid-Nederland gedompeld bleef:

Ick hope noch te sien dat eens ons Vlaemsche mannen
't Jock sullen moede sijn, verdrijven de tyrannen [10]).

Door de bescherming van Heinsius en op aanbeveling van Cunaeus verkreeg hij in 1626 het professoraat in de Welsprekendheid en Geschiedenis aan de Universiteit te Harderwijk [11]). Hij verlaat de Sleutelstad, wier „*Belech*" en „*Onset*" hij zoo treffend heeft bezongen:

Uwe noyt volpresen eer sal van de Faem beschreven,
In haer onsterflick boeck, in alle landen leven;
Daer Phoebus 's morgens rijst, en daer hij 's avonds daelt,
Sal uwen grooten naem en vroomheyt syn verhaelt [12]).

Hij gaat doceeren te Harderwijk, waar hij zich al dadelijk zoo goed bevindt, dat hij in zijn „*Lof van Harderwijck*" aan Heins bekent dat hij er Holland vergeet „*ende Leijden* [*laet om*] *staen*", want:

Weet dat ick begin *te leven*
In het weeldich Harderwijck
Dat ick niet en wil begeven
Om het schoonste Koninckrijck.

Uit welke belangrijke bekentenis wij kunnen opmaken dat het gedicht omstreeks het jaar 1626 werd vervaardigd.

Dat het Lofdicht zonder eenigen twijfel aan Jacob van Zevecote moet worden toegeschreven bewijzen ten andere nog tal van woorden en uitdrukkingen, die in het vers voorkomen en die in de rhetoriek van Zevecotius zoo niet schering en inslag zijn, dan toch met voorliefde door hem worden gebruikt:

1) de borgers van de nacht (L. v. H.)

Die en achten niet een siere
Dat het volcscken haer veracht,
Dencken dat is de maniere
Van de borgers van de nacht.

In het „amoreus" vers: Die niet en mint, is sot of blint (*Nederduytsche Dichten*):

Wiens ooge kan gesien onaerdig sonder minnen
Het lodderlick gesicht van onse velt-Godinnen,
Is eenen plompen uyl, een borger van de nacht,
Een gans onnuttig deel van 't menschelick geslacht.

In het satyrisch vers: Op Momus (*Nederduytsche Dichten*):

Meynt ghy, dat om vijfthien hairen
Die op uwen kin vergaren,
Ghy soo hooch verheven sijt,
Dat ghy vry meugt rechter wesen
Van al dat'er is te lesen?
Sot, ghy sijt uw' sinnen quijt.

Sou u yemant daerom achten,
Stracx soo souden 't selve wachten
Al de borgers van de nacht;
Al uw' broeders, al de uylen,
En meest al de botte muylen,
Moesten werden oock geacht.

In het „sinnebeeldig" vers: Minerva met den Uil in den schild [XXXII]e der *Emblemata ofte Sinnebeelden* [5]).

Minerva placht de kray, het teycken van het leven,
Te voeren in den schilt; die heeft zy nu verdreven:
Den uyl besit de plaets, den borger van de nacht,
Die in het duyster krijgt sijn licht en meeste macht.

2) weeldich (L. v. H.)

In het weeldich *Harderwijck;*

In het „Harder-Dicht": Op den geboortensdag van Heer Daniel Heinsius (*Nederduitsche D.*):

Al is 't dat mynen naem in 't weeldig *Vlaemsche velt*
Wiert onder het getal van groote lien gestelt.

3) trotsen (L. v. H.)

Al sag ick veel steden trotsen.

In een huldedicht: Aen Heer Daniel Heinsius (*N. D.*):

O sonne van ons lant, daer in wy ons verblijen:
En trotsen *al dat leeft, daerdoor de Gentsche Maegt,*
Ver boven Griecken rijt, naer Romen niet en vraegt.

In het „Oorlof-Dicht aen Gent" (*N. D.*):

Vaert wel! 't is tijt om gaen,
Ick moet de enge baen
Opklemmen van de rotsen [13])
Die metten steylen kop,
Daer altijt snee ligt op,
Den hoogen hemel trotsen.

4) Haer onnosel min verhalen (L. v. H.)

Daer ist dat de nachtegalen
In het kriecken van den dag
Haer onnosel min verhalen
Met onvolgelijck geklach.

In „Droom" (*N. D.*):

Ick hebbe wel gelesen.
Dat yevers placht te wesen
Een plaetse wonder schoon,
Die aen Olympi voeten,
Penei vloet quam groeten,
Maer deze spant de kroon.

Als ick daer was gekomen
Heb ick mijn rust genomen,
Dicht nevens een rivier;
Daer hoord' ick nachtegalen
Haer soete min verhalen,
Met aengenaem getier.

5) De Maraensche slavernij (L. v. H.)

Hij sal vinden Edelmannen
Vol van wijsheijt en verstandt
Die haer tegen de Tijrannen
Stellen voor het Vaderlant.

Die soo neerstich altijt waken
Voor haer lieve borgerij
Om haer noijt te laten smaecken
De Maraensche slavernij.

In de „Rey van Leytsche Vrijsters" (*Belech van Leyden*):

Dat hy te recht zijn leven lanck
De gunstige fortuyn bedanck,
Dat hy hem wacht van klagen,
Is 't dat hy slechts mach wesen vry
Van de Maraensche tyranny
En listige aenslagen.

6) Fortunae wielen (L. v. H.)

Hij sal vinden groote sielen
Die ver boven tijt en doot
Spotten met Fortunae wielen
Sitten in Apollo's schoot.

In „Aan Apollo" (*N. D.*):

Coloni, soete siel.
Die noijt Fortunae wiel
Sal laten ongeweten,
Die noyt de stomme doot
En sal in haren schoot,
Versmooren of vergeten.

In de „Rey van de tweede Geschiedenisse" (*Ontset van Leyden* [14]):

Geluckig die vercregen heeft
Dat hy om u niet meer en geeft,
Die boven u geseten,
Spot met de vrees, spot met de hoop,
Spot met Fortunens blinden loop,
Die noyt en is bekreten.

Ik geloof dat het hierboven aangehaalde voldoende zal blijken om het auteurschap van het Lofdicht op Harderwijk ten gunste van Jacob van Zevecote te bewijzen.

Het gedicht is als gedicht niet kwaad. Vast en zeker is het een van de best geslaagde verzen van een begaafd Zuid-Nederlandsch dichter der 17de eeuw, een dichter m. i. veel te weinig gelezen en genoten door „de liefhebbers onzer Vaderlandsche Poëzij" zoo Vlamingen als Hollanders. Wat eens Witsen Geysbeek van hem schreef is maar al te zeer de waarheid gebleken: „Zevecotius wierp de monnikspij over den tuin, ontweek België; hetwelk zich in de magt der Spanjaarden bevond, trok naar Holland en verzaakte het Roomsche geloof: hij liet dus waarlijk geen grooten roem achter bij zijn landslieden, die den ketter zeer spoedig vergaten; in Holland had men alle oogen en ooren voor Vondel en Cats, bij wie een arme Belgische balling, met al zijne meerdere bekwaamheden, in het volksgevoelen niet halen kon, en dus moest Zevecotius in beide gewesten wel in vergetelheid geraken".

Moge het gedicht „*Lof van Harderwijck*", dat naast zijn „*Genuchte van 't Velt*", „*Thaumantis*", „*Droom*", „*Oorlof-Dicht aen Gent*" en andere van zijn „*Nederduytsche Dichten*", een eervolle plaats in het dichterlijk oeuvre van den „Belgischen balling" bekleedt, op nieuw de aandacht vestigen op den half vergeten dichter Jacob van Zevecote, dien Jan Frans Willems eens „prins der belgische dichters" heeft betiteld!

Kamp van Harderwijk.
Juli 1916.

P. H. DE KEYSER.

VERWIJZINGEN.

1) Door de welwillendheid van den Heer Burgemeester van Harderwijk M. G. J. Kempers en de bereidwilligheid van den Heer Gemeentesecretaris J. C. Manssen Jr. werd mijne werkzaamheid op het Archief, als Belgisch geïnterneerde met sommige moeilijkheden verbonden, zeer vergemakkelijkt. Hiervoor mijn oprechten dank.

2) Een vriend, de Heer J. A. Reijers uit Kampen, wees mij op het geïllustreerd weekblad „Buiten" 8e Jaargang N°. 37, waar op blz. 444 een cliché van het Lofdicht op Harderwijk voorkomt, alsook een afschrift, dat echter paleografisch wel wat te wenschen overlaat.

3) De titel is van mij.

4) Zie Biogr. nationale p. 866; Witsen Geysbeek op Zevecotius, Frederiks en Van den Branden, enz.

5) Aen Daniel Heinsius (1612), te vinden in „*Nederduytsche Dichten, meest over eenige jaren geschreven*", verschenen in *Emblemata ofte Sinnebeelden, met dichten versiert, door Jacobus Zevecotius; item noch andere verscheyden dichten van den zelven.* Amsterdam, by Jan Janssen, 1638 (In lang—12°, bl. 304). Dit gedicht kan men insgelijks vinden bl. 3 van Jhr. Ph. Blommaert's *Gedichten van Jacob van Zevecote, voor de eerste mael verzameld uitgegeven* (1840).

6) *Den Oversetter op de Boecken van de Verachtinge des Doots* uit „Verachtinge des Doots" In 't latijn beschreven door den Ed. ende wijtvermaerden Daniel Heinsius. Overgeset door Jacobus Zevecotius. Tot Leyden, by Andries Clouck, 1625 (In 4°, bl. 111).

7) *Nederduytsche Dichten*, idem.

8) *Thaumantis:*

Thaumantis, die gewont
My hielt tót in den gront,
En liet de liefde proeven,
En sal door haer gelaet,
Dat schoon is, maer te quaet,
Mijn hert niet meer bedroeven.
Uit: *Oorlof-Dicht aen Gent* (*N. D.*).

9) *Lof van Harderwijck:* (14e en 15e strofe).

Hij sal vinden Edelmannen,
Vol van wijsheijt en verstandt
Die haer tegen de Tijrannen
Stellen voor het Vaderlant.

Die soo neerstich altijt waken
Voor haer lieve borgerij
Om haer noijt te laten smaecken
De Maraensche slavernij.

10) *Aen Heer Daniel Heinsius* (N. D.).

11) In 1517 had de Geldersche Landdag besloten de Veluwsche Hoogeschool tot een gewestelijke academie met alle de voorrechten door de andere Nederlandsche Universiteiten bezeten te verheffen. De wetten en verordeningen kwamen in hoofdzaak met die van de Leidsche Universiteit overeen. Cf. *Hermannus Bouman, Geschiedenis van de voormalige Geldersche Hoogeschool. In 2 dl. 1844—47.*

12) *Belech van Leyden* (*Vijfste Geschiedenisse*) *Jacobi Zevecotii* Belegh van Leyden, Treurspel. Tot Leyden, in de druckerye van de Elzeviers, 1626 (In 4°, bl. 56).

13) trotsen: rotsen; cf. *Als ick over d'hooge rotsen*
Trock Italien besien.

14) *Jacobi Zevecotii* Onset van Leyden, Bly-eindich spel, tot Harderwijck, by Nicolaas van Wieringen, 1630 (In 4°, bl. 40).

NOG EENS MNL. *TENTENEL—TINTERNEEL.*

Met groote belangstelling heb ik de veronderstellingen van Dr. R. van der Meulen over oorsprong en beteekenis van 't Mnl. tentenel gelezen [1]). Gaarne wil ik er hier een aanvulling op geven.

Mij is toevallig voor eenige tijd een tweede voorbeeld van dit duistere woord onder de oogen gekomen, waardoor over de beteekenis meer licht opgaat. In een incunabel van de Deventer Athenaeum-Bibliotheek,

Platina. De vitis pontificum. — s. l. [Venetië], Joh. de Colonia en Joh. Manthen, 11 Juni 1479. 2°.

komt, op de blanke versozijde van de laatste bladzijde, de volgende aanteekening in ms. voor, geschreven met een hand uit het einde van de 15de eeuw:

IJ^c eñ XV lettẽ
IIIJ^c tinterneellen
IJ^c pirafien eñ XV

Elders — vermoedelijk in „Het Boek" — hoop ik binnenkort uitvoeriger te schrijven over dergelijke inschriften in incunabelen. Hier is 't voldoende te vermelden, dat ik ruimschoots gegevens heb, om vast te stellen, dat ze afkomstig zijn van de rubricatoren, die, soms aan 't begin, soms aan 't slot van een boek een aanteekening schreven over de omvang van hun volbrachte arbeid, waarnaar dan mogelijk hun loon werd berekend. Men weet dat in de eerste 30—40 jaar van de drukkunst de rubricator nog heel wat te doen had aan een boek, als het van de pers kwam: de groote initialen moesten geschilderd worden, meest in rood of blauw, dikwijls ook de rubriekteekens, terwijl gewoonlijk alle gedrukte hoofdletters ter opluistering een likje rood kregen.

1) Tijdschrift XXXIV, 236 vv.

Wat beteekent nu hier tinterneellen? Het versierde boek zelf zal er ons 't antwoord op geven. 215 lettere en 215 pirafien vermeldt de aanteekening. In werkelijkheid heeft de rubricator in de incunabel 222 sierletters en 218 rubriekteekens of paragrafen [1]) gemaakt. Ik moet hierbij opmerken, dat in de meeste rubricatoren-inscripties, die ik gevonden heb, de optellingen niet heel nauwkeurig zijn; 't geen, als men de groote getallen en de vermoedelijk geringe ontwikkeling van deze artisten in aanmerking neemt, niet te verwonderen is.

Om nu vast te stellen, wat met tinterneellen bedoeld is, hebben we slechts na te gaan: welke dingen heeft de rubricator, behalve initialen en paragrafen, in deze Platina geteekend, 400 stuks in aantal? Niets anders dan regelvullinkjes kunnen 't zijn, luchtige, zwierige motiefjes in de vorm van streepjes en nulletjes en slangetjes en driehoekjes, die hij met vaardigheid en eindelooze verscheidenheid in rood en blauw op de bladen heeft geschilderd, overal waar een stuk van een regel blank bleef. Bij telling kwam ik tot 391 van die tierlantijntjes, waarbij de vulling van één regel, soms uit twee, soms uit tien figuurtjes bestaande al naar de lengte van het witte stuk, als eenheid is gerekend.

Dat tinterneel en tentenel wisselvormen kunnen zijn, zal zeker niemand betwijfelen.

Als we nu, met deze nieuwe beteekenis gewapend, de bewuste schildersrekening uit de Inventaire des Archives de Bruges nog eens gaan bekijken, door Dr. R. van der Meulen in extenso medegedeeld (zie ook Mnl. Woordenb. i. v. tentenelle), dan kunnen we zonder bezwaar ook daar de „zesse dozinen tentenellen" voor 72 siermotiefjes houden. Men zal hier misschien tegen inbrengen, dat tusschen al die posten

---

1) Dat ik pirafien als paragrafen verklaar, is zeker niet gewaagd; W. Wattenbach, *Das Schriftwesen im Mittelalter*³ (Leipz. 1896), 362 vermeldt, dat naast paragraphi ook de vormen paraffi en paraphes voorkomen. Vgl. verder Ndl. paraaf.

voor verfstoffen en zilverpapier en foelie, dus schildersmateriaal, deze eene voor ornamentjes, dus 't product van de schildersarbeid, kwalijk past. Ik geef 't onmiddellijk toe. Maar — 1°. zijn oude rekeningen niet altijd toonbeelden van logische samenstelling; 2°. staan de 6 dozijn planten, waaruit men gele verf bereidt (gelijk Dr. van der Meulen tentenellen verklaart), minstens even eigenaardig tusschen de rest. En — wat hoofdzaak is — mijn verklaring heeft 't groote voordeel te steunen op een zekere beteekenis van 't zelfde woord, in plaats van uit een etymologische mogelijkheid een veronderstelde beteekenis af te leiden.

Wat de etymologie betreft, ik durf hierover slechts met de grootste terughoudendheid enkele opmerkingen maken.

Van bevriende zijde werd mij aan de hand gedaan, of er soms verband zou kunnen zijn tusschen tinterneel-tentenel en een Hd. Tintinillus, waarover K. Unkel [1]) schrijft:

An solche Sagen erinnert wohl auch die früher bisweilen angetroffene Sitte bei Geistlichen, als Buchzeichen im Brevier einen sog. Tintinillus zu gebrauchen, ein Bildchen nämlich, worauf der Teufel in Bocksgestalt einen mit verschluckten Silben und verkrüppelten Wörtern beladenen Karren davonfährt — eine humoristisch-ernste Mahnung.

Gedoeld wordt op de sage van Titivillus of Tithinillus, de middeleeuwsche duivel, die er zijn werk van maakte alle fouten bij 't breviergebed en tijdens de mis door de geestelijken begaan, in een zak te verzamelen [2]).

Tusschen die leeswijzer met de afbeelding van Titivillus en onze sierornamentjes lijkt 't verband echter vrij moeilijk aan te toonen. Of werden die gebroken woorden soms door

1) K. Unkel, *Die Homilien des Cäsarius von Heisterbach* in *Annalen des histor. Vereins für den Niederrhein*, Heft XXXIV (Köln 1879), 10; zie ook C. G. N. de Vooys, *Middelned. Legenden en Exempelen* ('s Grav. 1900), 116.

2) Zie over deze duivel de Vooys, *t. a. p.*; E. J. Haslinghuis, *De duivel in het drama der middeleeuwen* (Leid. 1912), 21, 55 en passim en B. Kruitwagen, *De oorsprong van het sacrosanctae* in *Liturgisch Tijdschrift* IV (Leuv. 1914), 170.

bizondere teekentjes aangeduid? en noemde men deze tentenellen?

Ik geef de gissing hier weer, zonder er zelf geloof aan te hechten.

Veeleer zou ik verwantschap zoeken met 't Mlat. tintinellum, dat Du Cange [1]) als „tintinnabulum, campanula" verklaart. We zouden dan eenzelfde overgang van beteekenis moeten veronderstellen als van Wijk-Franck bij tierlantijntje mogelijk acht, van geklingel tot versierinkje, ornamentje, waaraan dan bij tinterneel nog de denkbare overgang van klok tot geklingel zou moeten voorafgegaan zijn.

In ieder geval maakt de vorm van 't woord het zeer waarschijnlijk, dat het van Romaansche afkomst is; misschien wordt in de vaktaal van de Oud-Fransche schilders en miniaturisten de stammoeder eens teruggevonden.

Van grooter belang dan verdere etymologische conjecturen zou ik voorloopig nieuwe bewijsplaatsen van tinterneeltentenel achten, uit onze eigen middeleeuwsche of 16de eeuwsche taal. Mogelijk verschaft een gelukkig toeval ze ons op een keer. In rekeningen, incunabelen en handschriften slapen nog veel verborgen schatten.

Deventer, April '16. M. E. KRONENBERG.

---

1) C. Du Fresne du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Latinitatis* VI (Paris. 1736), 1151.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

65. LABOULAYE EN BETJE WOLFF.

In het geestige boek van E. LABOULAYE *Paris en Amérique* wordt ons verteld van een kwaker, Seth geheeten, die, op een zeer ongelegen oogenblik door een hond verrast, zich op dat dier wreekt door plotseling uit te roepen: „*Chien enragé! Chien enragé!*"

„En un clin d'œil" — vervolgt de schrijver — „il n'y eut plus de bottes aux fenêtres; des milliers de têtes regardaient et menaçaient l'ennemi; pierres, bâtons, meubles pleuvaient comme grêle sur la bête; un coup de feu l'abattit avant qu'elle fût au bout de la rue; elle tomba, pour ne plus se relever, en poussant un hurlement qui me retentit au fond du cœur."

Vooraf heeft de kwaker den hond aldus toegesproken:

„Ami... tu es venu me troubler au moment le plus doux de ma vie; un autre que moi t'aurait battu ou tué, il y en aurait eu le droit; je te montrerai la différence qu'il y a entre un quaker et le commun des hommes. Pour toute vengeance, je me contenterai de te donner un vilain nom".

Men kan dit vinden op blz. 150 en 151 van den 27sten druk, in 1872 te Parijs bij Charpentier et Cie verschenen.

Onlangs het verdienstelijke werk van Johanna W. A. Naber over Elisabeth Wolff—Bekker en Agatha Deken, in 1912 door Teyler's Tweede Genootschap bij de Erven F. Bohn te Haarlem uitgegeven, lezende, vond ik daar op blz. 100/101 een gedeelte aangehaald van een gedicht *Vergeefsche Raad* getiteld, waarmede Betje Wolff haar dichtstuk *de Menuet- en de domineespruik* deed vergezeld gaan.

In dat gedicht leest men:

D'uitmuntendste Advocaat, die immer heeft verdedigt
De Vrijheid en de Deugd, heeft honderdmaal gezeid:
»Kind, wagt je voor de Geestlijkheid!
»Wee die haar, ooit, in 't minst beleedigd.

»Hoor", sprak hij, »'k zal eens iets verhaalen, dat hier past,
»Een zeker Fijnman ging langs straat, wierd aangebast;
»(Hij zag er mislijk uit; — de hond was te verschoonen.)
»Van Klaasbuurs Lobbes, die niets args had in den zin.
»Wat, meen je, deed hij tog? zich straks gevoelig toonen?
»Rost' hij den hond niet af? joeg hij hem weg? niets min.
»Hij douwt druiloorig voort, och ja hij; onderwegen
»Kwam hem, 't was middag, 't werkvolk tegen:
» »Mijn Vrienden", zei hij, »'k loof die hond is dol". Met een
»Ging hij zijn gang. „*Wat zeid hij?*" vroeg 't gemeen.
» »*Wel 't lijkt een kostlijk man, dat zal wel net zo weezen.*
» »*Het biest is dul; het moet van kant. Hier, jongens, hier*
» »*Is net jou zaak! Kom voort te werk! Dit stomme dier*
» »*Is dul en met geen kruijen te geneezen,*
» »*Het mot zo daadlijk uit den weg.*
» »*Ploft het maar in de gragt; het mag onmeuglijk leeven.*
»Gij weet, hoe jongens zijn! Met weinig overleg,
»Wierd Klaasbuurs Lobbes, die in 't minst niets had misdreeven,
»Van boven neer gebrast. *De hond is dol*, was 't woord....

's-Gravenhage. C. BAKE.

---

66. CATS' „ICK EN WEET NIET WAT."

In de door Witsen Geysbeek bezorgde uitgaaf der *Dichterlijke Werken van Jacob Cats* (Amsterdam, Gebr. Diederichs 1828), wordt het volgend puntdicht van Hoffham aangehaald:

Gij die den braven Cats slechts met verachting leest,
Wijl *ick en weet niet wat* in hem u kan mishagen;
Indien die eedle Zeeuw een Franschman waar' geweest,
Gij zoudt met lof van zijn *je ne sais quoi* gewagen.

Die regels herinneren ons, dat de hier genoemde uitdrukking vanouds als, aan Cats bijzonderlijk eigen, zijn beschouwd en tevens, dat zij ook in het Fransch voorkomt. Inderdaad is zij zeer gewoon in de Fransche literatuur der 17de eeuw in den zin van 1° iets onbekends 2° iets onbepaalds („quelque chose d'indéfinissable"). Littré haalt verscheidene voorbeelden aan uit Corneille, Molière, Fénélon, Bossuet e. a. Uit de schrijvers der 16de eeuw haalt Littré, indien ik mij niet vergis, geen voorbeelden aan. In de Italiaansche literatuur der 16de eeuw echter is de uitdrukking wel bekend: in Tasso's werken komt „un non so che" herhaaldelijk voor („un non so che d'inusitato e molle" of „d'insolito e d'audace" e. d.). Ook in de Spaansche literatuur der 16de en van het begin der 17de eeuw vinden wij deze uitdrukking; zoo b.v. aan het slot van Bermudez' treurspel *Nise Lastimosa* (1577): „Un no sé qué de aquella dulce boca"; in een *Cancion* van Boscan: „El no sé que de no sé que manera"; in Cervantes' *Coloquio de los Perros*: „un no sé que de entendimiento."

Het herhaaldelijk voorkomen dezer uitdrukking bij Tasso wordt door John Addington Symonds in zijn *Renaissance in Italy* (VII, 24) verklaard als een uiting van de behoefte aan of het verlangen naar „vagueness that had hitherto found no place in European poetry or plastic art". De juistheid dezer verklaring moet ik in het midden laten; doch ik wil er ten slotte op wijzen, dat de Italiaansche uitdrukking toch wel in eenig verband moet staan met Latijnsche zegswijzen als: *nescio quis*, *quid*, *quam magnum*, *quo pacto* enz.

G. K.

EEN EPISODE VAN DEN *TOREC.*

Dat de Mnl. roman van Torec op een Fransch origineel berust, blijkt uit vs. 2378: *Also alsict int romans hore.* Daarmede is echter de vraag, in hoeverre wij hier met een bewerking van een oud Britsch romanthema te doen hebben, geenszins opgelost. Op zich zelf is het even goed mogelijk, dat de Fransche dichter van het oorspronkelijk slechts een aantal motieven aaneengeregen zou hebben, ten deele hem uit andere romans bekend, ten deele wellicht van eigen vinding. In dit laatste geval zou zijn werkzaamheid het best te vergelijken zijn bij die van Penninc en Vostaert, de makers van onzen Walewein, en de Torec zelf zou dientengevolge voor de studie van den Britschen roman in het algemeen geringe beteekenis hebben. In het volgende zal ik beproeven het bewijs te leveren, dat althans één episode van den Torec uit oude en echte trekken samengesteld is, die, waar het een roman uit den Britschen cyclus betreft, slechts van Keltischen oorsprong kunnen zijn. Daaruit volgt allerminst dat het gansche werk als geheel beschouwd Britsch is, en reeds een enkele blik, hier en daar in de 3840 verzen geslagen, toont voldoende aan, dat de behandeling ontzaglijk veel stereotyps bevat, vooral in de beschrijving der ridderlijke avonturen. Maar wèl zal de zekerheid, dat den Franschen dichter ook echte Keltische overleveringen ter beschikking stonden, de waarde van dit slechts in Mnl. bewerking bekende gedicht belangrijk verhoogen. Immers, wie zich met de studie der Britsche romans en hun oorsprong bezighoudt, mag het dan niet zonder meer buiten beschouwing laten.

Afgezien van de „parlemente" is geen episode merkwaardiger dan die der avonturen van Melions, waartoe men rekenen kan vs. 399—509, 1004—1223, 1620—1905. In de eerste groep

verzen wordt verhaald, hoe Torec op zijn tochten een jonkvrouw en een ridder ontmoet, die hun middagrust genieten. Als hij den naam des ridders vraagt, wordt hem een antwoord geweigerd. Het loopt op vechten uit, en Torec dient den ridder zulk een slag toe, dat diens vriendin genade voor hem vraagt. Torec schenkt den overwonnene het leven. Deze blijkt Melions te heeten, en hij verschaft zijn overwinnaar allerlei inlichtingen omtrent het avontuur, dat deze zoekt. Vervolgens herbergt hij Torec dien nacht en geleidt hem den dag daarop een eind weegs. — Eerst in vs. 1004 ontmoet de lezer Melions weder. Hij trekt nu met zijn neef Helijn op avonturen uit, verschaft zich in een gevecht zes paarden, waarvan hij er twee behoudt, en komt dan in het land van koning Morligant. Zooals Melions van een „pape" verneemt, wordt dit land verwoest door zekeren Raguel, omdat de koning dezen de hand zijner dochter geweigerd heeft, terwijl niemand het waagt, den tweekamp tegen Raguel te ondernemen. Melions echter durft het gevecht aan. Ze strijden den ganschen dag, zonder beslissing. Helijn bewerkt een verzoening, en Melions wordt nu een makker van Raguel, die hem dien nacht bij zich ontvangt. — In de derde groep verzen vinden wij de twee als vrienden terug. Zij moeten samen een avontuur aanvaarden, daar de prinses, naar wier hand Raguel gestaan had, intusschen door een „dwerch" geroofd is; wie haar vindt, zal haar tot vrouw krijgen. Zij zoeken het hol op en besluiten, dat Raguel buiten wachten zal, terwijl Melions aan een touw in de diepte wordt neergelaten. Bij den „dwerch" vindt hij meer dan veertig jonkvrouwen, onder wie de gezochte prinses en ook Mabilie van Montesclare, die indertijd zich door haar liefde voor Torec zóóver had laten vervoeren, dat ze hem een tijd lang in haar burcht gevangen gehouden had. Mabilie vertelt aan Melions, dat de „dwerch" alleen te dooden is, als men hem recht op het hart stoot. Ze reikt hem een zwaard, dat aan den wand hangt, Melions doodt het monster, en laat vervolgens alle jonkvrouwen langs het touw naar boven gaan. Zoodra Raguel echter zijn geliefde prinses ziet, werpt hij het touw

terug, zoodat Melions alleen moet achterblijven. Gelukkig vindt hij een paard, twee honden en twee valken, die hem helpen zullen. Het paard vindt vanzelf een weg naar buiten, de honden vangen twee herten, de valken twee reigers voor hem. Als Melions zijn neef en den „pape" ontmoet, vertellen deze hem, hoe Raguel met de prinses trouwen zal. Onmiddellijk rijdt hij naar het hof, waar alle jonkvrouwen in hem haar redder herkennen. Mabilie en de prinses willen beiden hem tot man hebben. De koning kiest nu voor hem zijn eigen dochter uit, en laat Mabilie met Helijn trouwen. Raguel boet zijn bedrog met het leven.

Met den roman van Torec hangt deze geschiedenis van Melions in geen enkel opzicht samen. Ze is er losjes aan vastgeknoopt op twee punten: vooreerst heeft Torec lang vóór het hoofdavontuur Melions eenmaal ontmoet (vs. 399—509), zonder dat hij later ooit weer met hem in aanraking komt, en vervolgens bevindt zich Mabilie van Montesclare, de jonkvrouw die Torec eenmaal zoo ondankbaar behandeld heeft, onder de slachtoffers van het monster, dat ook de roover is der door Melions geredde prinses. Het losse van zulk een verbinding is duidelijk: Melions heeft met Torec niets gemeen, en Mabilie heeft in het hol van den „dwerch" niets van noode. Maar door zulke hulpmiddelen stelden de dichters juist hun romans samen. De geheele eerste groep van verzen over Melions (vs. 399—509) moet dienen, om het verband tusschen de geschiedenis van Torec en de avonturen van Melions te leggen en kan derhalve voor onze beschouwing der Melions-episode buiten rekening gelaten worden; de verzen bevatten slechts een tweekamp van twee ridders, die zich in niets van alle andere tweekampen onderscheidt. De lezer ziet hier duidelijk den romandichter aan het werk: hij voegt verschillende verhalen aaneen.

Als geschiedenis der avonturen van Melions blijft nu het volgende over. Er is een prinses geroofd, en haar vader heeft den gelukkigen vinder haar bezit toegezegd. Melions en zijn makker Raguel trekken erop uit en vinden haar in de macht

van een monster. Melions redt de ongelukkige door het monster te dooden, en wordt ten slotte ook haar gemaal, ofschoon hij eerst schandelijk bedrogen is door Raguel, die de prinses al van vroeger liefhad. Enkele dieren hebben Melions uit zijn benarden toestand gered. In dezen vorm ziet het verhaal er vrijwel als een eenheid uit. Vergelijken wij de twee groepen van verzen, waarin deze historie behandeld wordt (1004—1223 en 1620—1905), dan blijkt de laatste groep eigenlijk den geheelen hoofdinhoud te bevatten. Vs. 1004—1223 brengen alleen de motiveering van Raguels bedrog (n.l. dat hij de prinses al lang tevergeefs bemind had) en voorts het vrij stereotype verhaal, hoe Melions en Raguel vrienden werden: ze hebben eerst met elkaar gevochten, en toen het gevecht niet beslist werd, hebben ze op aandringen van een derde vriendschap gesloten. Dat is slechts de voorgeschiedenis van het eigenlijke avontuur. Men leide daaruit echter niet af, dat ook deze groep verzen door den Torec-dichter ingelascht zou zijn. Het verband tusschen deze voorgeschiedenis der Melions-Raguel-episode en hetgeen er volgt is veel inniger dan dat tusschen de groep vs. 399—509 en de rest. Immers in die episode zijn Melions en Raguel gelijkelijk de helden van het verhaal en voor den dichter van den roman van Torec zou er geen enkele reden geweest zijn, om bij dat verhaal een voorgeschiedenis te fabriceeren als hij er geen gevonden had. Wèl bestond zulk een reden voor den opsteller van de Melions-Raguel-episode zelf, die twee vrienden tot helden zijner geschiedenis maakte, waarvan de een den ander later gruwelijk bedroog: hij moest juist laten voorafgaan, hoe die twee eerst vrienden geworden waren, en wat den eene tot het bedrog verleidde: de liefde voor de prinses. De voorgeschiedenis in vs. 1004—1223 dient om verband te leggen tusschen Melions en Raguel, en dat verband moet al aanwezig geweest zijn, toen de Torec-dichter de episode van Raguel en Melions in zijn roman invlocht. Derhalve was ook die voorgeschiedenis al aanwezig, toen onze romandichter aan het werk ging. Zoo kan hij niet aansprakelijk geacht worden voor den

inhoud van vs. 1004—1223, hetgeen wèl het geval is voor dien van vs. 399—509.

Bekijken wij thans de Melions-Raguel-episode op zichzelf. Deze bevat in den grond niets anders dan een heel bekend sprookjesmotief. Er is een prinses door een monster geroofd en de vader belooft haar aan den vinder tot vrouw. Een ridder bevrijdt haar, na het bestaan van eenige avonturen, geniet daarbij de hulp van welgezinde dieren en erlangt het toegezegde loon. Waar het op aankomt, zijn de avonturen. Daartoe hoort in de eerste plaats het dooden van den „dwerch", wat slechts op één bepaalde manier gebeuren kan. Maar daar komt nu nog het bedrog door den makker bij, die door het touw naar beneden te werpen den held alleen in het hol achterlaat, maar naderhand ook loon naar werken krijgt. Boven werd reeds uitgemaakt, dat de opsteller der Melions-Raguel-episode, wiens werk den Torec-dichter in handen viel, tot beter begrip een voorgeschiedenis vooraf liet gaan, waarin hij de vriendschap der twee helden alsmede het bedrog motiveerde. Dat die voorgeschiedenis vergeleken met het eigenlijke verhaal van de redding der prinses jong maakwerk is, blijkt al heel duidelijk. Dat verhaal zelf toch is grootendeels in den trant der volksvertelsels gehouden; meer dan veertig jonkvrouwen zuchten in het hol van een monster, totdat de held ze redt, door den geweldenaar te dooden met een zwaard dat aan den wand hangt — niets wijst in dat alles op Middeleeuwsch-ridderlijke wereldbeschouwing. De voorgeschiedenis daarentegen is zuiver ridderlijk van opvatting: Raguel vecht tegen koning Morligant en diens mannen, omdat hij de begeerde vrouw niet krijgen kan, maar wordt door Melions in een uitvoerig beschreven toernooi tot matiging zijner eischen gedwongen, hetgeen tot kameraadschap der twee vroegere vijanden leidt. Dit is echte ridderlitteratuur en kan niet tot de kern der Melions-Raguel-episode behooren. Evenals derhalve de Torec-dichter vs. 399—509 maakte, om die episode in zijn roman in te lasschen, zoo had al vroeger de samensteller der episode de voorgeschiedenis (vs. 1004—1223) ver-

vaardigd, om duistere punten in de eigenlijke kern te motiveeren en er bovendien een ridderlijk karakter aan te geven. Het zoo ontstane verhaal kwam juist daardoor in de kraam van den Torec-dichter te pas, die het in zijn roman invlocht door vs. 399—509 in te lasschen en door bovendien Torec's vriendin, Mabilie van Montesclare, een plaatsje te geven onder de geschaakte jonkvrouwen.

Het hier volgend onderzoek betreft de kern der Melions-episode zelf. Blijkt deze Keltisch te zijn, terwijl de oorspronkelijke roman van Torec Fransch was, dan moet tusschen die twee in een tusschenstadium liggen, waarin de litteraire Raguel-Melions-episode *plus* voorgeschiedenis tot stand kwam. Het materiaal is te schaarsch om dat tusschenstadium te localiseeren. Men zou geneigd kunnen zijn aan een kort Anglonormandisch gedicht te denken, waarin het populaire Melionsverhaal voor 't eerst ridderlijk uitgedost werd. Of anders zou zich, naar aanleiding van de schitterende bewijsvoering van J. Loth ten aanzien van den Tristan (in zijne „Contributions à l'Etude des Romans de la Table Ronde"), een Cornische étape laten denken. Ook een Bretonsche tusschentrap acht ik niet onmogelijk. Hier moet echter, daar het ondoorzichtig materiaal zulks gebiedt, een *ignoramus* staan.

In het verhaal van Melions zijn verschillende hoofdelementen te onderscheiden, die als volgt te karakteriseeren zijn. De held redt een door een monster ontvoerde jonkvrouw. Zijn daad wordt hem mogelijk gemaakt, doordat de vrouw zelf den schaker verraadt [1]) en het middel noemt, waardoor deze te dooden is. Er bestaat slechts één zoo'n middel, n.l. het treffen met een zwaard recht in het hart (vs. 1727—'30). De held past dat middel toe, en wel met een in het hol zelf gevonden aanvals-

1) In den Torec geschiedt het verraad niet door de prinses zelve, doch door Mabilie. Daar Mabilie evenwel oorspronkelijk in de Melions-episode niet thuis hoort en er eerst door den Torec-dichter in werd opgenomen, moet haar rol in een oudere versie door de geredde prinses vervuld zijn. De juistheid dezer stelling zal in het vervolg van dit onderzoek blijken.

wapen. Later zijn enkele dieren hem behulpzaam, als hij de menschenwereld weer wil bereiken. Uit deze grondstoffen is de geschiedenis opgebouwd. Maar enkele bijkomstige elementen zijn van niet minder belang. Daartoe reken ik de bijfiguur van den ontrouwen helper en alles, wat die op zijn geweten heeft: het neerlaten van de hoofdpersoon in de onderwereld, het verraad wanneer de prinses eenmaal gered is, en zijn poging om zich als den eigenlijken redder voor te doen. Ieder lezer van sprookjes zal in deze motieven veel herkennen, dat hij ook elders reeds gevonden heeft. Trekken als een bijzondere dood voor bovennatuurlijke wezens, helpende dieren enz. zijn, gelijk straks nader toegelicht zal worden, over de geheele wereld verbreid. Maar juist daarin ligt het bewijs, dat aan ons verhaal ook een oud volksvertelsel ten grondslag liggen moet en dat de Melions-episode in haar kern niet het verzinsel van een Middeleeuwsch dichter kan zijn. Hoe toch zou die in staat zijn een geschiedenis te verzinnen, die tot in kleine détails overeenstemt met hetgeen men gewoon is in de echte sprookjes te vinden? Bijkomstige trekken als het verraad door de vrouw, de éêne mogelijke wijze om het monster te dooden, het zwaard, dat de held aan den wand vindt, de helpende dieren — en dan nog wel dat alles in nauw verband met elkaar! — dat is alles onvervalschte sprookjeswijsheid en geen fantazie uit den riddertijd. Waar laatstgenoemde aan het werk toog, kwamen slechts ridderlijke avonturen voor den dag. En zelfs gesteld, dat een schrijver in staat zou geweest zijn één der hier voorkomende motieven zelfstandig te verzinnen, dan nog zou het complex, zooals het voor ons ligt, onmogelijk in zijn geheel in zóó nauwkeurige overeenstemming met typische sprookjesmotieven ontstaan kunnen zijn. Zoo toont reeds een oppervlakkige blik op de Melions-historie, dat ook haar opsteller, van wien later de Torec-dichter haar weer overnam, niet de maker van de stof is geweest. Hoe en waar heeft hij dan die stof gevonden?

Mag er over de herkomst der Arthur-verhalen al niet een communis opinio bestaan, zeker is het, dat hier velerlei invloe-

den waar te nemen zijn. Wel spelen de Keltische daaronder een overwegende rol, maar daarnaast staan ook laat-christelijke stroomingen, locale legenden enz. Nu behoort de Melions-episode niet tot de Arthurverhalen en eerst doordat ze in den Torec opgenomen werd, kwam ze in een zeker verband daartoe te staan; uit dit laatste feit laat zich natuurlijk niet de waarschijnlijkheid afleiden, dat de episode van Keltischen oorsprong is. Wèl wijst daarop de ontwikkeling der episode zelf. Den Torec-dichter viel de litteraire Raguel-Melions-geschiedenis in handen, die slechts in den vorm van een kort verhaal of gedicht bestaan kan hebben. In dien korten vorm kan de bewerking Anglonormandisch, Cornisch [1]) of Bretonsch geweest zijn. Hoe bracht echter de maker van die korte bewerking zijn kunstwerk tot stand? Plaatste hij een ridderlijk-litteraire voorgeschiedenis voor .... een volksvertelsel? In het algemeen was dat niet de werkmethode dier ridderlijke fabulatoren. Het lag, meen ik, niet in hun gewoonte, een vertelsel dat onder de landelijke bevolking leefde, waarvan de held geen naam had, dat slechts in een volstrekt populairen vorm bestond, voor hun ridderavonturen te gebruiken. Onwaarschijnlijk is het dan ook niet, dat ons sprookje, reeds vóórdat de Melions-dichter zich erover ontfermde, reeds zóóver op den maatschappelijken ladder gestegen was, dat het althans den schijn vertoonde van een ridderlijk verhaal. Dan moet den bewerker der ridderlijke Melions-episode reeds een litteraire omwerking van het sprookje bekend geweest zijn. Ook de overgeleverde vorm van het verhaal wijst daarop. De held zelf is persoonlijk geworden, hij is niet meer „een arme jongen" of „een koningszoon", doch de moedige Melions, waardoor het geheele karakter van de geschiedenis veranderd is. Het zwaard aan den wand is niet meer *het* zwaard, waarmee het monster alleen gedood kan worden, doch een zwaard,

1) Met de woorden *Cornisch* en *Bretonsch* wordt niet omtrent de taal van deze bewerking geprejudicieerd. Men vergelijke, wat Loth a. w. bl. 68 het taalgebruik in Cornwall opmerkt.

dat daar toevallig hangt en goed van pas komt. Ook de plaats, die de helpende dieren innemen, is, gelijk ik beneden hoop aan te toonen, niet meer, wat zij in het sprookje geweest is. Kortom, er ligt een litterair vernis over het geheele verhaal, er schijnt reeds vóórdat de Melions-episode gedicht werd, een persoonlijk kunstenaar aan gewerkt te hebben. Is dit inzicht juist, dan moet die oudste litteraire bewerking Keltisch geweest zijn. Want dit is juist het typische verschijnsel van de oude Keltische, Iersche zoowel als Kymrische, letteren: litteraire bewerkingen van populaire stof. Afdoend bewijzen kan men echter deze opvatting niet. Wie een zuiver Keltisch litterair stadium tusschen het sprookje en de ridderlijke Melions-episode niet wil aannemen, kan het opheffen van het sprookje uit de populaire tot de litteraire sfeer ook aan den Melions-dichter zelf toeschrijven. De sprookjesstof, die dezen ter beschikking stond was echter ook dan waarschijnlijk Keltisch, en hij heeft duidelijk een methode gevolgd, die hij bij de Keltische fabulatoren had leeren kennen. Hoe onze stof overgeleverd werd, door mondelinge overdracht of schriftelijk — wie zal het ons zeggen? Ja, niet eens is het met zekerheid uit te maken, dat de historie in een Keltische taal verbreid werd, want ook Latijnsche versies der Keltische verhalen gingen rond.

In het volgende zal ik, door het aanhalen van enkele Keltische parallellen, trachten het tot dusverre betoogde nader toe te lichten. Men verwachte daarbij echter geen volkomen overeenstemming. De Keltische fabulatoren, d. w. z. de makers van de ons overgeleverde prozaverhalen, waren in zekeren zin scheppers van kunstwerken. Het was hun er niet alleen om te doen, bestaande verhalen in een nieuwen vorm te gieten, maar vooral nieuwe verhalen te scheppen door het aaneenvoegen van bestaande motieven. De eenheid, waarmede zij werkten, was het motief, en door hun kennis van een groot aantal verhalen hadden zij ook vele motieven in hun hoofd. Die motieven nu konden zij bij het samenstellen van nieuwe verhalen gebruiken door ze op een andere wijze met elkander te verbinden dan

nog ooit geschied was. Dientengevolge vindt men in vele Iersche en Kymrische verhalen zoovele trekken terug, die men ook in andere verhalen al ontmoet heeft. Die motieven zelve zijn van verschillenden oorsprong. Deels zijn ze historisch, deels aan de litteratuur der klassieke Oudheid ontleend, deels zijn ze folkloristisch. Vooral de laatstgenoemde groep is voor de oudere Iersche en Kymrische letterkunde van groot belang. In den voornaamsten Ierschen sagenkring, den Ulster-cyclus, waarin Cuchúlinn de voornaamste held is, zijn tal van volksverhaaltjes opgenomen, die daar aan de historische helden vastgeknoopt zijn, maar daarnaast zelfs heden ten dage nog voortleven als eenvoudige vertelsels over naamlooze sprookjeshelden. In den Kymrischen verhalenbundel „Mabinogion" zijn die verhalen, welke niet aan vreemde bronnen ontleend zijn, grootendeels uit folkloristische motieven opgebouwd, ofschoon ze de geschiedenis heeten te geven van historische, of althans als historisch beschouwde, personen. En de evenzeer als ware geschiedenis uitgegeven fabelen van Galfridus van Monmouth zitten boordevol van sprookjes, populaire opvattingen enz. Wanneer zulke motieven eenmaal in den voorraad der fabulatoren waren opgenomen, konden zij in elk verhaal, ook als zij er oorspronkelijk niets mee uitstaande hadden, te pas worden gebracht. Leerrijk is in dit opzicht vooral een vergelijking van oudere en jongere versies van eenzelfde vertelling: in den regel is de jongere versie voorzien van een aantal uitbreidselen naar folkloristische motieven.

Uit het voorafgaande volgt, dat, willen wij ook de Melions-episode identificeeren, wij niet een Keltisch verhaal behoeven op te zoeken, dat er van begin tot einde mede overeenstemt, doch dat wij veeleer moeten beproeven, dezelfde motieven in de Keltische litteratuur terug te vinden. Immers wanneer blijkt, dat ook daar diezelfde motieven in verhalen van litterair karakter voorkomen, dan is ons doel bereikt. Treffen wij bovendien nog meer dan één van die motieven in verband met elkander aan, dan zal onze stelling daardoor slechts aan aannemelijkheid winnen.

Het Iersche verhaal, dat ik allereerst vergelijken wil, is de *Aided Conrói* („Dood van Cúrói”), dat ons in twee redacties overgeleverd is, en dat zijn bijzonder belang hieraan ontleent, dat het populaire motieven bevat, die aan de helden van den Ulstercyclus vastgeknoopt zijn. In de oudste versie (uitg. R. I. Best in Eriu II 32—34, en R. Thurneysen, Zeitschr. f. celt. Phil. VII 190) luidt de historie aldus. Cúrói is een toovenaar, die de mannen van Ulster geholpen heeft bij het terugwinnen van Blathine, dochter van koning Conchobar, die hun — tegelijk met drie voortreffelijke runderen — ontroofd is. Na afloop van den tocht wordt Cúrói bedrogen: hij krijgt de prinses niet, zooals hem toegezegd was, weshalve hij haar zelf naar zijn burcht ontvoert. De Ulstermannen vaardigen nu hun eersten held, Cuchúlinn, daarheen af en werkelijk gelukt het hem, de vrouw te spreken. Zij verraadt den toovenaar door te vertellen, hoe hij te dooden is: alle zeven jaren vertoont zich in een bron ten westen van Sliabh Mis een zalm, waarin een gouden appel zit. Wie dien appel klieft — hetgeen slechts met het zwaard van Cúrói zelf geschieden kan — heeft den toovenaar gedood. Het gevolg is, dat Cuchúlinn inderdaad na zeven jaren de daad volbrengt. — Eenigszins afwijkend is de jongere redactie (uitg. R. I. Best, Eriu II 20—31), vooral in het slotgedeelte. Nadat hier de vrouw aan Cuchúlinn beloofd heeft, den boozen schaker te verraden en haar redder een teeken te geven, als zijn oogenblik gekomen is, bindt ze Cúrói met het haar aan de bedstijlen vast — ze is juist bezig zijn haar te wasschen —, ontneemt hem zijn zwaard en opent de deur van den burcht. Nu komt Cuchúlinn met de zijnen binnen en doodt den roover. Hoewel de tekst niet uitdrukkelijk vermeldt, dat deze met zijn eigen zwaard doorstooten wordt, is zulks wel de bedoeling; dat blijkt uit het gedicht „Brinna Ferchertne”, waarvan de tweede redactie van Aided Conrói slechts een omschrijving is.

Een aantal trekken hebben de geschiedenis van Cúrói en de Melions-episode gemeen. Een boosaardig wezen van daemonischen aard heeft een koningsdochter geroofd; een held trekt

erop uit haar te redden, hetgeen hem gelukt, doordat de vrouw het monster verraadt, en hij doodt ten slotte den roover met diens eigen zwaard — ziedaar het geraamte van beide. Slechts één trek ontbreekt in Aided Conrói, n.l. de „helpende dieren". Om dien ook terug te vinden, verwijs ik naar een modern Iersch volksvertelsel, dat onze historie in zuiver folkloristischen vorm bewaart [1]). Door vroegere heldendaden heeft de zoon eener weduwe de hand van een prinses verdiend, die hem echter door een monster, den „Naakten Beul", ontroofd is. Hij gaat op zoek, en met behulp van den raad van drie oude mannen vindt hij het kasteel van den reus. De prinses belooft hem haar steun en zij slaagt er inderdaad in, den reus het geheim van zijn leven te ontlokken. Men moet een bepaalden boom bij de zee omhakken: uit dien boom zal een vos te voorschijn komen, die men vangen moet met behulp van het Hondje van het Wilde Woud. Dan vliegt uit den vos een eend, die gegrepen wordt door den Havik der Gele Vallei. De eend zal een ei loslaten, dat gepakt moet worden door den Bruinen Otter van het IJvenmeer. Wanneer dat ei geworpen wordt tegen het „zwarte lid onderaan den darm" van den reus, zal deze dood zijn. Onze held heeft die dieren slechts te roepen, en ze zijn aanwezig. Volgens het opgegeven recept wordt de reus naar de andere wereld geholpen, en het paar kan een gelukkig leven tegemoet gaan [2]). — Ook hier treft ons een in 't oog loopende overeenstemming met de Melions-episode, want het verraad door de vrouw zoowel als de helpende dieren zijn aanwezig. Evenzeer vinden we den trek, dat de reus slechts op één bepaalde wijze uit den weg te ruimen is; alleen speelt zijn eigen zwaard daarbij geen rol.

Zooals ook uit de in het vervolg aan te halen varianten blijken zal, bestaan er in de sprookjeslitteratuur twee hoofd-

1) Vgl. Quiggin, A Dialect of Donegal, bl. 200.

2) Over dit verhaal en nog andere van dezen aard. vgl. J. Baudiš, Eriu VII 200 vgg.

varianten aangaande den dood van den reus. In beide gevallen kan het monster slechts op ééne bepaalde wijze zijn einde vinden, doch die wijzen zijn geheel verschillend. Of het monster moet doorstoken worden met zijn eigen zwaard, gelijk in de Melions-episode en in vele sprookjes [1]), òf het heeft een ziel buiten zijn lichaam, die gewoonlijk buitengewoon goed verstopt is. De laatste variant komt voor in het zooeven geciteerde verhaaltje uit Quiggin's boek over het dialect van Donegal. De twee versies van het Iersche verhaal *Aided Conrói* onderscheiden zich doordat elk van beide een andere variant voor den dood van het monster volgt [2]). De formule der „Uitwendige Ziel" wordt met religieuse begrippen in verband gebracht [3]), en men vindt haar terug over de gansche wereld: in Egypte [4]), Indië [5]), Rusland [6]), Noorwegen [7]) en Griekenland [8]) is zij bekend. Maar vooral zijn er veel voorbeelden van deze formule bij de Kelten aan te wijzen. Uit Ierland werden reeds twee voorbeelden aangehaald, één uit den ouden, één uit den modernen tijd. In Schotsche en Bretonsche sprookjesbundels is het motief schering en inslag. Het laatste hulsel van de ziel van den reus is gewoonlijk een ei, dat zich in een vogel, vaak een eend of een duif, bevindt. Die vogel moet weer uit een aantal andere achtereenvolgens te dooden dieren te voorschijn gehaald worden, en het laatste dier dieren, d. w. z. het eerste dat de held op zijn weg ontmoet, is veelal heel goed opgesloten: in een kist op den bodem der zee, in een hol achter een ijzeren

1) Vgl. Panzer, Beowulf bl. 158 vgg.

2) Baudiš t. a. p. acht de „Uitwendige Ziel" ouder, m. i. ten onrechte. Deze zal veeleer onder invloed van andere sprookjes in een versie van *Aided Conrói* ingevoerd zijn.

3) Vgl. daarover Frazer, The Golden Bough III 296 vgg.

4) Vgl. Maspéro, Les contes populaires de l'ancienne Egypte bl. 10, 11.

5) Vgl. Frazer, t. a. p. bl. 298.

6) Vgl. Ralston, Russian Folk-tales bl. 108.

7) Vgl. Asbjörnsen og Moe, Norske Folke-Eventyr n°. 36.

8) Vgl. Hahn, Griech. und Alb. Märchen bl. 294.

den waar te nemen zijn. Wel spelen de Keltische daaronder een overwegende rol, maar daarnaast staan ook laat-christelijke stroomingen, locale legenden enz. Nu behoort de Melions-episode niet tot de Arthurverhalen en eerst doordat ze in den Torec opgenomen werd, kwam ze in een zeker verband daartoe te staan; uit dit laatste feit laat zich natuurlijk niet de waarschijnlijkheid afleiden, dat de episode van Keltischen oorsprong is. Wèl wijst daarop de ontwikkeling der episode zelf. Den Torec-dichter viel de litteraire Raguel-Melions-geschiedenis in handen, die slechts in den vorm van een kort verhaal of gedicht bestaan kan hebben. In dien korten vorm kan de bewerking Anglonormandisch, Cornisch [1]) of Bretonsch geweest zijn. Hoe bracht echter de maker van die korte bewerking zijn kunstwerk tot stand? Plaatste hij een ridderlijk-litteraire voorgeschiedenis voor .... een volksvertelsel? In het algemeen was dat niet de werkmethode dier ridderlijke fabulatoren. Het lag, meen ik, niet in hun gewoonte, een vertelsel dat onder de landelijke bevolking leefde, waarvan de held geen naam had, dat slechts in een volstrekt populairen vorm bestond, voor hun ridderavonturen te gebruiken. Onwaarschijnlijk is het dan ook niet, dat ons sprookje, reeds vóórdat de Melions-dichter zich erover ontfermde, reeds zóóver op den maatschappelijken ladder gestegen was, dat het althans den schijn vertoonde van een ridderlijk verhaal. Dan moet den bewerker der ridderlijke Melions-episode reeds een litteraire omwerking van het sprookje bekend geweest zijn. Ook de overgeleverde vorm van het verhaal wijst daarop. De held zelf is persoonlijk geworden, hij is niet meer „een arme jongen" of „een koningszoon", doch de moedige Melions, waardoor het geheele karakter van de geschiedenis veranderd is. Het zwaard aan den wand is niet meer *het* zwaard, waarmee het monster alleen gedood kan worden, doch een zwaard,

1) Met de woorden *Cornisch* en *Bretonsch* wordt niet omtrent de taal van deze bewerking geprejudicieerd. Men vergelijke, wat Loth a. w. bl. 68 het taalgebruik in Cornwall opmerkt.

dat daar toevallig hangt en goed van pas komt. Ook de plaats, die de helpende dieren innemen, is, gelijk ik beneden hoop aan te toonen, niet meer, wat zij in het sprookje geweest is. Kortom, er ligt een litterair vernis over het geheele verhaal, er schijnt reeds vóórdat de Melions-episode gedicht werd, een persoonlijk kunstenaar aan gewerkt te hebben. Is dit inzicht juist, dan moet die oudste litteraire bewerking Keltisch geweest zijn. Want dit is juist het typische verschijnsel van de oude Keltische, Iersche zoowel als Kymrische, letteren: litteraire bewerkingen van populaire stof. Afdoend bewijzen kan men echter deze opvatting niet. Wie een zuiver Keltisch litterair stadium tusschen het sprookje en de ridderlijke Melions-episode niet wil aannemen, kan het opheffen van het sprookje uit de populaire tot de litteraire sfeer ook aan den Melions-dichter zelf toeschrijven. De sprookjesstof, die dezen ter beschikking stond was echter ook dan waarschijnlijk Keltisch, en hij heeft duidelijk een methode gevolgd, die hij bij de Keltische fabulatoren had leeren kennen. Hoe onze stof overgeleverd werd, door mondelinge overdracht of schriftelijk — wie zal het ons zeggen? Ja, niet eens is het met zekerheid uit te maken, dat de historie in een Keltische taal verbreid werd, want ook Latijnsche versies der Keltische verhalen gingen rond.

In het volgende zal ik, door het aanhalen van enkele Keltische parallellen, trachten het tot dusverre betoogde nader toe te lichten. Men verwachte daarbij echter geen volkomen overeenstemming. De Keltische fabulatoren, d. w. z. de makers van de ons overgeleverde prozaverhalen, waren in zekeren zin scheppers van kunstwerken. Het was hun er niet alleen om te doen, bestaande verhalen in een nieuwen vorm te gieten, maar vooral nieuwe verhalen te scheppen door het aaneenvoegen van bestaande motieven. De eenheid, waarmede zij werkten, was het motief, en door hun kennis van een groot aantal verhalen hadden zij ook vele motieven in hun hoofd. Die motieven nu konden zij bij het samenstellen van nieuwe verhalen gebruiken door ze op een andere wijze met elkander te verbinden dan

nog ooit geschied was. Dientengevolge vindt men in vele Iersche en Kymrische verhalen zoovele trekken terug, die men ook in andere verhalen al ontmoet heeft. Die motieven zelve zijn van verschillenden oorsprong. Deels zijn ze historisch, deels aan de litteratuur der klassieke Oudheid ontleend, deels zijn ze folkloristisch. Vooral de laatstgenoemde groep is voor de oudere Iersche en Kymrische letterkunde van groot belang. In den voornaamsten Ierschen sagenkring, den Ulster-cyclus, waarin Cuchúlinn de voornaamste held is, zijn tal van volksverhaaltjes opgenomen, die daar aan de historische helden vastgeknoopt zijn, maar daarnaast zelfs heden ten dage nog voortleven als eenvoudige vertelsels over naamlooze sprookjeshelden. In den Kymrischen verhalenbundel „Mabinogion" zijn die verhalen, welke niet aan vreemde bronnen ontleend zijn, grootendeels uit folkloristische motieven opgebouwd, ofschoon ze de geschiedenis heeten te geven van historische, of althans als historisch beschouwde, personen. En de evenzeer als ware geschiedenis uitgegeven fabelen van Galfridus van Monmouth zitten boordevol van sprookjes, populaire opvattingen enz. Wanneer zulke motieven eenmaal in den voorraad der fabulatoren waren opgenomen, konden zij in elk verhaal, ook als zij er oorspronkelijk niets mee uitstaande hadden, te pas worden gebracht. Leerrijk is in dit opzicht vooral een vergelijking van oudere en jongere versies van eenzelfde vertelling: in den regel is de jongere versie voorzien van een aantal uitbreidselen naar folkloristische motieven.

Uit het voorafgaande volgt, dat, willen wij ook de Melions-episode identificeeren, wij niet een Keltisch verhaal behoeven op te zoeken, dat er van begin tot einde mede overeenstemt, doch dat wij veeleer moeten beproeven, dezelfde motieven in de Keltische litteratuur terug te vinden. Immers wanneer blijkt, dat ook daar diezelfde motieven in verhalen van litterair karakter voorkomen, dan is ons doel bereikt. Treffen wij bovendien nog meer dan één van die motieven in verband met elkander aan, dan zal onze stelling daardoor slechts aan aannemelijkheid winnen.

Het Iersche verhaal, dat ik allereerst vergelijken wil, is de *Aided Conrói* („Dood van Cúrói"), dat ons in twee redacties overgeleverd is, en dat zijn bijzonder belang hieraan ontleent, dat het populaire motieven bevat, die aan de helden van den Ulstercyclus vastgeknoopt zijn. In de oudste versie (uitg. R. I. Best in Eriu II 32—34, en R. Thurneysen, Zeitschr. f. celt. Phil. VII 190) luidt de historie aldus. Cúrói is een toovenaar, die de mannen van Ulster geholpen heeft bij het terugwinnen van Blathine, dochter van koning Conchobar, die hun — tegelijk met drie voortreffelijke runderen — ontroofd is. Na afloop van den tocht wordt Cúrói bedrogen: hij krijgt de prinses niet, zooals hem toegezegd was, weshalve hij haar zelf naar zijn burcht ontvoert. De Ulstermannen vaardigen nu hun eersten held, Cuchúlinn, daarheen af en werkelijk gelukt het hem, de vrouw te spreken. Zij verraadt den toovenaar door te vertellen, hoe hij te dooden is: alle zeven jaren vertoont zich in een bron ten westen van Sliabh Mis een zalm, waarin een gouden appel zit. Wie dien appel klieft — hetgeen slechts met het zwaard van Cúrói zelf geschieden kan — heeft den toovenaar gedood. Het gevolg is, dat Cuchúlinn inderdaad na zeven jaren de daad volbrengt. — Eenigszins afwijkend is de jongere redactie (uitg. R. I. Best, Eriu II 20—31), vooral in het slotgedeelte. Nadat hier de vrouw aan Cuchúlinn beloofd heeft, den boozen schaker te verraden en haar redder een teeken te geven, als zijn oogenblik gekomen is, bindt ze Cúrói met het haar aan de bedstijlen vast — ze is juist bezig zijn haar te wasschen —, ontneemt hem zijn zwaard en opent de deur van den burcht. Nu komt Cuchúlinn met de zijnen binnen en doodt den roover. Hoewel de tekst niet uitdrukkelijk vermeldt, dat deze met zijn eigen zwaard doorstooten wordt, is zulks wel de bedoeling; dat blijkt uit het gedicht „Brinna Ferchertne", waarvan de tweede redactie van Aided Conrói slechts een omschrijving is.

Een aantal trekken hebben de geschiedenis van Cúrói en de Melions-episode gemeen. Een boosaardig wezen van daemonischen aard heeft een koningsdochter geroofd; een held trekt

erop uit haar te redden, hetgeen hem gelukt, doordat de vrouw het monster verraadt, en hij doodt ten slotte den roover met diens eigen zwaard — ziedaar het geraamte van beide. Slechts één trek ontbreekt in Aided Conrói, n.l. de „helpende dieren". Om dien ook terug te vinden, verwijs ik naar een modern Iersch volksvertelsel, dat onze historie in zuiver folkloristischen vorm bewaart [1]). Door vroegere heldendaden heeft de zoon eener weduwe de hand van een prinses verdiend, die hem echter door een monster, den „Naakten Beul", ontroofd is. Hij gaat op zoek, en met behulp van den raad van drie oude mannen vindt hij het kasteel van den reus. De prinses belooft hem haar steun en zij slaagt er inderdaad in, den reus het geheim van zijn leven te ontlokken. Men moet een bepaalden boom bij de zee omhakken: uit dien boom zal een vos te voorschijn komen, die men vangen moet met behulp van het Hondje van het Wilde Woud. Dan vliegt uit den vos een eend, die gegrepen wordt door den Havik der Gele Vallei. De eend zal een ei loslaten, dat gepakt moet worden door den Bruinen Otter van het IJvenmeer. Wanneer dat ei geworpen wordt tegen het „zwarte lid onderaan den darm" van den reus, zal deze dood zijn. Onze held heeft die dieren slechts te roepen, en ze zijn aanwezig. Volgens het opgegeven recept wordt de reus naar de andere wereld geholpen, en het paar kan een gelukkig leven tegemoet gaan [2]). — Ook hier treft ons een in 't oog loopende overeenstemming met de Melions-episode, want het verraad door de vrouw zoowel als de helpende dieren zijn aanwezig. Evenzeer vinden we den trek, dat de reus slechts op één bepaalde wijze uit den weg te ruimen is; alleen speelt zijn eigen zwaard daarbij geen rol.

Zooals ook uit de in het vervolg aan te halen varianten blijken zal, bestaan er in de sprookjeslitteratuur twee hoofd-

1) Vgl. Quiggin, A Dialect of Donegal, bl. 200.
2) Over dit verhaal en nog andere van dezen aard. vgl. J. Baudiš, Eriu VII 200 vgg.

varianten aangaande den dood van den reus. In beide gevallen kan het monster slechts op ééne bepaalde wijze zijn einde vinden, doch die wijzen zijn geheel verschillend. Of het monster moet doorstoken worden met zijn eigen zwaard, gelijk in de Melions-episode en in vele sprookjes [1]), òf het heeft een ziel buiten zijn lichaam, die gewoonlijk buitengewoon goed verstopt is. De laatste variant komt voor in het zooeven geciteerde verhaaltje uit Quiggin's boek over het dialect van Donegal. De twee versies van het Iersche verhaal *Aided Conrói* onderscheiden zich doordat elk van beide een andere variant voor den dood van het monster volgt [2]). De formule der „Uitwendige Ziel" wordt met religieuse begrippen in verband gebracht [3]), en men vindt haar terug over de gansche wereld: in Egypte [4]), Indië [5]), Rusland [6]), Noorwegen [7]) en Griekenland [8]) is zij bekend. Maar vooral zijn er veel voorbeelden van deze formule bij de Kelten aan te wijzen. Uit Ierland werden reeds twee voorbeelden aangehaald, één uit den ouden, één uit den modernen tijd. In Schotsche en Bretonsche sprookjesbundels is het motief schering en inslag. Het laatste hulsel van de ziel van den reus is gewoonlijk een ei, dat zich in een vogel, vaak een eend of een duif, bevindt. Die vogel moet weer uit een aantal andere achtereenvolgens te dooden dieren te voorschijn gehaald worden, en het laatste dier dieren, d. w. z. het eerste dat de held op zijn weg ontmoet, is veelal heel goed opgesloten: in een kist op den bodem der zee, in een hol achter een ijzeren

1) Vgl. Panzer, Beowulf bl. 158 vgg.

2) Baudiš t. a. p. acht de „Uitwendige Ziel" ouder, m. i. ten onrechte. Deze zal veeleer onder invloed van andere sprookjes in een versie van *Aided Conrói* ingevoerd zijn.

3) Vgl. daarover Frazer, The Golden Bough III 296 vgg.

4) Vgl. Maspéro, Les contes populaires de l'ancienne Egypte bl. 10, 11.

5) Vgl. Frazer, t. a. p. bl. 298.

6) Vgl. Ralston, Russian Folk-tales bl. 108.

7) Vgl. Asbjörnsen og Moe, Norske Folke-Eventyr n°. 36.

8) Vgl. Hahn, Griech. und Alb. Märchen bl. 294.

deur, in een boom, onder den drempel enz. Voor de geschiedenis van Melions heeft deze formule geen beteekenis, het is duidelijk, dat we hier met de variant ervan te doen hebben: het monster kan slechts met zijn eigen zwaard getroffen worden. Weliswaar staat dat niet uitdrukkelijk in den tekst. Eerst deelt de jonkvrouw Melions mede, dat de „dwerch" recht in het hart getroffen moet worden (vs. 1728—'30), vervolgens doet ze hem beloven, dat hij haar redden zal, en eindelijk wijst zij hem een zwaard aan den wand (vs. 1735, '36). Natuurlijk is dit het eenige zwaard, dat hier bruikbaar is, want Melions had zijn eigen wapen bij zich en zou ongetwijfeld dat hebben gebruikt, indien het even doeltreffend ware als het vreemde. Het motief van den dood met het eigen zwaard is in de Keltische sprookjeslitteratuur rijk vertegenwoordigd. We troffen het reeds aan in de tweede versie van *Aided Conrói*, althans in het gedicht *Brinna Ferchertne*, waarop die versie berust. In een Bretonsch sprookje [1]) ontvangt de held in de onderwereld van de geroofde prinses een betooverd zwaard, waarmee hij het monster — in casu een adelaar — doorsteken moet. Nergens heb ik echter in het Keltisch de uitbreiding van het motief gevonden, die een Grieksch verhaaltje [2]) bevat, en volgens welke veel blinkende zwaarden in de onderwereld den held toeroepen: „Neem mij!", terwijl hij juist het ééne roestige zwaard, dat achter de deur hangt, gebruiken moet.

De laatste trek van ons sprookje, waarover nog iets te zeggen valt, is die der „helpende dieren". Het is een motief, dat vaak in verband met de „uitwendige ziel" voorkomt, en door folkloristen dan ook wel uit denzelfden oorsprong van totemistisch geloof afgeleid wordt. Wat daarvan zij, de helpende dieren komen bij de meest uiteenloopende volkeren voor, doch in zeer verschillende vormen. In de Melions-episode begint hun

1) Vgl. Luzel, Archives des missions scientifiques et littéraires, 3ième Serie, I bl. 10.

2) Vgl. Hahn, t. a. p. bl. 49.

hulp eerst, wanneer Melions het monster al gedood heeft, door zijn makker in den steek gelaten is, en alleen den weg naar de bovenwereld niet terugvinden kan. In het hol ziet hij een paard, twee witte honden en twee valken. Het paard dient om den weg naar buiten te wijzen, de honden om twee herten te vangen en de valken om twee reigers neer te stooten. Wat Melions met die goede vangst doet, vermeldt de historie niet; het lijkt niet onwaarschijnlijk, dat in de oorspronkelijke vertelling bij den terugkeer uit de onderwereld zich een vervolg aansloot naar aanleiding van deze voorspoedige jacht. Onmiddellijk nut heeft Melions alleen van het paard. Ook in de sprookjes, die tot dusverre vergeleken werden, zijn de helpende dieren niet onbekend, doch hun rol is niet overal dezelfde. In de twee versies van *Aided Conrói* komen zij niet voor, maar in het reeds besproken verhaaltje bij Quiggin worden een hondje, een havik en een otter vermeld, die optreden bij het dooden der vele dieren, waaruit ten slotte de „uitwendige ziel" van den reus te voorschijn komt. Op dezelfde wijze zijn de helpende dieren aangebracht in een Iersch sprookje uit Oriel (Sgéalaidhe Óirghiall bl. 8). Meer met de rol van het paard van Melions komt overeen die van den adelaar in het reeds genoemde Bretonsche vertelsel bij Luzel: de held wordt door den adelaar op zijn vleugels genomen en naar de menschenwereld teruggebracht. Hier is alleen het merkwaardige, dat deze reddende adelaar dezelfde is als de roover van de prinses; eerst heeft de held hem een zwaard in de borst gestooten, maar als hij daarna op raad der gevangen prinses, den adelaar het zwaard teruggeeft, belooft deze hem te redden. In een ander Bretonsch sprookje [1]) helpt de held zichzelf weer omhoog door steenen uit den wand der schacht los te breken en zoodoende een trap te maken; onderweg vindt hij een mier, een duif en een leeuw, die hem in de gelegenheid stellen zich in die dieren te veranderen, door hem een ring van een mierenlichaam, een dui-

1) Revue des Traditions populaires XXI bl. 469, n°. 48.

venveer en een leeuwenhaar mee te geven. Weer anders staat het in „Jean de l'Ours" [1]): in het hol bevindt zich een geweldig beest, dat Jean met de drie geredde prinsessen op zijn rug omhoog voert, maar in ruil voortdurend met vleesch gevoederd moet worden. In „Petite-Baguette" en „Boule d'Or" [2]) vliegt de held terug, gedragen door een duif, resp. een adelaar. De voorstelling van het reddende paard in de Melions-episode komt wel het meeste overeen met de laatste drie varianten: één dier redt den held uit het hol van den reus, waar hij anders geen uitweg vinden kan. Is deze gelijkstelling juist, dan zouden die honden en valken met hun voorspoedige jacht niet tot de oorspronkelijke kern van het sprookje behooren, maar door een later bewerker ter verfraaiing ingevoegd zijn. Dat lijkt ook om andere redenen waarschijnlijk. Vooreerst hebben ze in het verband der Melions-episode geen beteekenis. Hadden ze die, gelijk boven geopperd werd, oorspronkelijk wèl voor een vervolg der geschiedenis, dan is het toch zeer de vraag, of dat vervolg uit een voortzetting der sprookjeshistorie bestond, immers ook geen der vergeleken volksvertelsels kent zulk een vervolg, waarin jachthonden of valken een rol spelen. Bovendien is althans de valkenjacht een avontuur, dat niet in de sfeer der sprookjes thuis hoort, maar veeleer in die der ridderwereld. Ook dit wijst er dus op, dat we hier met een trek te doen hebben, die weer ingevoegd werd door den eersten ridderlijken bewerker der oorspronkelijke sprookjesstof. Deze conclusie biedt dan tevens een nieuw bewijs voor de stelling, dat tusschen de in den Torec overgeleverde Melions-episode en het sprookje een ander stadium ligt, n.l. dat eener middeleeuwsch-litteraire bewerking van de populaire stof. In verband daarmee mag men zich afvragen, of het dier, dat den held naar de menschenwereld terugvoerde, en dat in geen bekend sprookje in den vorm van een paard optreedt, oorspronkelijk er wellicht ook

1) Sébillot, Littérature Orale de la Haute Bretagne, bl. 81.
2) Sébillot, t. a. p. bl. 85, 86.

als een duif, adelaar of „geweldig beest" uitzag, en eerst van den ridderlijken bewerker de gedaante van een paard gekregen heeft. Immers dat was wel het meest onmisbare bij de uitrusting van een ridder.

Werd tot dusverre het algemeene sprookjes-type vastgesteld, dat in de Melions-episode schuilt, en werden ter vergelijking verschillende Keltische sprookjes aangehaald, ook van de bijzondere variant, gelijk die in den Torec bewaard is, zijn parallellen op Keltischen bodem aan te wijzen. Ook de figuur van den ontrouwen helper is aan een sprookjesformule ontleend. Raguel die eerst met Melions bevriend is, met hem mee op avonturen uittrekt, hem aan een touw in de onderwereld laat afdalen, om hem ten slotte schandelijk in den steek te laten, wanneer de ontvoerde prinses eenmaal veilig en wel boven aangeland is, die Raguel is ook geen type dat in de ridderwereld thuis hoort. Zijn listig en laaghartig gedrag doet al a priori vermoeden, dat reeds het sprookje een dergelijke figuur kende. De feiten bevestigen dat vermoeden. Enkele Bretonsche sprookjes zijn in dat opzicht al bijzonder duidelijk.

Het reeds vermelde volksvertelsel uit Neder-Bretagne [1]) laat den held, Yves, met twee gezellen langs een diepen put komen. Een emmer hangt erbij, waarin eerst de twee gezellen naar beneden gelaten worden, die zich echter uit angst weer doen ophalen, lang voordat de bodem bereikt is. Dan gaat Yves zelf. Beneden doodt hij drie reuzen — van bevrijde jonkvrouwen is hier geen sprake — en bemerkt dan, dat zijn makkers er met het touw van door gegaan zijn. Hij weet echter door eigen vindingrijkheid de bovenwereld weer te bereiken. Analoog is de voorstelling in het Nederbretonsche sprookje dat Luzel [2]) geeft, maar zij staat reeds iets dichter bij onze episode. Daar is sprake van een perenboom, waaraan gouden peren groeien. Elken nacht wordt er één peer gestolen. De koning, wien de

1) Revue des Traditions populaires XXI bl. 469, n°. 48.

2) Archives des missions scientifiques et littéraires, 3ième Série, I bl. 10.

boom toebehoort, laat achtereenvolgens zijn drie zoons bij den boom waken. Eerst de derde valt niet in slaap en vindt den dief, een adelaar, dien hij gewond op de vlucht drijft. Den volgenden dag volgen de drie knapen het spoor der bloeddruppels en komen bij een put. De twee oudste beproeven in den emmer naar beneden te gaan, doch laten zich uit vrees weer omhoog hijschen. De derde komt in de onderwereld aan, waar hij den adelaar aantreft. Ook vindt hij er drie prinsessen, waarvan de derde hem een zwaard geeft en hem in staat stelt den adelaar opnieuw te wonden. Met de prinsessen bij den emmer aangekomen, laat de held haar het eerst naar boven gaan. De broeders echter snijden het touw door, zoodra zij de drie meisjes bij zich zien. Met behulp van den gewonden adelaar, wien hij het zwaard teruggeeft, weet onze held dan toch nog de menschenwereld te bereiken. Een nieuw sprookjesmotief vormt hier het slot der geschiedenis. De prinsessen hebben geweigerd, de twee broers als haar redders te erkennen en verlangen, dat men ieder van haar een schoen zal toonen, die bij een lossen schoen in haar bezit past. De held had namelijk van iedere prinses een schoen gehouden. Wanneer deze terugkeert, toont hij dan ook de drie schoenen, en is ondanks het gebeurde zoo edelmoedig, aan zijn broers twee prinsessen als vrouw te geven, al houdt hij de schoonste voor zichzelf.

Ook de Opperbretonsche sprookjes, die Sébillot [1]) beschrijft, kennen ontrouwe makkers, die zelf niet naar beneden durven te gaan en ten slotte den held nog verraden. Het type is daar volkomen identiek met dat in het Nederbretonsche verhaaltje, zoodat ik die sprookjes niet meer behoef weer te geven. Dat ook elders dit motief bekend is, kan blijken uit een Grieksch vertelsel [2]), dat geheel met het Bretonsche overeenstemt. Daar toch is sprake van een boom, waaraan gouden appels groeien, terwijl ook daarvan elken nacht een gestolen wordt. De derde

1) Littérature Orale de la Haute Bretagne bl. 81—86.

2) „Der Goldäpfelbaum und die Höllenfahrt" bij Hahn t. a. p. bl. 49.

zoon van den koning wondt den dief en volgt den dag daarop met zijn broers de bloedsporen. Ze komen bij een put, waarin slechts de jongste der broers durft afdalen. In de onderwereld redt hij drie prinsessen en de broers hijschen wèl dat schoone drietal omhoog, maar laten den held beneden zitten. Gelukkig zijn er eenige adelaars, die hem naar de menschenwereld terugvoeren.

De sterke overeenkomst, die er tusschen de Melions-episode en het hier besproken sprookjestype bestaat, zal na het voorafgaande wel duidelijk geworden zijn. Alle motieven van het sprookje zijn in de episode teruggevonden, de geroofde prinses die zelf het monster verraadt, de dood van het monster door het eigen zwaard, de helpende dieren en de ontrouwe makker die het touw doorsnijdt. Een trek, die in de sprookjes veelal met deze motieven samengaat, de „Uitwendige Ziel", ontbreekt in de episode. De overeenstemming is te groot, om toevallig te zijn. De opsteller der Raguel-Melions-episode kan al die trekken, en dat nog wel in vereeniging met elkaar, niet zelf uitgedacht hebben. Hij heeft ze aan een volksvertelsel ontleend. Ongetwijfeld zijn volksvertelsels van dezen aard ook bij andere volkeren dan de Kelten bekend geweest. Het was mijn bedoeling niet, een overzicht van het over de gansche wereld verspreide materiaal te geven, en ik meende te kunnen volstaan met hier en daar een lossen greep te doen, omdat ik alleen behoefde aan te toonen, dat onze stof niet speciaal-Keltisch is, doch een algemeen sprookjeskarakter draagt. Als oorsprong van de episode in den Torec komen m. i. alleen de Keltische volksoverleveringen in aanmerking, eenerzijds omdat de stof later met een Britschen roman in verband gebracht werd en dus naar alle waarschijnlijkheid eerst in Engeland, Cornwallis of Bretagne bewerkt is, anderzijds omdat het opnemen van populaire motieven in de sfeer der litteraire kunst tot de meest sprekende characteristica der Keltische litteratuur behoort. Eindelijk is ook de overeenstemming met de Keltische sprookjes bij onze episode al buitengewoon groot. Dat er geen sprookje

aan te wijzen was, dat tot in de fijnste onderdeelen met de episode identiek is, spreekt van zelf. Immers het was juist de kunst der fabulatoren, de bestaande motieven te variëeren en zoo telkens nieuwe kunstwerken te scheppen. Bovendien hebben we in de episode ook niet het sprookje in zijn zuiveren vorm voor ons, doch in een litteraire bewerking.

De geschiedenis der stof stel ik mij nu als volgt voor. Den grondslag vormt een Keltisch sprookje, dat de tot dusverre besproken motieven bevatte. Vermoedelijk was daarvan al een litteraire bewerking gemaakt, voordat de Melions-dichter aan het werk toog. Anders komt het opheffen uit de populaire tot de litteraire sfeer geheel op rekening van den laatste, voor wien de litteraire sfeer van zelf met de ridderlijke identiek was. Dat blijkt uit zijn werk. De held, de prinses, de trouwelooze helper hebben allen namen gekregen. Het motief der helpende dieren is opgesierd met een valkenjacht e. d. De formule van den dood met het eigen zwaard werd niet meer begrepen. Maar de voornaamste bezigheid van den Melionsdichter was het voorvoegen eener voorgeschiedenis (vs. 1004—1223), geheel ridderlijk van karakter, die dienen moest om de kameraadschap van Melions en Raguel te motiveeren, evenals het verraad van den laatste. Daartoe gebruikte hij een zuiver romanthema: de twee mannen hadden vroeger eens samen gevochten zonder tot een beslissing te kunnen komen en waren daarom vrienden geworden; die vriendschap bezweek echter voor de liefde, die Raguel al lang voor de bevrijde jonkvrouw koesterde en die hem er toe verleidde Melions in den steek te latan. Daarvan weten de sprookjes nog niets. De ontrouwe gezellen zijn daar òf broers òf toevallig ontmoete reisgenooten, en het verraad geschiedt daar, omdat de boven gebleven makker, die de prinses nog nooit gezien heeft, reeds bij den eersten aanblik haar schoonheid niet weerstaan kan.

Het ridderlijk verhaal van Melions en Raguel viel in handen van den Franschen Torec-dichter. Zijn taak was, het in zijn roman in te vlechten. Daartoe gebruikte hij twee kunstmid-

delen. Hij liet Mabilie, de vroegere boosaardige minnares van Torec, onder de geredde jonkvrouwen plaats nemen, en deelde haar de rol toe van in plaats van de prinses den „dwerch'' te verraden, om na afloop van het avontuur de vrouw te worden van Helijn, Melions' neef. Tegelijkertijd schiep hij een vriendschappelijke verstandhouding tusschen Torec en Melions door vs. 399—509 vooraf te laten gaan, min of meer naar 't model van vs. 1004—1223, waar hij een ontmoeting tusschen die twee bewerkstelligt, die eerst op vechten, later op vriendschap uitloopt. Maar na dat ééne oogenblik, zien de twee ridders elkaar nooit weer: wel een bewijs voor het secundaire der verbinding van de twee verhalen. Men kan niet zeggen, dat het den romandichter gelukt is een bevredigend geheel samen te stellen. Voor ons heeft het gebrekkige van zijn werk evenwel dit belang, dat het ons in staat stelt, althans in een deel van den Torec, echte Keltische overleveringen terug te vinden.

Bonn. A. G. VAN HAMEL.

NIEUWE FRAGMENTEN VAN DE KAREL ENDE ELEGAST.

Bepaald nieuw mag ik ze eigenlik al niet meer noemen. Reeds in 1912 deed Dr. Bernard Lindmeyr te München in het Programm des Kön. Maximilians-Gymnasiums f. d. Schuljahr 1911/12 mededeling van enige fragmenten van de Elegast, gevonden op perkamenten bladen aan de binnenkant van een perkamenten band uit de 16e eeuw. Ze waren gemakkelik losgemaakt en ontsijferd, en leverden een totaal van 168 verzen op twee bladen, elk van vier bladzijden.

Dr. Lindmeyr heeft deze fragmenten uitgegeven met een korte inleiding over Herkunft und Überlieferung des Gedichtes, een uitvoerige Grammatische Untersuchung met een daaraan aansluitende paragraaf over Herkunft und Alter der Fragmente, en een zorgvuldige en uitvoerige vergelijking van G — zo noemt hij de fr. naar de vinder Dr. Gött — met de overige teksten. In de Anmerkungen trekt hij enige tekstkritiese conclusiën.

Bij de inderdaad nog altijd berooide toestand, waarin we ons ten opzichte van het handschriftenmateriaal van de Elegast bevinden, is de winst, die ons deze fragmenten brengen, niet geheel zonder betekenis. En ik moet bekennen, dat het op mijn weg zou hebben gelegen, reeds wat vroeger van de resultaten, die de publicering van deze fragmenten voor de vaststelling van onze tekst brengt, mededeling te doen, te meer omdat maar zeer weinigen een dergelijk gymnasiumprogramma in handen krijgen. Onbekendheid met de publicering kan ik niet voorwenden. Dr. Lindmeyr was zo welwillend geweest mij een exemplaar toe te zenden. Het zij mij vergund het verzuimde alsnog in te halen.

Dr. L. komt in zijn paragraaf over Herkunft und Alter der Fragmente tot de overtuiging, dat het hs. „dem südöstlichen

Grenzgebiet und zwar der Limburgischen Mundart angehört", d. w. z., zo merkt de schrijver terecht op, in een streek geschreven is, die niet ver verwijderd is van de Ardennen, waar de sage waarschijnlik oorspronkelik thuis hoort, en dus allicht populair is gebleven. Aan de andere zijde is dat niet ver van de streek, waar de Karlmeinet zal zijn ontstaan [1]). Het karakter van het schrift verwijst het hs. naar het einde der 14e of mogelik het begin der 15e eeuw.

Uit de vergelijking der lezingen van de verschillende hss. en drukken maakt Dr. L. verder op, dat het hs. der nieuwe fragmenten met *a* (de grondslag der drukken) en *K* (de Karl-Meinet) „auf die gleiche Vorlage zurückgeht". Ook meent hij, dat *G* „dem Original näher steht als die Drucke *A E*". Geen van deze beide beweringen kan ik toegeven. Wat de eerste aangaat, er is naar mijn mening door de bewerker van *G* te veel gewijzigd en bedorven, omdat zijn dialekt van dat van de oorspronkelike tekst afweek en men kan dus niet altijd met enige zekerheid zeggen, wat hij in zijn voorbeeld vond. Dan begrijpt hij ook meermalen de mnl. tekst verkeerd, zoals bijv. in vs. 1055, waar hij *Elegast* in plaats van *Eggheric* noemt, en vs. 1074, waar hij de regel: *ende seidem hoet met hem staet* weergeeft met: *Ende sachte: Wir sullen hueden die stat.* Ook zijn de gegevens in de 168 verzen te gering om een dergelijke conclusie te wettigen.

En wat de tweede bewering betreft, een vergelijking met de latere drukken heeft weinig zin. Alleen *a*, de grondslag, mag in aanmerking komen, aangezien alle drukken daarvan ongetwijfeld afhangen. En *a* is zeker niet minder oorspronkelik dan *G*; *a* moderniseert nu en dan, *G* wijzigt om het dialekt: de veranderingen van *a* zijn onschuldiger dan die van *G*. Komt *G* in een kleinigheid, zoals bijv. in vs. 707, met *d* overeen, dan kàn dat niet anders dan toeval zijn, want *d* is nagedrukt

1) Verg. mijn Elegast pag. 39 en 57.

naar *c*, *c* naar *b*, *b* naar *a*, en met een dezer drukken, kan het veel oudere hs. G niet in verbinding staan.

Voor de volgende plaatsen geven de lezingen van *G* m. i. een verbetering of aanleiding tot overweging van een andere lezing, dan de door mij opgenomene.

Blad I.

De eerste zijde bevat de verzen 698—718.

699 *G* heeft voor *segt*: *besyet*. Nu K's *sait* alleen door het afgebrokene *se*.. van *H* wordt gesteund, is er reden met *a* te lezen: *siet*.

700 *G: Wat dunct u hie gedaen recht*. Mijn lezing *dat best*, die op *b K* steunt, wordt daardoor weer minder vast. Toch kan ik haar nog niet recht loslaten, evenmin trouwens Dr. L.

702 *G* leest als *K*: *ons*.

707 *G* als *K*: *binnen den*. Misschien te lezen: *binden*. — *G*: *dat* voor *daer*. Evenzo *d K*; „also sicher", meent Dr. L. Ik geloof het niet. *d* heeft natuurlik op eigen gezag veranderd: in het voorbeeld van *d* stond zeker *daer*. En in het dialekt van *G K* kan *daer*, zooals het hier wordt gebruikt, minder gewoon zijn.

De tweede zijde omvat de verzen 723—743.

730 *G*: *Dar men soude dor bicken*. De grotendeels aan *K* ontleende lezing in mijn uitgave wordt twijfelachtig.

736 *G* als *b*: *Want et*. Toch houd ik het nog met *K*: *Ende ontviel*. Dr. L. denkt er anders over. Maar *b* zal *Want* hebben ingevoegd: die verklarende methode is karakteristiek voor die druk. En als *Ende* niet oorspronkelik is, hoe komt *K* dan aan deze uitdrukking, die in Mnl. niet alleen *recht gut möglich*, maar zelfs geliefd is.

743 *G*: *Mogen wir hie te punten geracken*. Te lezen dus met *A: Mogen wi daer te punte in geraken*.

De derde zijde bevat 748—768.

752 *G* als *A*: *all duren*. *Durenture* steunt alleen op *K* en zal dus in *al dure* te veranderen zijn.

763. De opgenomen lezing wordt door *G* tegen *a H* gesteund.

De vierde zijde bevat 773—793.

776. De door mij niet opgenomen verzen in *a* ook in *G*:

Ick ben verraeden in min gedochte
Of et es halfs gedrochte.

Ze zullen dus opgenomen moeten worden, al blijft het heel vreemd, dat *H K* ze missen.

779 *G* met *a M*: *wat*, zoals ook in mijn uitgave.

791, 92 ontbreken in *G*, evenals in *H*. Maar ze staan in *a K*. Geheel anders dus dan bij 776. Daar *a G* tegen *H K*, hier *a K* tegen *G H*.

Blad II.

De eerste bladzijde bevat 1054—1079.

1069—63 ontbr. in *G* door een vergissing: de vertaler is van *ontdaen* op *afgedaen* overgesprongen.

1072. *G* bevestigt de opgenomen lezing. Alleen voegt hij *van* in, blijkbaar omdat hij de constructie *enen sinen c*, niet gebruiken kan.

De tweede blz. bevat 1084—1104.

1083, 84 ontbr. in *K*. Dat ik ze te onrechte verdacht vond, blijkt uit *G*, die 84 in deze vorm heeft: *As uren rechten lans herre*. Echt zijn de verzen dus wel. Maar de opgenomen lezing van *a* wordt niet gesteund.

1092 *hier* met *G K* te schrappen tegen *a*.

De derde blz. bevat 1322—1343.

1327. *G*: *He segende noch in deede*. Het pronomen refl. ontbreekt dus ook hier, evenals in *K*, waaraan ik de lezing ontleende. Toch is het moeilik te missen.

1329. *Maer* in te voegen naar *G K*, ofschoon de op vs. 240 in mijne uitgave genoemde eigenaardigheid van *K* tot voorzichtigheid maant.

1331 vlgg. De hele passage is in *G* zo verkeerd begrepen, dat ze voor de tekstkritiek bijna onbruikbaar is. Dr. L. meent dat we in vs. 1340 *G* als in overeenstemming met *K* moeten volgen. *K* leest *Id ensy du dich dis erwers*

Koment van dem ross balde
So mogent ir dat ross levende halden.

G: *In sy dan dat ir u weert*
Needer valt ter erden:
So mach uren peert dat leeven werden.

Inderdaad gelijkt de lezing van *G* veel op die van *K*. Maar voor beiden is, misschien niet het rijm *paert*: *vaert*, maar dan toch wel de uitdrukking *ter vaert* in het rijm een reden tot verandering, ofschoon *K* in vs. 62 *zo der varde* wel gebruikt. *L.* haalt 1347, 48 aan om te bewijzen dat *G* dat rijm wel toelaat. Maar de bewerker verandert toch ook daar. En wel, sterk. Want zijn *Nu vaert* is moeilik anders op te vatten dan als het begin der woorden van Elegast: *Elegast seide nu vaert Ende in ware dat ir te voete sijt*. Er was dus m. i. in 1340 reden tot verandering, en de gelijkenis tussen *G* en *K* acht ik dus wèl een toeval. Volkomen gelijk zijn ze geenszins. En ik behoud dus liever mijn lezing. Te meer, omdat ook het volgende vs. in *G* en *K* ter wille van *moude* geheel, en dit maal verschillend, veranderd is. Ook in 1352 hebben *G* en *K* beide voor *begaen*: *ontfaen*, en ook daar is die overeenstemming maar toevallig en is *begaen* toch wel zeker de oude lezing.

De vierde blz. bevat 1347—1367.

1357, 58. De lezing van *a* is zeker te herstellen, zoals ook L. wil, nu *G* woordelik als *a* heeft, uitgezonderd alleen dat in *G* in 1358 *u* ontbreekt. *Bi rampe* zie Verdam VI, 1019.

1361 *G* bevestigt de lezing *K* tegen *a*. In 1364 leest *G* *Spranc he boven in dat ghereide*. De overeenkomst met *K* maakt het wenselik, om, zooals L. voorstelt, te lezen: *Spranc hi boven in syn ghereide*. De lezing uit *a*, die ik opnam, is dan van vs. 1320 overgenomen (verg. mijn aantek. op vs. 1156, 1273 enz.).

Amsterdam. E. T. KUIPER.

AFRICANA.

I.

DE NAAM *Hottentot.*

In het „*Woordenboek der Nederlandsche Taal*" wordt *Hottentot* (ook voorkomend in de vorm Hottento en Ottentot, tans in Afrika Hotnot) genoemd „een klanknabootsend woord, dat — volgens Dapper, *Naukeur. Beschr. d. Afrik. gewesten* (1668, blz. 652) — vroeger bij ons in 't algemeen een hakkelaar of stamelaar beteekende, maar, wegens sommige eigenaardigheden hunner taal, een naam is geworden voor de leden van het (hieronder vermelde) ras". Het Engelse Woordenboek van Murray ziet in 't woord een ontlening aan het Hollands en noemt het „a word meaning stutterer or stammerer applied to the people in question on account of their clucking speech". Verwezen wordt naar hetzelfde werk van Dapper en voorts naar de *Transactions of the Philological Society* van 1866 (Londen, Asher & Co.), waar men (blz. 6—25) een gedachtenwisseling vindt over de etymologie.

Het is de moeite waard de getuigenis van Dapper nauwkeurig te bekijken, omdat, wanneer zij vertrouwen verdient en juist is opgevat, we hier een woord zouden hebben dat in 't midden van de zeventiende eeuw in Holland welbekend moet geweest zijn — anders zou het niet van scheldwoord eigennaam zijn geworden — maar waarvan men in geen enkele Zuid- of Noordnederlandse tekst vóór Dapper in diezelfde betekenis gewag vindt gemaakt. Ik begin met de plaats af te schrijven. Nadat de schr. gezegd heeft dat „al deze Hottentos" dezelfde taal spreken, die voor de onzen te moeilik is om aan te leren, gaat hij aldus voort: „Hun sprake gaet geduurigh met klokken, als de kalkoensche hanen, klappende of klatzende over het ander woord op hun mont, gelijk of men op zijn duim knipte, zoodat hun

mond bijna gaet als een ratel, slaende en klatzende met de tonge overluit, zijnde elk woord een bijzondere klats. Zommige woorden weten zij niet dan met heel zware moeite te uiten en schijnen die als van achteren uit de kele op te halen, gelijk een kalkoensche haen, of als de luiden in Duitschland aan de Alpes doen, die door het drinken van Sneeu-water krop-zwellen aan den hals krijgen, waerover d'onzen hen ten opmerke van deze belemmering en ongehoorde hakkeling van tale den naam van *Hottentots* gegeven hebben, gelijk dat woort in dien zin gemeenlijk schimps-gewijze tegen iemant, die in het uiten zijner woorden hakkelt en stamelt, hier te lande gebruikt wordt. Zij noemen nu ook zich zelfs met den naam van Hottentot en zingen bij d'onzen al dansende, Hottentot brokwa, Hottentot brokwa: waermede zij zeggen willen: geef Hottentot een brok broot".

Hoe kwam Dapper aan zijn berichten omtrent Afrika en de Hottentotten? Hij zelf vermeldt „overgezonden geschriften door zekeren naukeurigen onderzoeker aldaer te zamen gestelt"; ik heb indertijd (*Het Afrikaansch*, Leiden 1899, blz. 22 vlg.), in navolging van M' Call Theal, de mening uitgesproken dat met die onderzoeker bedoeld is G. F. Wreede, de eerste Europeaan die de taal der inboorlingen bestudeerd heeft. Spoedig daarop heb ik gezien dat die mening onjuist is: ongeveer alles wat Dapper vertelt is reeds te vinden in een boekje van 1652, getiteld *Klare Besgrijving van Cabo de Bona Esperanca* enz., Amsterdam. Daar leest men (blz. 28): „Dese Inwoonderen omtrent Cabo de Bona Esperanca werden gemeenlijk bij ons Hottentots genoemd, ende dat ter opmerkkinge van haar Taal, dewelkke daar seer op staat. Ja, noemen ook nu haar selven Hottentot". En op blz. 29 vindt men: Alle deze volkeren is haar spraake zeer belemmerd, klokkende als kalkoensghe hanen, ofte als de lieden in Duydsland bij de Alpes doen, die door de Hardigheyd van het Sneeu-water dat sij drinken de kroppen krijgen, hetwelke geheel vreemd is, klappende over d'ander woord op haar Mond gelijk oft men op syn duym knipte, soo dat haar mond gaat als een ratel, slaande met haar Tonge

overluyd. [1]) Waar over men haar ter opmerkinge van haar Taal den naam van Hottentot geeft. Zij noemen ook haar selven Hottentot, singende ook al dansende, *Hottentot Brokwa*, *Hottentot Brokwa*. Waar mede sy seggen willen geeft Hottentot een brok broot" enz.

Deze beschrijving van de Kaap heeft de goede eigenschap dat in margine op elke bladzijde de bronnen van het verhaalde zijn aangetekend. Daardoor is het gemakkelik na te gaan dat ongeveer alles wat omtrent de Hottentotten gezegd wordt is ontleend aan reisjournalen van Spilberg, Matelief, van Kaarde enz., en wel woordelik ontleend, waardoor het hortende en slecht samenhangende, dat zoowel bij Dapper als in de *Besgryving* ons treft, voldoende verklaard wordt. Om niet in eindeloze herhalingen te vervallen zal ik de zinsneden uit de verschillende reisverhalen hier niet meedelen; ik heb ze alle op de Leidsche Bibliotheek kunnen raadplegen en verzoek de lezer te geloven dat zij geheel overeenstemmen met het reeds tweemaal vermelde.

Omtrent de naam van de Hottentotten zegt Dapper iets dat noch in de *Besgryving* noch in die reisjournalen staat. Moet men uit zijn woorden lezen dat in zijn tijd men in Nederland als synoniem van „hakkelaar of stotteraar" een woord „hottentot" kende? Dat schijnt wel letterlik door hem gezegd te worden, maar ik acht het toch niet onmogelik dat hij iets anders bedoelde en zich gebrekkig heeft uitgedrukt. Wellicht heeft hij willen zeggen: „de onzen scholden hen wegens hun wonderlik spreken voor Hottentotten, zo als men nu iemand die stamelt en stottert een Hottentot noemt". Wat, meent hij, tans a posteriori gebeurt: een stotteraar met de volksnaam Hottentot bestempelen [2]), dat is de aanleiding tot die eigennaam geweest: een scheldnaam

1) Nog plastieser en naiever drukt Tavernier (*Verscheide Beschrijvingen van de heer J. B. Tavernier*, Amsterdam 1682, II blz. 417) zich uit: „als zij spreken doen zij hun tong in de mond vijsten en hoewel hun stem bijna zonder afscheiding der woorden is, zo verstaan zij echter malkander zeer lichtelijk".

2) Zie het *Woordenboek* op *Hottentotsch* en wat hierachter (blz. 273) uit Halma wordt aangehaald.

voor hun gehakkel. Dat die scheldnaam al in Holland bestond wordt daarmee niet gezegd.

Misschien heeft Dapper een mededeling van de *Besgrijving* vervangen door een opmerking van hem zelf, omdat hij een bepaalde uitdrukking van dit verhaal niet begreep. Ik bedoel deze: de inwoners worden gewoonlik door ons *Hottentotten* genoemd naar aanleiding van hun taal, „*dewelkke daar seer op staat*". De door mij kursief gedrukte woorden zijn ook mij niet volkomen helder, maar ik meen toch dat ze niet veel anders kunnen betekenen dan „hun taal houdt daar zeer aan vast", n.l. aan de klanken die men in *Hottentot* hoort. Met die opvatting strookt volkomen dat, na 't gesmak en geklok der inboorlingentaal beschreven te hebben, de schrijver er aan toevoegt: daarom noemt men ze Hottentotten. Van een Hollands woord weet deze zegsman van Dapper niet.

Zijn nu de klanken die 't woord Hottentot vormen zeer gewoon in de inboorlingentaal? Dat schijnt inderdaad het geval te zijn. Tal van reizigers — en dus niet huiszittende en kompilerende geleerden als Dapper — getuigen dat de inboorlingen van de Kaap de woorden *Hot*, *Hot* en wat er op gelijkt veel gebruiken. Ik laat hier enige mededelingen volgen, waarbij ik het in de *Besgrijving* opgenomene ter zijde laat en geen waarde hecht aan wat klaarblijkelik overgeschreven is van een ander.

J. J. Mercklein, die in Maart 1653 de Kaap bezocht, zegt in zijn Journaal, afgedrukt achter Carons en Joh. Schoutens *Beschreibungen zweyer mächtigen Königreiche Jappan und Siam* (Neurenberg, 1663), op blz. 483: „Wann sie fröhlig sind so springen sie auf und nieder, singen stätig das Wort Hottentot, und mehr nicht; welches sie lang antreiben: dahero sie von den Holländern insgemein Hottentot genandt werden". Dit bericht vindt men met bijna dezelfde woorden bij Volkert Evertsz (*Beschrijving der Reizen van Volkert Evertsz*, Amsterdam 1670, blz. 128) en bij J. J. Saar (*Fünfzehnjärige Kriegsdienste* enz. Neurenberg 1672, blz. 157). Op zelfstandige waarneming schijnt

te berusten wat David Tappens *Fünfzehnjährige ... curiöse ... Ost-Indianische Reise-Beschreibung*, Hannover en Wolfenbüttel 1704, blz. 132) vermeldt. Tappens was aan de Kaap in de laatste jaren van de 17de eeuw; hij zegt dat de Hottentotten als ze wat tabak gekregen hebben springen en zingen: „*Hottentot Brukwa*, und dies ist ihr immer währendes Lied, der Anfang und das Ende". Hier ontmoeten wij weer het woord *Brokwa* (of *Brukwa*) dat wij al bij Dapper en in de *Besgrijving* aantroffen en door vele andere schrijvers genoemd wordt. Kolbe heeft er een verklaring van gegeven, die hierop neerkomt dat de ziekentrooster van 't schip Amersfoort eens aan een paar Hottentotten een groot stuk brood of tabak beloofd had en zijn belofte niet was nagekomen, waarop de inboorlingen een schimpliedje hadden gemaakt van deze inhoud: *Hottentot Brokqua, Duyvel haal Dominee van Amersfoort.* [1]) Dit vastknopen van een gebruik (de woorden werden geregeld gezongen) aan een bepaald, zeer onbelangrijk voorval is reeds verdacht. Mentzel noemt Kolbe's verhaal „een mal sprookje". [2]) Men vindt het liedje ook bij Langhansz, *Neue Ost-Indische Reise*, Leipzig 1705, blz. 111: *Hot, Hot, Hot, De Dieber hal de Domine van Hammerfort.*

Het geroep van de Hottentotten zal wel een *brok* scheepsbeschuit of brood gegolden hebben, twee produkten die zij door de Hollanders hadden leren kennen. Frikius, die van 1680—1686 aan de Kaap woonde, zegt: „(zij) roepen Broqua 't welk brood betekend, wijlse de Biscuit of Tweeback geerne eten" (*Drie seer aanmerckelijcke Reizen* ... gedaen van C. Frikius, E. Hesse, C. Schweitzer, Utrecht 1694, blz. 19; vertaling). De uitgang kan ik niet verklaren; gewoonlik verneemt men dat de Hottentotten achter de Hollandse woorden — *um* zetten (zie *Het Afrikaansch*, blz. 72; Tappens, *o. l.*, blz. 131 enz.) Ook wordt door Mentzel (II, blz. 511), in navolging van Kolbe, als 't Hottentotse woord voor „brood" *bree* opgegeven, 't geen waar-

1) Kolbe, *Caput bonae spei hodiernum*, Neurenberg 1719, blz. 349.

2) Mentzel, *Vollständige... Beschreibung des... Vorgebirges der guten Hoffnung*, Glogau 1785, 1787. II, blz. 511.

schijnlijk Eng. *bread* is: men weet dat de eerste tolk, Herry, wat gebroken Engels stamelde (v. Riebeek, *Dagverhaal* II, blz. 228, 548). Voorlopig schijnt mij de verklaring *brokwa* = Holl. *brok* 't aannemelikst.

In Tappens verhaal (blz. 138) wordt van de stam der „Bruckvvas" gesproken en dit zou tot een andere etymologie kunnen leiden. Immers men treft het suffix *kwa*, eigenl. *qua* of *gua* geregeld achter de namen van de verschillende stammen der Hottentotten aan: Grikwas, Namakwas enz. enz. Volgens Th. Hahn (*Die Sprache der Nama*, Leipzig 1870, blz. 7 noot) duidt dit suffix de 3de persoon meervoud van het pronomen in de casus objectivus aan, en wordt het zeer te onpas als onverbrekelik verbonden met de namen der Hottentotstammen beschouwd. Maar aan een volksnaam *Bruckwa* kunnen wij niet geloven omdat in de instruktie die van Riebeek aan zijn opvolger gaf, en waarin alle aan de Kaap wonende stammen worden opgesomd, die eigennaam niet voorkomt. Tappens moet zich vergist hebben. Hiermee neem ik afscheid van het onduidelike woord.

Langhansz (*Neue Ost-Indische Reise*, Leipzig 1705, blz. 111) vertelt dat de inboorlingen, als ze wat tabak krijgen, dansen en springen onder 't geroep van *Hot*, *Hot*, *Hot*; volgens Leguat (*De gevaarlijke en zeldzaame Reyzen van den Heere François Leguat*, Utrecht 1708, blz. 161) hebben de Hollanders hun de naam Hottentotten gegeven, omdat „men die menschen dat woord dikwils hoort noemen;" „om diergelijke reeden, voegt hij er bij, hebben de Spanjaards het bij hen overmeesterde gedeelte der nieuwe Wereld Perou genoemd", een mededeling die ik nergens bevestigd heb gevonden. Ik zou nog tal van dergelijke getuigen kunnen aanhalen, maar ik zal mij beperken tot hetgeen een Deens missionaris onder de Hottentotten, Bövingh (*Kurze Nachricht von den Hottentotten*, 2e druk, Hamburg 1714, blz. 30) en de chirurg Johan Schreyers (*Neue Ost-Indianische Reise-Beschreibung*, Leipzig 1681, blz. 13 en 43) ons vertellen. De eerste zegt: „Anstatt der Musik singen sie das gewöhnliche Hot, Hot, Hot und dieses ohne Auffhören, wovon sie auch den Nahmen

sollen bekommen haben". Van de tweede vernemen we dat aan de Hottentotten door de Hollanders die naam is gegeven, „dieweil sie bey ihren Zusammenkunfften stets Hottentot, Hottentot rufen", en dat zij bij 't dansen zingen „ihr gewöhnliches langes Lied Ho, ho, ho, ho".

Ik geloof dat men op grond van al die berichten veilig mag aannemen dat de volksnaam aan niets anders dan aan een bespottend nabootsen door de Hollanders zijn oorsprong verschuldigd is, en wij dus een Hollands woord „hottentot" voor „stotteraar" niet behoeven aan te nemen, gesteld al dat Dapper op zulk een woord doelt.

Ik moet nu nog de diskussie over het woord in de *Transactions of the Philological Society* van 1866 bespreken. In die bundel bestrijdt Danby Fry de verklaring door Wedgwood (*Dictionary of English Etymology*, Introduction p. VI) geopperd dat de eerste kolonisten van de Kaap, getroffen door de *clicks* of smakklanken van de inboorlingen, die op vreemdelingen de indruk maken van een telkens herhaald *hot* en *tot*, naar die klanken de mensen genoemd hebben. Fry beroept zich in zijn bestrijding op Kolbe, die beweert dat Hottentot de naam is waarmee de inboorlingen van oudsher zich zelf hebben benoemd. In een repliek voert Wedgwood tegen Kolbe de mening aan van Dapper dat het woord wel degelik een spotnaam is door de Hollanders gegeven; hij haalt tevens uit het woordenboek van Halma (*Woordenboek der Nederduitsche en Fransche talen*, Amsterdam 1708 1ste druk, den Haag 1782, 4de druk) aan dat men in Holland een Hottentot noemt „un homme d'un langage extrêmement obscur ou désagréable". Dan komt een uitvoerig stuk (blz. 15—21) van de rechter Watermeyer uit Kaapstad, waarin deze ook opkomt voor de verklaring van Dapper: Kolbe kende geen woord Hottentots; had men maar een „slang-dictionary of the 16th and 17th century", zegt hij, dan zou men daarin wel een woord als Hottentot voor stotteraar vinden. Ik geloof daar niets van, maar toch is de brief van Watermeyer van belang omdat hij er in vermeldt wat twee

mannen die het Hottentots hebben bestudeerd, Tindall en Bleek, over de zaak denken. Zij zijn het er over eens dat de Hottentotten zich zelf die naam niet hebben gegeven; zij noemen zich Khoi-khoip, „mensen", met even veel recht van uitsluiting als waarmee tal van volken zich van hun medeschepselen hebben onderscheiden. Tindall acht het niet onwaarschijnlik dat tot de naam aanleiding heeft gegeven de uitdrukking *hotsitani* lett. *ik wil je hebben*, in meervoudsvorm *hodutani* of *hotanidu*. Dat woord roepen ze uit als ze een dans, een weddans houden. Bleek zegt dat *ho* telkens onder 't dansen wordt geroepen en hij oppert de mogelikheid dat een vorm *Hotanto* ontstaan is uit verschillende door hem geciteerde zegswijzen. Beide geleerden drukken zich echter zeer aarzelend uit. De diskussie in de *Transactions* wordt besloten door een paar opmerkingen van Danby Fry die streng vasthoudt aan de uitspraak van Dapper en die tracht te steunen door een aanhaling uit „Kramer's Dutch and German Dictionary", Neurenberg 1719 (i. v. *hortig*), waarin hij 't woord Hortentot (sic) vindt in de betekenis van stotteraar: „hij is een *Hortentot*, Hoddebek". Dit Hortentot is volgens Danby Fry dan de oorsprong van Hottentot.

Bij deze onderstelling behoeven wij niet stil te staan. *Hoddebek* (zie het *Woordenboek* in voce) is een geheel ander woord en Hortentot schijnt òf een van die monstra, die, gelijk de „zeenachtegaal", alleen tot de woordenboekfauna behoren òf een vervorming van Hottentot.

Ik geloof dat de juiste verklaring reeds gegeven is door Mercklein, en een paar eeuwen later door Wedgwood. Dat men daarvan is afgeweken, komt alleen uit een te groot vertrouwen in de woorden van Dapper. Nu ik heb aangetoond hoe deze aan zijn geleerdheid is gekomen, zal men hem niet meer als autoriteit beschouwen. De gehele geschiedenis van deze etymologie is een voorbeeld van de verwarring die een onduidelik gezegde in een veel verbreid boek te weeg kan brengen.

D. C. HESSELING.

1) Hahn (o. l. blz. 8) zegt Khoi-Khoin „Mensch der Menschen".

AFRICANA.

II.

DE TAALKUNDIGE OPMERKINGEN VAN O. F. MENTZEL.

Dr. G. Besselaar noemt in zijn werk *Zuid-Afrika in de Letterkunde*, Amsterdam 1914, blz. 25, de *Vollständige und zuverlässige Beschreibung des Vorgebirges der guten Hoffnung* van O. F. Mentzel (2 dln., Glogau 1785, 1787), „vooral belangrijk om de inlichtingen die het over de taal der Kapenaren geeft" en getuigt tevens dat „de schrijver streeft naar waarheid en juistheid in zijn mededelingen". Met dit oordeel verenig ik mij ten volle. Aan de zeldzaamheid van het boek is het waarschijnlik toe te schrijven dat het bij 't bespreken van de herkomst van het Afrikaans nog zo weinig gebruikt is; Dr. du Toit [1]) en Dr. Schonken [2]) maken er gewag van, doch delen er alleen een paar opmerkingen uit mede; Dr. Bosman [3]) blijkt deze gewichtige autoriteit in zake het Kaapse taaleigen van de 18de eeuw in het geheel niet geraadpleegd te hebben toen hij zijn dissertatie bewerkte. Mij was 't boek onbekend toen ik in 1899 mijn studie over *Het Afrikaansch* (Leiden 1899) schreef; eerst in 1905 werd mijn aandacht er op gevestigd door Dr. du Toit, die het te Berlijn, waar Prof. de Vreese het als 't ware ontdekt had, kon kopen. Het is naar mijn mening de moeite waard hier een overzicht te geven van 't geen Mentzel opgetekend heeft zowel over 't algemeen Nederlands, het Hoog-Hollands zou men tans zeggen, als over de Afrikaanse taaleigenaardigheden en de ver-

1) P. J. du Toit, *Afrikaanse Studies*, Gent 1905.

2) F. H. Schonken, *De oorsprong der Kaapsch-Hollandsche volksoverleveringen*, Amsterdam 1914. De heer Fuldauer gaf deze vertaling uit van Dr. Schonkens Duitse dissertatie en voegde er uit de nagelaten papieren een hoofdstuk bij over *De taal*.

3) D. B. Bosman, *Afrikaans en Maleis-Portugees*, Groningen 1916.

schillende vreemde talen waarmee de kolonisten in aanraking kwamen.

Mentzel was, omstreeks 1737, acht jaren, waarvan hij er twee op 't platteland doorbracht, als schrijver in dienst van de Compagnie aan de Kaap werkzaam. Hij was niet, gelijk de andere achttiende-eeuwse auteurs van uitvoerige boeken over de volkplanting (Kolbe, Le Vaillant, Sparrman, Thunberg), natuuronderzoeker en heeft, misschien om die reden, zijn belangstelling vooral gericht op 't maatschappelik leven van de bevolking [1]).

Zoals de meeste vreemdelingen schijnt Mentzel niet de moeite genomen te hebben om onze taal teoreties te bestuderen. Schrijfwijzen als *karremelk* (I, blz. 181), *Uikkijk* (uitkijk, I, blz. 119), *Water-Boort* (waterpoort I, blz. 124) tonen aan dat hij door mondeling verkeer zich 't Hollands had eigen gemaakt. We vinden bij hem verschillende woorden die, daar ze niet, of nog niet, in het *Woordenboek* voorkomen, hier in alfabetiese volgorde vermeld zullen worden.

Haanen-Kloote is, volgens Mentzel (II, blz. 290), aan de Kaap de naam van een soort druiven; de vrouwen, zegt hij, noemen ze echter *Haanen-Poote*. Het Woordenboek kent *haneklootjes* als een te Arnhem en omstreken gebruikelike benaming van het speenkruid.

Onder „*een Hollandsche tuyn geven*" verstaat men een straf aan soldaten opgelegd, waarbij de schuldige tussen twee pieken wordt vastgehouden terwijl de wacht hem met rottingen afstraft (I, blz. 181; II blz. 447).

Heren van zes weken worden aan de Kaap de matrozen genoemd die in de *Oorlammetijd*, als men op het bijeenkomen van de Retoervloot wacht, grote verteringen maken, de gebraden haan uithangen (I, blz. 493, vgl. hierachter blz. 281, noot 1). Men ziet uit deze mededeling, wat trouwens van elders genoeg bekend was, dat niet alleen de officieren geruime tijd aan wal doorbrachten, gelijk Dr. Bosman meende.

1) Over de persoon van de schrijver en over zijn opmerkingen betreffende de Kaapse maatschappij zal ik wellicht elders gelegenheid vinden uitvoeriger te spreken.

Vóór de ingang van het kasteel bevond zich een dubbele trap met afdak en leuning; van daar af werden bekendmakingen aan de bevolking verkondigd. Zulk een inrichting, aan oude stadhuizen nog dikwels voorkomend, heette *de kat* (I, blz. 155, 473).

Aan de Kaap moet de schrijver van het garnizoen aan 't einde van de jaarlikse revue de krijgsartikelen voorlezen. Deze worden genoemd *het Maatzuyker*, omdat zij gemaakt zijn door de goeverneur van Batavia Maatzuyker (I, blz. 472). Jan Maetsuiker was goeverneur-generaal van 1653—1678.

Zij die hun kapitalen à 6 °/₀ tegen *Scheepen-Bekentnis* (schepenkennis, hypotheek) en twee borgen hebben uitgezet, worden aangeduid als *Nachtwerkers* (I, blz. 498). Natuurlik was dit een scheldnaam, daar men 't heffen van zulk een, toch niet buitensporige, rente een vuil bedrijf vond.

Ieder achttal soldaten kiest als zijn vertegenwoordiger een hunner, die *de paap* genoemd wordt. Vroeger moest zo iemand het morgengebed uitspreken; nu dit is afgeschaft, moet hij de soldij in ontvangst nemen en verdelen (I, blz. 452).

Indien iemand bij een verkoping een bod heeft gedaan en er bij 't daaropvolgend afmijnen niemand spreekt, wanneer hij dus aan iets „blijft hangen", gelijk wij zeggen, noemt men aan de Kaap zulk een ongeval *Schaap blijven*. Wie het treft wordt door de omstanders „ausgezischt" (I, blz. 518, 529).

Het belangrijkst is wat Mentzel over *zielverkopers* vertelt. In het *Zeemanswoordeboek* van Van Lennep (Amsterdam 1856) wordt dit woord gelijkgesteld met „werver, die het volk tot de dienst ten oorlog aanbrengt". Mentzel spreekt van *zeelverkopers* en verstaat er onder de mensen die zes weken, of in 't algemeen zo lang tot de vloot zee kiest, degenen die dienst willen nemen, vooral vreemdelingen zonder tehuis, 't meest Duitsers, huisvesting verlenen en hun een uitrusting bezorgen. Daarvoor ontvangen zij in betaling de *ceel* of *transportbrief* van de door de Compagnie aangemonsterden, d. w. z. een bewijs tot uitkering van opgenomen geld. Zulke *transportbrieven* of *transpoorten*, eigenlik schuldbekentenissen van de Compagnie, kon-

den voor officieren, die twintig gulden en meer per maand verdienden, ten hoogste *f* 300.— bedragen, voor onderofficieren en daarmee gelijk gesalarieerden (die *f* 14.— per maand kregen) *f* 200.—, voor eenvoudige soldaten (soldij *f* 8.— tot *f* 12.— per maand) *f* 150, en voor kajuit- of veegjongens (soldij *f* 5.— tot *f* 7.— per maand) *f* 100.— De aangemonsterden begonnen dan hun loopbaan met zich in schulden te steken; zij bedroegen in den regel *f* 150.—.

Aan 't bedrijf van *zielverkoper* was zeer grote risico verbonden. De *ceel* of *transportbrief* was ten kantore van de Compagnie eerst betaalbaar wanneer in patria 't bericht was aangekomen dat de aangemonsterde de voorgeschoten som geheel verdiend had, 't geen bij een soldij van *f* 8.— per maand licht een paar jaar kon duren, vooral indien de man door een of ander misdrijf een of meer maanden gage ingeboet had. Ging het schip verloren, dan was, zelfs indien de soldaat er 't leven afbracht, de transportbrief waardeloos geworden. Maar ook al gebeurde er geen scheepsramp — men weet hoe talrijk die waren — de *zielverkoper* kon zo lang niet op zijn geld wachten, daar hij gewoonlik elk jaar driemalen een getal van vijftien tot twintig aanstaande soldaten of matrozen herbergde en uitrustte, en dus een aanzienlike som met onzekere kans moest uitgeven. Daarom ging men naar een kapitalist — *zeelkopers* worden ze door Mentzel genoemd — die de transportbrief overnam voor de helft van de prijs, dus b.v. voor ± *f* 80.—. Nu was de *zielverkoper* van alle zorg bevrijd, maar zijn netto winst was ook niet overmatig groot. Immers Mentzel berekent dat kost en inwoning hem per persoon ongeveer 20 gulden had gekost, de uitrusting [1]) hem op 40 gulden kwam en hij nog had betaald: *f* 3.— aan degeen die de gemonsterde had aangebracht, *f* 3.— als zakgeld

7) Tappens *Fünfzehnjährige curiöse Reisebeschreibung* (Hannover 1704, blz. 2) vertelt wat hij als uitrusting ontving: 1 onderbed met stro, 2 grove linnen kledingstukken, 3 messen, 2 hoeden, 12 tabakspijpen, 8 pond tabak, 1 rode wollen muts, 1 deken, 1 kussen, 3 kan brandewijn, 2 stenen kannen, 1 paar schoenen, verder pennen, papier, inkt, schoen- en kousenbanden. Een scheepskist werd tevens verstrekt.

aan de gemonsterde, *f* 3.— als borgstelling aan 't Oost-Indies huis, *f* 3.— als borgstelling bij de *zeelkoper*, dat is te zamen *f* 72.— Daar voor had hij ontvangen *f* 80.— van de *zeelkoper* en bij de aanmonstering twee maanden gage als handgeld, berekend op *f* 17.—, derhalve in 't geheel *f* 97.—. Dus was zijn zuivere winst op iedere gast *f* 25.—. De *zeelkopers* maakten gewoonlik grote winsten, daar ze hun tijd konden afwachten en zorg droegen dat ze niet meer dan drie of vier transportbrieven op de opvarenden van een zelfde schip namen.

Indien de schrijfwijze en de etymologie van Mentzel juist zijn, moeten we aannemen dat via het Duits het woord *ceelverkoper* door z. g. volksetymologie tot *zielverkoper* is geworden. Heeft Mentzel in deze gelijk? Ik geloof van ja, om de volgende redenen:

1. *Zielverkopers*, in de betekenis van mensen die hun eigen ziel of de ziel van anderen aan de duivel verkopen, waren de bedoelde tussenpersonen niet; zelfs niet ronzelaars of agenten in de gewone zin van het woord. Natuurlik leidde hun bedrijf tot allerlei misbruik, en ze hadden dan ook een vrij slechte naam, maar in de reisbeschrijvingen worden ze ons volstrekt niet als grote schurken voorgesteld. Langhansz b. v. (*Neue Ost-Indische Reise*, Leipzig 1705, blz. 17) zegt dat „*die Seelverkaufer*" menigeen voor de hongerdood bewaren, en dat zij dikwels tot armoede vervallen, waarvan dan het einde is dat zij zelf dienst moeten nemen. Daarentegen worden de *Zettelkaufer* (hier gebruikt hij niet de samenstelling met *Seel*, *Ceel*, *Ziel*) bijna altijd nog rijker dan ze reeds waren (blz. 21). Op de kapitalisten die de zaak in 't groot konden drijven valt blijkbaar het odium van de schrijver. Mentzel (I, blz. 352) verdedigt „Zeelverkaufer" en „Zeelkaufer"; ze zijn „bei einem Staat wie Holland ist, sehr nützliche und lobenswürdige Leute, die ihr eigenes Vermögen daran wagen ganz fremde, unbekannte und dazu arme Leute aufzunehmen, eine Zeitlang zu veralimentiren und sie auf der Reise mit dem Benöthigten zu versehen, ohne versichert zu seijn, ob ihnen viel oder wenig oder wohl gar nichts dafür

schijnlijk Eng. *bread* is: men weet dat de eerste tolk, Herry, wat gebroken Engels stamelde (v. Riebeek, *Dagverhaal* II, blz. 228, 548). Voorlopig schijnt mij de verklaring *brokwa* = Holl. *brok* 't aannemelikst.

In Tappens verhaal (blz. 138) wordt van de stam der „Bruckvvas" gesproken en dit zou tot een andere etymologie kunnen leiden. Immers men treft het suffix *kwa*, eigenl. *qua* of *gua* geregeld achter de namen van de verschillende stammen der Hottentotten aan: Grikwas, Namakwas enz. enz. Volgens Th. Hahn (*Die Sprache der Nama*, Leipzig 1870, blz. 7 noot) duidt dit suffix de 3de persoon meervoud van het pronomen in de casus objectivus aan, en wordt het zeer te onpas als onverbrekelik verbonden met de namen der Hottentotstammen beschouwd. Maar aan een volksnaam *Bruckwa* kunnen wij niet geloven omdat in de instruktie die van Riebeek aan zijn opvolger gaf, en waarin alle aan de Kaap wonende stammen worden opgesomd, die eigennaam niet voorkomt. Tappens moet zich vergist hebben. Hiermee neem ik afscheid van het onduidelike woord.

Langhansz (*Neue Ost-Indische Reise*, Leipzig 1705, blz. 111) vertelt dat de inboorlingen, als ze wat tabak krijgen, dansen en springen onder 't geroep van *Hot*, *Hot*, *Hot*; volgens Leguat (*De gevaarlijke en zeldzaame Reyzen van den Heere François Leguat*, Utrecht 1708, blz. 161) hebben de Hollanders hun de naam Hottentotten gegeven, omdat „men die menschen dat woord dikwils hoort noemen;" „om diergelijke reeden, voegt hij er bij, hebben de Spanjaards het bij hen overmeesterde gedeelte der nieuwe Wereld Perou genoemd", een mededeling die ik nergens bevestigd heb gevonden. Ik zou nog tal van dergelijke getuigen kunnen aanhalen, maar ik zal mij beperken tot hetgeen een Deens missionaris onder de Hottentotten, Bövingh (*Kurze Nachricht von den Hottentotten*, 2e druk, Hamburg 1714, blz. 30) en de chirurg Johan Schreyers (*Neue Ost-Indianische Reise-Beschreibung*, Leipzig 1681, blz. 13 en 43) ons vertellen. De eerste zegt: „Anstatt der Musik singen sie das gewöhnliche Hot, Hot, Hot und dieses ohne Auffhören, wovon sie auch den Nahmen

sollen bekommen haben". Van de tweede vernemen we dat aan de Hottentotten door de Hollanders die naam is gegeven, „dieweil sie bey ihren Zusammenkunfften stets Hottentot, Hottentot rufen", en dat zij bij 't dansen zingen „ihr gewöhnliches langes Lied Ho, ho, ho, ho".

Ik geloof dat men op grond van al die berichten veilig mag aannemen dat de volksnaam aan niets anders dan aan een bespottend nabootsen door de Hollanders zijn oorsprong verschuldigd is, en wij dus een Hollands woord „hottentot" voor „stotteraar" niet behoeven aan te nemen, gesteld al dat Dapper op zulk een woord doelt.

Ik moet nu nog de diskussie over het woord in de *Transactions of the Philological Society* van 1866 bespreken. In die bundel bestrijdt Danby Fry de verklaring door Wedgwood (*Dictionary of English Etymology*, Introduction p. VI) geopperd dat de eerste kolonisten van de Kaap, getroffen door de *clicks* of smakklanken van de inboorlingen, die op vreemdelingen de indruk maken van een telkens herhaald *hot* en *tot*, naar die klanken de mensen genoemd hebben. Fry beroept zich in zijn bestrijding op Kolbe, die beweert dat Hottentot de naam is waarmee de inboorlingen van oudsher zich zelf hebben benoemd. In een repliek voert Wedgwood tegen Kolbe de mening aan van Dapper dat het woord wel degelik een spotnaam is door de Hollanders gegeven; hij haalt tevens uit het woordenboek van Halma (*Woordenboek der Nederduitsche en Fransche talen*, Amsterdam 1708 1ste druk, den Haag 1782, 4de druk) aan dat men in Holland een Hottentot noemt „un homme d'un langage extrêmement obscur ou désagréable". Dan komt een uitvoerig stuk (blz. 15—21) van de rechter Watermeyer uit Kaapstad, waarin deze ook opkomt voor de verklaring van Dapper: Kolbe kende geen woord Hottentots; had men maar een „slang-dictionary of the 16th and 17th century", zegt hij, dan zou men daarin wel een woord als Hottentot voor stotteraar vinden. Ik geloof daar niets van, maar toch is de brief van Watermeyer van belang omdat hij er in vermeldt wat twee

mannen die het Hottentots hebben bestudeerd, Tindall en Bleek, over de zaak denken. Zij zijn het er over eens dat de Hottentotten zich zelf die naam niet hebben gegeven; zij noemen zich Khoi-khoip, „mensen", met even veel recht van uitsluiting als waarmee tal van volken zich van hun medeschepselen hebben onderscheiden. Tindall acht het niet onwaarschijnlik dat tot de naam aanleiding heeft gegeven de uitdrukking *hotsitani* lett. *ik wil je hebben*, in meervoudsvorm *hodutani* of *hotanidu*. Dat woord roepen ze uit als ze een dans, een weddans houden. Bleek zegt dat *ho* telkens onder 't dansen wordt geroepen en hij oppert de mogelikheid dat een vorm *Hotanto* ontstaan is uit verschillende door hem geciteerde zegswijzen. Beide geleerden drukken zich echter zeer aarzelend uit. De diskussie in de *Transactions* wordt besloten door een paar opmerkingen van Danby Fry die streng vasthoudt aan de uitspraak van Dapper en die tracht te steunen door een aanhaling uit „Kramer's Dutch and German Dictionary", Neurenberg 1719 (i. v. *hortig*), waarin hij 't woord Hortentot (sic) vindt in de betekenis van stotteraar: „hij is een *Hortentot*, Hoddebek". Dit Hortentot is volgens Danby Fry dan de oorsprong van Hottentot.

Bij deze onderstelling behoeven wij niet stil te staan. *Hoddebek* (zie het *Woordenboek* in voce) is een geheel ander woord en Hortentot schijnt óf een van die monstra, die, gelijk de „zeenachtegaal", alleen tot de woordenboekfauna behoren óf een vervorming van Hottentot.

Ik geloof dat de juiste verklaring reeds gegeven is door Mercklein, en een paar eeuwen later door Wedgwood. Dat men daarvan is afgeweken, komt alleen uit een te groot vertrouwen in de woorden van Dapper. Nu ik heb aangetoond hoe deze aan zijn geleerdheid is gekomen, zal men hem niet meer als autoriteit beschouwen. De gehele geschiedenis van deze etymologie is een voorbeeld van de verwarring die een onduidelik gezegde in een veel verbreid boek te weeg kan brengen.

D. C. HESSELING.

1) Hahn (o. l. blz. 8) zegt Khoi-Khoin „Mensch der Menschen".

AFRICANA.

II.

DE TAALKUNDIGE OPMERKINGEN VAN O. F. MENTZEL.

Dr. G. Besselaar noemt in zijn werk *Zuid-Afrika in de Letterkunde*, Amsterdam 1914, blz. 25, de *Vollständige und zuverlässige Beschreibung des Vorgebirges der guten Hoffnung* van O. F. Mentzel (2 dln., Glogau 1785, 1787), „vooral belangrijk om de inlichtingen die het over de taal der Kapenaren geeft" en getuigt tevens dat „de schrijver streeft naar waarheid en juistheid in zijn mededelingen". Met dit oordeel verenig ik mij ten volle. Aan de zeldzaamheid van het boek is het waarschijnlik toe te schrijven dat het bij 't bespreken van de herkomst van het Afrikaans nog zo weinig gebruikt is; Dr. du Toit [1]) en Dr. Schonken [2]) maken er gewag van, doch delen er alleen een paar opmerkingen uit mede; Dr. Bosman [3]) blijkt deze gewichtige autoriteit in zake het Kaapse taaleigen van de 18de eeuw in het geheel niet geraadpleegd te hebben toen hij zijn dissertatie bewerkte. Mij was 't boek onbekend toen ik in 1899 mijn studie over *Het Afrikaansch* (Leiden 1899) schreef; eerst in 1905 werd mijn aandacht er op gevestigd door Dr. du Toit, die het te Berlijn, waar Prof. de Vreese het als 't ware ontdekt had, kon kopen. Het is naar mijn mening de moeite waard hier een overzicht te geven van 't geen Mentzel opgetekend heeft zowel over 't algemeen Nederlands, het Hoog-Hollands zou men tans zeggen, als over de Afrikaanse taaleigenaardigheden en de ver-

1) P. J. du Toit, *Afrikaanse Studies*, Gent 1905.

2) F. H. Schonken, *De oorsprong der Kaapsch-Hollandsche volksoverleveringen*, Amsterdam 1914. De heer Fuldauer gaf deze vertaling uit van Dr. Schonkens Duitse dissertatie en voegde er uit de nagelaten papieren een hoofdstuk bij over *De taal*.

3) D. B. Bosman, *Afrikaans en Maleis-Portugees*, Groningen 1916.

schillende vreemde talen waarmee de kolonisten in aanraking kwamen.

Mentzel was, omstreeks 1737, acht jaren, waarvan hij er twee op 't platteland doorbracht, als schrijver in dienst van de Compagnie aan de Kaap werkzaam. Hij was niet, gelijk de andere achttiende-eeuwse auteurs van uitvoerige boeken over de volkplanting (Kolbe, Le Vaillant, Sparrman, Thunberg), natuuronderzoeker en heeft, misschien om die reden, zijn belangstelling vooral gericht op 't maatschappelik leven van de bevolking [1]).

Zoals de meeste vreemdelingen schijnt Mentzel niet de moeite genomen te hebben om onze taal teoreties te bestuderen. Schrijfwijzen als *karremelk* (I, blz. 181), *Uikkijk* (uitkijk, I, blz. 119), *Water-Boort* (waterpoort I, blz. 124) tonen aan dat hij door mondeling verkeer zich 't Hollands had eigen gemaakt. We vinden bij hem verschillende woorden die, daar ze niet, of nog niet, in het *Woordenboek* voorkomen, hier in alfabetiese volgorde vermeld zullen worden.

Haanen-Kloote is, volgens Mentzel (II, blz. 290), aan de Kaap de naam van een soort druiven; de vrouwen, zegt hij, noemen ze echter *Haanen-Poote*. Het Woordenboek kent *haneklootjes* als een te Arnhem en omstreken gebruikelike benaming van het speenkruid.

Onder *„een Hollandsche tuyn geven"* verstaat men een straf aan soldaten opgelegd, waarbij de schuldige tussen twee pieken wordt vastgehouden terwijl de wacht hem met rottingen afstraft (I, blz. 181; II blz. 447).

Heren van zes weken worden aan de Kaap de matrozen genoemd die in de *Oorlammetijd*, als men op het bijeenkomen van de Retoervloot wacht, grote verteringen maken, de gebraden haan uithangen (I, blz. 493, vgl. hierachter blz. 281, noot 1). Men ziet uit deze mededeling, wat trouwens van elders genoeg bekend was, dat niet alleen de officieren geruime tijd aan wal doorbrachten, gelijk Dr. Bosman meende.

1) Over de persoon van de schrijver en over zijn opmerkingen betreffende de Kaapse maatschappij zal ik wellicht elders gelegenheid vinden uitvoeriger te spreken.

Vóór de ingang van het kasteel bevond zich een dubbele trap met afdak en leuning; van daar af werden bekendmakingen aan de bevolking verkondigd. Zulk een inrichting, aan oude stadhuizen nog dikwels voorkomend, heette *de kat* (I, blz. 155, 473).

Aan de Kaap moet de schrijver van het garnizoen aan 't einde van de jaarlikse revue de krijgsartikelen voorlezen. Deze worden genoemd *het Maatzuyker*, omdat zij gemaakt zijn door de goeverneur van Batavia Maatzuyker (I, blz. 472). Jan Maetsuiker was goeverneur-generaal van 1653—1678.

Zij die hun kapitalen à 6 °/₀ tegen *Scheepen-Bekentnis* (schepenkennis, hypotheek) en twee borgen hebben uitgezet, worden aangeduid als *Nachtwerkers* (I, blz. 498). Natuurlik was dit een scheldnaam, daar men 't heffen van zulk een, toch niet buitensporige, rente een vuil bedrijf vond.

Ieder achttal soldaten kiest als zijn vertegenwoordiger een hunner, die *de paap* genoemd wordt. Vroeger moest zo iemand het morgengebed uitspreken; nu dit is afgeschaft, moet hij de soldij in ontvangst nemen en verdelen (I, blz. 452).

Indien iemand bij een verkoping een bod heeft gedaan en er bij 't daaropvolgend afmijnen niemand spreekt, wanneer hij dus aan iets „blijft hangen", gelijk wij zeggen, noemt men aan de Kaap zulk een ongeval *Schaap blijven*. Wie het treft wordt door de omstanders „ausgezischt" (I, blz. 518, 529).

Het belangrijkst is wat Mentzel over *zielverkopers* vertelt. In het *Zeemanswoordeboek* van Van Lennep (Amsterdam 1856) wordt dit woord gelijkgesteld met „werver, die het volk tot de dienst ten oorlog aanbrengt". Mentzel spreekt van *zeelverkopers* en verstaat er onder de mensen die zes weken, of in 't algemeen zo lang tot de vloot zee kiest, degenen die dienst willen nemen, vooral vreemdelingen zonder tehuis, 't meest Duitsers, huisvesting verlenen en hun een uitrusting bezorgen. Daarvoor ontvangen zij in betaling de *ceel* of *transportbrief* van de door de Compagnie aangemonsterden, d. w. z. een bewijs tot uitkering van opgenomen geld. Zulke *transportbrieven* of *transpoorten*, eigenlik schuldbekentenissen van de Compagnie, kon-

den voor officieren, die twintig gulden en meer per maand verdienden, ten hoogste *f* 300.— bedragen, voor onderofficieren en daarmee gelijk gesalarieerden (die *f* 14.— per maand kregen) *f* 200.—, voor eenvoudige soldaten (soldij *f* 8.— tot *f* 12.— per maand) *f* 150, en voor kajuit- of veegjongens (soldij *f* 5.— tot *f* 7.— per maand) *f* 100.— De aangemonsterden begonnen dan hun loopbaan met zich in schulden te steken; zij bedroegen in den regel *f* 150.—.

Aan 't bedrijf van *zielverkoper* was zeer grote risico verbonden. De *ceel* of *transportbrief* was ten kantore van de Compagnie eerst betaalbaar wanneer in patria 't bericht was aangekomen dat de aangemonsterde de voorgeschoten som geheel verdiend had, 't geen bij een soldij van *f* 8.— per maand licht een paar jaar kon duren, vooral indien de man door een of ander misdrijf een of meer maanden gage ingeboet had. Ging het schip verloren, dan was, zelfs indien de soldaat er 't leven afbracht, de transportbrief waardeloos geworden. Maar ook al gebeurde er geen scheepsramp — men weet hoe talrijk die waren — de *zielverkoper* kon zo lang niet op zijn geld wachten, daar hij gewoonlik elk jaar driemalen een getal van vijftien tot twintig aanstaande soldaten of matrozen herbergde en uitrustte, en dus een aanzienlike som met onzekere kans moest uitgeven. Daarom ging men naar een kapitalist — *zeelkopers* worden ze door Mentzel genoemd — die de transportbrief overnam voor de helft van de prijs, dus b.v. voor ± *f* 80.—. Nu was de *zielverkoper* van alle zorg bevrijd, maar zijn netto winst was ook niet overmatig groot. Immers Mentzel berekent dat kost en inwoning hem per persoon ongeveer 20 gulden had gekost, de uitrusting [1]) hem op 40 gulden kwam en hij nog had betaald: *f* 3.— aan degeen die de gemonsterde had aangebracht, *f* 3.— als zakgeld

7) Tappens *Fünfzehnjährige curiöse Reisebeschreibung* (Hannover 1704, blz. 2) vertelt wat hij als uitrusting ontving: 1 onderbed met stro, 2 grove linnen kledingstukken, 3 messen, 2 hoeden, 12 tabakspijpen, 8 pond tabak, 1 rode wollen muts, 1 deken, 1 kussen, 3 kan brandewijn, 2 stenen kannen, 1 paar schoenen, verder pennen, papier, inkt, schoen- en kousenbanden. Een scheepskist werd tevens verstrekt.

aan de gemonsterde, *f* 3.— als borgstelling aan 't Oost-Indies huis, *f* 3.— als borgstelling bij de *zeelkoper*, dat is te zamen *f* 72.— Daar voor had hij ontvangen *f* 80.— van de *zeelkoper* en bij de aanmonstering twee maanden gage als handgeld, berekend op *f* 17.—, derhalve in 't geheel *f* 97.—. Dus was zijn zuivere winst op iedere gast *f* 25.—. De *zeelkopers* maakten gewoonlik grote winsten, daar ze hun tijd konden afwachten en zorg droegen dat ze niet meer dan drie of vier transportbrieven op de opvarenden van een zelfde schip namen.

Indien de schrijfwijze en de etymologie van Mentzel juist zijn, moeten we aannemen dat via het Duits het woord *ceelverkoper* door z. g. volksetymologie tot *zielverkoper* is geworden. Heeft Mentzel in deze gelijk? Ik geloof van ja, om de volgende redenen:

1. *Zielverkopers*, in de betekenis van mensen die hun eigen ziel of de ziel van anderen aan de duivel verkopen, waren de bedoelde tussenpersonen niet; zelfs niet ronzelaars of agenten in de gewone zin van het woord. Natuurlik leidde hun bedrijf tot allerlei misbruik, en ze hadden dan ook een vrij slechte naam, maar in de reisbeschrijvingen worden ze ons volstrekt niet als grote schurken voorgesteld. Langhansz b. v. (*Neue Ost-Indische Reise*, Leipzig 1705, blz. 17) zegt dat „*die Seelverkaufer*" menigeen voor de hongerdood bewaren, en dat zij dikwels tot armoede vervallen, waarvan dan het einde is dat zij zelf dienst moeten nemen. Daarentegen worden de *Zettelkaufer* (hier gebruikt hij niet de samenstelling met *Seel*, *Ceel*, *Ziel*) bijna altijd nog rijker dan ze reeds waren (blz. 21). Op de kapitalisten die de zaak in 't groot konden drijven valt blijkbaar het odium van de schrijver. Mentzel (I, blz. 352) verdedigt „Zeelverkaufer" en „Zeelkaufer"; ze zijn „bei einem Staat wie Holland ist, sehr nützliche und lobenswürdige Leute, die ihr eigenes Vermögen daran wagen ganz fremde, unbekannte und dazu arme Leute aufzunehmen, eine Zeitlang zu veralimentiren und sie auf der Reise mit dem Benöthigten zu versehen, ohne versichert zu seijn, ob ihnen viel oder wenig oder wohl gar nichts dafür

erstattet werden dürfte". De ondankbaarheid van de mensen die dat alles genoten hebben en tegen hun zin het moeten vergoeden, „hat diesen Holländischen Namen [Ceelverkoper] in einen teutschen Seelen-Verkaufer verwandelt und diesen guten Leuten wird noch heutigen Tages in Teutschland viel Fabelhaftes angedichtet". Dat klinkt alles veel te mooi. Hesse (*Ost-Indische Reisebeschreibung im Jahre* 1688, Leipzig 1735, 2de druk, blz. 7, 11) beschrijft ook vrij uitvoerig het bedrijf van de zielverkopers en laat zich ongunstig over hen uit. De waarheid zal wel zijn dat zij lang niet zo veel kwaad deden als de *slaap-* en *huurbazen* die M. J. Brusse aan de kaak heeft gesteld in een reeks feuilletons van de Nieuwe Rotterdamsche Courant, later verenigd tot een boekje getiteld *Van af- tot aanmonsteren*, Rotterdam, z. j. (1899). Vooral ten gevolge van dat boekje is zeer veel in dit opzicht verbeterd. Het woord *zielverkoper* komt bij Brusse niet voor.

2. Dr. Beets maakt mij opmerkzaam op de volgende plaats uit de bekende komedie van Asselijn, *Jan Klaasz*, waarin de beide kategorieën van handelaars voorkomen (v. 243 van de uitgaaf der *Zwolsche Herdrukken*):

Je zoud daer onder een volkje koomen dat ik dog niet wil hoopen:
Zijnd niet meest al zieleverkoopers, of die zoo transpoorten en maand-
[ceelen opkoopen?

Hier is 't verband met *transportbrieven* en *celen* duidelik aangegeven. Ook over de *maandceelen* weet Mentzel ons het een en ander te vertellen. Wie naar Indië gaat, zegt hij (I, blz. 374), kan op zijn vrouw, kinderen of ouders een *Maand-Zedel* vastzetten, waardoor de achtergeblevenen jaarliks een paar maanden van zijn soldij kunnen innen. Die instelling leidt tot allerlei bedrog. Hij die zulk een maandceel neemt, slaagt er dikwels in een onnozele vreemdeling er toe over te halen om op zijn naam dienst te nemen, waarbij 't servituut verzwegen wordt dat op de aanmonstering rust. Eerst in Indië merkt de bedrogene, die onder een valse naam dient en daar-

om niet durft protesteren, dat hij jaarliks een paar maanden soldij moet laten staan voor familieleden in Holland waarvan hij 't bestaan niet vermoedde. Mentzel verwijt terecht aan de Compagnie, die 't maar om matrozen en soldaten te doen was, dat zij niet tegen zulke misbruiken waarschuwt.

3. In het Woordenboek van Grimm lees ik op het woord *Seelenverkäufer*: „sie heissen auch Zettelverkäufer, holl. Cedel-, Ceelverkoopers (daraus *Zielverkooper* entstellt?)"; aangehaald wordt o. a. uit het Bremer Woordenboek *Seelverkoper*.

De paretymologie van het woord moet intussen al vrij oud zijn, want zowel Langhansz, die in 1693 de reis aanvaardde, als Schweitzer (zie *Drie seer aenmerckelijcke Reyzen*... (vert.) Utrecht 1694, blz. 338), die van 1675—1683 aan de Kaap was, denken bij het woord aan *ziel*[1]). De eerste zegt dat ze hun naam kregen omdat ze „Menschenmäkler" zijn, de laatste dat dienaren van de Compagnie zich dikwels in Indië aan heidense vrouwen verhuweliken, tot de heidense koningen overlopen of als misdadigers sterven, „alles met 't uyterste gevaer harer zielen. En vermitsse door de gedaghte Menschen-vangers tot 't aenneemen van deese Reys sijn aengelockt, so voerense niet onbillijck de naem van ziel-verkopers of kopers".

De zielverkopers dreven partikuliere zaken en klampten vreemdelingen privatim aan (zie b. v. Tappens (*Fünfzehn Jährige... Curiöse... Ost-Indianische Reise-Beschreibung*, Hannover 1704, blz. 2); de openbare wervers van de Compagnie gingen met slaande trom door de straten, en wie lust had volgde hen naar 't Oost-Indies Huis. Zo deed b. v. in 1669 de barbier Schreyers (*Neue Ost-Indianische Reise-Beschreibung*, Leipzig 1681, blz. 2) te Rotterdam.

Over het in Afrika gewijzigde Hollands laat Mentzel zich slechts op een enkele plaats en dan nog in zeer vage termen

1) In *Een nieuw liet, wegens het... arriveeren van... Oost-Indische retour scheepen*, bij Scheurleer, *Van Varen en van Vechten* (III, blz. 224) komt voor *Het zieltje* voor *zielverkoper* (dit laatste woord ibidem blz. 351 en 572). In 't zelfde lied worden de matrozen *Heeren van zes weeken* genoemd. Ook deze plaatsen dank ik aan Dr. Beets.

uit. „Die Sprache der Landleute, zegt hij (II, blz. 157 vlg.), ist eben so wenig reine Holländische Mundart als die teutschen Bauern ein reines Teutsch sprechen. Die Mannspersonen nehmen das Maul dabei sehr voll, und das Frauenvolk hat Redensarten angenommen die zuweilen recht lächerlich sind. Zum Exempel. Man frägt etwan ob sie keine Bibel haben, so erfolgt die Antwort: *Onz heeft geen Bibel*, zu teutsch: *Uns hat keine Bibel*... Wenn mann sie alsdann frägt: wie viel Unzen gehen auf ein Pfund? so werden sie schamroth". Mentzel verhaalt hier een anekdote, vermoedelik een plagerij van de uit patria afkomstige beambten der Compagnie tegenover de bewoners van het platteland, die met het Hoog-Hollands weinig in aanraking kwamen. Mochten wij zijn uitdrukking „das Frauenvolk hat Redensarten *angenommen*" letterlik opnemen, dan zou er uit volgen dat *ons* voor *wij* in Afrika ontstaan zou zijn, en dus geen Zeeuwse of Zuid-Hollandse eigenaardigheid (gelijk Dr. van Ginneken en Dr. Bosman menen) kan wezen; maar ik geloof dat men dus doende in Mentzels woorden meer zou leggen dan de schrijver bedoeld heeft. Hij kende waarschijnlik onze taal te weinig om van dialektiese verschillen enig begrip te hebben.

Vrij wat meer vernemen we van hem over de vreemde talen die aan de Kaap gehoord werden.

Van de Hottentotten zegt hij (II, blz. 455 vlg.) dat wie van jongs af met hen heeft omgegaan, „und gleichsam unter ihnen erzogen ist", wel leert hun taal verstaan, maar nog niet te spreken. Laat die bewering wat te ver gaan, er blijkt toch wel uit dat ook in Mentzels tijd het aantal Hollanders die Hottentots spraken zeer gering was; 't is van belang dit even vast te stellen, daar er nog altijd geleerden zijn die de invloed van het Hottentots op de taal der Kolonisten tamelik sterk achten.

In de Kaapstad houden in de drukke tijd bijna alle inwoners pension, tegen 't vaste tarief van een rijksdaalder per dag. Maar, vertelt de schrijver, „sind die Herbergsgäste von fremder

Nation, Franzosen, Engelländer, Dänen oder Portugiesen, so ist der Umgang sehr traurig, weil man mit Ihnen nicht sprechen kann". 't Is waar, gaat hij voor, sedert er een Frans garnizoen aan de Kaap is geweest, hebben de inwoners, vooral de vrouwen, zich zeer op 't Frans toegelegd, maar dit zal niet lang duren. Engels kunnen slechts weinig mensen spreken, de meeste vrouwen slechts een paar woorden, zoals de nonnen haar [latijnse] psalter bidden „ohne es selbst recht zu verstehen". Met zulke vreemdelingen, zowel als met de Denen en Portugezen moet men „mehrentheils mit Zeichen, mit Weisen und Kopfnicken sprechen" (II, blz. 634).

Dat ook de Portugezen genoemd worden onder de volken wier taal men niet verstaat, zal men misschien een veeg teken vinden voor mijn teorie van het Maleis-Portugees als hoofdoorzaak van de vervorming van ons Nederlands in Zuid-Afrika. Maar ik geloof dat ik niets van Mentzels mededelingen te duchten heb; hij geeft integendeel de beste bevestiging van mijn mening. Immers het Portugees dat men niet verstond was het Europese Portugees. Als men dit in het oog houdt wordt een plaats uit Van Riebeek's Dagverhaal, door Dr. Bosman tegen mij aangevoerd, veel begrijpeliker dan ik nog in mijn aankondiging van Bosmans dissertatie (*De Nieuwe Taalgids* 1916, blz. 250) meende. Wij lezen bij Van Riebeek dat een expeditie van 13 man naar 't binnenland wordt gezonden met de bedoeling tot het verafgelegen Monomotapa door te dringen; de kommandant zegt: „ende mocht wel dat eenige inwoonders aldaer de Portugeese spraecke eenigsints costen, dat Ul. doordien Jan Danckert in Italien gereyst heeft ende Dorhagen de latijnse tale can, veele soude te passen comen om terecht te raecken". Het Dagverhaal is niet heel helder van stijl (en, naar 't schijnt, met weinig nauwkeurigheid uitgegeven), maar Dr. Bosman (blz. 17) meent toch uit deze passage wel op te mogen maken dat het in 1660 „onmoontlik was om uit die besetting aan die Kaap iemand te krij wat al was dit maar Maleis-Portugees geken het"; anders had men zich niet met

het beetje Italiaans van Danckert of 't Latijn van Dorhagen behoeven te behelpen. Hierop antwoord ik tans: dat dit alles hoogstens van de soldaten in 't kasteel gezegd kan zijn; dat het niets omtrent de taal van de slaven meedeelt, want, lezen we bij Mentzel (II, blz. 195), „op landtochten neemt men nooit slaven mee, daar ze over zouden kunnen lopen naar de Boesmans of kaffers, die ze wegens hun dapperheid zouden opnemen. Hottentotten nemen nooit slaven op, maar leveren ze uit". Mijn voornaamste tegenwerping is echter dat men in Monomotapa Portugezen dacht te ontmoeten en evenmin als aan de Kaap zou men met die mensen in 't Maleis-Portugees kunnen spreken. Of gelooft men dat een Portugees 't volgende zinnetje zou verstaan, dat Mentzel (II, blz. 148) als voorbeeld aanhaalt: „*kammene kumi kammene kuli*, das heisst soviel: habe ich nichts zu essen, so kan ich nicht arbeiten"?[1]) Ik geloof met Van Riebeek dat wat Italiaans en wat Latijn in een Portugese omgeving van meer nut zou wezen.

Dat het Maleis-Portugees zeer verbreid was aan de Kaap onder de blanken en dat het *de* taal was van de slaven, getuigt Mentzel meer dan eens. Hij geeft ook een karakteristiek van die taal; men heeft reeds gezien hoe sterk het afweek van 't Portugees van Europa. Ik zal de verschillende plaatsen uit Mentzel die in aanmerking komen geheel of gedeeltelik overschrijven; kommentaar is meestal overbodig.

In het eerste deel van Mentzels werk lezen wij dat men in de eerste tijd van de volkplanting moeite had om de slaven die geen andere taal dan hun moedertaal kenden, te onderrichten, maar dat toen er slaven uit Oost-Indië waren gekomen, „so brachten auch diese die von denen Portugiesen erlernte allgemeine Sklavensprache oder *Lingua franca* mit, welche sehr

1) *Kumi* is 't Port. *comer*, eten (zie Schuchardt, *Kreol. stud.* IX, blz. 18, 28 enz.), *kuli* 't Mal. *koeli*, sjouwer, verbaal gebruikt. Naar de afleiding van *kammene* kan ik slechts gissen. Dat *koeli* aan de Kaap een bekend woord was, blijkt ook uit de mededeling van Mentzel (I, blz. 529) dat men bij een verkoping *koeli-koeli* riep, als men een pakkedrager wenste.

leicht erlernt wird, und bereits seit vielen Jahren her, von denen christlichen Einwohnern sowohl als von denen Sklaven [1]), so selbst von denen Bastart-Hottentotten gesprochen wird" (blz. 54). Iets vroeger (blz. 40) staat dat de Hottentotten hun taal met veel nieuwe woorden verrijkt hebben; „sie sind aber grössten Teils von denen dortigen Sklaven erlernet und aus der sogenannten portugiesischen Sprache, oder vielmehr der im ganzen Orient unter denen Sklaven gebräuchlichen *Lingua franca* hergenommen". In overeenstemming daarmee is de mededeling (II, blz. 549) dat de Hottentotten „sowohl von denen Sklaven die *Lingua franca* als das Holländische von denen Holländern erlernen". In de winter, heet het elders (II, blz. 166), zitten de slaven met een pijp tabak om het vuur „und erzehlen sich in portugiesischer Sprache, *Lingua franca*, Geschichten ihres Landes."

Ik heb in *Het Afrikaansch*, en in latere studies, uit verschillende schrijvers plaatsen aangehaald die bewezen dat de slaven onderling, en dikwels ook de blanken tot de slaven, gebroken Portugees (Maleis-Portugees noemde ik het) gesproken hebben. Die getuigenissen heeft men te niet willen doen door aan te nemen dat in al zulke gevallen men denken moet aan pas aangekomen slaven, die nog geen tijd hadden gehad om Hollands te leren. De onwaarschijnlikheid van zulk een onderstelling bij 't groot getal van elkaar onafhankelike getuigen (vgl. *De Nieuwe Taalgids* 1916, blz. 252) valt in 't oog, maar bovendien komt Mentzel deze verklaring geheel onmogelik maken door het volgende: „Der Ankauf neuer Sklaven, welchen Kolbe sehr hoch anrechnet, fällt heutigen Tages (dus midden der 18de eeuw) weg; weil sich diese Nation durch ihre eigene, wie auch der Matrosen- und Soldatenvermischung, selbst fortpflanzet und vermehret (I, blz. 309)." Hij zegt op blz. 512 van hetzelfde deel nog eens hetzelfde: „Die Sklavinnen welche sich zu denen Sklaven halten, vermehren ihr Geschlecht zum Nutzen ihres Brodherrn so reich-

1) Ik heb gespatieërd.

lich, dass diese nicht mehr nöthig haben viel Geld für Sklaven auszugeben."

Wat was nu die slaventaal? Een „kombuistaal", meer niet; goed voor 't eenvoudige verkeer, geschikt voor vertelsels en sprookjes, maar met geen uitdrukkingen voor afgetrokken of verheven begrippen. Weer geeft Mentzel de verlangde steun. Als een slaaf ter dood veroordeeld is, verhaalt hij, komt een geestelijke bij hem. „Mit denen Sklaven welche kein Holländisch verstehen ist es denen Geistlichen und Vorlesern, ob sie gleich die *Lingua franca* welche alle Sklaven sprechen, gut verstehen, nicht möglich von denen Geheimnissen der christlichen Religion zu sprechen, und ihnen einigen Begriff von der Busse, von dem Glauben, von der Rechtfertigung, von der ewigen Seligkeit, von der Erlösung durch das Leiden und Sterben des Heilands und dergleichen beizubringen, weil diese an Worte sehr arme Sprache nichts dergleichen ausdrücken kann und andern beizubringen vermag (II, blz. 615)."

Na 't verschijnen van mijn boekje over *het Afrikaansch* is er van verschillende zijden op gewezen dat er in de door mij aangehaalde schrijvers gesproken wordt van Maleis en Portugees, niet van Maleis-Portugees, niet van een *lingua franca*, gelijk ik deed. Ik heb geantwoord dat zowel 't zinverband als de voorbeelden van die verkeerstaal en de uitdrukking „gebroken Portugees" mijn opvatting rechtvaardigden; door de getuigenis van Mentzel is nu ook formeel het bezwaar van die critici opgeheven: bij hem leest men 't woord *lingua franca* op een half dozijn plaatsen. Wie dan ook het gebruik van zulk een *lingua franca*, zowel in 't onderling verkeer der slaven als in dat met de blanken wil ontkennen, zal moeten beginnen met Mentzel te weerleggen, en dat zal niet gemakkelik wezen.

Ten slotte wil ik nog twee uitdrukkingen van 't boek vermelden die uit de *lingua franca* worden aangehaald. De schrijver zegt van zeker soort wijn dat hij door lang liggen buitengewoon koppig wordt; men noemt hem dan „*crass* und *grande*, das ist wüthend (II, blz. 8, 302)." *Crass* is 't Mal. *keras*, sterk;

grande heeft in 't Port. de beteekenis *heftig*. In de Mal.-Port. teksten van Schuchardt leest men *cras bier* (*Kreol. Stud.* IX, blz. 13, 15) voor *sterk bier* (bīr keras). Op blz. 542 van het tweede deel vertelt ons Mentzel van de taal der Hottentotten, die hij voor 't overige niet machtig is, dat daarin evenmin als in de *lingua franca* „genera" voorkomen, maar dat zij alles met een „art. praep. andeuten ohne zu unterscheiden ob es ein mascul. femin. oder neutrum sey. In der *Lingua franca* benennen sie alles *asiel*, und wenn ich es teutsch erklären soll, so heisst es: *Ackel* Mann, *Ackel* Frau, *Ackel* Ding. Eben so bei den Hottentotten." Onjuist is de bewering van Mentzel dat het Hottentots geen genera heeft (zie Th. Hahn, *Die Sprache der Nama*, Leipzig 1870, blz. 36). Wat hij verder vermeldt slaat alleen op de *lingua franca*; men moet de laatste zin van het citaat dus lezen: evenzo doen de Hottentotten als zij de lingua franca spreken. Dan blijft in 't meegedeelde nog een onduidelikheid over: de beteekenis van *asiel*, dat wel geen drukfout zal zijn voor *ackel*, gelijk men uit de woorden van Mentzel zou kunnen opmaken. Ik zal eerst *ackel* bespreken. De bedoeling is te zeggen dat men in de *lingua franca* geen verschillende vormen voor 't aanwijzend voornaamwoord heeft; het eenvormige voornaamwoord is verzwakt tot een vóór 't woord geplaatst lidwoord (articulus praepositus). Men zegt dus niet als in 't Duits *Der* Mann, *Die* Frau, *Das* Ding maar in de drie gevallen *Ackel*. Dit woord is het Portugese aanwijzend voornaamwoord van de derde persoon *aquelle (-a, aquillo)*; in de onverbuigbare, voor alle geslachten geldende vorm *akel* komt het herhaaldelik in de teksten van Schuchardt voor (zie b.v. *Kreolische Studien* IX, blz. 92 vlg.). Hier hebben we dus een sprekende parallel met het Afrikaanse *die*, tot algemeen lidwoord geworden; mij dunkt dat daardoor toch al heel aannemelik gemaakt wordt dat het Afrikaanse *die* aan de invloed van het gebroken Portugees is toe te schrijven.

En nu nog *asiel*. Ik houd het voor ontstaan uit Portugees *essa laia*, letterlik *die soort*, in 't Maleis-Portugees geworden

tot één woord, met de betekenis *zulk een*, *dusdanig*. Men vergelijke bij Schuchardt (*Kreol. Stud.* IX, blz. 91 vlg.): *assilay sortie eo noēnko boeska*, Mal. *begita roepa trada goea tjarie*, d. w. z.: „zo iets zoek ik niet"; verder *kilaay sortie*, „wat voor iets", *toedoelaay sorte*, „allerlei". Het Holl. aller*lei soort* vertoont precies hetzelfde pleonasme. Met het algemene *asiel* heeft Mentzel waarschijnlik dat *assilay* bedoeld.

Leiden. D. C. HESSELING.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

67. ZIELVERKOOPER = CEELVERKOOPER.

(Zie hierboven blz. 277—281).

... toen de goede Heer eensklaps onzigtbaar gemaakt werd door de lage naijver zijner medebroeders, die, vreezende, dat (*enz.*)..., daarom besloten om den Jonker, zonder zijn gevoelen interoepen, met behulp van een hunner ... vrienden, die tevens ceelverkoper was, een reisje naar de oost te laten doen.

BRUNO DAALBERG [P. DE WAKKER VAN ZON], *De Steenbergsche Familie* III, 56 (In den Hage, Immerzeel, 1808).

[Verg. *a. w.* III, 182:
... de zielverkoopers speculatie, de schipbreuk, zijne slavernij,... 't verkoelende bad in 't midden des oceaans].

A. B.

BRONNEN VOOR DE KENNIS VAN LEVEN EN WERKEN VAN JAN VAN HOUT.

V [1]).

Men kent de traditie aangaande Vondel, hoe hij, als boekhouder aan de bank van leening, begon „als er maar weinig tijdts overschoot, die uuren aan de Poëzy te besteden, en allengs, het Lombaardtwerk meer en meer moede, den dienst, hem opgeleidt, te verzuimen, en in plaats van panden vaarzen te schrijven" en hoe hij het als een vernedering gevoelde zijn „kunstpen" te gebruiken voor het prozaisch kantoorwerk.

Ook Jan van Hout schijnt er geen bezwaar in gezien te hebben zijn lust tot verzen maken bot te vieren midden onder het vervullen van zijn taak als Leidsch gemeente-secretaris, ja, zijn rijmelarijen kordaat midden tusschen ernstige acten en strenge besluiten in de registers zelve neer te pennen. Hij was er echter de man niet naar om daarbij vernedering of zielepijn te voelen. Van Hout kon praten en breien. Hij was een ijverig, practisch man, die met hart en ziel opging in zijn dagelijksche plichten, met liefde en algeheele toewijding aan de dagtaak, welke hij zich oplegde, werkte, maar die, als rijmlust in hem ontwaakte, gerust eens een uur aan zijn oubolligheden of zijn vernuftspel zal hebben geofferd. En hij, de baas, het autoritair karakter, die alles met vaste hand regelde en bestierde, kon zich veroorloven, wat hij in zijn klerken, aan orde en tucht gewend, niet zou hebben geduld: hij schreef zijn rijmelarijen midden tusschen zijn officieele acten en besluiten.

Reeds Rammelman Elzevier vertelt in De Navorscher (V, 330), dat men in de Kroon(sic)-registers van Leiden een gedicht

1) Zie Tijdschrift XXII, XXIII, XXIV en XXXII.

van Van Hout, „De geest van Teylingen", vindt en hij voegt eraan toe: „Bovendien getuigt menig register, dat hij een liefhebber van rijmen was".

Door de goede zorgen van Mr. J. C. Overvoorde, Leiden's archivaris, en van den Nijmeegschen archivaris H. D. J. van Schevichaven kon ik vóór eenige jaren met een dergelijk Leidsch register, dat inderdaad heel wat rijmen van Van Hout bevat, kennis maken. Het is gemerkt op den rug „'t Vroonregister B 2° L°"; een inliggend papier draagt het nummer 1001*b*. Op de eerste beschreven pagina staat: „Besoinge belangende de vroonwateren". Daaronder schreef Van Hout: „Nopende t' onderscheyt vande snoucken: Maetsnouc lang omtrent drie vierendelen. Wat groter es, telt men onder maetsnouc. *Heuckert* derdalf vierendeel; half heuckert scharp een half elle. *Spruyt* anderhalf vierendeel. *Graseling* al wat geen anderhalf vierendeel halen mach". Ik neem dit even over om de onderstreepte woorden, die in deze beteekenis niet bekend schijnen te zijn. *Heuckert* is waarschijnlijk een nieuwe beteekenis van *hoeker*, dat het Mnl. Wb. en het Wb. der Ned. taal geven. Is *spruit* misschien een nevenvorm en nevenbeteekenis van *sprot? Graseling* komt niet in de beide woordenboeken voor.

Tusschen twee haakjes mag ik er wel eens aan herinneren, dat zoo'n vroonregister schatten van typische woorden en uitdrukkingen bevat, die allerlei verrassingen kunnen brengen. Bijzonder beveel ik te dien opzichte in bedoeld register aan het „Verbael Jaspers van Banchem, vroonmeester, nopende de vogelrijen bij andere personen gebruict op tstadtswateren". Van Hout vergezelde Van Banchem op zijn tocht en schreef het verbael.

Doch ter zake. De verso van dit eerste blad bevat al dadelijk drie gedichtjes van Van Hout. Het eerste en tweede zijn vrij duidelijk geschreven midden op het blad; wat ik hier als nummer drie laat volgen, is op de marge en tusschen de beide andere in gekrabbeld en daardoor hier en daar moeilijk te ontcijferen. Ze zijn min of meer op zijn Roemer Visschers en bevatten toespelingen op personen en toestanden, die ik niet altijd

thuis kan brengen. Iemand, die geheel in de Leidsche historie van die dagen thuis is, zal ze ons misschien wel nader kunnen ophelderen. Van den Renaissance-dichter Van Hout is in deze rijmpjes niets te ontdekken.

1 Op de veranderinge van Jan Salyman [1]).

Hoe es een mensch doch dus verkeert!
Hij, die alleen gecommitteert *a*)
Was om, naerlatende zijn draecken, [2])
Te wesen oeverste der baecken,
Zelfs zo getranssubstantieert
Es, dat hij, togende zijn kaecken
Van achteren bedeech een baecken. [3])
Zijn schimpich wesen hem verdween,
Niet blijvende tgeen dat hij scheen;
Dat snatrich lit, twelc onbedwongen
Was spottende mit oud en jongen, *b*)
In zyn balch gewerden is
Min spraeckelic dan als een vis,
Die hij voor Aelsmoer zocht te vangen
En tAlckemade hem zocht te hangen.

a) In margine: *De geest van Tellen in u gevaren is.* Dit heeft misschien Rammelman Elzevier ertoe gebracht van een gedicht op „De geest van Teylingen" te spreken. *b*) Hieronder doorgehaald: *Min spraeclic es dan als de visch.*

1) Ik heb geen Jan Salyman gevonden in Leidsche papieren en geschriften van en over dezen tijd. De baakmeesters worden bij Orlers niet genoemd. Waarschijnschijnlijk was het een minder postje onder den Vroonmeester, waarvoor een „notabel" man werd gebruikt. Zie over de Vroonmeesters: Orlers, 3de dr. p. 292 vlg. en p. 726 vlg. Ik acht het niet onwaarschijnlijk, dat Jan Salyman een alias is, die bewijst, hoe oud onze Jan Saliegeest al is.

2) *Draecken* moet hier ongeveer bet. dwaze streken uithalen, den draak steken. Vgl. Cort Verhael van 't Principael in Leyden bedreven, Leiden, 1596, B (i) ro:

Quaet speel sal dit int eynde maken:
Geheel de schulden te missaken,
Met elck een te *draken*.

Dit *draken* komt niet in de woordenboeken voor.

3) Hebben we hier met een woordspeling te doen: De baakmeester werd een bake (varken)?

Tes al verkeert: zyn buyc een baec,
Zijn bec een boc [1]), zijn stuyt een staec.
De *a*) flerts [2]) alleen blijft even radt
Van hem, die elc een was en alfhieter, [3])
Die, nu *b*) versaeckende ooc sijn *c*) stadt,
Wert van een honthanger een calfschieter [4])

---

2 Noch moete ic van harten beclagen mijn goeden Peter [5]),
Och, hadden mijn Heeren van hem het vermoeden beter.
Twas waerlic een goeden eter, het wellic beclagen
De waerden, die 'm gaeren *d*) van achteren zagen,
Om dat te veel bouts uyt haer spinden gemist was;
Mer op poinct der zaecken *e*) by hen niet gegist was:
Te weten dat hij mit zijn zacken en magen
Hem zellefs mit ballast versach voor drie dagen.

---

3 Tkint van Geemen, volgende tverclaren vande pluymgraef Koyt [6]),
Gaf zijn dochters te hijlic niet penning of doyt,

a) Doorgehaald: *Doch bleef alleen.* *b*) Deze twee woorden zijn later voorgevoegd. *c*) Doorgehaald: *eygen.* *d*) Doorgehaald: *hem liefst.* *e*) Doorgehaald: *van de zaec.*

1) Zijn bec werd boc. In verband met wat boven over het „snatrich lit" staat misschien: Hij werd bokkig, norsch, zei niets meer.

2) Flerts = fleers? Zie Boekenoogen, De Zaansche volkstaal op *fleers*, 2.

3) Die in de oogen van ieder een gek was?

4) Jan Salyman is dus verhuisd, van Leiden (de Leidenaars werden hondhangers genoemd, zie o. a. Penon, Bijdragen, II, 113) naar een plaats, waar de inwoners kalfschieters genoemd werden. „Dus naar Delft", is de Heer Knuttel zoo vriendelijk in mijn kopie te noteeren.

5) Een toeval slechts kan ons doen ontdekken, welke Peter hier bedoeld wordt. In de jaren, dat Van Hout deze dingetjes schreef, het laatste decennium der 16de eeuw, maakte hij een testament met codicillen voor een Peter Peter Joriszoon van Cortevelt, schepen van Leiden. Zie het 2de deel van zijn protocol, fo. 86, 100 en 116.

6) Willem Jacobszoon Koyt was een vroonvisscher in De Kaag. Als zoodanig komt hij meermalen in ons register voor, o. a. 88 r°. De vroonmeester was mede pluimgraaf; hij had „de zorg over de zwaanen, die ten koste van de stad gehouden worden en alle jaaren de jongen van dezelve onder de Heeren van den Gerechte om te deelen" (Orlers, 727). Deze „notabele" heer zal het wel beneden zijn waardigheid gerekend hebben zelf zich hiermee te bemoeien. Vandaar dat we in ons register (180 r°) dan ook een stuk vinden over de „Beloninge van Willem Jacobzn. Koyt, visscher in de Cage. nopende zijne dienste, die hij is doende ten opsichte van dezer stede zwaendrift". Zoo kon Koyt aan zijn pluimgraafschap komen.

Mer driehondert pont met die ze gingen trouwen,
En dat hij beloofde, bedong hij te willen houwen.
tHijlic voltrocken en daer volcht niet naer;
Om de beloofde gaef moeyt elk zyn schoone vaer.
Hij doetse assignatie in desen vougen,
Daer zy hem mede hebben te vernougen:
Ten iste hondert pont aen hammen,
Ten iide hondert pont aen mammen,
Ten derden aen vrou Bruynekens baert [1]).
Is die. zeyde hij, van goeden aert,
Esse niet meer dan hondert pont waert?
Actum in de vroonschuyt voorde Caech,
Begroet mit donder, blixem en een groote vlaech
Van hagel, mer boven al van stort(ende?) regen,
Daer van wij tlecken qualic conden verdregen,
Mer elc van ons was moe en mat,
Niet minder dan een verdroncken kat.
July 18 siaers 1603
Present (?) Schout (?) Hugensz (?) [2]), gedicht opte knie
Daer Noorden [3]) en de boe (?) als getuyg tue by was.

Toen in Mei 1596 verschillende Hollandsche Kamers, op uitnoodiging van de „Witte Acoleyen daer Liefd'es 't fondament", tot een groot landjuweel, door de gastvrouw zelve later in pracht en triumfantelijkheid naast het beroemde van 1561 te Antwerpen gesteld, te Leiden bijeenkwamen, hebben de verschillende Kamernarren zich niet minder geweerd om de glorie van het feest te verhoogen, dan de ernstige dienaren der rederijkerskunst. Piero (Pieter Corneliszoon van der Mersch), de bekende zot van de Witte Acoleyen had persoonlijk in een berijmd epistel zijn oubollige confraters opgeroepen tot een wedstrijd en deze chaerte was versierd geweest met een embleem,

1) *Baard* komt in deze bet. niet voor in het Wb der Ned. taal. Iets dergelijks in Apollo's Marsdrager, I, 97ste druk, p. 88, N°. 348.

2) Of er *Schout* en *Hugensz* staat moet ik eenvoudig raden. Een feit is het, dat sedert 1595 Loth Huygensz. Gael als schout optreedt (Orlers, 3e druk, 653).

3) In 1605 is een Claes Corneliszn van Noorde burgemeester van Leiden; in 1597 was Jacob van Noorde prince van de Witte Acoleyen.

gesneden door Jacques de Geyn, voorstellende den wereldbol omspannen door een narrenkap en daarboven „Nosce te ipsum" [1]).

't Is of het idee van dit embleem Jan van Hout heeft gepakt en niet losgelaten, tot hij het eenige jaren later in een breed opgezet rijmwerk, waarvan Mr. Overvoorde een flink brok heeft teruggevonden, ging uitspinnen.

Trouwens ook in de „Handelingen" der narren op het Leidsche feest komt, zooals te verwachten was, het thema van de macht en alomtegenwoordigheid van de narrenkap telkens voor den dag. De zot van de Haarlemsche Kamer kwam met een referein op den stok „Behooren sy niet te dragen cappen met bellen?" [2]) een oratorische vraag, waarmee hij tal van „ongecapte dooren" hun plaats in het groote narrengild aanwijst. De nar van de Jonge Camer Liefd boven al had zijn weinige referentie voor ernst en wijsheid uitgedrukt in de woorden:

Men siet sonder spot hier menigen sot
Al ongecapt. [3])

En zoo is er meer, dat aan de belangstelling in de kap herinnert. Hoor dien koopman in de Veelderhande geneuchlycke dichten [4]), die zijn waar aanprijst aan een groot gezelschap:

Ziet, het zijn dese Kapkens, ghevoert met bont;
Diese eerstmaal vont, dat was een Meester gheacht;
Want het is een seer warme dracht,
Oock zijnse zacht en sluyten soo om de ooren,
Dat men daer nauwelijcx een vinger soude by in boren.

Ze passen voor menschen van allerlei stand en karakter. Alles in aansluiting bij de vooral Duitsche narrenlitteratuur. Ook in later tijd leeft de herinnering aan de kap voort. Karak-

1) Zie Rekening van het rederijkersfeest in 1596, Bijdr. van het Hist. Gen. XXV, 474.

2) Cort verhael van tprincipaal, in Leyden bedreven, bij sotten meest, die op vrou Lors feest waren verschreven, te Leiden, bij Jan Claeszn van Dorp, 1596, p. B i v°.

3) T. a. p., p. B iiii, v°. 4) P. 16.

teriseert Hooft zijn ouden vriend Roemer niet als den Lof-derzotheid-schrijver bij uitnemendheid, in zijn grafschrift, „Siend' al 'swerelds wetenschap aen voor vulsel van de kap"? En Huygens in Hofwyck (1863):

Als of het vrijspell self niet kaps genoegh en waer;
Wy doender bellen toe, en halen, 'k weet niet waer,
Waermê de sottigheid ter deghen uyt magh klincken.

En had Van Hout niet een schitterend model in Erasmus voor een lofzang op de eeuwige dwaasheid van het menschdom? Aan dien Erasmus was hij nog weer eens herinnerd op het rederijkersfeest van 1598 te Rotterdam, waar men door Erasmus was geinspireerd. Immers de Rotterdamsche broeders schrijven in hun opdracht van „Der Reden-rycke Const-liefhebbers stichtelycke Recreatie":[1]) „Also onsen hoochgeleerden ende wijtvermaerden Doctor Erasmus — in zijn Adagia de daden ende 't lof der Bataviers beschreven ende niet sonder redene verre boven de Romeynen gepresen heeft, soo heeftet ons oock (tot confirmatij van de schriften Erasmi) goet ende na den tegenwoordighen stant deses lant niet onbequaem ghedocht, een politique vraghe, reghel ende Liedeken den constlievenden voor te stellen:

Waer in ons daden boven de Romeynsche syn te prysen?

Twelck bij den comparanten (als die nu noch veel meerder stof ende materij daertoe hadden als Erasmus t' zijnen tijde wel dede) soo claerlick met levendighe (noch versch in memorij zynde) exempelen bewesen ende beweert is, dat alle vrome patrioten moeten bekennen en seggen:

Al sulcke Bataviers overtreffen d'oude Romeynen."

De Leidsche Witte Acoleyen waren vertegenwoordigd geweest en hun nar had vooral hun eer moeten ophouden. Hij gaf de refereinen en nog een liedeken en signeert ze met zijn

1) Tot Leyden., bij Henrick Haestens 1599.

bekende spreuk „Piero, LXN Tijdt"[1]). We zien dus, dat Van der Mersch (zoo teekent hij zich en niet Van der Mors, zooals men veelal vindt en wat wel een aardigheid van de Leidenaars zal zijn geweest) ook optreedt als dichter van ernstige rijmen.

Dat die Rotterdamsche feesten en Erasmus nog in zijn hoofd zaten, toen Van Hout over de zotheid aan het rijmen sloeg, zal trouwens hierachter uit het gedicht zelf blijken (zie p. 303). Al deze dingen hebben hem er waarschijnlijk toe gebracht om in 1599 zijn „Lof der Zotheid" op touw te zetten, dien we in het Vroonregister vinden. Na een stuk van 16 Mei 1599, waarin verteld wordt, hoe Willem Albertzn., huurder van de stadsvisscherij in 't Brasemermeer, van eenige stroopers in zijn water een zegen heeft afgenomen, terwijl de schuldigen zijn ontsnapt, begint Van Hout op f° 186 ro met zijn ontwerpen en de verzameling van stof voor wat hij zijn „houbollogie" noemt. Dat gaat door tot en met f° 189 vo.

Heel zijne rijmelarij heeft hij vastgeknoopt aan, gebaseerd op het woord *kap*; de algemeenheid der menschelijke dwaasheid zal hij ons aantoonen uit het feit, dat *kap* in massa's woorden min of meer duidelijk te hooren is. Een echt rederijkersfoefje bij den man, die de rederijkers zoo de waarheid gezegd had. Wat is dan dat Moriae encomion oneindig breeder, vrijer, rijker; hoe waait daar lustig de humanistische geest door heen.

Van Hout is dan begonnen met op bovengenoemde pagina's alle woorden op te schrijven, waarin hij iets wat op *kap* geleek, hoorde klinken. Bij deze woordenreeks vinden we op verschillende plaatsen in margine de letters van *a* tot *i* staan. De bedoeling daarvan wordt duidelijk, als we aan het eind van zijn lijst op 187 vo lezen:

a b c d e
Want vele volcken, landen, steden, bergen, meeren
f g h i
Rivieren, ampten, mannen, forsten, helden, heeren

1) Recreatie, K iii, C i, R i.

Het dragen van de naem der cap hem geenszins schamen,
Hoewel men nu de kap mit onrecht zouct te blamen.

Zoo kunnen we dus uit deze woordenlijst met zijn lettertjes het plan voor het geheele rijmwerk overzien.

Aanvankelijk heb ik deze lijst maar weg willen laten; doch het is niet onwaarschijnlijk, dat wat achter de woorden als opheldering staat, voor sommigen lexicografische waarde heeft.

Dan volgen op 188 ro eenige losse fragmenten, soms van een paar regels slechts, die blijkbaar bestemd zijn geweest om hun plaats in het gedicht in te nemen. Op de tweede helft van 188 vo staat een veertigtal woorden op *-schap*, waar de schrijver dus *kap* in hoorde. Met behulp van deze woorden knutselt hij eerst een proza-verhaaltje in elkaar, dat daarna op f° 189 wordt berijmd. Alleen die berijming deel ik hier mee.

De bladen 190 tot en met 193 bevatten weer stukken, die men in een Vroonregister verwachten mag, over „Meetinge van sluysen" etc.; op de v°. van 193 staat een besluit over het plaatsen van een „baecken" in de plassen bij Leiden en Van Hout teekent het ontwerp voor dit instrument er bij. Boven dit besluit staan nog deze drie regels, die blijkbaar voor de „houbollogie" bestemd waren:

Selfs Juno, die voor Juppiters egemael es befaemt,
Wert met haer paesdaechsche naem Capprotina genaemt,
Omdat se dagelix mit een frans caproen ging gehult.

't Is of hij al op weg is naar het Fransche burleske van Scarron e. a. De bladen 194 tot en met 196 geven ons een flink fragment van wat Van Hout dacht te fabriceeren naar het ontwerp van zijn lijst. Het gaat echter slechts tot de *d*, de bergen. f° 197 bevat de teekening van het „baecken" nog eens in het net; rijmwerk komt daarna niet meer in dit Vroonregister voor.

Letterkundige waarde mist Van Houts „houbollogie" geheel; doch ik acht het waarschijnlijk, dat ze voor tekstverklaring, kennis van de beteekenis van weinig gebruikte woorden, kennis van volksgebruiken en oude tradities aardige vondsten

kan opleveren en daarom acht ik in de uitgave gewenscht.

Deze fragmenten leeren ons verder, hoe weinig de eigenlijke renaissance-geest nog in een man als Van Hout leefde. Hij zag en begreep, dat het nieuwe kwam; hij getuigde ervan met ingenomenheid, maar het leefde niet in zijn ziel. Hier en daar is het, of we een vagen klank hooren uit de Gheneuchlycke Dichten, maar die vrije, lustige oubolligheid is hier verwerkt door een ambtenaar, een man, geestig, vernuftig, rijk aan kennis, met intellectueelen zin voor poëzie, zeker, maar den ordenenden, registreerenden, solieden ambtenaar proeft ge boven alles uit. Eenige historische en litteraire kennis, een paar min of meer komische aanroepingen der Muzen, zelfs het idee om een Lof der Zotheid te schrijven mogen in de verte aan Renaissance en Humanisme herinneren, in zijn eigenlijken aard is dit gerijmel nog geheel middeleeuwsch. Het gaat terug op werk als dat van Jacop van Oestvoren met zijn Blauwe Scuut, minus dan nog altijd het duffe van het ambtenaarskap. Herinnert zoo Van Houts Klacht van de snippen, overigens een geestig, frisch werkje, weer niet aan de klaagliederen van de gans Alijt? [1])

Hier volgt thans een afdruk van het hs. Waar ik bij een enkel woord twijfelde aan de juistheid van mijn lezing, heb ik een vraagteeken gezet.

186 r°. Magasin om te scrijven houbollogie voorde cap. Dat men de cap veracht en es dat(?) niet te lyen?

c. Kabalis, een stadt aende traech lopende en cromme riviere Meander in Phrigien.
a. Kaballi, een volc in Asien.
f. Kaballinus, de fonteyn opten berch Helicon.
c. Kaballaka, een stadt van Albanien in Asyen.
b. Kabalia, een lanschap in cleyn Asien.
Kabas, een korf van stroo gemaect.
Kabassus, een stadt in Kappadocien.
Kabaret, een plaetse daermen braet.

1) Zie Kalff, Gesch. der Ned. Letterkunde, II, 101—103 en mijn boek over Van Hout, p. 192 vlg.

186 ro. Kabbe, een speenverxken.

Kabbelen, twerpen of jongen van verckens of ooc spougen of kalven, daerheer comt gybbelen.

Kabbeljau, visch.

Kabel, een gevolch van tschip.

c. Kabellio, een stadt Gallie Narbonensis.

Kabera, de dochter van Proteus, die Vulcano gewonnen heeft de drie Kaberen ende drie Caberyten.

f. Kaberon, een rivier in Asien by Karamanien.

Kaboul es rumoer, mogelic gewoel.

Kabouter, een lustich mensch.

Kabs, een schnoer, dat de Latynen zeggen pellex.

Kabsen, hoereren.

Kabskint, een hoeren kindt.

Kabuys, de spinde of spijscamer tscheep.

c. Kabullinum, een stadt in Gallia nu Cataloengen.

c. Kabyle, een stadt in Thracien.

c. Kabyria, een stadt in cleyn Asien.

a. Kabyrij, een volc in Indien.

Kap, het gront woort van alle capparye, daermen de herssenen mit warm hout.

c. Kappe, een stadt aen Hellesmeer.

Kaep, een baec die men van verde ziet.

Kaepstant, een instrument mit een staende spil, daer men alle zwaerten mede omhooch op wint.

i. Kapaneus, een vande zeven Forsten, die Thebe belegerden; dese gebruycte eerst tbeclimmen vande steden mit ladderen ende werde mit steenen zo overrompelt als of hy vande blixem hadde geslagen geweest, gelyc men van hem boeselt.

c. Kapara, een stadt in Lusitanien.

g. Kapastiten worden genomt eenige Gouverneurs in Asien.

c. Kapena, een stadt omtrent Romen beneffens de brun Aegiriae, daer de Kapenaten naer genomt zijn.

f. Kaper, een rivier aen Laodicea.

h. Kaper, de naem van een out Grammaticien.

i. Kapetus, coninc van Alba, de zoon van Kapes, de vader van Tyberius.

d. Kaphareus, een vande hoochste bergen Euboye naer Hellesmeer, wesende zeer scrickelic en gevaerlic om de meenichte van clippen ende wielingen der golven. Hier heeft Nauplius,

186 vo. Co(ninc) van Euboyen, gewroocken de doot Palamedis, zijns zoons, van Ulisse mit bedroch omgebracht. Want als de Griecken naer tverwoesten van Troyen wederkeerden maecte Nauplius een vierbaec op des berchs Capharei top, rechts offer eene bequame haven waer geweest, ende zo zy daer naer zeylden, hebben vele van hem schipbreuc geleden aen tuytsteeckende hooft, Kaphareum genomt.

c. Kapharnaum, de hooftstadt van Galileen.

b. Kapheris, een vande verlaten eylanden tusschen Chersonesus ende Samothracien.

c. Kaphya, een stadt Arcadie, gebout van Kaphij, Anchyses vader.

a. Kappilati, een volc opte Alpenbergen.

a. Kapissenen, de innewoonders vande stadt Kapissa in Asien, die vanden coninc Cyrus verwoest werde.

187 ro. *d.* Kapitalia, een vande hoochste bergen van Indien.

h. Kapito, een vermaert hystory scrijver.

d. Kapitolium, de grote borcht van Romen, die Tarquinius gebout heeft opten berch Sarturnio, voorgaende genomt de roots of clip van Tarpeius naer de vestale Tarpeia, de welcke de Sabinen aldaer mit haer schilden beworpen en versmoorden.

Kapitael, een hooftsom.

Kapiteel, het hoochste vande colomme.

c. Kapitulium, een stadt in Italien.

Kapittel, Kapittelaren, Kapittelhuys.

Kapittelen, vermanen, straffen, castyden.

Kapmuts.

d. Kapote, een berch Asie, daer den Euphrat uyt spruyt.

Kappoot.

b. Kappadocie, een lantschap Asie aende Pontische zee.

Kappaert, een monic.

c. Kappagoum, een stadt in Spaengien, daer de Spaensche kappen eerst gevonden zijn.

Kappel, Kappellaen, Kappelleken, een witgen, Kappelrije, Kappen, Kappers, Kappiteyn, Kappoen, Kappusynen, Kapra, een hemelteycken, Kapproen.

b. Kapraria, een eylant in de Lygustische zee.

f. Kaprasie, een mont vande rivier Padus of Po.

Kapraven, een sperre.

b. Kaprie, een eylandt by Campanien.

187 vo. De Heer van Kapres.

e. Kapria, een meer in Pamphylien.
Kaprycornus, een van de XII hemelteyckens in den Sodiacq of gordel, van gedaent tvoorste als een boc, tachterste als een visch; theeft XX starren, een opten noes, twee opte borst, ii opte voet, zeven opte schouderen, zes opten buyc, ii opten staert.
b. Kapriene, een eylandt aen Italien.
i. Kaprotena, de naem van Juno.
d. Kaprullon, een uytsteeckende clip of cape.
c. Kapsa, een stadt in Kalcidonien.
c. Kapua, de hooftstadt van Kampanien, daer theerleger Hannibalis deur wellust ontmant werde.
Kapys, de naem van een Troyaen, die Kapuen stichte, de soon Assaraci, de vader van Anchises.
Kepen bet(eyckent) houden.
Kepel, een Pyramis.
Keper, een winckelhaec. *a*)
Keperbeen, een stuc van tbackeneel.
Kippen bet(eyckent) slaen of uytbroen.
Kop, een hooft, een beecker, een hinne, een spinne.
Koppen es onthalsen.
Koper, Koperckel, Koppie, Koppel, Kopperen.

In de open ruimte naast de laatste vijf woorden staat:

Mer van doutste cappery, van de geen die voor vijgen
Haer ontsterflicheyt gaven, est best te zwijgen.

O onbegrijpelicke [1]) crachten hoochste trap!
Est [2]) niet groot wonder? Ziet, als ic een monix cap,
Een vespercap, een schipperscap, een voermanscap,
Een veltcap, spaensche cap of narrencap an trec,
Klijc strac een lollaert, paep, maetroos [3]), een bouf, of spec,
Een lansknecht of een gec. De cap baert al dees crachten,

a) Het komt mij voor, dat de uitdrukking *iets op de keper beschouwen* met deze beteekenis van keper het gemakkelijkst te verklaren is.

1) Doorgehaald: Wonderbaerelicke.
2) In margine: De cap en maect de monic. De clederen maecken de man. Op Jan die wel wat weet.
3) Doorgehaald: een schipper.

Ic blijf de zelve mensch, de cap werct twaerdich achten
In ander liens gedachten. *a*)

188 ro. Mit een kabbasseken te gaen naer tkabberet,
Daer een gebraden kabbeken wert voor geset,
Het welc de zeuch, geleen een maent juyst, had gaen kabbelen.
En dan zyn buyc daer van zo vol te babbelen,
Tot weer uytkabbelen, als kabbeljau
Naer de kabuys, kabouters lopen even gau,
Vliet zulc kaboel[1]). De kap opt hooft stuyrt vande Kaep *b*);
De kappellaen in zyn kappel trat als een paep;
Een kappelry hy van tkapittel had gecregen,
En dede van tkaepstant doen de kabel doen te degen,
Om tkapiteel te trijssen hooch op zyn colom.
Een kapitael van duysent pont es een goe som.
Tkapittelhuys bewaren de kapittelaren,
Mer van kapittelen en hoort mijn Klaes niet gaeren.
Veel liever wert hy kappiteyn op Kaep de Grijp. *c*)
Elc kappaert een kapproentgen heeft vooraen zijn pijp,
Of tmost hem afgecapt zyn naer de jootsche wet.
Een kapmuts warm by wintertijt op thooft geset
Van een out kappussyn, wat dunct u? spreect die quaet?
Bysonder als men mit een kabs te bedde gaet.
Mer van dat kabsen crijcht men een kabskint opt schoot.
Veel[2]) beter[3]) het braggeren es in een kappoot,
Of mit zyn kapperoen te vangen de kappellekens.
Een warm kappoen mit kappers wenschen de gesellekens,
Van wien broer(?)[4]) Maes gewisselicken waer gecapt,
Had hyse als(?) onbekent in een kappylle niet ontsnapt.
Evenwel s'en hadden haer kapmessen niet ter hant;
Mit groot peryckel quam hy los ter dier tijt, want

a) Dit fragmentje, dat misschien als aanhef van het geheel is bedoeld, komt met eenige varianten nog eens voor op 188 ro. onderaan. Het is daar doorgehaald.

b) Van de Kaep kan een eigennaam zijn geweest bij de Leidenaars bekend.

c) Rooverkapitein; zie „Kaap de Grijp". *Wdb. d. Nedl. Tl.* VII, 654 (Kaap (I). 3).

1) Doorgehaald: Vliet zulc kaboel wel nau en tkabael(?) des kabels vliet.

2) Doorgehaald: Dus.

3) Doorgehaald: est te proncken mit.

4) Doorgehaald: Die (broe)der.

De heer van Kapres *a*) daer in tlant quam mit een stap draven
En voerde in plaetse van een lance, een stijve capraven.
Die daer aen tkippen, kappen, koppen, hals en krop;
In somma ons heertgevaer dier tyt viel doer de strop
En hiel zijn grijse cop.

En est niet billic, zegt, dat daer[1]) de meeste prijs leyt,[2])
Die van oude[3]) afcompst en van adel, rijcdom, wijsheyt
Goet autentyc bewijs heyt?[4])

188 vo. Wat wildy veel snateren, const verstaende dieren,
Des hemels vont *b*) de waerde kap es een verschieren.[5])

Ten es niet lang geleen, dat binnen tHollants Rotterdam
(Van waer beneffens Raesmuys, *c*) meenich aerdich spotter quam)
Wierd gesolemniseert kappittel generael.
Elc schicte hem by den bac. Zy quamen altemael[6]).

Zy liepen doer de stadt vast walcken
Om tchierlicste gecleet gelyc onnosele schalcken.

Een spel dat speet
Den wyt vermaerden Jan die wel wat weet *d*).

a) Blijkbaar een toespeling op een voor de toenmalige Leidenaars bekend voorval. De heer van Kapres is Odoard de Bournonville (zie Van der Aa). Die broer Maes zou b. v. Jacob Maes kunnen zijn geweest, die in 1576 voor de Spanjaarden Zierikzee belegerde. Zie over hem Van der Aa.

b) Vont = ommekring. *c*) Erasmus.

d) Hier en in het volgende toespelingen op kabaaltjes, die in 1598 op het rederijkersfeest te Rotterdam hadden plaats gehad. De Recreatie geeft ons hierin geen licht. Tot de bestuurders der Rotterdamsche kamer behoorden I(an?) G. van Hall en I(an?) Simonsz.

---

1) Doorgehaald: die. 2) Doorgehaald: heyt.

3) Doorgehaald: zyn Eeldom.

4) In margine: 1. Van Babel aff. 2. Uyte verscheydenheyt der coleuren in des caps wapenrocken. 3. Deur de zee(?) vaert. 4. Alle de secten, eerst der philosophen, naer der monicken.

5) In margine: Kapra, kapricornus.

6) In margine: Heertgevaer van Schiedam, Keytgen, Loontgen van der Gou, Mopgen, Morsgen van Leyden, Oomtgen van Bruyssel, Webbetgen uyten Haech, Schotgen van Haerlem (de narren der verschillende Kamers).

Dies hy van grim ontstac en werde mit een blos gram,
Want tspel dat strecte hem in plaetse van een roscam,
Dat hy niet meer zo plompelicken zoude liegen
Van byen, die in Spangen groot als duyven vliegen;
En(?) noch mostense hem in nederlantsche korven borgen;
Mer hoeser raecten uyt of in daer liet hy hen voor zorgen.
Jan, die gelyc den schornebden *a*) haest es geraect,
So wert zyn clappende lit[1]) ontbonden en bespraect.
Daer[2]) den tuyn laechst es, daar mach men eerst over.
Daer hy eerst wat zacht sprac, maect hyt een toontgen grover
En begonst vervaerlick opte cap te bulderen en tieren;
Cortelicken dit gesnater comt te voren
Van eenige van dese gecroonde dooren.

Hier volgen de variaties op het motief-*schap:*

189 ro. Orsa, biet de kappaerts naer haer wennis pap.
Hoort toe: meenich heerskap om te comen tot kenniskap,
Voorts tot rentmeesterskap, advocaetskap of doctoorskap,
Tot raetsheerskap, rectoorskap, of gelycke doorskap.
Trect in zyn kintskap uyt zyn lantskap ter hooger scholen,
Verlatende kaerskap, gevaerskap en maechskap, dat hy was bevolen,
Mer zo hy dan, jegens danc van tzwagerskap, geraect
In tgeselskap van tjofferskap ende hy daer met maect
Maetskappy in dronckenskap, zo geeft men de boucken
(Want[3]) men dan geen wetenskap meer mach[4]) zoucken)
Om dollen in pantskap, al zynse een groote som waert,
Daerser mer gelt op connen crygen, want tis verboden de lombaert.
Dan komt hy in de gekskap, als hy tstuderen verlaet
En acht voor tbest, dat hy in tgrootste broerskap gaet *b*)
En moer in tgrootste susterskap, dat men vint in alle landen.
De scrift es claer: tis beter te huwelicken dan te branden.

a) Heeft dit merkwaardige woord iets uit te staan met *gescernobt* (Zie Mnl. Wb.)? Schor komt in de 17de eeuw voor in de beteekens van *barsch* bij *woorden*. Met den schornebden wordt dan waarschijnlijk iemand bedoeld, die gauw een grooten bek opzet.

b) Trouwt.

1) Doorgehaald: tonge. 2) Doorgehaald: En gelyc men.
3) Doorgehaald: In pantskap. 4) Doorgehaald: wilt.

189 vo. Dit gat gevonnen [1]), alle vruntskap verloren!
Viantskap comt ter baen, muylen, pruylen en verstoren;
Mer dit es noch beter dan hulde, eedt ende manskap te verclaren
Aen Sint Job, die doet deechskap en blyskap verharen *a*).
Dus [2]) doende wert de groote hoop van tgeslacht wech genomen,
Dat mettertyt ons neeff in des Graefskaps dienst zou comen,
Tot burgermeesterskap, schepenskap of vroetskap;
Om gelycke(?) statige ampten te crygen wert hem den moet slap.
Mer in de plaets van dien zo esmen dan wel bly,
Dat cosyntgen mocht crygen een schoutskap by der zy,
Een procureurskap of deurwaerderskap, ja men es te vreen
Mit een boo-skap en daer wert noch wel heftich om gebeen,
Twelc by hem (man en maech daer om gemoeyt, wesende verlient)
Niet langer dan hy eens een bootskap verkeert doet, wert bedient.
Dan een suspens voor een tijt. Wat raet nu? Naer de krijch!
Om den ouwen (?) te gaen, daer toe es hy noch te prijch *b*).
Hem zieden noch om thart van zyn bewantskap de statege eeren,
Luttel denckende, dat hyse zelfs zo zeer ging verneeren.
Tluct wel [3]), hy draecht hem skappelic, krycht kennis van den handel,
Nemt tochten, wachten manlic [4]) waer, es vroom [5]) van wandel.
Hy crycht een rotmeesterskap, sergeantskap, lutenantskap ooc,
Ja, een fendrichskap. Dan behouft hy wel een ferweelen brooc.
Hy comt tot een kapiteynskap, mer dat gebeurt al zelden.
Raect hy tot kornelskap, zo zetmen hem onder de helden.
Tluct aers: [6]) Hy crycht wel een provootskap en gaet mit een stoc,
Een klaudytskap of diefleyerskap; een beulskap dat es joc.
Want als dat hooch officierskap comt te vacheren,
Daer esser veel te veel, die daerom solliciteeren.
Dats vanden krych. Mer es ons nepos tot tpaepskap gesint,

a) Kiliaen: Verhaeren. j. verhaerden: abire et dissipari.

b) Het Mnl. Wb. geeft alleen een substantief prych. Hier moet het woord ongeveer trotsch beteekenen. Wat de beteekenis is van de woorden „Om den ouwen (?) te gaen" is mij niet duidelijk. Kan het uitdrukken: Op vaders zak teren?

1) Doorgehaald: Deur dees . . . (?) heeft.
2) Doorgehaald: Dan.
3) Doorgehaald: beter.
4) Doorgehaald: Vroomlic.
5) Eerst doorgehaald, daarna er weer boven geschreven.
6) So niet.

Dan est mit hem butter ten boom toe en heel voorde wint.
Tot tpriesterkap (dat elc open staet) mach hy stappen.
(Gelyc tpoorterskap en pintebier voort gebuyrskap te tappen)
Dan staet hy opte trappen om voerts te comen
Tot een prelaetskap, abtskap, bisschopskap, kardinaelskap van Romen.
Het paauskap te geven staet wel in der kardinalen vermooch,
Mer ons student-neeff zalt niet crygen, tes voor hem te hooch.
Wat dunct u van aldien?[1]) Gaet heen en lacht u lendenen slap,
Ziende hoe dees eygenskappen al te samen hebben end in kap[2]).

Doet nu eens ondersouc[3]) van onser cappen outheyt:
Ten tyde als Nembroth den toorn van Babel gebout heyt
En dat haer cap de hemels vont begonst te naecken,
Zo werden[4]) zy geslagen mit verscheydenheyt van spraecken.
Hoe wel elc niet en wist, wat hem gebrac,
Zo waren zy besorcht, elc voor zyn cap en sac,
De cap sdaechs voor haer cleet, snachts voor haer deecken;
De sac om provande daer in te steecken,
En zyn mit cap en zac al de werelt doergedwaelt,
Mer elc sprac gelyc hy in de verwerringe werde getaelt;
Mer cap en zac alleen, o wonderlic om schouwen!
Hebben in alle talen haer eygen naem behouwen.
En salse(?), in spyt van alle cappecreesten. *a*)

194 ro.

Volcken. D'Asiatische Kabballen waren luyden strijtbaer befaemt,
De beste ballegers by de helden(?) wijt[5]) vernaemt,
Want van[6]) haer doen noch huydendaechs nomt men vechten ballegen;
Wellust. Mer van d'Indiaensche kabberyten daer mocht men of wallegen;
Hun aert was heel tot vreuchde en vrolicheyt geset,
Twaren rechte slampampers, staech woonende in tkabaret.
De Kappillaten waren besorcht om haer voeten te houden drooch,
Zy[7]) woonden by de maen in de Alpenbergen hooch.

a) Creest = crête?

---

1) Doorgehaald: hiervan.

2) Eerst: En werden al (dees eygenskappen) niet besloten met de cap? en: (al te samen) enden in kap, en: (al te samen hebben) endenskap.

3) Doorgehaald: Laet ons nu eens besien.

4) Doorgehaald: slouchse.

5) Doorgehaald: die oyt waren.

6) Doorgehaald: men naer.

7) Doorgehaald: want.

Kappissa, de stadt, gaf de naem van de Kappissenen,
Die de coninc Cyrus verwan en bracht in weenen.
Ende heeft in zijn gram haer en haer stadt verwoest.
Twaren strijtbare mannen, die haer zwaerden hielden onberoest,
Haer martiael gemoet niet anders was te slechten,
Mer Hercles zelfs twee[1]) zyns gelyc niet tseffens bevechten,
Alst[2]) Cyrus had gedaen. De[3]) daet hem stracx beroude wis.
Dit volc was wonder onderwarich tot de konde pis,
Mer zy hadden ooc middel om[4]) zulcken quael lessen:
Haer stadt in tronde was[5]) omringt met ... (?) zwarte aelbessen.
Landen. Cleyn Asien of Natolien, nu onder ander verheert
Van de Ottomanen, wert ten hoochsten vereert
Doer een lantschap van outs geheten Kabbalyen,
Niet minder vermaert dan tLatynsch Italien.
Tis waer, dat[6]) van den Turc zy lieten hem verheeren,
En laet Italien haer van Spaengen niet verneeren?
Kapheris (tes waer) tes nu wel een verlaten eylandt,
Om dat men eertyts daer niet dan oorlochs gerey vant,
Gelegen tusschen Chersonnesus en Samothracien;
Mogelic (ten hout niet zeecker), of men daer gewoon was te collatien
Mit kappers, of dat tvolc daer van vloot,
Omdat den Kapheer daer als Tyran geboot,
Twelc geen eele harten en connen lyen,
Mer becomen liever de doot deur manhaftich stryen.
Dus lieten zy liever teylandt gelijc tHollants geslacht,
Die liever al tsamen zijn tondergebracht,
Dan van den groten Kapheer terkennen de Kappellanen.
Mer tlandt van Kappadocien, dat draecht wimpels en vanen;
Daer woonen de hanen, dien de kap noyt en was wee;
Tis[7]) een horn van Asien, leggende aende Pontycsche zee.
De virtuyten van dit lant wel te ondersoucken,
Most men heele bybels scryven en geen boucken.

---

1) Doorgehaald: const geen. 2) Doorgehaald: mei.
3) Doorgehaald: hadde het hem. 4) Doorgehaald: daer doe.
5) Doorgehaald: begroeyt. 6) Doorgehaald: zy lieten hem.
7) Bij dezen regel begint in margine: O waerde geest van ons tweevoudige tomas, dat van eene ... als mors mijn oom was, tes te beclagen, dat gy ons te vrouch zyt onttogen (Hoewel over 80 pacscheyeren doer u keel waren gevlogen, eer gy ons uwe(?) eygenschappen by gescrift hebt gestelt.

Kapraria, niet wijt van Genua gelegen,
Heeft van overvloet van geyten den naem gecregen,
Mer gelijc de geyten zyn huppelich, onstantvastich en licht,
Zo zijn de mans lichtvaerdich en de wyfs niet dicht.
194 vo Tes mogelic tgebrec van alle liens der eylanden,
Die[1]) thele jaer van Venus vlam, alleen niet in de Mey branden.
Kaprie, of Kapriere, nomt het zo gy wilt,
Een eylant om quackels te vangen (?) vruchtbaer en milt,
Die in der herbst uyt Campanien daer commen gevlogen,
Van quackelaers mit[2]) tquackelbeen geloct zyn en geslogen.
De vermaerde poëet U (?)-lesus, wel ter pen[3]), mer qualic bespraect,
Was in dit eylant gebroet, gekipt, gekapt, gemaect.
Daer hebdy gehoert vande gekapte volcken en landen.
Zegt, est genouch? Ic meen wel jaet. Wat anders nu ter handen:
tKappittel van de stêen[4]), wiens naem de kap vergeven
Donsterflicheyt toewijt en eewelic doen leven.
O Dicteert my, Musa, o gy onbevlecte maecht
Melpomone, die u naem van honich en appels draecht,
(Recht moes twelc meest behaecht al den gekapten narren)!
Waer neem ik myn begin, ke, laet thooft niet verwarren
In d'overvloet; myn pen maect vocht, o blomme reyn,
Mit tnat geschept uyt de Kabbalynsche fonteyn.
Om zulx te zyn bequaem, wilt doch myn kop verchieren
Mit een geoorde kap, mer wech olyf, wech, wech[5]) laurieren!
Steden. Kabbalis, in Phrigien by de cromme Meander,
Hoe traech zy[6]) cruypt, comt voor: z'est waerdich en geen ander,
Om dat haer borgerye hobollich[7]) van gekabbel is.
Van hier geboren was[8]) de cortwylige Fr. Rabbelis,
Swijcht, Vrancryc, mit zo veel rechts gaet gy hem u lansman wanen,
Als dat gy trect u stam vande verwonnen Troyanen.
Kabballaka, in twellustige Albanien gelegen,
Haren naem van de Kabbeljauwen heeft gecregen,
Niet van de geen men van kapperyen vol vant,
Die tegens dHoucken zo lang[9]) verwoesten twaterrycke Hollant,

---

1) Doorgehaald: dat se. 2) Doorgehaald: haer.
3) Doorgehaald: scryvende en. 4) Doorgehaald: der steden.
5) Doorgehaald: en geen croon van. 6) Doorgehaald: hy.
7) Doorgehaald: cortwilich. 8) Doorgehaald: es.
9) Doorgehaald: eeuwen twee.

Mer van de kabbellau hooch opten disch gehoopt
En in Warmontsche koe oly wel diep gesopt, gedoopt.
Wie esser meest gecapt, die naer de dese haect,
Of die naer[1]) twist als die partydelicken blaect?
Kabbassus, in Kappadocien, van waer was geboren
Othryades, wiens daet manhaftich bleef verloren,
Indiense als van meer ulen niet geëterniseert
En waer doer myne pen: d'onsterflicheyt est weert.
De Kabbassynen waren om een houc lants twistich
Mit haer gebuyren, ken weet niet wie, een volc deurtrapt en listich.
Twas daer al in tkabboel, mer om te crygen ent
Des crychs elc een driehondert man te velde zent,
195 ro. Mit voorbesprec, dat om tgeschil heel te beslechten
Dees kampioenen vroom malkander te bevechten
En dat de geen van hem, die zou behouden tvelt,
Behouden zou tbesit van tgeen hem beyden quelt.
Othryades, die hier den raet toe had gegeven,
Waechde onder dander ooc voor zyn vader-stadt het leven;
Hy leeft laetst van zyn zy, wint, geeft[2]) de laetste steec,
De laetste man behalven een, die tvelt ontweec.
De lijven plondert hy, van zijn party geslagen,
Den[3]) vetten roof by hem in tleger wert[4]) gedragen;
Hier wesende, als hy in hem zelvers[5]) bedacht,
Dat, hoewel hy mit zeech den crych ten eynde bracht[6])
En zulx zyn vaderstadt het twist-velt[7]) had verworven,
Zyn medeburgers doch al[8]) tsamen zyn gestorven,
Doer[9]) tzwaert, vroom vechtende gebleven in den strijt,
En wilde hy zijn geslacht alleen niet maecken blijt
Mit zijn retour; heeft mit zyn bloet op zijnen schilt gescreven:
»Ic wint", valt in zyn zwaert en nemt hem zelven tleven.
Daermede was hy doet. Kdoe voor hem uyt een scrap.
Wast niet een vrome daet om croonen[10]) mitte cap?
Men ziet, hoe naer hadde ic een zaecke alhier vergeeten,

1) Doorgehaald: tot. 2) Doorgehaald: wert verwinner en gaf.
3) Doorgehaald: En heeft den. 4) Doorgehaald: zyn leger in.
5) Doorgehaald: zelven.
6) Hieronder doorgehaald de regel: Behalven hem al zyn metburgers zyn geslagen.
7) Doorgehaald: twistich. 8) Doorgehaald: doer tzwaert.
9) Doorgehaald: Die. 10) Doorgehaald: Om gecelebreert te zyn.

Die ons postérité nochtans behoort te weten:
Dat uyt dees stadt de eele const men heeft zien rassen
Van stroo te maecken korven, diemen nomt kabassen.
Nu van den esel[1]) opten osch;[2]) daer rester noch zo veel.
Kabbellio, een stadt in Marsylien mit een schoon kasteel,
Niet om mit garnisoen van Spangaerts tlant te dwingen,
Mer om daer op zyn Vlaems[3]) te bancken, danssen, zingen.
Hier worden aldereerst die kabelen gemaect,
Doer welcker[4]) strengt noch menich schip de Cas (?)[5]) om raect.
Van Kabballinum, nu Cataloenen geheten,
Kabbyle in Thracien, Kabirie, in Cleyn Asien geseten,
Veel beter heel gezwegen es, dan luttel(ken?)[6]) vertelt.
Van elc ten minste een bouc vol scrift hier wesen most gestelt
En altemael zo waer als dat den hont de byl at.
Verduchtende dan, dat[7]) gy werden zout myn styl zat,
Slaet tblat mit lexis om, die sloot[8]) over mit een pols springt
En[9]) van de stadt van Kappe, die ons des horens vols bringt.
Comt, Erato, my helpt haer roem uyt blasonneren,
Dat de gekapte werelt haer altyt mach celebreren.
Kzal haer, ons patronesse, te hemel toe verhogen,
Zo ver mijn vaerssen, khoop toch jae, yetwes vermogen.
195 vo. Tes gelegen aen die zee, deur wellicke de kinderen
Van Athamas, om haers stiepmoeders haet te hinderen,
Zittende op den ram (alsdoen mit tgulden vlies gedost,
Nu[10]) deerste[11]) ster, daer met den Sodiaecq begost
Wert) zwommen.[12]) Phrixus doch alleen betreden d'aerd heyt,[13])
De zuster mer bezwijmt, deur ijsinge en vervaertheyt
Afvallende[14]), verdronc en zinckende ter neer,
Daer doer vercreech de naem en noch hiet Hellesmeer,
O Waerde Kappe', u naem zal immers zo lang leven,
Als zal van Jason, Castor, Pollux, Hercules verheven,

1) Doorgehaald: os. 2) Doorgehaald: esel.
3) Doorgehaald: mit de Vlamingen. 4) Doorgehaald: wiens.
5) Eerst heeft er vermoedelijk Caks gestaan. De *k* lijkt mij doorgehaald.
6) Doorgehaald: Verstelt. 7) Doorgehaald: kslaet over want ic ducht.
8) Doorgehaald: springt. 9) Doorgehaald: En spr.
10) Doorgehaald: mer. 11) Doorgehaald: de voorste.
12) Doorgehaald: Vluchte. 13) Doorgehaald: Comt te lant.
14) Doorgehaald: viel af.

De welcke Typhos, deerste schipper, mit zyn scheepsherauten
Naer Colchos voerde om tgulden vlies, mit dander argonauten
Tot tzestich toe, al tsaem getelt[1]) offe by en by,
Al scheeltet een of twee, ic ben al even bly.
Van u, o gulden vlies, gemaect was een kapproen,
Twelc huyden daechs[2]) opt statichsten men[3]) ziet andoen
En voor een tytel wert gebruyct der hoochster eeren
In doorde, die Duc Dalf zo grootlic ging verneeren.
Van Kappara, van outs leggende in Lusitanien,
En[4]) van Kappagium, een stadt in tbloedich Hispanien[5]),
Begeer ic niet te zeggen, mer hout voor leuren en lappen,
Hoe wel hier eerst gevonden zyn de Spaensche kappen;
De Moorsche moordenaers gewis my zo niet waert zyn,
Van hen te scrijven yet of doen, dat zy vermaert zyn.
Comt nu[6]), Kappena, voort een stadt niet wyt van Romen
Byde bron Egerie, van wien zyn voortgecomen
De Cappenaten.
Mer tes tijt dat ic u nom
Gy hooftstadt Galileen, o eel Kapparnaum,
U wesen es genouch bekent, gestelt in claerheyt,
Gesproken doer de mont der eewich levende waerheyt.
In teselrijc Arcadyen was Kaphya gebout.
Van Kaphy, Anchyses vaer, een stadt veel eeuwen out,
Daer van te meerder eer behoort te zyn ontwonnen,
Al waert mer om al d'esels schoon aldaer bevonnen.
Mer est niet tijt dat ic der(?) steden maecke een ent?
Kappitule in Italien, een stadt bekent,
En Kapsa dergelijx by Chalcedoningen[7])
Voor key geacht, deur dien zy kosen snode(?) wooningen.
196 ro. Dees slaen ic over, mer geensins en dient gezwegen
Van Kapua, daer van Kampanien vercregen
Den naem heeft; zy weerom van Capys, zynde een vorst
Van den Samniten. — — — — — — — — — — —
Daer Hannibal zyn zaeck ten besten niet bedocht heeft[8]),

1) Doorgehaald: te hoop samen. 2) Doorgehaald: opten dach.
3) Doorgehaald: andoen. 4) Doorgehaald: noch ooc.
5) Doorgehaald: Spangien. 6) Doorgehaald: voort.
7) Doorgehaald: in Kalchidonien.
8) Doorgehaald: zyn volck in garnisoen gebrocht heeft.

Als die aldaer zyn volc in garnisoen gebracht heeft,
Nu zynde gans vermoeyt van vechten en van zegen,
Die' hy tegens den Romeyn manhaftich had gecregen.
Hier zachmen zyn crychsdaet vernielen en verworgen
Doer wellust, ledicheyt en leven zonder zorgen.
Gaet nu, gy die de kap[1]) bestryt en stelt tonvreden,
Belegt en wint mit macht al dees gekapte steden
En zo gy dan de kap meer wilt onsinnelicke vergen,
Stelle ic u voor de noes dees vyf[2]) onwinnelicke bergen.
Voor teerste stelle ic alle de' ongecapte dooren
Bergen. Des Kaphareus alderhoochste kap te voren,
Kaphareus. Wel dalderhoochste van Enboyen aen den Hellespont
Kapitalia — — — — — aen de Bosphoorsche mont.
(Plinius Indien gy, kappecreesten, al dezelve cont ontvlieden,
Cap IV (?). Gy looser dan Ulisses zyt mit al zyn schalcke lieden.
Kapitolium. De cloucsinnige Palamedes, als toorloch op stont
Kapote. Van Troyen. mit practyc de dolheyt[3]) ondervont,
Kaprullon. De welcke[4]) Ulisses veynst om thuys te mogen blijven
By zyn Penelope, de fleur van trouwe wijven;
Sijn zoon Telemachum hy leyde voorde plouch,
Daer dees gemaecte dollaert in hem zelfs om louch,
En wendende van skints lyf af den plouch ter zyen,
Was hy gedwongen zyn vernuft en kennis te belyen
En met naer Troyen toe te tyen.
Dees zaeck beneffens ander[5]) meer zo veele heeft gemaect,
Dat den deurtrapten Vlissinger op hem in toren blaect.
Ter wraec hy vint geen zaec, behelpt hem mit versiert verraet,
Want vroomheyt en bedroch stelde hy te samen in een graet,
Dicht brieven mit een valsche hant gesonden[6]) an den vromen,
Rechts of[7]) zy van den Troyschen zyn screven en gecomen,
Van ponden[8]) gouts, zoot was geseyt, als hem te zyn gesonden.
Ulissus nu zo veel bestelt hadt mit verraenge vonden
Deur slaven, hem getrou, die hy strac van hem zent,
Dat heymelic het gout in Palamedes tent

1) Doorgehaald: stadt.
2) Doorgehaald: al dese vier.
3) Doorgehaald: geveynsde.
4) Doorgehaald: geveynst.
5) Doorgehaald: En andere.
6) Doorgehaald: tot naerdeel va.
7) Doorgehaald: als.
8) Doorgehaald: zo veel.

Verborgen was[1]); de valsche brief quansuys wert afgesmeten[2]),
Gebrocht in Agamemnons handt in zynen throon geseten.
Fluc(?), daer den[3]) raet(?) vergaert, donschuldige gehecht,
De prins van Ithaca beschuldicht hem voor(?) recht.
196 vo. Syn onschult hy vertoont, ontkent; daer wert gesonnen
Naer zyn tent, men graeft, daer tgout wert ter plaets gevonnen.
Sulx wert donnosele vande woedende gemeent
Ter doot gedoemt en als verrader doot gesteent.
Mer wat gemeenschap[4]) heeft dees daet doch mitte cap?
Ontbeyt en luystert toe; tes mer de eerste trap.
Men appliceert de zaec noch recht en laet u niet verlangen;
Verstaet, hoe de verraerschap mit verraerschap wert gevangen;
Syn vader Nauplius, doen der Euboyen coning,
Die opt hoochst van zyn berch Kaphareus hadt zyn wooning,
Terecht, zynde onderrecht zyns zoons onnosele doot
En tsnoot beleyt, in thart om wraec te doen besloot,
Denct, peynst en overleyt te vinden te bequaemheyt,
Versmaende, wat daer van het cryten[5]) van de faem zeyt,
Doccasys voorhooft ruych comt hem een mael te voor,
Hy grypet naerstich[6]) aen, hy vreest haer caluw' oor.
Ulisses vloot ontdoet zyn berch, nu zynde in tdolen;
Gedachtich hy de veen *a*) was en heeft bevolen
By nacht opt hoochste van zyn Kaphareus een vier te maecken,
Rechts oft een haven waer geweest om zeecker in te raecken.
De stierluy zeylen daer op aen, mer ach, hoe menich schip
In corter stont te bersten stiet op een verborgen clip.
Ulisses zelfs ontquamt, mer liet zyn vroomste helden.
De misdaet vande zoch de biggen meest ontgelden.
Leert nu gy die de kap te brengen zouct in last en doot,
Dat opten Kapharees gy ooc niet wert te gast genoot.

N ij m e g e n. J. PRINSEN J.LZ.

a) Vee = odium.

1) Doorgehaald: wert.
2) Doorgehaald: afgeworpen.
3) Doorgehaald strac.
4) Doorgehaald: Nu machmen vragen wat.
5) Doorgehaald: roemen.
6) Doorgehaald: willich.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

68. HOOFT'S VERPLICHTINGEN AAN FRANSCHE EN ITALIAANSCHE DICHTERS.

1.

Hooft's *Sang*: „Rosemont, hoordij speelen noch singen?" vertoont eenige overeenkomst met een paar dergelijke *aubades* van Fransche dichters en een Italiaanschen. Om de vergelijking te vergemakkelijken, laat ik eenige verzen der bedoelde gedichten volgen:

Rosemont, hoordij speelen noch singen?
Siet den daegheraedt op koomen dringen. [1])
Dertele dujven, en swaenen, en mussen,
Souden den vaeck wt uw ooghen wel kussen;
Soo 't u luste de doode [2]) te rujmen,
Om de lust van de levende plujmen.

Alle wejden, en dujnen, en daelen
Haeren aem met verheughen ophaelen.
enz.

De door mij bedoelde *aubades* zijn in de eerste plaats Ronsard's:

Mignonne, levez-vous, vous estes paresseuse,
Ja la gaye alouette au ciel a fredonné
Et ja le rossignol doucement jargonné
. . . .
Sus! debout! allons voir l'herbelette perleuse
. . . .
Mais le dormir de l'aube, aux filles gracieux,
Vous tient d'un doux sommeil encor les yeux sillés.
Çà, çà, que je les baise [3]) . . . .

---

1) Reeds een middeleeuwsche uitdrukking; vgl. *Hor. Belg.* II, no. 62, 5: „ic sie den dagh opdringhen."

2) Vgl. Huygens' *Oogentroost* vs. 435: „doo' veeren leggen best".

3) Poésies Choisies de P. de Ronsard (ed. Becq de Fouquières) p. 25.

In de tweede plaats noem ik Malherbe's *Chanson* aanvangend:

Sus debout la merveille des belles,
Allons voir sur les herbes nouvelles
Luire un émail, dont la vive peinture
Défend à l'art d'imiter la nature
Toute chose aux délices conspire [1]).
enz.

Ook door hun rhythme herinneren deze verzen aan die van Hooft.

In de derde plaats Chiabrera's *Invito a veder la S. D.*, dat aldus begint:

Togliti al sonno,
Odi cantar gli augelli,
Deh tra le piume più non far dimora,
(Hooft's „Soo u 't luste etc.")
Ecco l'Aurora. [2])

2.

De maat en den bouw van een „rey" uit *Granida* vinden wij terug in een paar lyrische deelen van Garnier's treurspelen. Men leze slechts na elkander dezen „Rey van Jofferen" (Leendertz II, 157):

Ghij lodderlijcke Nymphen soet,
Die nauwelijx een rosenhoedt
Om gouwe croon soudt geven,
Hoe wel lust u u leven!

en dit „Choeur de Cesariens" uit Garnier's *Cornelie* (vs. 1459 vlgg.):

O Beau Soleil qui viens riant
Des bords perleux de l'Orient
Dorant ceste journee
De clairté rayonnee

---

1) *Oeuvres Poétiques de Malherbe* (ed. L. Moland) p. 814.
2) *Rime* (Milano 1807) II, 99.

of van dit lyrisch intermezzo uit *Les Juifves* (vs. 509 vlgg.):

O trois fois malheureuse nuit,
Que tu nous as de mal produit!
  Jamais autres tenebres
  Ne furent si funebres.

3.

In *Geeraerdt van Velsen* worden wij op meer dan een plaats aan de werken van Garnier herinnerd.

Dr. Worp heeft in zijn *De Invloed van Seneca's Treurspelen* blz. 104 terecht gewezen op de overeenkomst tusschen het tooneel, waar Twist, Bedroch en Gheweldt opkomen en den aanvang van Seneca's *Agamemnon* en *Thyestes*.

Echter, ook in den aanvang van *Garnier's Porcie* (I, 1) zien wij Megera uit de hel opstijgen, gevolgd door Tisiphone en Alecto.

In *Geeraerdt van Velsen* II, 4 ontvluchten Eendracht, Trouw en Onnooselheyt de Aarde; in *Porcie* III, 1 lezen wij:

La Foy, la Charité, la Concorde amiable
Ont, contraintes, fuy ce monde abominable
La Justice bannie est remontee aux cieux. [1])

Toen Hooft in datzelfde stuk zijn „Rey van Amstellandsche Jofferen'' aldus liet aanheffen:

Den oopenbaeren Dwinghelandt,
Met moed te bieden wederstandt,
En op den harssenpan te treeden;
Om, met het storten van zijn bloedt,
Den vaderlande 't waerdste goedt,
Den gulden vryheyt te bereeden

---

1) Het oudste voorbeeld van een dergelijk uitwijken misschien in Hesiodus' ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΗΜΕΡΑΙ (ed. Teubner, A. Koechly vs. 200) waar *Αιδως και Νεμεσις* de menschen verlaten en opstijgen naar den Olympus.

toen moet hij wel gedacht hebben aan dezen aanvang van een „Choeur" uit *Cornelie* (vs. 1237 vlgg.):

Celuy qui d'un courage franc
Prodigue vaillamment son sang
Pour le salut de la Patrie,
Qui sa vie entretient exprés
Pour meurtrir les Tyrans pourprés
etc.

Tot het dichten der lijkklacht over den dooden graaf Floris, overigens geheel van Hooft zelven (V, 1), kan de dichter gekomen zijn, doordat hij in *Porcie* de lijkklacht over Brutus had gelezen:

Or' que tu es mort,
Las, helas! nous mourons,
Nous plorons ton sort,
Brute, nous te plorons!
enz.

4.

De verzen uit den schoonen „Rey van Joffrouwen" over de ballingschap in *Baeto*:

Geluckigh driemael, die een speer
Met ysre punt, oft houten staf
Door 't vier gescharpt, in 't vayligh graf
Geborghen heeft voor alle' ellendt

doen uit de verte denken aan vs. 146 seqq. der *Troades*:

„Felix Priamus", dicite cunctae:
Liber Manes vadit ad imos,
Nec feret unquam victa Graium
Cervice iugum
etc.

maar staan toch veel dichter bij deze verzen uit *Porcie* („Choeur de Soudars", vs. 1383 suivv.):

O trois et quatre fois heureux
Ceux qui d'un fer avantureux

Se voyent arracher la vie,
Avecques un coeur genereux
Se consacrans à la patrie.

5.

Een dergelijk geval als in n° 2 vinden wij in Hooft's lied *Amaryl, de deken sacht.* Als „wijze" staat boven dat lied aangegeven: „Bella Nympha fugitiva, sciolta e priva, Del mortal tuo nobil velo etc."

Deze Italiaansche verzen nu vormen den aanvang van het slotkoor van Rinuccini's *Dafne* (1594). Dat koor vangt aan met dit couplet:

Bella Ninfa fugitiva
Sciolta e priva
Del mortal tuo nobil velo,
Godi pur pianta novella
Casta e bella
Cara al mondo e cara al Cielo.

Vergelijkt men den bouw, het metrum en het rijmschema van dit couplet met die van Hooft's lied:

Amaryl de deken sacht
Van de nacht,
Met sijn blaeuwe wolken buijen,
Maeckt de starren sluimerblint
En de wint
Soeckt de maen in slaep te suijen

dan ziet men, dat Hooft Rinuccini gevolgd heeft, behalve dat hij in vs. 1—2 en 4—5 het slepend rijm door staand rijm heeft vervangen.

G. KALFF.

MNL. *TENTENEL — TINTERNEEL.*

Tegen de identificeering van deze beide woorden, althans op grond van de gegevens door mej. Kronenberg in Tijdschr. XXXV, blz. 234 vlgg. verschaft over de beteekenis van het woord Tinterneel, meen ik bezwaar te moeten maken.

Tinterneellen zijn volgens mej. Kronenberg siermotiefjes door den rubricator in een boek aangebracht: „Niets anders dan regelvullinkjes kunnen 't zijn, luchtige, zwierige motiefjes in de vorm van streepjes en nulletjes en slangetjes en driehoekjes, die hij (*de rubricator*) met vaardigheid en eindelooze verscheidenheid in rood en blauw op de bladen heeft geschilderd, overal waar een stuk van een regel blank bleef." Bij telling kwam mej. Kronenberg tot „391 van die tierlantijntjes, waarbij de vulling van één regel, soms uit twee, soms uit tien figuurtjes bestaande, al naar de lengte van het witte stuk, als eenheid is gerekend."

Nu is mij echter niet duidelijk, wat „Willem van Meenne, de scilder" „an de scilderie van scepenen camere" met dergelijke „regelvullinkjes" of „tierlantijntjes" (zooals de rubricator ze in een boek maakt) heeft moeten doen. En daarom kan ik niet gelooven dat met de „zesse dozinen tentenellen" die „Willem van Meenne, de scilder" „geleuert heift an de scilderie van scepenen camere" onder allerlei verfstoffen, zilverpapier en foelie (ruw materiaal): 72 boekversieringsmotiefjes zouden zijn bedoeld.

„Dat tinterneel en tentenel wisselvormen kunnen zijn, zal zeker niemand betwijfelen" zegt mej. Kronenberg. Inderdaad, zij zouden het misschien *kunnen* zijn, maar behoeven het daarom nog niet te zijn; en zoolang de beteekenis van tinterneellen zoo weinig toepasselijk lijkt op de tentenellen,

zooals die in het door mij volledig gegeven citaat voorkomen, is het, dunkt mij, ietwat voorbarig gesproken, als mej. Kronenberg zegt: „Mijn verklaring heeft 't groote voordeel te steunen op een zekere beteekenis van *'t zelfde* woord."

Tegen het opschrift „Nog eens mnl. Tentenel — Tinterneel" maak ik dan ook bezwaar. Ik heb tinterneel in mijn stukje nergens genoemd; ik kende het niet, maar ook indien ik het gekend had in de door mej. Kronenberg gegeven beteekenis, zou ik het er toch niet bij gehaald hebben, aangezien dié beteekenis m. i. weinig past.

„Van grooter belang dan verdere etymologische conjecturen" zou mej. Kronenberg „voorloopig nieuwe bewijsplaatsen van tinterneel — tentenel achten." Zoolang echter het eerste bewijs van de identiteit van tinterneel en tentenel nog moet geleverd worden, is, dunkt mij, een op zich zelf niet geheel onaannemelijke etymologische conjectuur (die voor 't overige gaarne voor een betere gegeven wordt en daarom onder de Kleine Mededeelingen is geplaatst) voorloopig nog niet zoo gansch en al verwerpelijk.

Leiden. R. VAN DER MEULEN.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE
TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

ZES EN DERTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS, ACHT EN TWINTIGSTE DEEL.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1917.

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

INHOUD.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

ROBBEDOES.

Wanneer men, belangstellende in den oorsprong van het bovengenoemde woord, de bekende werken opslaat, dan vindt men daarin, zij het ook onder eenig voorbehoud [1]), de meening weergegeven, die door den heer Hesseling in zijn werk: Het Afrikaansch, op blz. 101, wordt voorgestaan, waar men leest: „*Rabbedoe* of *Robbedoe* (van Portugeeschen oorsprong), een ruw en wild mensch (Mansvelt). 't Nederlandsche *robbedoes,* dat van denzelfden oorsprong is, zegt men alleen van een wild kind. 't Portugeesche woord is *rabido*, dat in de Maleisch-Portugeesche teksten van Schuchardt (Kreol. Stud. IX, blz. 108) *raaybojoe* (ondeugend) luidt".

Mij met de bewerking van het artikel Robbedoes voor het Woordenboek bezig houdende, ben ik tot een geheel andere meening aangaande den oorsprong van dit woord gekomen. Daar in het Woordenboek beknoptheid een gebiedende eisch is, heb ik gemeend, dat het misschien niet ondienstig kon zijn, de redenen waarom ik aan een Portugeeschen oorsprong van het woord niet kan gelooven, of liever, waarom ik meen, dat het in onze streken, meer bepaaldelijk oorspronkelijk in Friesche streken, thuis hoort, in het Tijdschrift wat breedvoeriger uiteen te zetten. En ook, opdat men kan zien, dat ik niet lichtvaardig ben overgegaan tot een verschil van meening met een geleerde als de heer Hesseling, op wiens gezag de vermeend Portugeesche oorsprong van het woord in onze taalkundige werken is overgenomen.

Het Friesch Woordenboek geeft: *robbedoes*: „slordig mensch".

1) Zoo heeft Franck-v. Wijk: „Misschien uit port. *rabido*" enz.; Stoett, Spreekw. (3de druk) n°. 1850 (2de druk n°. 1660): „Het woord kan ontleend zijn aan het Portugeesche *rabido*" enz.

En vervolgens: *robbejonker*: „ongemanierd, maar welmeenend man; ongelikte beer". Beide woorden zijn samenstellingen, wier eerste lid *robbe* ongetwijfeld de benaming is van den rob of zeehond [1]). In het Oost-Friesch heet het dier *rubbe* of *rub*, waaraan Ten Doornkaat Koolman, behalve de eigenlijke beteekenis van: rob of zeehond, ook de oneigenlijke beteekenis toekent van: „Ein rauher od. rauhgewöhnter, abgehärteter Mensch, der Alles ertragen u. wagen kann u. darf; ein rauher, wilder, unruhiger Geselle etc." Als voorbeelden van het gebruik van het woord in deze beteekenis geeft hij de volgende gezegden: „'t Is jo 'n rubbe fan 'n kërel, hê wêt nargends wat fan, *bz.* hê steid nargends stil för *od.* is nargends bang för". „De rubben fan jungens rîten aferall dör". „De beide rubben strîken aferall mit 'n ander herum in sitten aferall in". Men vergelijke met

---

1) Friesch *robbe*, overeenkomende met Oud-Nederlandsch *robbe* (nog over in samenstellingen als *robbespek*, *-traan*, *-vel* enz.), thans *rob*; Oost-Friesch, Nederduitsch *rubbe*, *rub*. Aan het Ndl. ontleend zijn Hoogduitsch, Deensch *robbe*. In de woordenboeken van Plantijn en Kiliaan vindt men *rob(be)* in den zin van: zeehond niet vermeld, doch Plantijn geeft wel de samenstelling *rubbevel*, welke hij verklaart met: „Peau d'un poisson velu"; het woord moet reeds in het begin der 16de eeuw bekend geweest zijn: immers in een toltarief uit dien tijd (R. v. Amst. 472) komt voor: *robbespec*. Hoogstwaarschijnlijk heeft het dier zijn naam te danken aan de ruwheid van zijn vel. Verg. de genoemde „poisson velu" bij Plantijn, en hetgeen Winschooten in zijn Seeman op blz. 209 zegt van de robbevellen: „Robbevellen, het welk sijn seer scherpe en harde vellen, die men somtijds oover de hegten van messen oovertrekt, om die in de plaats van een rasp te gebruiken". Zeer aannemelijk is dan ook de verwantschap van *rob* met lit. *rùpas*: ruw, oneffen, *rupùs*: grof, ruw (zie Franck-v. Wijk, en verder dit Tijdschr. XXXV, blz. 66); verg. ook Nederlandsch (thans nog alleen dialectisch in Overijsel) *robbelig*: ongelijk, oneffen, ruw van oppervlakte, hobbelig, bultig; het nagenoeg verouderde *robben*: wrijven, eig.: over een ongelijk, oneffen, ruw of stroef oppervlak heen en weer bewegen; *robbelen*: over een ongelijke, oneffen, hobbelige of ruwe oppervlakte heenstooten of hobbelen. Het woord *rob* hoort oorspronkelijk in het Nederlandsch-Friesch-Nederduitsche kustgebied thuis; het oude Germaansche woord voor: zeehond, dat nog voortleeft in eng. *seal* (ags. *seolh*), de. *säl*, zwe. *själ* (on. *selr*), is daar na de middeleeuwen verdwenen, verg. mnd. *sale* (mhd. *sele*, *sel*, *seleh*, ohd. *selah*), mnl. **sel* (in *selsmout*) naast **seel* (in *seelhont*, *-smout*, *-spec* enz.) [de vormen *sael* en *sale* in mnl. *saelhont*, *-smeer*, *-smout*, *salevel* moeten door bemiddeling van de Oosterlingen der Hanze aan het Mnd. zijn ontleend].

dit Oost-Friesche: „'t Is jo 'n rubbe fan 'n kërel, hê steid nargends stil för" of „is nargends bang för" en deze „rubben fan jungens" het volgens Taal en Letterbode VI, blz. 41 op Urk gebruikelijke: „Robbedoes, en robbedoes van 'n jonge" voor: „een jongen welke alles aandurft en wien het onverschillig is, wat hij doet". De overeenkomst in beteekenis en gebruik is, dunkt mij, bijzonder sterk.

Het is ook duidelijk, waarom men den naam van den rob of zeehond toegepast heeft op een ruw mensch. Ik had reeds gelegenheid er in een noot op te wijzen, hoe dit dier naar alle waarschijnlijkheid den naam *rob* te danken heeft aan de ruwheid van zijn vel, maar vooral als uiterlijke verschijning in zijn bewegingen enz. maakt de zeehond een plompen, onbehouwen, ruwen, wilden, woesten indruk.

De drie nuanceeringen van beteekenis die wij op Friesch gebied (Oost-Friesland, Friesland, Urk) hebben aangetroffen (t. w. 1°. een wild en woest, 2°. een ruw en gehard, 3°. een slordig persoon), vinden wij terug in het gebruik van het woord *robbedoes* in het algemeen Nederlandsch.

1°. Het meest gewoon is bij ons *robbedoes* in den zin van een wild en woest persoon. B.v. in de volgende zegswijze bij Harrebomée, Spreekw. II, blz. 223*a*: „Het is een wildeman (of: wilde Wouter, ook wel: wilde robbedoes, of: wilde dragonder)". Ook in de oudste plaats, waar het woord tot nog toe in de literatuur is aangetroffen (Wolff en Deken, Cornelia Wildschut IV, blz. 230) heeft het die beteekenis: het heet daar van een officier: „Die wilde robbedoes zal zeker daar niet om denken" (verg. even te voren: „zulke wilde knaapen zijn zelden lang bij hunne vrouwen"). Inzonderheid (ook de laatst aangehaalde woorden wijzen in die richting) wordt *robbedoes* gebezigd in toepassing op een wild kind, een wilde, woeste jongen, knaap, of een wilde, woeste meid. Zoo leest men in Robbers, De gelukkige familie, blz. 69: „Een echte robbedoes bleef ze, geen jongedáme nog, heelemaal niet!" En in een feuilleton, verschenen in de Nieuwe Rotterdamsche Courant

zooals die in het door mij volledig gegeven citaat voorkomen, is het, dunkt mij, ietwat voorbarig gesproken, als mej. Kronenberg zegt: „Mijn verklaring heeft 't groote voordeel te steunen op een zekere beteekenis van *'t zelfde* woord."

Tegen het opschrift „Nog eens mnl. Tentenel — Tinterneel" maak ik dan ook bezwaar. Ik heb tinterneel in mijn stukje nergens genoemd; ik kende het niet, maar ook indien ik het gekend had in de door mej. Kronenberg gegeven beteekenis, zou ik het er toch niet bij gehaald hebben, aangezien dié beteekenis m. i. weinig past.

„Van grooter belang dan verdere etymologische conjecturen" zou mej. Kronenberg „voorloopig nieuwe bewijsplaatsen van tinterneel — tentenel achten." Zoolang echter het eerste bewijs van de identiteit van tinterneel en tentenel nog moet geleverd worden, is, dunkt mij, een op zich zelf niet geheel onaannemelijke etymologische conjectuur (die voor 't overige gaarne voor een betere gegeven wordt en daarom onder de Kleine Mededeelingen is geplaatst) voorloopig nog niet zoo gansch en al verwerpelijk.

Leiden. R. VAN DER MEULEN.

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 06047 0815

